

P O S T N I N A P L A Č A N A V G O T O V I N I

GLASNIK

MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

BULLETIN DE L'ASSOCIATION

DU MUSÉE DE SLOVÉNIE

LETNIK

XVII

ANNÉE

ZVEZEK

1-4

CAHIER

S SODELOVANJEM ČLANOV ODBORA

UREDIL

DR. JOSIP MAL

LJUBLJANA 1936

Uredništvo in upravništvo »Glasnika« je v Ljubljani, Bleiweisova c. 24 (Narodni muzej), kamor naj se pošiljajo tudi vsi za »Glasnik« namenjeni rokopisi in recenzijski izvodi.

Za vsebino in obliko so odgovorni pisatelji. Ponatiskovati ali prevajati v »Glasniku« objavljene spise in slike je dovoljeno samo s pritrditvijo avtorja in društvenega odbora ter z navedbo vira.

»Glasnik« izhaja četrtletno. Clanska cena znaša za letnik **30 Din.**

P. n. člane prosi odbor Muzejskega društva, da blagovolijo poravnati to letno članarino (à 30 Din). Društvo ima svoj čekovni račun pri Poštni hranilnici, podružnica v Ljubljani, s št. 10773 in z naslovom: »Muzejsko društvo za Slovenijo, Ljubljana«.

Pričujoči zvezek (1—4) »Glasnika« je izšel 19. decembra 1936.

IZDAJA IN ZALAGA MUZEJSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

ZA JUGOSLOVANSKO TISKARNO V LJUBLJANI: KAREL ČEČ

GLASNIK

MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

BULLETIN DE L'ASSOCIATION
DU MUSÉE DE SLOVÉNIE

LETNIK

XVII

ANNÉE

ZVEZEK

1-4

CAHIER

S SODELOVANJEM ČLANOV ODBORA

UREDIL

DR. JOSIP MAL

1936

LJUBLJANA 1936

II 44537

GLASNIK

MESEČNIK DRŽAVNEGA ARHIVA
REPUBLIKE DRŽAVNEGA ARHIVA
DR. MIHAILOVIĆ

1-1
XVII
1947

DR. JOSEF MAJ

II 44551

030024815
31. XII. 1947 / 11475

Kazalo — Index

Razprave — Dissertations

Polec Janko: Svobodniki na Kranjskem

Les colons sans charge (Freisassen) en Carniole

A. Uvod	5
B. Pregled postanka, razvoja in pravne organizacije svobodnikov v raznih pokrajinah	7
C. Svobodniki na Kranjskem	14
I. Zgodovinski viri	14
II. Imenjska knjiga in svobodniki	16
a) Nastanek imenjske knjige	16
b) Imenjska knjiga na Gornjem in Nižjem Avstrijskem, Štajer- skem in Koroškem	20
c) Uredba imenjske knjige na Kranjskem	22
α) Pregled, opis in nastanek ohranjenih imenjskih knjig	22
β) Imenjska knjiga po davčni rektifikaciji 1747	29
γ) Značaj imenjske knjige, njeno razmerje do deželne deske in njen zgodovinski pomen	30
III. Nastanek svobodnikov	33
IV. Predmet svobodniške lastnine	45
V. Svobodniki kot posestniki podložnih zemljišč	46
VI. Svobodniki kot zemljiški gospodje svojih podložnikov	49
VII. Svobodniška uprava	52
a) Stanovsko knjigovodstvo kot upravno in sodno oblastvo svo- bodnikov	52
b) Svobodniški župani	55
VIII. Poskusi odprave svobodnikov l. 1747	57
IX. Koncentracija podložnikov in delna pridelitev svobodnikov zaseb- nim gosposkam l. 1776	60
X. Daljnji poskusi odprave svobodnikov do l. 1784	70
XI. Prizadevanja za napravo zemljiške knjige svobodnikov in njihovo novo regulacijo (1800)	75
XII. Preosnove v svobodniški upravi (Schweiger-Repešičeva doba)	84
XIII. Svobodniška uprava za francoskega medvladja	86
XIV. Zemljiška knjiga svobodnikov	87
XV. Ostanke svobodniške uprave po l. 1814 in prestanek svobodnikov l. 1848	88
XVI. Pomen svobodnikov	93
XVII. Nepravi svobodniki	93
XVIII. Razmerje svobodnikov do takozvanih »Freileute« in do kosezov	94
XIX. Svobodniško sodstvo	95
a) Procesno pravo svobodnikov	95
α) Pristojnost in pravdni postopek svobodniškega sodišča	95

β) Izvršilni in ediktalni postopek svobodniškega sodišča . . .	100
γ) Klavzula obče deželne obveze za škodo	103
b) Zasebno pravo svobodnikov	107
α) Ženitno pravo svobodnikov	107
β) Zastavno pravo svobodnikov	112
γ) Kupne pogodbe	121
c) Kazensko sodstvo svobodnikov	124
XX. Denarstvo med svobodniki	125
XXI. Seznam svobodnikov na Kranjskem po stanju l. 1784	128
Résumé (Die Freisassen in Krain)	135
Osebo in stvarno kazalo	140

Zapiski — Mélanges

Corgnali G. B. , Posvečevanje in potrditev kapel v Sloveniji l. 1523	143
<i>La consécration des chapelles en Slovénie, en 1523</i>	
Andrejka Rudolf , Kančeva tvornica vžigalnikov v Ljubljani	148
<i>La fabrique d'amadou de Kanc à Ljubljana</i>	

Slovstvo — Chronique des livres

Schober Arnold , Die Römerzeit in Oesterreich an den Bau- und Kunstdenkmalern dargestellt (B. Saria)	150
Schneeweis Edmund , Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten (J. Kelemina)	151
Graber Georg , Volksleben in Kärnten (Fr. Baš)	153
Hrubý Vaclav , Archivum coronae regni Bohemiae (M. Kos)	154
Ivić Aleksa , Arhivska građa, I—IV (J. Mal)	155
Singer Stephan , Kultur- und Kirchengeschichte des oberen Rosentales (J. Mal)	157
Schünemann K. , Oesterreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia (Fr. Zwitter)	157
Le centenaire de l'illyrisme (Fr. Zwitter)	158
Vasson J. , Bertrand, le Grand-Maréchal de Sainte-Hélène (M. Pivec-Stelè)	159
Stelè Fr. , Umetnost zapadne Evrope (B. Saria)	160
Die Museen Österreichs (B. Saria)	160

Društveni vestnik — Chronique de l'Association

Društvo v letu 1935/1936 (na platnicah)	
<i>L'activité de notre Association en 1935/1936</i>	

Svobodniki na Kranjskem

Dr. Janko Polec

A. UVOD.

1. »Ko sem začel l. 1786 pri češki komorni prokuraturi poslovati v zadevah čeških svobodnikov, sem začutil potrebo, da se seznanim z uredbo in starejšo zgodovino te posebne vrste prebivalcev dežele. Storil sem to ne brez posebnega mika in veselja, ki ga nudi rastoče spoznavanje predmeta, o čigar postanku, razvoju in sedanjem stanju, o čigar uredbi in posebnostih vlada popoln molk med občinstvom in na učnih stolicah.« S temi besedami, ki jih je postavil Franc Ks. Tvrđy na čelo uvoda k svoji temeljni študiji o čeških svobodnikih¹, bi mogel mutatis mutandis pričeti tudi zgodopisec svobodnikov na Kranjskem, ki se enako kakor na Češkem nazivajo nemški tudi tukaj »Freisassen«.

2. L i t e r a t u r a ta sloj prebivalcev naše bivše kranjske dežele le redko omenja². Valvasor, ki se sploh ne bavi s socialno strukturo in pravnimi uredbami kranjskega kmečkega prebivalstva³, le bežno rabi izraz »Landschaftlicher Freysass«, s katerim označuje neplemenitega lastnika imenja Kleviše na Dolenskem⁴.

3. S l o v e n s k i n a z i v za nemški »Freisass« vsaj na Kranjskem ni bil povsem enak in gotovo ne ustaljen. M. Cigale⁵ rabi »svobodnjak«, po V(odniku):

¹ Franz Xav. Tvrđy, Pragmatische Geschichte der böhmischen Freysassen, Prag 1804, 7.

² Jos. Gruden, Slov. župani v preteklosti, str. 27, kjer zmotno istoveti svobodnike s plemičarji. (Edlinge.) Njegova izvajanja se nanašajo le na te. — Dolenc, Pravosodstvo cisterc. opatije Kostanjevice in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stol., ZZR, III, 12: »So tudi še« — sc. v kostanjeviško-pleterskem ozemlju — »poedini prosti kmetje ali slobodnjaki, ki so imeli glede sodišča izjemno stanje, ker so bili podložni naravnost stanovskemu sodišču«. — Isti, Slovenska ljudska sodišča v dobi od 16. do 18. stol., Rad, 239, 1930, str. 12: »... Zapiski od konca 17. stol. ... rabijo vsaj za označitev resnično slobodnih ljudi, netlačanov izraz »Freisassen«, in pripominja v op. 31: »V 18. stol. se rabijo tudi še izrazi »Freimannschaft« ali »Freiholdschaft« — prim. tudi še istega ZZR V, 161 in ČZM, XXV, 1930, 15. — Isti imenuje v »Bulletin international de l'Academie Yougoslave« itd., Livre 4, 1931, str. 42 svobodnike nemški »Freibauern« (Freisassen). Tako tudi »Kmečko dedno nasledstvo« ČZN, 1927, 40, op. 77. V »Pravni zgodovini« za slovensko ozemlje (odslej PZ in ostale okrajšave kakor v »Slov. biogr. leksikonu«) omenja Dolenc svobodnike na več mestih, kjer si pa glede njihove oznake nasprotuje. Str. 98 pravilno odklanja Gruđnovo (l. c.) istovetenje svobodnikov in plemičarjev. Nasprotno str. 133 in 269 istoveti zopet napačno svobodnike in koseze, češ da so svobodniki prejšnji kosezi (133). Na str. 218, kjer svobodnike najbolj natančno označuje, tega ne izraža več povsem jasno: istoveti pa (gotovo pravilno) plemičarje in koseze. Svobodnike imenuje osebe, podrejene naravnost deželnemu knezu in podsodne posebnemu stanovskemu sodišču. Smeli so nositi orožje in zahtevati svoje pravice z mečem v roki ali pa pred sodiščem (?). Str. 220 pa navaja napačno bivališča »plemičarjev« kot taka svobodnikov. — Prim. tudi zgolj glede sodne instance svobodnikov: Ferd. v. Rechbach, Observations, 1680, 103 in J. Polec ZZR, VI, 119.

³ M. Dolenc, Valvasor in slov. ljudska sodišča, GMS, IX, 1928, 99.

⁴ Valvasor, XI, 305.

⁵ Wolf-Cigale, Deutsch-slov. Wörterbuch, I, 546.

»lontavški kmet«; za »Freisässigkeit« — »svobodnjaštvo« z oznako, da je beseda novo stvarjena. A. Janežič (Deutsch-slov. Wörterbuch) sloveni: »svobodnik, svobodnjak, lastinec«. Dejansko se je rabil »lontavški kmet« na Dolenjskem, kakor izpričujejo matične knjige šentvidske župnije na Dolenjskem: »rusticus domini Lontgaus⁶, rusticus sub Dominio domus provincialis⁷« in »dominii Capitaneatus rusticus⁸. Na Gorenjskem tega naziva ne najdemo; v maticah je le izraz »Freisass« ali »Bauer«⁹. Verjetno so jih nazivali »Freisass« ali »frazjasar«¹⁰. To že kaže na tuje poreklo ustanove. Edino sled pristno slovenskega narodnega naziva smo našli v zapisniku svobodniškega sodišča z dne 27. sept. 1740, kjer je navedeno livadno ime za neki svobodniški vinograd na Vipavskem »Suoboniz« (svobodnica).

4. V literaturi se slovenski naziv »svobodnjak« pojavlja v Grudnovih Slovenskih županij¹¹. Ta izraz ponavlja Jos. Mal v referatu¹² o Grudnovem delu. Toda prav tukaj navaja Gruden na treh mestih¹³ po Zahnu¹⁴ v loškem urbarju iz l. 1291 navedenega podložnika »Svobodina« (»Zobodin«). Zdi se, da je po tem prevzel dr. Mal naziv »svobodin« za »Freisass« v notranji muzejski arhivski oznaki in v spisih¹⁵. Po njem sem prevzel svoj čas ta izraz tudi jaz¹⁶. Zdel se mi je primeren, ker je dober slovenski izraz, ohranjen še v starih osebnih imenih¹⁷, in more zaradi svoje redkosti služiti za poseben naziv, ki je za točno označbo pojma »Freisass« potreben. Ker sem se pa (po opozorilu prof. Kelemine) prepričal, da je »svobodin« le »nomen viri« (kakor Veselin, Stojadin itd.), ne pa naziv s t a n u, in zlasti ker rabijo Čehi za »Freisass« stari narodni izraz »svobodnik«, ki je hkrati tudi dobra slovenska beseda, sem se tudi jaz sedaj glede na enotno slovansko terminologijo odločil za naziv »svobodnik«.

5. Vprašanje po bistvu, postanku in razvoju svobodnikov v slovenskih deželah in na Kranjskem posebej pa je doslej tako malo razjasnjeno, kakor je bilo po pričevanju Tvrdega na Češkem v začetku 19. stoletja. Temu se ne smemo niti čuditi. Ostro, doslej premalo upoštevano mejnico v naši pravni zgodovini tvorijo že pravne premembe, ki so zvezane z vlado cesarja Maksimili-

⁶ Krstna knjiga podružnice Vrh pri Sobračah, župnije št. Vid na Dol., vpis 11. okt. 1782.

⁷ Mrliška knjiga prav tam, vpis 5. februarja 1779 in krstna 1772.

⁸ Mrliška knjiga prav tam, vpis 20. maja 1808.

⁹ Na primer v Vodichah in Cerkljah; v Cerkljah tudi izraz »Hübler, Ganzhübler, Freisass« ali »1 h[ube]l Dominium Freis. administ.« (ration) ali tudi »Dominium Landhaus« (vpisi pri Petričih v Zgornjem Brniku in Vašcah od 1750 dalje; prej so vpisovali le imena brez natančnejših oznak). (Poizvedbe g. stud. iur. Janeza Bobnarja v Cerkljah.) — Enako so le imena brez navedbe poklica v maticah župnije Vače, kjer je bilo največ svobodnikov in so ohranjene matice iz l. 1626.

¹⁰ Posestnik strmolskega gradu pri Cerkljah Dietrich piše 10. dec. 1830: »Na Joseph Petrič Freisasa jen gruntenga gospodarja v Zg. Berniku« (pismo v domači zbirki prej Petričeve, zdaj Kepičeve hiše v Zgor. Brniku št. 47). Frančiška Čebulj roj. Burgar, gospodinja prej Burgarjeve hiše v Vodichah št. 22, mi je na vprašanje, če ve, da njeni predniki niso bili podložniki, odgovorila: »Vem, frezjasarji so bili.« — Tudi v Kamniku so jih tako nazivali.

¹¹ Str. 27.

¹² Čas, 1916, 95, predzad. odst.

¹³ Str. 10, 12, 31.

¹⁴ J. Zahn, Codex dipl. Austriaco-Frisingensis, III, 212 (Fontes rerum Austriacarum, XXXVI, 1871).

¹⁵ Čas, 1923, 27.

¹⁶ J. Polec, Razpored sodnih instanc, ZZR, VI, 1928, 119; glej tudi Dolenc, ČZN, XXV, 1930, 46, 53; ZZR, VII, 1930, 39; Slov. ljudska sodišča, 38, 10; »Rad«, knjiga 239, 1930 in PZ, 218,

¹⁷ A. Jaksch, Mon. hist. ducatus Carinthiae, IV, indeks, in Zahn, o. c. III, 212. — Janez Trdina se je skrtil za to ime v svoji avtobiografiji: »Ivan Slobodin«, Zbr. spisi, VIII, 65.

jana I. (1490—1519). Kakor drugod, se tudi v naših pokrajinah javljajo v sistematičnem zatiranju domačega, običajnega prava in pravnega, zlasti sodnega ustroja ter v uvajanju tujega, rimskega prava in nemškega pravnega postopka¹⁸. Maksimilijanovi nasledniki so njegovo delo dosledno nadaljevali, posebno uspešno, odkar je bil Gradec (od 1565) žarišče notranje-avstrijske uprave. Uničilo se je sčasoma prvobitnejše, starejše slovensko pravo. Njegovi sledovi so danes po preteku stoletij jedva še vidni, skoraj zabrisani.

Nič manj globoko zarezo v naši pravni zgodovini so pa zasekale presnove, ki so se začele v dobi prosvetljenega absolutizma in so povezane z imeni cesarice Marije Terezije in njenega sina Jožefa II. Stremele so v glavnem po podržavljenju uprave in sodstva in posebno še po končnem zenačenju po deželah razcepljenega, že večinoma tujega prava. Svoj smoter so dosegle popolnoma sredi 19. stoletja. Te reforme so prejšnje, že pod tujimi vplivi ustvarjeno upravno stanje v naših deželah tako zastrle, da ga moremo danes le težko in postopoma odkrivati. Najbolj velja to za zemljiško-pravno stanje. Kajti vsporedno z upravnimi preosnovami 18. stol. so ginevale ustanove fevdalnega ustroja, s temi tudi fevdalna zemljiška uredba. Ta se je kazala na zunaj najvidneje v pravnem razlikovanju zemljišč v plemiška in kmečka ter v vezanosti, v gospodarski in pravni odvisnosti kmečkih zemljišč od plemiških. Odprava fevdalnega agrarnega ustroja je naravno popolnoma izpremenila agrarnopravne razmere, izbrisala pravno razlikovanje zemljišč, povzročila njihovo pravno izenačenje in razvezo prej odvisnih kmečkih zemljišč. Sprememba večstoletnega agrarnopravnega stanja je bila tako korenita, da si moremo le z veliko težavo predstavljati prejšnje agrarne odnose ter jih zasledovati v njihovem razvoju. Čim bolj pa se časovno oddaljujemo tako različnim prejšnjim razmeram, tem težja postaja naravno njihova razjasnitev. Na to čaka pri Slovencih mnogo problemov iz tega za nas tako važnega agrarnopravnega območja¹⁹. Med temi je svobodniški sicer med najbolj temnimi, a gotovo ne med najbolj težavnimi. Kajti srečna usoda nam je ohranila obilico arhivalnih virov, ne preveč raztresenih, razmeroma lahko dostopnih. Glavne težave razjasnitve vprašanja svobodnikov tičijo v tem, da je treba pojasniti prej še nekaj pravnih ustanov, ki doslej niso nič bolj jasne kakor ona svobodnikov, pa so ključ za razumevanje njihovega postanka in razvoja.

Naše delo olajšuje precej bogata literatura o svobodnikih nekaterih dežel, ki so deloma s svojimi pravnimi ustanovami vplivale tudi na naše razmere. Mislim predvsem na Češko.

B. PREGLED POSTANKA, RAZVOJA IN PRAVNE ORGANIZACIJE SVOBODNIKOV V RAZNIH POKRAJINAH.

6. O čeških svobodnikih je literatura po številu piscev in vsebini najbolj obsežna. Predvsem je omeniti dvojce velikih monografij: poleg že uvodoma navedene Twrdyjeve »Prag-

¹⁸ A. Luschin, Öster. Reichsgesch. (1896), 347; A. Globočnik, Überblick d. Verw. u. Rechtsgesch. des Landes Krain, S. A. Laib. Zeitg., 1888, št. 10; J. Kelemina, Staroslov. pravde, GMS, XVI, 1935, 46, gl. tudi zlasti op. 45 in 46 in tukaj navedeno literaturo. — Prim.: Burkhard Seuffert, Drei Register aus den Jahren 1478—1519. 1934, 216 in sl.

¹⁹ ZZR, IX, 181, sem že na to opozoril z besedami: »Naravno je zato pravni in socialni položaj kmeta centralni problem naše pravne, gospodarske in socialne zgodovine.« Te besede je prevzel kot nekako geslo Dolenc, PZ, XI, brez vsake navedbe.

matische Geschichte der böhmischen Freysassen« še spis: Václav Müller »Svobodníci«, Pokus o monografii ze sociálních dějin českých 15. a 16. století. V Praze 1905. Razen teh glavnih del je treba navesti še Klaudi, Die Freisassen, 1844; Penker, Beiträge zur Gesch. der böhm. Freisassen (Mitt. d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen; 57. Jg., 1919²⁰; M. Pangerl, Die Choden zu Taus; prav tam, XIII. Jg., 1875, 144, 215; Otto Peterka, Rechtsgeschichte der böhmischen Länder, str. 61 sl., 91, 115, 130, 154, 166, 171; Ernst Mayerhofer's Handbuch f. d. polit. Verwaltungsdienst, 1901⁵, II., 422; I, 51; V. 126.

7. Opisujoč v naslednjem postanek, organizacijo in usodo čeških svobodnikov, sledim predvsem Twrdyjevemu spisu.

Po tem so tudi na Češkem enako kakor drugi stanovni (meščani in duhovščina) stremeli tudi kmečki podložniki po lastnih prostih zemljiščih. Zemljiške gosposke so jih večkrat v priznanje za razna službovanja ali proti odkupu odvezala podložništva in jim podelila dele svojih zemljišč, da jih posedujejo prav tako, kakor so jih same posedovale (11)²¹.

Ti mali neplemiški lastniki manjših zemljiških posestev so se imenovali »svobodníci, dědinici, nápravníci«, nemški Freisassen« (12). Že obnovljeni deželni red cesarja Ferdinanda I. (5) jih označuje: »sie seyn solche Landesinwohner, welche unter keinem Stande begriffen, doch eigene und ohne Mittel unter Uns liegende Höfe, Gründe und Feldgebau (Feldbau) haben« (12). Iz te definicije izvaja Twrdy tele splošne pravice čeških svobodnikov: a) da so bili odvezani podložništva (nexus subditelae) in b) so bili pod sodni le deželnoknežjemu sodstvu. Imeli so vse osebne pravice, ki so po deželnih zakonih pristajale vsem deželanom, ki niso bili podrejeni patrimonialnemu sodstvu (13).

Češka komorna prokuratura je sicer nekaj časa zastopala mnenje, da so zemljišča svobodnikov last komore (Kammergüter); iz tega je izvajala, da ima komora vrhovno lastnino (dominium directum) nad vsemi svobodnimi zemljišči. To naziranje sicer ni prodrlo (14), pač pa je vplivalo na določitev dajatev svobodnikov, namreč na njihovo dolžnost, plačevati deželnokneže davščine, ki so bile v raznih dobah različne (16—42). Poleg rednih davščin so morali plačevati svobodniki, zlasti v starejši dobi, še posebne dače deželnemu knezu kot vrhovnemu zemljiškemu gospodu in mu služiti z vozovi in vprego. Zdi se pa, da so te dajatve vedno bolj pojemale, čim večja so postajala davčna bremena. Sredi 17. stoletja so se začele poizvedbe, zakaj plačujejo svobodniki v primeri s podložniki tako malo dajatev. Te poizvedbe so se vlekly brez uspeha tja do konca 18. veka (43—48).

Kar se tiče sodstva in uprave svobodnikov, nimamo natančnih podatkov za starejšo dobo do srede 17. stoletja. Le domneva se, da so bili pod sodni svobodniki onim sodiščem, ki so sodila plemiče (53—54). Samo to ni sporno, da je bila zemljiškoknjžna oblast za svobodnike deželna deska (55). Zakonik svobodnikov je bil deželni red, kolikor se ta ne nanaša na pravice, izhajajoče iz osebnega stanovskega svojstva (56). Spočetkoma svobodniki tudi niso imeli posebne upravne instance; v nekaterih pogledih so stali pod nadzorstvom okrožnih glavarjev. Vendar se opaža že za vlade cesarja Rudolfa II. in Matije, da je kraljevi komorni prokurator posredoval pri njihovih pravnih poslih; svobodniki so sklepali svoje pogodbe z njegovo vednostjo in privoljenjem. Zlasti pa je komorni prokurator večkrat sodeloval pri izdaji posebnega kraljevega vpisnega dovoljenja, ki je bilo potrebno za vpis svobodniških zemljišč v deželno desko. Prav iz te funkcije se je najbrže razvila zastopstvena pravica komornega prokuratorja za svobodnike (58—58).

Kmalu potem, ko je izšel obnovljeni deželni red Ferdinanda II. (1627), se pojavljajo listine, iz katerih izhajajo, da je prešlo sodstvo nad svobodniki na komorno prokuraturo (fiskalni urad), tukaj se je odslej vodila tudi zemljiška knjiga svobodnikov (registra svobodnička, knjihy manualny). Deželni red sam pa o tem še nima določil (58—66). Vendar ta kompetenca, ki je temeljila najbrž bolj na običaju kakor na zakoniti ali vladarjevi odredbi, ni bila brez ugovora, zlasti od češkega apelacijskega sodišča tja do 18. stoletja (66—72). Pritožbe proti sodbam komornega prokuratorja so se morale vlagati preko apelacijskega sodišča neposredno na vrhovno sodišče (Oberste Justizstelle) na Dunaju do l. 1783, ko se je uvedla nova instrukcija za komorno prokuraturo (72).

V času, ko je nastalo sodstvo fiskalnega urada, se je razvila tudi posebna uprava svobodnikov. Prvič se javljajo l. 1656 v čeških virih (73) starešine svobodnikov (starši svobodničti). Domneva se, da jih je uvedel fiskalni urad, ki jih je tudi postavljaj in zaprisegal. Tem starešinam so bili izročeni v upravo krajevni okoliši (Viertel) v posameznih okrožjih (Kreise). Ti okoliši so se spočetka imenovali po starešinah, na primer okoliš Jana Hulinskega. Ko jim je pa komorni prokurator podelil uradni pečat, je odredil, da se da tem okolišem stalno in nespremenljivo ime, na primer prvi okoliš taborskega okrožja. V vsakem okrožju so bili po potrebi navadno dva ali trije svobodniški okoliši. Iz navodil, ki jih je izdal komorni prokurator za starešine (1692—1702), je razvidno, da je bil njihov delokrog v glavnem tale: a) porazdeliti njihovem okolišu odmerjene deželne davke, jih pobirati in odrajtovati; b) voditi konskripcijske knjige o svobodnikih svojega okrožja, nabirati novince in jih oddajati; c) razpisovati priprego, prevoz in dobave, jih odrajtovati ter zaračunavati deželnoknežja plačila (bonifikacije) svobodnikom; d) razglašati naredbe okrožnih uradov; e) paziti na red,

²⁰ Prim.: Jan Kapras, Přehled právních dějin zemi české koruny, 1935⁵, 271.

²¹ Številke v oklepaju značijo strani Twrdyjeve »Pragmatische Geschichte«.

izvesti potrebne preiskave in jih predložiti komornemu prokuratorju v odločitev; f) paziti na prodaje svobodniških posestev in naznaniti posestne premembe fiskalnemu uradu; g) ob smrti svobodnikov izvršiti zaporo, inventuro in cenitev, o tem poročati, predlagati varuhe, pregledovati njihove račune in jih vpošiljati fiskalnemu uradu v rešitev; h) ob sporih med svobodniki opraviti poravnalne poskuse; i) slednjič so delali svobodniki ob prisotnosti starešin, z njihovim sodelovanjem in podpisom pogodbe, oporoke in druge listine. L. 1787 so dobili tudi poseben uradni pečat s cesarskim orlom in češkim grbom na ščitu z besedilom: »Sigill. Praefecti Libertinorum distr.(icti) ...« (74—76).

Za postavitev svobodniških starešin se je razvil poseben postopek. Na poziv fiskalnega urada je sklical starešina sosednega okoliša svobodnike. Ti so predlagali z večino glasov tri moze fiskalnemu uradu. Ta je poklical predlagane in jih izprašal v poslilih starešinskega delokroga. Po uspehu izpita je izbral najsposobnejšega. Pri tej izbiri so se ozirali tudi na lego njegovega bivališča v okolici in na imovinske razmere. Izbrani je bil takoj vpricho odpolancev okoliša zaprišezen in je dobil dekret. Sosedni starešina, ki je vodil volite, ga je predstavil zbranim svobodnikom in vaškim predstojnikom (78—79). Taki vaški predstojniki (Richter) svobodnikov so bili namreč postavljeni v krajih, kjer je bilo več svobodnikov. Podpirali so starešine četrti pri opravljanju poslov in izvrševanju naredb, ki so jih prejeli, jih obveščali o dogodkih, ki so bili povod uradnim poslom in so bili kvalificirane priče pri inventurah in preiskavah (81). Po običaju določeni in krajevno različni so bili dohodki, ki so jih prejeli starešine od svobodnikov večinoma v obliki pristojbin za opravljanje uradnih poslov (79—80). Razen svobodnikov, podrejenih starešinam, so bili tudi izločeni svobodniki (separierte Freisassen), ki so bili zlasti v davčnih stvareh podrejeni neposredno fiskalnemu uradu. Taki so bili zlasti svobodniki na velikih nedeljenih zemljiščih, raztreseni ali pa oddeljeni od sedeža starešin (80—81).

V poznejši dobi je starešine imenovalo deželno sodišče v sporazumu z okrožnim uradom. Eden starešin je bil hkrati vrhovni starešina vseh svobodnikov.

Po jurisdikcijski normi (1784), ki posebne podsodnosti svobodnikov ne pozna, so bili ti izza l. 1787 podsodni krajevnim patrimonialnim sodiščem, potem mestnim magistratom na sedežih okrožij. Zaradi vednih pritožb svobodnikov, ki so hoteli obdržati svoje staro sodišče, je bila določena l. 1800 osebna in stvarna pristojnost za svobodnike pri deželnem sodišču (Landrechte). Zemljiško knjigo je po dvornem dekretu z 28. jan. 1793. odločeno od knjig deželne deske vodil urad za deželno desko v Pragi in sicer za celo Češko (82—88). V upravnih zadevah so bili svobodniki še dalje podrejeni preko svojih starešin okrožnim uradom (89).

Kolikor je povzeti iz literature, so bili svobodniki na Češkem le lastniki zemljišč, ne pa tudi desetinarji.

Iz prvi knjige svobodnikov (liber libertinorum) sledi, da je bilo v dobi med l. 1550 in 1629 skupaj 456 svobodnikov (91). Do konca 17. stol. se je število svobodniških dvorcev znižalo za 240 (96—97). Zgodovinar Stranský pravi, da jih je bilo za njegove dobe — v začetku tridesetletne vojne — okrog 340. Twrdy navaja za vzrok padanja števila svobodnikov, da je mnogo uglednejše, gospodarsko močnejše plemstvo zlahka absorbiralo krajevno raztresene svobodnike (92—96). Prav to padanje števila svobodniških zemljišč, od katerih so morali plačevati lastniki redne davščine, ki so jih bila plemiška zemljišča oproščena, je povzročilo, da je začela vlada misliti na ohranitev svobodniškega značaja zemljišč. To je dosegla s tem, da je v 17. stoletju uredila zaščito svobodnikov po komornem prokuratorju, uvedla upravne instance starešin in odredila (18. marca 1630), da se morajo plemiči ob nakupu svobodniških zemljišč zavezati, da hočejo posedovati kupljena zemljišča kot svobodniška (98). Po teh odredbah se skupni obseg svobodniških zemljišč ni več bistveno spremenil (99). Pač pa se je število svobodnikov v 18. stoletju znatno pomnožilo, za skoro cele tri četrtine. Vzrok tej pomnožitvi so bile velike delitve zemljišč. V dolgoletnih vojskah 17. stoletja je imela država interes na tem, da zemljišča niso ostala neobdelana. Zato so uživali poljedelci razne oprostitve glede vojaške službe. Zategadelj so lastniki svobodniških zemljišč razdeljevali zemljišča med svoje sinove, da jih oproste vojaščine (104—105). Svobodniki na Češkem niso bili enakomerno naseljeni. Največ jih je bilo v južnem in jugozahodnem delu dežele.

Poleg pravih svobodnikov, to je tistih, ki se o njih danes domneva, da so bili kot prosti iz raznih vzrokov naseljeni na kraljevi zemlji, se istočasno v virih imenujejo tudi dēdicové, dēdiníci, dedni kmetje, ki so po svoji obsežni dedni pravici na zemljišču pridobili večjo neodvisnost od zemljiške gosposke. Više stoječi kmetje, ki se tudi prištevajo svobodnikom, so bili »provisionarji« (nápravníci), ki so imeli fevdom podobne pravice na zemljiščih. Privilegirani so bili tudi graničarski »chodi«. Ti so bili sicer prideljeni zemljiškim gosposkam, ohranili so si pa svoja sodišča s svojimi svobodno voljenimi sodniki.

8. O svobodnikih na Moravskem in v Šleziji je napisal temeljno monografijo Christian d'Elverth, Das Institut der Freysassen in Mähren u. Schlesien, Zeitschr. f. Rechtgelehrsamkeit u. Gesetzeskunde, 1840, 437—444, 485—498. Na Moravskem so nastala zemljišča svobodnikov tako, da jih je deželni knez podelil v fevd ali pa, da so plemiči od svojih v dež. desko vpisanih zemljišč oddelili posamezne dele, na pr. pristave, mlina itd., kot odpravščino rodbinskim članom ali da so taka zemljišča prodali. Lastniki teh oddeljenih, že prvotno svobodnih zemljišč, ki so bili večinoma sami plemiči, so ostali oproščeni podložniške vezi; ta zemljišča so bila tako kakor gosposka, od katere so bila oddeljena, prosta

davka. Kasneje, ko so bila obdavčena, so plačevala deželne davke deželni davkarji svojega okrožja (Landeseinnehmeramt).

Po d'Elverthovem mnenju so nastala posebna svobodna zemljišča (Freihöfe) tudi na ta način, da so gosposke same podeljevale svojo dominikalno in tudi podložno zemljo kot svobodna zemljišča (»Freihöfe«) in dovoljevale podeljencem, ki niso bili osvobojeni kmetje, oprostitev, n. pr. od tlake, raznih dajatev, davščin itd., ali so jim dovoljevale posebne pravice, n. pr. točilno ali lovsko pravico. Podeljenci pa so se morali obvezati, n. pr. postaviti obožena moza za vojsko, plačevati desetino, prenosne pristojbine itd. Ti lastniki svobodnih zemljišč (»Freihofbesitzer« ali »Freisassen«) so se prvotno ločili od prostih kmetov (Freibauern), t. j. osvobojenih podložnikov. Poleg teh najdemo na Moravskem zlasti tudi proste mlinarje (»Freimüller«). Šele v poznejšem času so se ti pojmi zenačili, ko je čimveč svobodniških dvorcev prešlo iz rok plemičev in uglednejših slojev. Vendar je bilo še mnogo teh zemljišč v 17. in v začetku 18. stoletja lastnih višjim stanovskim osebam, samostanom in seminarjem.

Razlikovalo se je tudi med svobodnimi dvorci, ki so imeli po posebnem privilegiju pravico vpisa v deželno desko (»Landtäfliche Freihöfe«) in takimi, ki so bili podsodni grajskemu sodišču in vpisani v zemljiško knjigo gosposke (»Freiheitliches Burgrecht u. Grundbuch«, zato »Burgrechtshöfe«). Zategadelj so bili po sklepu deželnega zbora (1650) posestniki teh zemljišč le glede svoje osebe podsodni dež. sodišču, glede zemljišč pa grajskemu sodišču. Svobodnim zemljiščem se prištevajo tudi tzv. zemljišča »punchoncev«. Ti so bili nekaj v olomuškem okrožju dostavljali pri dež. sodišču vloženi tožb (»puchon«) višjim stanovskim osebam in so imeli zato prosta zemljišča (»Freigründe«), ki so jih jim kupili dež. stanovi.

Ob tridesetletni vojni je zgubilo pre mnogo svobodnikov svoja zemljišča po izselitvi, obubožanju, opustošenju; pridobile so jih zopet gosposke. D'Elverth pravi, da je ustanovo svobodništva ohranil na Moravskem le običaj, ki ga zasledujemo tja v 18. stoletje, da so zemljišča svobodnikov, izvzema le majhne oddelitve, prehajala samo na enega dediča. V teku 17. in v prvi polovici 18. stoletja so izdajali razne, pogosto menjajoče se odredbe glede plačevanja davščin. Ob teh prilikah se je izvršil večkrat pregled svoboščin svobodnikov, po teh svoboščinah razdelitev v različne kategorije in vpis v poseben seznam. Te davčne prenosne so se končale šele z rektifikacijo pod cesarico Marijo Terezijo (1748).

V upravnih stvareh, zlasti na pritožbe radi davčne preobremenitve svobodnikov, so odločevali na Moravskem okrožni uradi, v drugi stopnji pa deželno glavarstvo.

Glede sodstva nad svobodniki so bile tudi na Moravskem zmede. To je naravno, ker so bili tukaj svobodniki tako različnega izvora. Sodstvo nad »puchonci« so izvrševali nesporno stanovi in v prvih deželni komornik kot predstojnik dež. deske. Plemiški svobodniki so bili s svojo osebo podsodni deželnemu sodišču (Landrecht). Glede sodstva nad ostalimi svobodniki je nastal spor še v začetku 18. stol. (1703) med vrhovnim deželnim komornikom in fiskalom. Prvi je odrekal zadnjemu vsako jurisdikcijo in jo priznaval le deželnemu glavarstvu in tribunalu. Fiskal sam pa jo je zahteval zase, sklicujoč se na instrukcijo za češkega fiskala, ki je veljala po pravilniku za moravskega tudi zanj in pa glede na običaj, ki je bil na Moravskem veljaven do l. 1623. Poizvedbe o zgodovinskem razvoju svobodniškega sodstva in nastale vojne so zavlekle odločitev tega spora za pol stoletja.

Značilna je predstava moravskega kralj. fiskala, ki jo je sestavil (1734) v teku teh poizvedb. Fiskal toži zlasti o tehle nedostatkih, o katerih se pritožujejo podobno tudi kranjski izvestitelji v svojih poročilih: da posestva svobodnikov niso vpisana v knjige, iz katerih bi bil razviden prehod lastnine in bremena, da se oporoke shranjujejo le pri zasebnikih in se redko objavljajo, da večina svobodnikov ne podaja dednih prijav, da nimajo urejenega varuštva, da vsebujejo njihova ženitna pisma mnogo neprimernege zlasti glede delitve zemljišč, jih ne odobruje nobena oblast in se ne vpisujejo v knjige; da žive svobodniki brez nadzorstva v taki svobodi kakor nihče drugi na svetu, da slednjič ni nobenega navodila, če smejo svobodniki svoja zemljišča samovoljno prodati. Ti nedostaki imajo svoj izvor v pomanjkljivi uredbi podsodnosti svobodnikov. Ta pomanjkljivost se je morala tem bolj občutiti, pravi D'Elverth, čim več teh zemljišč je prehajalo zaradi obubožanja ali smrti iz rok plemičev v last takih posestnikov, katerih zemljišča se niso smela vpisovati v deželno desko. Ti niso bili podsodni deželnemu sodišču, niso pa hoteli priznati tudi ne podsodnosti teritorialnih gosposk, marveč so si izbrali kvečjemu zaščitne gosposke.

Deželni odbor in gubernij sta slednjič (1745) pri omenjenih pripravah za ureditev podsodnosti razlikovala: a) svobodnike, ki so plačevali deželne davščine neposredno deželni davkarji in so imeli tedaj izza starih časov v nekem oziru privilegirana zemljišča, ki niso bila nikomur podložna, in b) take svobodnike, ki jih je osvobodila le njihova gosposka, pa so plačevali vse javne dajatve in deželnoknežje davščine gosposki, ki so ji bili tudi podsodni. To razdelitev je prevzel potem tudi ces. patent (13. nov. 1751) o omejitvi števila svobodnikov (Freisassenrestringierungs-Patent). Šele ta patent (št. 3) je končno uredil podsodnost tako, da so svobodniki obeh vrst podsodni gosposkam, kjer se nahajajo njihova zemljišča, izvzema le višje stanovske osebe, ki spadajo in personalibus, ne pa in realibus pred svoje stanovsko sodišče (dež. sodišče). Svobodnikom pristaja zastopstvo komornega prokuratorja. Zato pa morajo plačevati pristojbino $4\frac{0}{100}$ ob spremembi posesti (t. 4). Točka 5 prepoveduje za prihodnost razkosavanje svobodniških zemljišč. Dovoljeno je le, postaviti kajžo (chalupo) za

vdovo ali za stare preužitkarje. Ta patent spominja nekoliko, kolikor ima namen prepričati pomnožitev svobodnikov, na cesarski patent, ki je izšel l. 1776 o svobodnikih na Kranjskem. Vendar pa odreja moravski patent na drugi strani (t. 1 in 2) tudi omejitve glede pridobivanja svobodniških zemljišč po Cerkvi in svetnih gosposkah, štiti torej v nasprotju s kranjskim obstoj svobodnikov.

Šele sodni pravilnik za Moravsko in Šlezijo z dne 5. marca 1784 (J. G. S. 257) je vse svobodnike izenačil in jih brez izjeme podredil podsodnosti deželnega sodišča. Ta uredba pa ni dolgo veljala. Ces. patent z dne 7. dec. 1788 se je zopet povrnil na delitev svobodnikov po patentu z dne 13. nov. 1751, uredil je za Moravsko in Šlezijo nanovo podsodnost svobodnikov in vpis njihovih zemljišč v javne knjige. Po tem patentu naj bodo vpisana v deželno desko le ona svobodniška zemljišča, ki so izza starega časa kot taka veljala, ostala naj se pa vpišejo v zemljiško knjigo gosposke, v območju katere se nahajajo. Po tem vpisu naj se ravna tudi stvarna podsodnost. Teh načel sta se držala še dvolna dekreta z dne 8. febr. in 13. nov. 1799, s katerima se je uredil zemljiškknjižni vpis 13 svobodniških zemljišč na Moravskem.

9. Tudi v Šleziji je bilo nekaj svobodnikov; tvorili so svoja dominija s posebnim predstojnikom; v civilnih stvareh pa so bili podsodni mestnemu magistratu v Frystatu in Cieszynu.

10. Na hrvatskem ozemlju so navedeni v nekaterih urbarjih²² prav blizu Kranjskega »svobodnjaki«, večinoma pod tem nazivom, deloma z nazivom »libertini«²³.

Novljanski (11) so bili dolžni opravljati knezu stražo in ga spremljati na potu; oproščeni so bili vseh dajatev, v denarju in naravi, dajati so morali edino »suljevino«, t. j. 15. komad od ovac²⁴. Značilno se mi zdi določilo v novljanskem urbarju, t. 8, »Osmi slobodnjak. Vazdar je bil slobodan svaki on, ki zastavu drži i nosi pred gospodinom, kada zapovi, i na voisku pred junaci, komu je gospoda dadu«²⁵. Prav tako so bili ozaljski svobodnjaki, ki služijo na konjih, prosti vseh dajatev²⁶.

Pogojno je svobodnjaštvo po rakovškem urbarju, kjer je glede svobodnjakov določeno enkrat: »Ta isti za sad poleg časti maltarske libertinus je, ako officium gore imenuvani ostavi, dužen bude kako i drugi oppidani, tako i vas dohodak naslužavati.« Pri drugem pa: »Ta isti poleg officiuma libertinus. Ako officium ostavi, dužen je annuatim penes privilegia piae memoriae ill. com. Georgij a Zrinio fl. hung. 4.«²⁷

Svobodnjaki v gosposčini Bosiljevo, naseljeni v več vaseh, odrajtujejo razne dajatve in delajo tlako, dolžni so pa tudi opravljati stražo in vojno službo²⁸; le en svobodnjak (Grga Radašinović v Jedrčju) ne daje ničesar, marveč je dolžan na konju ali peš služiti, kamor se mu zapove, in plača letno 2 fl 40 kr²⁹. V urbarju švaračkem je navedeno 8 svobodnjakov z določilom: »Ovi popisani slobodnjaki daju vsaki u mesecu od hiše težaka 1 i čez leto kopuna 1. Zemalj nemaju, nego što se u Krajini pomažu, nego su se dali pod obrambu gospodina milostivoga.«³⁰ Videti je, da so se podali ti svobodnjaki s svojimi zemljišči zopet pod podložnost gosposke.

Dokler nimamo gradiva še iz drugih urbarjev in spisov, je težko kaj reči o značaju teh hrvatskih svobodnjakov. Po dosedanjih virih soditi, je izvor njihove svobode vojaška služba, ki je tudi pogoj njihove omejene svobode.

11. V večjem obsegu najdemo svobodnike pod nazivom »Freisassen« na Salzburškem. Zgodovinsko znanost je nanje opozoril L. Bittner, ko je obdelal dvoje davčnih knjig salzburškega nadškofa iz l. 1350, v katerih so navedeni »Freysatzzones«, nemški »Freysazen«³¹. Bittner je bil z drugimi mnenja, da so »Freisassen« identični s »Freistifter«, onimi kmeti, ki so imeli zemljišča v zakupu (»zu Freistift«) od leta do leta³². Herbert Klein pa v najnovjšem času³³

²² Radoslav Lopašić, Hrvatski Urbari, Monumenta Hist.-Jur. Slav. Mer., zv. V., 133, 145, 146 (Novi 1609—1653); 174 (Rakovec, 1630); 236, 237 (Ozalj, 1642); 323, 324, 328, 344 (Bosiljevo) 374 (Svarča pri Karlovcu).

²³ Lopašić, o. c., 174, 302.

²⁴ Vladimir Mažuranić, Prinosi za hrv. pravno-povjestni rječnik, 1401 (»Suljevina«); — Lopašić, o. c., 133¹.

²⁵ Lopašić, o. c., 146.

²⁶ Lopašić, o. c., 236, 237.

²⁷ Lopašić, o. c., 174.

²⁸ Lopašić, o. c., 323—328.

²⁹ Lopašić, o. c., 344.

³⁰ Lopašić, o. c., 374.

³¹ L. Bittner, Die Geschichte der directen Steuern im Erzstifte Salzburg bis zur Aufhebung der Landschaft unter Wolf Dietrich, Archiv f. österr. Gesch., Bd. XCII, 1903, 483 in pos. odtis.

³² Bittner, o. c., 69; tako tudi Werunsky, Rechtsgesch., 278; Winartz, Erbleihe und Rentenkauf in Deutschland, 11.

³³ Die bäuerlichen Eigenleute des Erzstiftes Salzburg, Mitt. d. Salz. Landeskunde LXXIII, 1933, 109—144, zlasti 114 sl., in LXXIV, 1934, 1—77; (prim. k temu spisu: Karl-Hans Ganahl, Zeitschrift d. Savignystiftung f. Rechtsgesch., German. Abteilung, 55. Bd., [1935], 341—345); Siegel-Tomaschek, Die Salzburgerischen Taidinge, 299.

na podlagi istih davčnih knjig z uspehom dokazuje, da so »Freizatzones« salzbürskemu škofu kot deželnemu knezu osebno podložni kmetje (homines proprii, Eigenleute), ki mu v nasprotju s praediales niso stvarno podložni (»nicht auf dem Urbar ihres Leihherrn sitzen«), marveč so podložniki (»Hintersassen«) drugih zemljiških gospodov. Ta izraz srečavamo po Kleinu v istem smislu tudi v virih 14. in 15. stol., ki se nanašajo na salzbürška posestva na Koroškem in na Bavarskem (Mühldorf)³⁴. Ti »Freizatzones« so dajali salzbürskemu nadškofu le »Leibzins«. Davčne knjige, ki jih obravnavata Bittner in Klein, so zanimive tudi za naše pravo, ker se nanašajo tudi na posest salzbürškega škofa na Spodnjem Štajerskem, na obdavčenje župana itd.³⁵

Poznejši razvoj svobodnikov, posebno na bavarskem ozemlju okrog Mühldorfa, kjer so imeli salzbürski nadškofje velika posestva, spominja na podobne pojave na Kranjskem. Tako je bil n. pr. kasneje na celem salzbürskem ozemlju pojem »Freisassa« zvezan z zemljiščem kot realno svojstvo³⁶. V mühldorfskem urbarju iz leta 1527 (Saalbuch des Voitgerichts Mühldorf) se svobodniška zemljišča imenujejo pogosto »Iteme«, pri katerih ni navedeno nobeno tuje gospodstvo in se večkrat označujejo kot prosta lastnina »Freies Eigen«³⁷. Razen tega ta zemljišča večji del niso samostojne cele kmečke zemlje, marveč le tzv. »walzende Iteme«, to je posamezne njive ali posamezni zemljiški deli, desetine itd. Tudi fevdna zemljišča najdemo v lasti mühldorfskih svobodnikov³⁸, prav tako kot, kar bo iz poznejših izvajanj razvidno, tudi pri kranjskih svobodnikih.

O pravnih odnošajih salzbürskih svobodnikov nam doslej, razen o prej omenjeni osebni davščini salzbürskemu nadškofu in o sodnem zboru ter stanovskem pravu svobodnikov v Mittersillu (»Oeffnung u. Recht der Freisassenstift im Mittersiller Gericht«)³⁹, ni ničesar znano.

12. O svobodnikih (Freisassen), ki se pojavljajo v nekaterih predelih Tirolske od 15. stol. dalje, se je doslej, kolikor sem mogel pregledati dostopno mi literaturo, razpravljalo le v dveh razpravah⁴⁰. Po njih izsledkih so bili svobodniki podrejeni deželnemu glavarju na Adizi, podošni plemiškemu dvornemu sodišču, in so bili klicani v deželni zbor kakor plemiči ter so s temi vplačevali davke⁴¹.

13. O »Freisassih«, ki so se našli tudi tu in tam na Gor. Avstrijskem v 14. stol. Dopsch ne ve prav, kako bi jih označil. Po virih navaja dvojce podelitev zemljišč po svobodniškem pravu, »nach Freisassenrecht«. V eni listini iz l. 1349 se svobodnik zavezuje, dajati ne le kazen (Zins), marveč prispevati tudi k morebitni izredni davščini, ki se je nalagala samostanom kakor »als ander des Gotshauz holden von solhen gutern«. Iz tega sklepa Dopsch, da so bili svobodniki tudi zemljiški podložniki (Grundholde), ki so imeli boljše pravice kakor ti⁴².

14. V bivših notranje-avstrijskih, torej slovenskih deželah, najdemo svobodnike povsod. Za nobeno teh dežel pa nimamo doslej posebne literature o njih.

15. Na Štajerskem so bili svobodniki tisti posestniki zemljišč, ki s temi niso bili podložni nobenemu gospodstvu, marveč neposredno deželi. Imenovali so se tudi »Landschaftliche Eigentümer«. Po patentu o deželni deski (1747) so bili vpisani v deželni deski. Pred l. 1848 so jih šteli 800⁴³.

Vendar je bil pomen naziva »Freisass« kakor na Salzbürskem tudi na Štajerskem v raznih dobah različen. Mell je priobčil iz urbarjev Montfortskih iz dobe okrog l. 1420 besedilo, ki se

³⁴ Klein, o. c., 116.

³⁵ Prim.: Klein, o. c., LXXXIII., 1933, 138; L. Bittner, o. c., 69.

³⁶ Klein, o. c., LXXXIII., 1933, 134.

³⁷ Klein, o. c., LXXXIII., 1933, 135. — »Item« je za pravo latinska beseda »item«, ki našteva vrsto identičnih odnosov po nekem vzorcu.

³⁸ Klein, o. c., LXXXIII., 1932, 135, sl.

³⁹ Siegel-Tomaschek, Die Salzburgerischen Taidinge, 299.

⁴⁰ M. Mayr, Schildhof u. Freisitzrechte in Tirol, Forschgen u. Mitt. z. Gesch. Tirols u. Vorarlbergs, XIV, 1917, 110—116. — Isti: Zur Frage d. Freisassenrechte in Tirol, prav tam XV, 1918, 113—116; prim. tudi Klein, o. c., LXXXIII., 1933, 120, 121, op. 51 in fine in 52.

⁴¹ M. Mayr, o. c., XIV, 1917, 113.

⁴² A. Dopsch, Die l. f. Gesamturbare Nieder- u. Oberösterreichs, CXLIII. — Naziv »Freisäss« le v Dopschevi razlagi pozna in pojasnjuje prav v zadnjem času tak dober poznavalec kmetijskih odnošajev v preteklosti kakor je Theodor Knapp. (... Frei hat hier die gleiche Bedeutung wie in dem österreichischen u. Regensburger Wort Freisäß. Auch der Freisäß ist nicht Eigenthümer seines Gutes, sondern Grundholde, von einem Grundherrn beliehen, dem er eine jährliche Abgabe schuldet, aber er hat einen erblichen Anspruch auf sein Gut.) Zeitschrift d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch., German. Abteilung, 56. Bd., [1936] 497. — O pomenu besede »kazen« za »Grundzins« gl. J. Kelemina, Pravne starine slov., GMS, XIV, 1933, 63.

⁴³ Joh. Tschinkowitz, Darstellung d. polit. Verhältnisse, II, 13, 14; A. Mell, Die Anfänge der Bauernbefreiung, 2, op. 1; A. Mell, Grundriss der Verwaltungs- und Verfassungsgesch. d. Landes Steiermark, 78, jih omenja skoro le mimogrede. Smatra jih kot ostane nekdanjih svobodnih zemljiških posestnikov. Opazka: »diese freie Bauernschaft scheint sich wirtschaftlich nicht gehalten zu haben, im 17. Jahrh. zählte man für Steiermark nur mehr 151 Freisassen«, kaže, da se ni oziral več na Tschinkowitzve navedbe in svojo lastno opombo v »Anfänge der Bauernbefreiung«, 2, op. 1. Gl. tudi str. 160, 131, 519.

nanaša na grad Krems pri Voitsbergu in na katero je opozoril Dopsch⁴⁴; »item es ist zu wissen, das unser voruodern die von Stadek saeligen fünff lechner zu der vest Krems gehabt haben und sy frey sezz lassen siczen auf iren gutern, also das die solten dinstlich siczen mit harnasch und hennngsten, wenn man ir bedorffte zu der veste oder in die veste, des si aber nicht getan haben noch getun mochten und sazzen als ander holden unwerleich; und darumb und davon haben wir in zins auf die gueter geslagen und in ze kauffrecht geben, als die guter nemleich hernach geschriben stent.« Tukaj so torej svobodniki, kakor Dopsch pravilno poudarja, podložniki, ki so imeli prednosti pred drugimi, ker so opravljali vojaško službo. To je isti pojav, ki ga vidimo n. pr. pri hrvatskih svobodnjakih in tudi pri naših kosezih.

16. Isti pomen kakor v poznejši dobi na Štajerskem ima izraz »Freisass« tudi na Koroškem. Hermann⁴⁵ istoveti za Koroško izraz »Freisass« s »Freimann«, ki se najde v starejših listinah. Trdi, da je bilo teh prvotno v deželi malo. Nastali so na ta način, da jih je ali deželni knez obdaroval s prostimi zemljišči ali pa so jih »posamezni grofje« (»einzelne Grafen«) oprostili podložnosti. Hermann pravi, da so se zlasti v novejšem času (1853) pomnožili na ta način, da so prodali plemiči mnogo svojih zemljišč neplemičem, včasih sinovom svojih podložnikov, ki so jih na koroškem nazivali »Hoefler«. Svobodniških dvorcev je bilo na Koroškem do srede 19. stol. mnogo, posebno v nemškem delu dežele, potem v Ziljski dolini, na Grobniškem polju (Krapfeld) in na obeh straneh spodnje Krke, potem okrog Hüttenberga, kjer so bili morebiti fužinarji, ki so s svojim denarjem dosegli osvoboditev. Nasteli so v deželi 800 svobodnikov, ki so bili obdavčeni z 2512 funti, 5 šilingi. S temi navedbami se ne ujema pregled koroških svobodnikov, ki ga je sestavilo l. 1836 ilirsko provincialno državno knjigovodstvo⁴⁶. Po tem so šteli v celovškem okrožju 221, v beljaškem pa kar 2222 svobodnikov. Ti so podeljeni tako, da jih najdemo v posameznih krajih celovškega okrožja večinoma po enega, redko dva in le v posameznih krajih do sedem; v beljaškem okrožju jih je največ v krajih greifenburškega okraja; v ostalih okrajih pa so navedeni večinoma sumarično, tako v Špitalu 176, v Kočah 278, v Stalu 364, Landskronu 364. Brez podrobne raziskave ni mogoče dognati, katere številčne navedbe so pravilne. Prav tako ne moremo reči, je li bila in kakšna je bila razlika med koroškimi »Eigentümer« in »Freisassen«, za katere najdemo v 18. stol. prvi izraz tudi na Kranjskem.

Vendar je bil naziv »Freisass« za svobodnike v našem smislu na Koroškem v rabi že v drugi polovici 16. stol., ko je bil na Kranjskem vsaj v uradnih spisih še običajen naziv »gemaine Leut«. To nam jasno izpričujeta »Des Ertzhertzogthumbs Khärndten New aufgerichtete Landtsrechtsordnung Im ain tausend fünfhundert und Sibenundsibentzigsten Jar« in »Des Ertzhertzogthumbs Khärndten New aufgerichtete Landtgerichtsordnung Im ain tausend fünffhundert sibenundsibentzigsten Jar« (oboje: Gedruckt zu Grätz durch Zachariam Bartsch, 1578). V obeh teh koroških pravnih redih je tudi že določena civilna in kazenska podsodnost svobodnikov. Vendar se zdi, da izraz »Freisass« v deželi še ni bil splošno udomačen, ker ga sodni red (Landrechtsordnung) čl. 3., odst. 4., pojasnjuje. To pojasnilo izključuje tudi za nas vsak dvom o pomenu naziva »Freisass« v tej dobi. Po navedenih zakonikih je v civilnih stvareh pristojno za svobodnike kakor za plemiče in duhovščino dvorno sodišče, v kazenskih stvareh pa deželsko sodišče; pritožbena instanca v kazenskih stvareh pa je deželni glavar z deželani. Ta važna določila se glasé: čl. 3., odst. 4. sodnega reda (Landrechtsordnung): »Den Pharherrn (Zechleuten) und Kirchbröbstn, auch den Bursleuten so auf iren aigen Güttern sitzen und Fraysaessen genent werden, sollen nach fürkhomen und Gelegenhaitten irer Clagen die Ladungen mitgetailt werden.« — Čl. 37., deželskosodnega reda (Landgerichtsordnung) pa: »Von den Freisassen. — Es sollen auch die Gericht in allen puncten und articln diser Ordnung gegen den Freisassen wo sy darin versprechen ausserhalb Grundt, Poden und schulden, welche jetz vermelte Puncten fur das Lands Recht gehören allermassen zuhandlen und mit Straff zuverfaren haben und ob es sich hierinnen irrung zwischen den Freisassen und Gerichten zuetruengen, die sollen vor dem Herrn Landshauptmann und Landleuten, wie sich gebürt, gehört und mit vorbehalt der Appelation entschiden werden.«

Tri četrt stoletja po teh odredbah pa je delala uprava in podsodnost svobodnikov koroškimi stanovom preglavice. To zvemo iz vprašanj koroških deželnih stanov kranjskim stanovom l. 1643.

V poznejšem času, kakor posnamemo iz poročila ilir. gubernija iz l. 1835⁴⁷, uprava svobodnikov na Koroškem ni bila centralizirana, marveč so jo deželni stanovi vršili po davčnih uradih (Steuerämter)⁴⁸, ki jih je bilo v deželi več. Ti so bili po tem poročilu tudi sodna instanca za svobodnike; vodili so zanje zemljiško knjigo in delali pogodbe⁴⁹.

⁴⁴ Alfons Dopsch, Die landesfürstl. Gesamturbare der Steiermark, CII.; — Hans Pirchegger, Gesch. d. Steiermark; II. Bd., (1283—1240), 290, 291, III (1740—1919), 100.

⁴⁵ Heinrich Hermann, Handb. d. Gesch. d. Herzogtums Kärnten, II, 2. Heft, 118.

⁴⁶ Spis št. 6088 ex 1835, fasc. 14—21, ilir. gub. v Ljubljani, v arhivu pri Narod. muzeju.

⁴⁷ Dieweil hier die unterthanen keine eigentümer noch freisassen, sondern freistüffter sein und mit grund und poden zu gnaden der herrschaft unterworfen und untergeben sein, »Gerichts-, Weide u. Waldordnung zu Strassfried und Arnoldstein«, Oesterr. Weistümer, VI, 440.

⁴⁸ Spis št. 6088 ex 1835, fasc. 34—21, l. c.

⁴⁹ Prav tam.

Seveda se s temi navedbami ne strinja Tschinkowitzeva trditev, da so bili svobodniki po sodnem pravilniku (jurisdikcijski normi) za Koroško z dne 11. febr. 1784 in pojasnilu z dne 24. avg. 1784 v personalnih stvareh pod sodni sodišču svojega bivališča, v realnih pa deželnemu sodišču (Landrecht); svobodniki so imeli tudi ius standi in iudicio osebno (»in eigener Person«) zoper vse nasprotnike v vseh pravnih stvareh pri vseh sodiščih. Tudi so morali smrtne primere, čeprav je bila zapuščinska oblast okrajno sodišče, naznaniti v smislu naredbe z dne 3. jun. 1785 stanovskemu oblastvu, da izvede cenitev in zaporo⁵⁰.

Iz spisov, nastalih ob priliki rešitve vprašanja, kdo naj vodi po francoskem medvladju zemljiško knjigo za svobodnike na Kranjskem, pa je povzeti, da so na Koroškem takoj l. 1815 odredili za ta posel deželno desko⁵¹.

Pravilnost teh nasprotujočih navedb, veljavnih morda za različne čase, morda le za sporne ali nesporne zadeve, je prav tako mogoče preizkusiti le s podrobno raziskavo koroških svobodniških razmer. Ta bi bila morda zaradi decentralizacije svobodniške uprave najbrž težja kakor za bivše Kranjsko.

C. SVOBODNIKI NA KRANJSKEM.

I. Zgodovinski viri.

17. Omenili smo že v uvodu, da je za zgodovino svobodnikov na K r a n j s k e m ohranjeno zelo obsežno arhivno gradivo, ki je doslej popolnoma neizčrpano. Največ ga je osredotočenega v stanovskih spisih v arhivu pri Narodnem muzeju v Ljubljani. To je naravno, ker so stanovi po deželnem knjigovodstvu vodili centralno vso upravo svobodnikov in vršili sodstvo nad njimi. Tudi imenjske knjige (Gültbücher) in za novejšo dobo stare zemljiške knjige v arhivu deželnega (sedaj okrožnega) sodišča v Ljubljani so zelo važni in bogati viri. Po nahajališčih in arhivnih sestavinah se nahaja to gradivo:

A. V Narodnem muzeju v Ljubljani:*

a) Fasc. 62 (v Müllnerjevi preuredbi⁵²), stanovski spisi 1690—1714. Vsebuje sodne zapisnike sodišča svobodnikov za čas 1690—1714, sešite iz navadnih pol papirja pisarniškega formata, z mehkim ovojem istega papirja, redno v obsegu okrog 90 strani, navadno na koncu z imenikom strank z napisi: 1. »Freisassen-Protocoll«⁵³ No. 21, 26. I. 1690—22. VI. 1691; 2. FrP No. 23, 9. IV. 1692—20. XI. 1692; 3. FrP No. 24, 21. XI. 1692—29. XII. 1693; 4. FrP No. 3, 7. VII. 1699—14. IX. 1700; 5. FrP. No. 4, 1. III.—sept. 1701; 6. FrP No. 5, 31. V. 1702—16. XII. 1704; 7. FrP No. 6, 2. I. 1705—25. I. 1710 (163 str.); 8. FrP No. 7, 25. I. 1710—6. XI. 1711; 9. FrP No. 8, 19. XI. 1711—4. XII. 1714; 9a. FrP, brez štev., 8. VII. 1713—31. X. 1714 (le z vpisi substituta knjigovodje-sodnika, odvetnika dr. Ludvika Radiča).

b) Fasc. 62 (v Müllnerjevi preuredbi), stanovski spisi s sodnimi zapisniki za čas 1714—1750; 10. FrP No. 9, 31. X. 1714—18. IX. 1716; 11. FrP No. 10, 26. IX. 1716—4. IV. 1719; 12. FrP No. 11, 24. IV. 1719—20. VIII. 1721; 13. FrP No. 12 (»von denen Verhören«), 16. IX. 1721—26. II. 1723; 14. FrVerhørs-Protokoll⁵⁴ No. 13, 27. II. 1723—23. VII. 1725; 15. FrVP No. 4, 17. VI. 1728—16. IV. 1731; 16. FrVP, 24. IV. 1731—jan. 1734; 17. FrVP No. 6, 7. I. 1734—5. V. 1738; 18. FrVP, 5. III. 1731—28. I. 1743; 19. FrVP, 1. II. 1743—11. III. 1746; 20. (»Freisassen-Protokoll No. 15 über die ausgefertigten Verbriefungen«)⁵⁵ 16. II. 1735—21. VI. 1738; 21. VerbrP, 17. VI. 1741—17. XI. 1742; 22. VerbrP No. 18, 2. XII.—10. XII. 1744; 23. VerbrP, 17. I. 1745—4. I. 1747; 24. VerbrP 18. I. 1747—4. IX. 1750.

⁵⁰ Tschinkowitz, o. c., II. 14.

⁵¹ Spisi ilir. gubernija št. 8076 in 8508 ex 1815 v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

⁵² Rajni muzejski kustos Alfonz Müllner je v začetku tega stoletja del starih fasciklov stanovskih spisov razdelil in sestavil iz teh nove, v katerih po prejšnji arhivski uredbi indiciranih spisov ni večno lahko najti. (Gl.: J. Mal, »Knjižnica in arhiv« v Vodniku po zbirkah Nar. muzeja v Ljubljani, 180.)

⁵³ V naslednjem kratica: »FrP«.

⁵⁴ V naslednjem kratica: »FrVP«.

⁵⁵ V naslednjem kratica: »VerbrP«. — Zapisnike citiram v naslednjem le z datumom.

* Veže me srčna dolžnost, da se na tem mestu kar najiskreneje zahvalim g. muzejskemu ravnatelju dr. J o s. M a l u, ki je prvi kazal na potrebo napisati zgodovino svobodnikov (GMS 1926, VII, 59), mi dal zamisel tega dela, me k temu neprestano spodbujal in — tako potrpežljivo nanj čakal kot urednik, pa mi tudi to pot široko odprl vrata k zakladom arhiva pri Narodnem muzeju.

c) Fasc. 63 (v Müllnerjevi preuredbi), stanovski spisi s sodnimi zapisniki za čas 1716, 1717, 1720, 1738—1741 in 1765—1771: 25. »Einer Löbl. Landschaft Freisassen-Gerichts-Protokoll 13. Juni 1716 bis 31. Dez. 1717, geführt von Fr. Ignatzen Pogatschnik, IUDr., Einer löbl. Landschaft in Crain geschwor. Schranken u. Gerichtsadvokaten als Ihrer Gnaden des Herrn Landschafft. Buchhalters substituirten Richter« (v rdečem trdem pap. ovo'u); 26. Zapisniki z enakim napisom za l. 1720; 27. VerbrP, 1738—1741; 28. VerbrP, 25. I. 1768—25. I. 1770; 29. VerbrP, 25. I. 1770—16. IX. 1771.

V teh treh fasciklih (a—c) ohranjeni sodni zapisniki niso popolni. Manjkajo, kakor je razvidno že iz numeracije zapisnika fascikla pod A a) 1, No. 21 začetni zvezki, iz katerih bi bilo morda povzeti važne podatke glede organizacije sodišča in postopka. Tudi ne tvorijo, kakor je gori razvidno, časovno povsem sklenjene vrste; od l. 1743—1797 manjkajo razpravni zapisniki popolnoma. Verjetno so se uničili ob prvi francoski zasedbi Ljubljane (1797)⁵⁶.

d) Fasc. 67, 68, 70, 71 (skupen sveženj, sedaj v Müllnerjevi preuredbi) stanovskih spisov z napisom: »Unterthanen-Freisassen; Deren Administration 1643—1784.« — Vsebuje najstarejše upravne spise o svobodnikih (fasc. 71) in fasije svobodnikov (1765—1769) po patentu z dne 9. I. 1765 (»Schuldensteuer-Patent«), sestavljene po okrožjih s pregledi velikosti svobodniških posestev in s popisom svobodniškega prebivalstva (fasc. 68, 70).

e) Fasc. 67, 68, 71 (skupen sveženj, sedaj v Müllnerjevi preuredbi) stanovskih spisov z napisom: »Unterthanen-Freisassen, Familien A—L, XVII u. XVIII Jhdt.«

f) Fasc. 67, 68, 71 (skupen sveženj, v Müllnerjevi preuredbi) stanovskih spisov z napisom: »Unterthanen-Freisassen, Familien M—Z, XVII u. XVIII Jhdt.« — Oba zadnja dva fascikla (e, f) vsebujeta kulturno in gospodarsko-zgodovinsko zanimive zapuščinske inventarje svobodnikov, osnutke ženitnih in kupnih pogodb, dokazne sklepe, zaslišavanja prič itd., urejene po rodbinah v abecednem redu.

g) Fascikli z napisom: »St a n o v s k a u p r a v a s v o b o d n i k o v«, vsebujoči v pretežnem delu sodno upravo dr. Andreja Ks. Repetiča in nekaj spisov iz poznejše dobe, in sicer: I. zv.: »Sodni protokoli« (fasc. 1—10). Na notranji strani na posebnem listu napis: »Jurisdiktions-Akten des vormal bestandenem Ortsgerichts der landschaftlichen Freisassen-Administration in Crain. Fasc. I. bis X. Die Protokolle des vorbestandenem Ortsgerichts der Freisassen-Administration in Crain angefangen im Dezember 1797 bis zum Dezember 1811.« V sešitih zvezkih navadnega papirja z rdeče označeno fascikulaturo dr. Maksimilijana Wurzbacha⁵⁷. — II. zv.: »Sodni akti«, fasc. XI.—XX. — V tem svežnju so v fasciklu 2 spisi v zadevi svobodniške gmajne v Škocijanu pri Dobu; ostali fascikli (vsi nesešiti) imajo vsak svoj poseben ovoj; fasc. XI. vsebuje spise od februarja 1798 do maja 1830 o zastankih davkov; ostali fascikli XII.—XX. pa razne sodne spise nespornega sodstva po zadevah, zapuščinske, skrbstvene itd. — III. zv.: »Sodni akti«, fasc. XXI.—XLIII. v nesešitih svežnjih iste vsebine, kakor oni v II. zvezku, fasc. XII.—XX. — IV. zv.: Zenitna pisma, prepisne listine, kupne pogodbe, zadolžnice, v 5 svežnjih. — V. zv.: »Sodni in upravni akti«. Notri listek z napisom: »Unbrauchbare Jurisdiktions-Akten des vorbestandenem Ortsgerichtes der Freisassen-Administration«. — VI. zv. z isto vsebino kakor V. zvezek. — VII. zv. vsebuje repertorije aktov, inventarje, upravne in sodne zadeve iz pofrancoske dobe.

h) Fasc. 26 stanovskih spisov de a. 1792—1807. V tem se nahajajo upravni spisi novejše dobe iz Kappusove in Schweigerjeve uprave; spisi o regulaciji svobodnikov 1800 in 1801; izterjevanje davčnih zaostankov.

B. Iz arhiva okrožnega sodišča v Ljubljani, tačas v hrambi Narodnega muzeja:

a) Imenjske knjige I—V; VII, XII, XIII, XVI seznama imenjskih knjig, ki ga priobčujemo niže doli. — b) a) »Hauptausweis über die gesamte landschaftl. Freisassen des Herzogthums Crain des Unteren Kreises« z dne 11. II. 1784; β) enak seznam za ljubljansko okrožje in γ) seznam za postojnsko okrožje. (Ad inv. št. 18, 19, Bd. 5, 6, dež. sod. v Ljubljani.) — c) »Ubikation der landschaftl. Freisassen« (inv. št. 92) v trd. pap. vezan zvezek. Seznam svobodnikov brez letnice iz začetka 18. stol. po treh okrožjih z rubrikami: assign. Nr., imena, okrajna gosposka, župnija, vas, hišna številka (prvi seznam svobodnikov z natančno navedbo bivališča). — d) Urbar svobodnikov fol. 288, trdo vezan. — e) »Grundvormerkbuch der landschaftl. Freisassen« fol. trdo vezan. — f) »Verbriefungsprotokoll der landschaftl. Freisassen« fol. trdo vezan. — g) »Instrumenten-Buch« fol., trdo vezani 3 fol. zvezki, 1833—1851.

⁵⁶ Fasc. »Uprava svobodnikov«, zv. VII. v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani, dopis apelac. sodišča v Celovcu administratorju svobodnikov 23. febr. 1798: »Ueber den sub pr. 16. curr. einbegleiteten Justiz-Pflegs-Ausweis für das Jahr 1797 wird der Administration hiemit aufgetragen, dass selbe bei dem angezeigten Umstande der durch die französischen Truppen in Verlust geratenen Akten durch Vorladung der betreffenden Partei die hauptsächlichsten Daten und Protokolle auch sonstige Akten ins Klare zu setzen und wiederherstellen zu lassen.«

⁵⁷ Št. 17681, fasc. 14—21 ex 1836, spisov ilir. gubernija v Ljubljani v arhivu pri Nar. muzeju.

C. V arhivu ministrstva za notranje zadeve na Dunaju:

V kartonu: IV K 6 in genere Krain: a) spisi ad Nr. 19 ex Majo 1776 o regulaciji svobodnikov; — b) ad Nr. 72 ex Apr. 1784 o odpravi svobodnikov 1784. — Prepise teh spisov sem izročil arhivu Narodnega muzeja v Ljubljani.

D. Spisi v zasebnih arhivih svobodnikov:

a) Jerajevega svobodništva v Lokarjah pri Vodichah več sto spisov izza 17. stol. (sedaj tamkaj v lasti lastnika Jerajevega posestva g. Feliksa Tavčarja⁵⁸. — b) Petričevega svobodništva v Zgornjem Brniku (sedanji lastnik g. Franc Kepic v Zgornjem Brniku št. 47, v nekdanji Petričevi hiši).

II. Imenjska knjiga in svobodniki.

18. Postanek in razvoj svobodnikov in njihove uprave pa je v najožji zvezi z imenjsko knjigo. Njihova zgodovina je sploh nedoumna, ako ne poznamo nje-nega postanka in ustroja, ki je za Kranjsko doslej prav tako še zavil v temo, kakor ustanova svobodnikov sama. Treba je zato, da tudi v zgodovino in uredbo imenjske knjige nekoliko posvetimo, kolikor je potrebno za naše namene in so nam razpoložljivi viri.

a) Nastanek imenjske knjige.

Knjiga o imenjih je služila prvotno izključno davčnim namenom. Njen postanek je najtesneje zvezan z razvojem zemljiškega obdavčenja. To pa za bivšo Kranjsko, zlasti za poznejši srednji vek doslej še ni kar nič raziskano. Kolikor ga moremo brez podrobnejših raziskavanj pregledati, se bistveno ne razlikuje od razvoja v ostalih starih avstrijskih deželah (na Nižjem in Gornjem Avstrijskem, na Štajerskem in Koroškem). V vsem tem ozemlju je bilo že izza 13. stoletja izredno obdavčenje, kolikor se je nanašalo na gospode in viteze, t. j. plemiče, odvisno od njihove pritrditve. Na ta način dovoljene davščine so stanovni tudi nalagali in izterjevali. Naklada se je vršila na podlagi pismenih davčnih napovedi, ki so se izza 15. stol. nazivale registri ali navadno »Einlagen« — »vložki«. Tudi na Kranjskem je bil ta izraz v navadi⁵⁹. »Vložke« so prvotno večkrat obnavljali, kajti stanovi še v 15. stol. niso hoteli pripustiti izrednih svojih dovolitev kot trajno ustanovo. Ko pa so za Maksimilijana I. začeli vedno pogosteje uporabljati vojne najemnike mesto plemičev, ki so prej tudi osebno izvrševali vojno službo, je izgubila njihova davčna prostost svojo notranjo upravičenost. Na mesto vojnega poziva vazalov je stopalo zato vedno bolj pogosto periodično dovolilo denarnih dajatev. Zato ponehava tudi obnavljanje »vložkov«, ki so jih le še od časa do časa pregledali. Načela, po katerih naj bi bili sestav-

⁵⁸ Že v zapuščinskem inventarju po Luki Jeraju 12. okt. 1721 je naveden zabož domačih pravnih spisov (gl. fasc. 67, 71); A/e) gori sestavljenega seznama virov. — G. Feliksu Tavčarju kakor tudi g. Francu Kepicu se najlepše zahvaljujem, da sta mi te spise dala na razpolago. — Njihove zbirke kažejo, koliko zgodovinskega gradiva, zlasti za kmečko vprašanje, bi bilo še najti po naših kmečkih domovih. Zdi se mi pa, da je prav zadnji čas, da bi se to gradivo zbralo in shranilo.

⁵⁹ Gl. n. pr. poročilo deželne arhivarja Karla Seyfrieda Perizhofferja z dne 1. jul. 1738: »Gründliche Information aus der landsch. Registratur in Crain in Puncto der Gültten allda«, Narodni muzej, Ljubljana, Dolski arhiv, Raigersfeldovi spisi, fasc. 21; »Herrenanschlag«. (Ker je ohranjeno v »stanovskem« in »vicedomskem« arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani mnogo gradiva za davčno zgodovino in je ustvaril Fr. Mensi za Štajersko vzorno delo, bi ne bilo preveč težko spisati tako tudi za Kranjsko).

ljeni, so bila predmet razpravam deželnih zborov⁶⁰. Že za Maksimilijana I. pa je nastalo stremljenje, določiti na odbornih zborih (Ausschusslandtage) skupna načela za cele skupine dežel⁶¹.

Te v »vložkih« napovedane dohodke plemičev, duhovščine, mest in drugih prostih, zlasti one dohodke, ki so izhajali iz zemljišč, posebno iz dajatev podložnikov v denarjih ali naturalijah, ki so bili podlaga za obdavčenje, so pa nazivali »Gült«. Izraz se je kasneje rabil tudi za zemljišča sama, iz katerih so potekali navedeni dohodki⁶². Samo ta enostranski, na zemljišče nanašajoči se pomen obsega torej slovenski izraz: »imenje«⁶³. Da se je ustvaril pregled skupnih dohodkov posameznih stanov, so začeli n. pr. na Nižjeavstrijskem⁶⁴ že za Maksimilijana I. vpisovati podatke iz vložkov po rubrikah v posebne knjige. Taka knjiga, v kateri so bili tako vpisani v denarju ocenjeni dohodki stanovskega obdavčenca po posameznih stanovih na podlagi prijav, se je nazivala »Gültbuch«. Po dosedanjih raziskavanjih jo najdemo najprej na Nižjeavstrijskem (1513)⁶⁵. Slovenskega naziva doslej nimamo; moremo pa to knjigo nazivati knjigo o imenjih ali kratko imenjsko knjigo. Zavedamo se pa, da ta slovenski naziv ne odgovarja popolnoma nemškemu. Kajti »Gültbuch« je po svojem prvotnem pomenu vpisna knjiga za obdavčene donose, oziroma na teh slonečo davčno naklado; slovenski naziv pa kaže bolj na davčne predmete, zemljišča, iz katerih ti donosi potekajo. Seveda pa je kasneje tudi nemški naziv imel i ta pomen.

19. Na večkratno pobudo štajerskih deželnih stanov je kralj Ferdinand sklical l. 1541 prvič zbor odposlancev deželnih zborov vseh avstrijskih dežel v Prago. Prvič po pripojitvi dežel češke krone so se udeležili skupnega zborovanja deželnih zborov odposlanci čeških dežel. Ta zbor je imel namen, da doseže kolikor možno enako deželnoknežjo zemljiško obdavčbo in isto davčno mero⁶⁶. Koroška in Štajerska nista odposlali nobenega odposlanca; po cesarjevem nalogu je kranjski odposlanec zastopal tudi te dežele⁶⁷. Po poravnavi, sklenjeni na tem zboru v Pragi 11. januarja 1542, naj bi na deželi v s a k p r o s t i zemljiški lastnik prijavil svoja poslopja, zemljišča in realne užitne pravice in jih ocenil. Poslopja naj bi se ocenila po tarifi, ki se je stopnjevala po velikosti

⁶⁰ Sigmund Adler, D. Gültbuch von Nieder- u. Oberösterreich u. seine Funktion in der ständischen Verfassung, 1898, Festschr. f. Jos. Unger in pos. odtis 4, 5.

⁶¹ O teh posvetovanjih na različnih zborovanjih gl. Adler, o. c., 5—7.

⁶² Franz Frh. v. Mensi, Geschichte der direkten Steuern in Steiermark, I. Bd. — Po Grimm, Deutsches Wörterbuch, 4. zv., I. del, 1074 sl. pomenja Gülte — Zahlung, Schuld, Abgabe, Einkommen. (Oblika Gült se je mogoče razvila pod vplivom besede »Geld« [str. 1077]. Najbolj pogost je pomen za »Abgabe«, in sicer za dajatve (davke) a) podložnikov vladarju, b) kmetov gosposki (str. 1077). — Prim. o pomenu »Gült« tudi Theodor Knapp, Gesammelte Beiträge zur Rechts u. Wirtschaftsgesch. vornehmlich des deutschen Bauernstandes 1902, 464; J. v. Zahn, Katalog der Gülterschätzungen, 1900, (uvod) v »Publikationen aus d. steiermärk. Landesarchive. — Kataloge — II. Landschaftl. Archiv. — 5. Finanzwesen. — a), Gülterschätzungen«; — A. Mell, Grundriss d. Verfassungs- u. Verw.gesch. o. c., 301; H. Pirchegger, Gesch. d. Steiermark, III, 73 sl. gl. tudi register III, 630, pod »Gült«).

⁶³ Najdemo ga v »Ljubljanskem Časniku«, 1850, 128; Jakob Kelemina, Pravne starine slov. v filol. luči, GMS, XIV, 1933, 62.

⁶⁴ Adler, o. c., 7.

⁶⁵ Adler, o. c., 7; A. Mell, Grundriss d. Verfassungs- u. Verw. gesch. o. c. 301.

⁶⁶ Mensi, I, 75; Tschinkowitz, Darstellung der polit. Verhältnisse, I, 5.

⁶⁷ Mensi, Das landschaftl. Gültbuch in Steiermark, Steir. Zeitschr. f. Gesch., I. 1903, 105; Mensi, Gesch., I, 77.

poslopja od 100 do 2000 goldinarjev, ostali davčni predmeti pa glede na kupne cene. Tudi zemljiška posest in živina podložnikov naj bi se ocenila, toda živina le s $\frac{5}{8}$ vrednosti. Za davčno enoto (Gült) v davčnem tehničnem smislu se je pa določil za gosposko stoti, za podložnike pa šestdeseti del napovedane imenjske vrednosti⁶⁸.

Ti praški sklepi so popolnoma spremenili dosedanjo davčno podlago v starih petih avstrijskih deželah. Prvič naj bi za obdavčbo podložnikov ne bile več merilo njihove dajatve gosposki, marveč vrednost njihove zemljiške posesti in živine. Potem se je določila davčna dolžnost tudi za hiše in zemljišča plemiških in duhovniških posestnikov, ki so jih sami obdelovali; ta doslej niso bila obdavčena⁶⁹.

Praška poravnava pa je imela v točki 14. določilo, ki ji je dajalo pogojen, nedoločen značaj. Po tej točki je pet starih avstrijskih dežel z grofijo Goriško vred sklenilo to poravnavo le »za tokrat« (»allain auf dieses mal«) in za primer, da dežele češke krone resnično nudijo takrat dovoljeno triletno pomoč zoper Turke; razen tega so jo te dežele sklenile s pridržkom, da se davčna podlaga izračuna ali, kakor se je sklenilo, po vrednosti ali pa na drug običajen način⁷⁰.

20. V navedenih petih deželah je sicer spomladi l. 1542 vložila večina posestnikov imenj svoje davčne prijave zase in za svoje podložnike na podlagi praške poravnave⁷¹. Toda po tej poravnavi izvršena cenitev po vrednosti je tvorila davčno podlago le za leto 1542⁷². Še preden se je namreč ocenitev izvršila, so se poslužile stare avstrijske dežele v praški poravnavi pridržane možnosti, da določijo davčno podlago tudi na drug običajen način in ne tisti, ki ga predvideva poravnava⁷³. V ta namen je bil sklican odborni zbor »Ausschusslandtag) petih starih avstr. dežel za 9. oktober na Dunaju. Tukaj so sklenili 3. decembra 1542 poravnavo o novi cenitvi imenj vseh petih avstrijskih dežel z Goriško vred⁷⁴. Ta je popolnoma spremenila v praški poravnavi sklenjeni in za l. 1542 že izvršeni način ocenitve. Nova cenitev naj bi se izvršila istočasno po že desetletja uveljavljenih, sedaj še izpopolnjenih načelih obdavčbe donosa. Davčni predmeti so po tem sklepu v prvi vrsti dohodki prostih zemljiških gospodov, t. j. deželanov (»Landmann«) iz stalnih denarnih in naturalnih dajatev podložnikov, desetine, gornine, zakupnine ter dohodki iz presežkov donosa od mlinov preko domače potrebe. Pri tem niso razlikovali, ali so temeljile dotične dajatve na lastninski ali pa na fevdni pravici (t. 8). Davku obvezani so bili vinogradi, ki so jih deželani sami obdelovali. Davka proste so ostale pristave (»Maierhöfe«) s pripadajočimi zemljišči, ki so jih zemljiški gospodje sami obdelovali, in sploh vsa zemljišča, od katerih niso prejemale dajatev, kakor tudi ribje vodovje za hišno porabo.

Podlaga za odmero je bila za vinograde njihova vrednost, za vse druge davčne predmete pa njihov kosmati donos. Donos desetini, ki se je vsako leto

⁶⁸ Prav tam 5, 80.

⁶⁹ Mensi, Gesch., I, 79.

⁷⁰ Mensi, Gesch., I, 80, 439.

⁷¹ Mensi, Gesch., I, 105.

⁷² Mensi, Gesch., I, 95.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ O nasprotujočih si stališčih Nižje in Gornje Avstrije ter notranjeavstrijskih dežel in o poteku razprav gl. Mensi, Gesch., I, 96, 97.

menjavaj, se je preračunal po povprečku treh let, stalne naturalne in denarne dajatve pa po letnem donosu. Za preračunanje naturalnega donosa v denar se je postavil podroben cenik (tarifa); ta se je imenoval »Herrenanschlag«. Tudi za Kranjsko je ohranjen tak doslej še neobjavljen cenik⁷⁵.

Za številčno določitev davčne naklade po pravkar navedenih načelih se je razlikovalo med dajatvami v denarju (tzv. »trockene Gült«) in onimi v naturalijah. Prve je bilo nastaviti le z dvema petinama (12 šilingov za 1 funt pfenigov); druge pa po njihovi denarni vrednosti, ki se je preračunala po omenjenem ceniku, in sicer v polnem znesku itak nizkih tarifnih postavk⁷⁶. Po navedenem ceniku se imenuje tudi ves na njem osnovani sistem določitve davčne podlage v dunajski poravnavi in v vseh poznejših spisih, tudi na Kranjskem, »Herrenanschlag«⁷⁷.

Davčna naklada, naložena posameznim davčnim zavezancem na podlagi naznačenih načel, se je imenovala »Herrengült« (tudi »Pfuntherrengült«, funtnina [?])⁷⁸. Za to do danes ni znan primeren slovenski izraz; v ljudstvu tak morda tudi ni bil v rabi, ker mu ni bil potreben. Znesek naklade posameznega davčnega obvezanca naj bi se po dunajski poravnavi (t. 1)⁷⁹ v vsaki deželi ugotovil po individualnih »vložkih«, napovedih (Einlagen), torej s samoocenitvijo pod nadzorstvom dežele (t. 3).

21. Na meddeželnem odbornem zboru v Brucku l. 1544 je izkazala dežela Kranjska, da znaša skupna davčna ocenitev, odrejena na podlagi dunajske poravnave (l. 1543) 22.000 funtov (računanih po 240 pfenigov ali 60 krajcarjev, torej enakih 1 goldinarju). S tem zneskom se je določil tudi davčni kontingent kranjske dežele⁸⁰. Kasneje so se sicer vršila med posameznimi deželami dolgotrajna meddeželna pogajanja (1544—1578), da bi se določila nova podlaga za davčno odmero, ki pa niso dovedla do bistvenih uspehov. Zato je ostala katastrska ocenitev iz l. 1543 v veljavi skozi več nego dve stoletij do izvršitve davčne rektifikacije za cesarice Marije Terezije l. 1750⁸¹, čeprav je ta ocenitev zaradi splošne podražitve zemljiških pridelkov vedno bolj zaostajala za dejanskim donosom. — Pač pa se je zvišal l. 1558 deželni kontingent kranjske dežele na 55.000 goldinarjev. Ta davčna vsota se je nabrala tako, da se je davčnim obvezancem odtlej pa do srede 18. stol. nalagalo plačilo dva in polkratne naklade

⁷⁵ »Herren-Anschlag in Crain« v fasc. 21, Raigersfeldovih spisov; Dolski arhiv, Nar. muzej. Tarifne postavke so nastavljene na dunajske uteži, vatle in mero, na ljubljanski star in navadno deželno vedro, računano po 16 in pol četrt. Podrobno o tej cenitvi, zlasti z narodnogospodarskega vidika, v okviru te razprave ne morem razpravljati. Ker manjkajo kakor na Štajerskem (gl. Mensi, Gesch., I, 101) tudi na Kranjskem še raziskave o zgodovini in razvoju cen, prav kakor tam ne morem ugotoviti razmerja postavk v ceniku k takratnim tržnim cenam. Mensi (str. 104) ne dvomi, da so te postavke mnogo nižje kakor tržne cene, da so bile le njihov majhen del. Dunajska poravnava (t. 8) rabi za to nizko ocenitev izraz »gemässigte Tax« (Mensi, I, 104, 449).

⁷⁶ Mensi, Gesch., I, 105. A. Mell, Grundriss d. Verfassgs- u. Verw. gesch. o. c., 519.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Za izračunavanje te naklade (Herrengült) daje Perizhoffer (o. c.) naslednji primer, ki ga je pa, kakor sem dožgal, povzel dobesedno iz fasc. 547 stanovskih spisov v arhivu pri Nar. muzeju. Recimo, da ima davčni obvezanec enega podložnika. Ta plača n. pr. v denarju 40 kr; daje en star pšenice: 10 kr 2 $\frac{1}{2}$; en star pšenice in rži: 9 kr 2 $\frac{1}{2}$, en star rži: 8 kr; znaša torej vsa naklada (Herrengült) 1 fl 8 kr. Če je bilo več podložnikov, so vrednost dajatev vseh podložnikov sešteli. (V tem primeru je računano seveda 1 fl = 60 krajcarjev.)

⁷⁹ Mensi, Gesch., I, 443, 106, 107.

⁸⁰ Mensi, Gesch., I, 117, 118; isti, Das landschaftl. Gültbuch, 107.

⁸¹ Mensi, Gesch., I, 153; isti, Das landschaftl. Gültbuch, 107.

(2½ Herrengült; 22.000 + 22.000 + 11.000 = 55.000 funtov). Tako je bila davčna naklada postala tudi davčno merilo.

Davčni obvezanci so bili vsi posestniki imenj (Gültenbesitzer), to je plemiški in prosti neplemiški z duhovščino in Cerkvijo vred. Toda dejansko so na Kranjskem plačevali od tem davčnim obvezancem naložene dva in polkratne naklade njihovi podložniki dvakratno, zemljiški gospodje sami iz svojega (aus eigenem brödl)⁸² pa pol naklade. Svobodniki so plačevali, ne da bi bilo doslej pojasnjeno na podlagi katere odredbe (deželni stanovi tega, kakor bomo pozneje videli, sami niso mogli pojasniti), dvakratno naklado. — K davčnemu kontingentu so na Kranjskem prispevala tudi mesta in trgi⁸³.

22. Kot važen pripomoček za razdeljevanje in razvidnost davkov predpisuje dunajska poravnava (1543) tudi vpisovanje v imenjske knjige (Gültbücher). Točka 1. te poravnave odreja namreč: »Anfengkhlichen, was ain jeder landman, auslendig fürsten, prelaeten, und ander ständ, niembt ausgeslossen, jedes lands und der grafschaft Görtz, für gültten, nützungten und jährlich einkomen und vogteien hat, auch was nach der Türggen einzug und verderben gestift, noch täglichen und hinfür wider aufrecht wirdet, nach herrn anschlag beteuert und gerait, solhes alles solle lauter und particulariter in verfertigten und glaubwürdigen einlegen angezaigt, in die gülttücher komen, eingeschriben und darauf gleichmässig angeschlagen werden⁸⁴. Sicer se pa ustroj imenjske knjige nikjer ne predpisuje, marveč njeno poznavanje že predpostavlja. Kajti za Nižjeavstrijsko je obstoj knjige pod tem nazivom dokazan že po virih iz l. 1513⁸⁵; za Zgornjeavstrijsko pa dognana njena naprava za l. 1525—1527; pa tudi za Kranjsko, kakor bo pozneje razvidno, vsaj za leto 1536. Na Gornjem Avstrijskem se je imenjska knjiga napravila v izvršitev sklepa vseh petih starih tkzv. nižjeavstrijskih dežel, t. j. obeh Avstrij ter Štajerske, Koroške in Kranjske na generalnem deželnem zboru v Augsburgu l. 1525⁸⁶. Vendar se zdi, da se ta sklep v notranjeavstrijskih deželah, kakor bo dalje razvidno, ni takoj izvršil.

b) Imenjska knjiga na Gornjem in Nižjem Avstrijskem, Štajerskem in Koroškem.

23. Ustroj in razvoj imenjskih knjig ni bil v vseh teh deželah popolnoma enak. Za Gornjeavstrijsko je ohranjen še pravilnik za sestavo te knjige

⁸² Perizhoffer, o. c. (str. 1 zgoraj): »... als ist zuwissen, dass der unterthan zwei Gült und der Landtman aus eigenem brödl eine halbe Gült abreichen müsse«. — Če in kako je do te razdelitve prišlo, zato bi bilo treba natančneje, najbrže zelo težavne arhivalne raziskave, za katero tukaj ni ne potrebe, ne prostora. Gl. le: Mensi, Gesch., I, 208 sl. tudi za Kranjsko.

⁸³ Perizhoffer, o. c.: »Auch die Stett und Märkt, die sonst den wenigern Theill in der Ansaag haben, ihre gleiche gebühren der 2½ Gült endtrichten.« — Tudi glede deleža mest in trgov ter porazdelitve na posamezne občine bi bilo treba posebne, za to razpravo pa ne bistvene raziskave. — Za Štajersko gl.: Mensi, Das landschaftl. Gültb., 109; Mensi, Gesch., III, 1. in 2. zvezek.

⁸⁴ Mensi, Gesch., I, 443. Določilom o imenjski knjigi v dunajski poravnavi bi mogli prištevati še stavek (t. 9) v sredi: »So das beschehen und aines jeden landmans gült taxiert ist, alsdann in ain puech einzuschreiben.« (Prim.: Mensi, Gesch., I, 449.) Pri nas in v avstrijskih pokrajinah le »Gültbuch« in ne »Gültebuch«; tako tudi Th. Knapp, o. c., 157, 320; nasprotno Grimm, Deutsches Wörterbuch, 4 zv., I. del, str. 1081; M. Dolenc, PZ, 225, 370.

⁸⁵ V priobčilu sklepa dunajskega dež. zbora z dne 6. julija 1513 proštu v Klosterburgu, prim.: S. Adler, o. c., 7, 8, 22, 23, zlasti op. 1.

⁸⁶ S. Adler, o. c., 11, 12, in tam navedena literatura.

z dne 21. maja 1527⁸⁷. Po tem je poslovala v vsaki četrti, v katere je bila dežela razdeljena, po ena štiričlanska komisija, v kateri so bili zastopani vsi štirje stanovi. Komisija naj najprvo naloži župnikom, da predložijo sezname svojih župljanov. Sama pa naj napravi knjigo s praznim papirjem (»Buch mit leeren Papier«), kamor naj se vpiše vsak prelat, gospod, viteštvo, plemstvo in mesta, tudi cehi, bratovščine, beneficiati in »špitali«, in pusti prostora za vsakega po velikosti njegove imovine. Vsak stan naj se obravnava posebej, da morejo biti poizvedbe tem popolnejše ter se morejo te nove napovedi primerjati s starejšimi. Župniki naj preberijo v cerkvah sklep zboru, pristavijo, da je bil storjen soglasno zaradi odvrnitve turške nevarnosti in da je vsaka prekršitev kazniva. Potem naj komisija določi narok, ko se morajo zgledati vsi podložniki. Komisija naj pri tem naroku vpiše v navedeno knjigo pri imenu vsakega zemljiškega gospoda podložnike, kaj služijo in desetinijo. Došli naj se vprašajo, če poznajo še koga, ki je izostal. Tako sestavljeni seznam naj se primerja z zaznamki župnika in starimi davčnimi vložki (napovedmi). Zamolčana imena naj dežela za kaznen zasež, zamudne podložnike in gosposke pa kaznuje. Po povratku komisij se sestanejo s temi v to poverjeni stanovski odposlanci (»die verodneten von der Einlage«), pregledajo spise in jih spravijo v deželni dvorcu v posebno skrinjo. Deželni pisar (»Landschreiber«) je imel nalogo, da vpiše v posebno knjigo vsako posestno spremembo, ki so jo zemljiški gospodje dolžni prijaviti. Posebna komisija pa zaznamuje te spremembe vsako leto v imenjsko knjigo.

Ta pravilnik za Gornje Avstrijsko je zanimiv zato, ker takega za druge dežele ne poznamo, pa si moremo po njem predstavljati, kako se je v drugih deželah mogla izvršiti naprava imenjske knjige. Isti ustroj razdelitve imenjske knjige po stanovih in četrtih najdemo tudi v imenjskih knjigah drugih dežel, prav tako tudi upoštevanje posestnih prememb ter stabilnost imenjskih knjig za več let. Sicer pa poznamo ustroj gornjeavstrijske imenjske knjige le po pravilniku in še po nekaterih drugih spisih, ne pa po knjigah samih, ker so leta 1800 pogorele⁸⁸.

24. Pač pa nam je ohranjena imenjska knjiga nižjeavstrijska v deželni arhivu na Dunaju iz leta 1542 dalje. Ta imenjska knjiga je sestavljena po štirih četrtih dežele. Vpisi vsake četrti so zopet razdeljeni na šest razdelkov; za: 1. prelate, 2. gosposke, 3. plemstvo in viteštvo, 4. mesta in trge, 5. kneze in prelate-inozemce in 6. duhovščino. Pri vsakem s tekočo številko označenem davčnem obvezancu dotične strani je (ob robu) navedena davčna naklada. Večkrat, toda ne vedno, je označena posest, iz katere potekajo obdavčeni dohodki. Pri vsakem obvezancu je prazen prostor za vknjižbo možnih posestnih prememb.

Prva nižjeavstrijska imenjska knjiga je sestavljena za l. 1542—1558 v dveh zvezkih, za dve in dve četrti skupaj; ostale za l. 1559—1570; 1571—1634; 1635—1636; 1637—1666, za vsako četrt po en zvezek s svojim registrom; za l. 1667 do 1701 in 1702—1730 pa za vsako četrt po dva zvezka. Do tega leta je ohranjenih že 34 zvezkov. Uredba je ostala ves ta čas ista, kakor v prvi knjigi, le vknjižbe so vedno obširnejše. Sele v knjigah za l. 1731—1760 in 1760—1787

⁸⁷ S. Adler, o. c., 12 sl.

⁸⁸ S. Adler, o. c., 21, 22.

so se izvršile, kakor v vseh avstrijskih deželah, velike preosnove v zvezi z davčno rektifikacijo Marije Terezije. Slednjič je ohranjenih še za leta od 1788 dalje 12 zvezkov imenjske knjige. Ohranjene so pa tudi v nižjeavstrijskem dež. arhivu še davčne napovedi in zbirka listin, ki so tvorile vknjižbene naslove.

25. Na št a j e r s k e m do davčne rektifikacije ni bilo (kakor na Gornje- in Niževavstrijskem) posebnih, za več let določenih stalnih (stabilnih) imenjskih knjig, marveč so bile tukaj le letne davčne knjige, od katerih so ohranjene v štajerskem dež. arhivu za l. 1516, potem pa nepretrgano za vsa leta od 1525 do 1785. Vendar se pa tudi te letne davčne knjige imenujejo v spisih večkrat »Gültbücher«. Ze od l. 1516 počenshi so razdeljene po petih četrtih dežele (Judenburg, Ennstal, Vorau, med Muro in Dravo, Celje); v vsaki četrti pa po stanovih (Herren- und Landleute, Pfarrer, Kapläne. Zechleute). V okviru stanov so posamezni davčni obvezanci razporejeni večinoma po krajih. Pri vsakem davčnem subjektu je navedeno na levi sumarično število obdavčenih imenj, na desni pa pripadajoča naklada v funtih, šilingih (po 30 pfenigov) in denaričih (pfenigih). V vseh davčnih knjigah se upoštevajo odpisi in pripisi, popolne ali delne posestne premembe, ki so jih morali davčni obvezanci prijavljati. V davčni knjigi je bilo vsekdar razvidno stanje pred premembo, prememba, njen pravni naslov in novo stanje. Davčne knjige so imele navadno tudi osebno kazalo⁸⁹.

26. O k o r o š k i imenjski knjigi je v literaturi doslej le znano, da je bila uvedena baje šele l. 1634⁹⁰.

c) Uredba imenjske knjige na Kranjskem.

a) Pregled, opis in nastanek ohranjenih imenjskih knjig.

27. Uredba imenjske knjige na K r a n j s k e m sliči v marsikakem oziru uredbi v obeh avstrijskih deželah. V literaturi se doslej komaj omenja⁹¹. Treba je zato, da vsaj v glavnih obrisih pojasnim tukaj njen ustroj, obrazložim, kolikor sem mogel doslej najti virov, njen razvoj in pomen za našo pravno in socialno zgodovino.

28. Primerno je, da podam najprej pregled in kratek opis ohranjenih zvezkov kranjske imenjske knjige. V registraturi deželnega (sedaj okrožnega) sodišča v Ljubljani se nahajajo tele imenjske knjige:

I. knjiga, vezana, 753 paginiranih listov z vpisi, je ovita v usnje. Na hrbtu ovoja je prilepljen list z naslovom: »Altes Gültbuch, 1. Band, Fassionssummarium 1539«, znotraj je na prvem listu nalepljen list z naslovom: Inv. No. 1, Fassionssummarium 1539«; oboje od roke

⁸⁹ Mensi, Das landschaftl. Gültbuch, 110; isti: Gesch., I, 67, 88, 106, 254—259, 305; isti: »Finanzgeschichte« v Mischler-Ulbrich, Österr. Staatswörterbuch², II. Bd., 43; A. Mell, Grundriss d. Verfassungs- u. Verw. gesch. o. c. 301, 522; H. Pirchegger, Gesch. d. Steiermark, III. 74 (gl. tudi register III., str. 630 pod »Gültbuch« in zlasti II., 533).

⁹⁰ J. v. Hueber, Archiv d. Hist. Ver. f. Kärnten, VIII. Bd., 1857, 23; S. Adler, o. c., 12, op. 1.

⁹¹ IMK III 1893, 135 (Fr. Kos: Gültbuch — davčna knjiga); X, 1900, 143. — M. Dolenc, PZ, 225: »... Po tem katastru« — to je davčni rektifikaciji Marije Terezije — »je bila posneta nova zemljiška (!) knjiga (Gültebuch). Po tej novi zemljiški knjigi se je odločevalo, katero zemljišče je dominikalno, katero rustikalno. S patentom z dne 13. oktobra 1750 je bilo odločeno, da „a die des neu errichteten Gültebuches respectu Rusticalis et Dominicalis des annus decretorius seinen Anfang genommen hat“. To se pravi: Dominikalna so bila tista zemljišča, ki so jih gosposke same imele pred novim Gültebuchom, pa so jih po l. 1750. prodale podložnikom s pridržkom vrhnega zemljiškega prava in pa dajatev.« — Str. 370: »Gotovo pa je, da je bila uvedba t. zv. 'Gültebucha' nove zemljiškoknjižne ustanove, v sredini XVIII. stoletja, odločilnega pomena tudi za vprašanja dolžnosti listinskega prepisa na zemljišče (gl. § 16., št. 3., b).«

pisarn. ravnateljja Iv. Bizjaka, ki je l. 1910 staro registraturo nanovo inventariziral. Do lista 14 so listi iztrgani. Začne na listu 14/v z vpisom: »Abtissin zu Laagg«. Dalje sledijo tile razdelki: »Pharrer« (v abecednem redu župnij) l. 24—76; »Caplann« l. 77—142; »Kirchengült« l. 143—288; »Spitaell und Bruederschaft« l. 289—317; »Adell in Crain« l. 318—360 (lastniki imenj so navedeni le po imenu in priimku, redko z navedbo lege zemljišča oz. bivališča); »Stett und Märkt« l. 461—472 (pod napisom je opazka: »Von stetten ist merer Berichter zuffinden im Annsag-Buech des sechs und sieben und dreissigsten Jars«. — Iz te opazke je razvidno, da je bila še starejša davčna napovedna knjiga, ki nam ni ohranjena. Potem sledi razdelek: »Bürger und gemain Leut« l. 473—628, ki so vpisani v abecednem redu krajev. Kraj je pri vsakem vpisanem naveden ali pred ali za imenom imenjskega lastnika, ki ima vsak svoj list. Lastnik je označen že skoraj dosledno z imenom in priimkom. Pod vsakim imenom je vpisana zemljiška naklada (Gült v tehničnem smislu) v goldinarjih, krajcarjih in denaričih (Pfennig), n. pr. fl. 2, K 13, $\text{fl. } \frac{1}{2}$, — Potem so vpisane samo davščine za posamezna leta, n. pr. »Thuet den Vit $\text{fl. } \frac{1}{2}$ itd. Na listu 490 je že vpisana delitev: »anno im XXXVIII. t. am 19. Aprillis ist solhe Gulth auff zwei teill geschrieben und geteilt worden.« Vobče pa je vpisana v tej knjigi le davščina brez drugih opazk. Svobodniki (Freisassen), ki so v tem razdelku vpisani, niso še nikjer kot taki imenovani; zemljišča se označujejo zgolj z »ganze Hub«, »halbe Hub«. — Sledijo potem še razdelki »Prelaten und annder Geystlichait am Karst« l. 629—671; »Adel am Kharst und annder Personen« l. 672—710; »Die Geistlichen in Ysterreich«, l. 711—741; »Adels-Person und annder in Ysterreich«, l. 742—748; »Stett und Märkt zu Ysterreich«, l. 749—753.

II. knjiga enaka kakor I., nepaginirana. Na hrbtu je napis: »Altes Gültbuch, 2. Band, Fassionssummarium 1546—1549«, notri na prvem listu: »Inv. No. 2«, vse z Bizjakovo roko; na drugem listu zgoraj: »In Gottes Namen Amen«; podpis: »J. Warll m. p. Puechhalter«. — Napisi stari. Razdelitev knjige le ob strani na prilepljenem zavitem papirju: 1. »Praelättern«; 2. »Herrnstand«; 3. »Ritterschaft und Adell«; 4. »Pharherrn«; 5. »Caplann«; 6. »Kirchengült«; 7. »Bruederschaft«; 8. »Stett und Märkt«; 9. »BV und Gemain«; daljni razdelki so kakor v knjigi I. Na vsakem vložku je vpisana davščina za vsako leto 1546—49 posebej. Najbolje pojasnjuje tak vpis primer iz imenjske knjige same:

Na levi strani knjige:

„Kherstetten in Moreutscher / Pfarr Laure Deschman 6 fl 44 K 2 $\text{fl. } \frac{1}{2}$	
46 ⁹²	Den 6 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ fl 1 K 7 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ Die 40 K K 29 $\text{fl. } \frac{1}{2}$
47	Die gannez Gullt fl 6 K 44 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ Den 3 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ fl 2 K 14 $\text{fl. } \frac{1}{2}$
48	Den 3 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ fl 2 K 14 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ Die 40 K fl 4 K 29 $\text{fl. } \frac{1}{2}$
49	Den 3 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ fl 2 K 14 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ Die 40 K fl 4 K 29 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ 3"

Na desni strani knjige:

„Emphanng.	
V.	Am 17. May 46 Die 40 K völlig fl 4 K 29 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ Den 6 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ auch völlig . . . fl 1 K 7 $\text{fl. } \frac{1}{2}$
V.	Am 2. Juli 47 J. Pnd ⁹³ Annschlag völlig . . . fl 8 K 59 $\text{fl. } \frac{1}{2}$
V.	Am 3. Aprillis 49 J. Pnd Annschlag völlig . . . fl 6 K 44 $\text{fl. } \frac{1}{2}$
V.	Am 13. Aprillis 50 J. Pnd Annschlag völlig . . . fl 6 K 44 $\text{fl. } \frac{1}{2}$ 2"

III. knjiga. Njena zunanost je taka kakor I. knjige. Usnat ovoj je privezan; zunaj na hrbtu je Bizjakov napis: »Altes Gültbuch, Fassionssummarium 1547—1554«; zunaj na pergamentu notranjega ovoja bolj zgoraj pa napis: »Anschlagpuech diß 1554 Jars. Die Bewilligung diß 1554ten Jars ist die drithalb Gült außer der stetts welche die halb gult aus aignem Seggell nit bewilligt haben.« Malo pod tem vpisom: »In Gottes Namen amen. — Jörg Warll m. p. Puechhalter.« — Bolj spodaj z drugo pisavo v sredi: »Desgleichen die ganze Gult des 1555 Jars.« Še bolj spodaj na isti strani: »Ansig / Steyr: fl. 42.000 / Kherntten: fl. 32.000 / Crain: fl. 22.000 / / fl. 126.000.« — Razdelitev kakor v II. knjigi. Knjiga ima 75 listov = 150 strani in prav toliko vpisov (vložkov). Fatirana davščina je vpisana zgoraj pod imenom imetnika vložka le s številkami, n. pr. 42-15-30 (t. j. 42 fl., 15 Kr., 30 $\text{fl. } \frac{1}{2}$). Nato so spodaj vpisana za posamezna leta plačila, tudi taka na račun; napovedana davščina sama pa je v tej knjigi za vsa leta, na katere se ta knjiga razteza, že stalna.

IV. knjiga. Zunanja oblika je kakor pri III. knjigi. Zunaj na hrbtu (na novešem listku) je napis: »Altes Gültbuch 4. Band. Landbuch. Ab- und Zuschreibungen aller Standgülden. 1546—1618. Inv. No. 4.« Isti napis se nahaja na notranji strani platnice od Bizjakove roke. — Na prvem listu zgoraj: »In Gottes Namen Amen. Georg Warll m. p. Puechhalter.« Bolj spodaj v sredi: »Landtpuech. Ab- und Zuschreibung aller Standtgülden in diesem Fürstenthumb Crayn von mein Georgen Warll Puechhalters Antritt. Das ist vom Ersten Tag May 1546 Jars anzu- raitten.« Paginiranih listov je 489, razdelitev pa kakor v III. knjigi. Svobodniki še niso nikjer

⁹² 1546.

⁹³ Pfund.

navedeni z imenom »Freisassen«, marveč so vpisani še pod rubriko »Gemain« (l. 309—417) v abecednem redu farâ ali deželjskih sodišč; vpisana zemljišča se označujejo le z nazivi »diese Gült, dieser Zehent«. Knjiga IV. služi, v nasprotju s III., razvidnosti sprememb lastnikov in zemljišč izza l. 1546. Na vsakem listu je pod imenom lastnika navedena davščina le s številkami kakor v III. knjigi. Odpis ali pripis zemljišča se označuje navadno le z odpisom ali pripisom davčnega zneska, n. pr.: str. 16/v zgoraj napis: »Priorin zu Michelstetten«, pod tem napisana davščina: 649 fl. 20 Kr. 2 $\frac{1}{2}$ Spodaj: »1555 Jar sein von dieser Gült dem Christophen Höntsch 2 fl. 1 Kr. 2 $\frac{1}{2}$ zugeschriben. Pleybt noch 647 fl. 19 Kr.« — Pri menjavi lastnika in zlasti pri odpisih je večkrat več zaporednih lastnikov vpisanih na istem listu. Zato so vpisi mnogokrat zelo nepregledni. L. 1618 je bila ta imenjska knjiga kot »Altes Gültbuch« zaključena; vpisi preneseni na novo imenjsko knjigo »Neues Gültbuch«. Ta prenos se pri vseh imenjskih vložkih zaznamuje.

V. knjiga. Zunanja oblika kakor III., samo da je brez prednje platnice. Na hrbtu star napis: »Gült- und Einschreibbuch von Jahre 1600.« Znotraj na prvi strani je nalepljen Bizjakov napis: »Inv. No. 5. Gült- und Einschreibbuch 1619—1661. Nachschlageregister siehe sub Inv. No. 99.« Na petem, še ne paginiranem listu je beležka: »A. 1662 den letzten Aprillis ist dieses seit A^o 1619 gebrauchte und nunmehr in die 18 Jahr durch mich geführte Hauptgült oder Landtpuech geschlossen und mit primo May ein anders angefangen worden. Im Namen Gottes und unser lieben Frauen dahin Ich sez mein Hoffnung und Vertrauen. Carl von Samburg m. p. Buechhalter.« Za tem listom je na 21 (+4) nepaginiranih listih natančen abecedni imenik z imeni lastnikov in označbo fol. za vse razdelke skupaj. Ob robu strani so izrezane črke alfabetâ; potem sledi 542 paginiranih in 8 nepaginiranih listov. Razdelitev knjige je kakor v III.; z napisom je označen le razdelek »Prelaten« (pred 1. listom); svobodniki še niso označeni kot »Freisassen«, marveč ob strani še vedno pod imenom »prosth in meščanov«, kakor pod III. (fol. 306—433). Pač pa so imenja večkrat že natančneje označena po legi, livadskemu imenu, po številu hub in tudi po kulturnih vrstah: »travnik«, »njiva«, »stückl gmain« itd. Večkrat je označen tudi posestni prednik. — Primer vpisa v tej knjigi: »1662 Jar ist von dieser Gült vermöge gefertigter Aufsand wegen eines Traidtzehentls von zweyen Hueben dem Marco Stantscher wohnhaft zu Preklmae 42 Kr. 2 $\frac{1}{2}$, Herrngült zuzuschreiben, bleibt also fl. 3, Kr. 6, $\frac{1}{2}$ 2 $\frac{1}{4}$.«

VI. knjiga: Zunanost kakor III. (brez sprednje platnice). Na hrbtu star napis zgoraj: »Gültbuch de anno 1662 bis 1753«. Bolj spodaj na starem prelepljenem listku Bizjakov napis: »Altes Gültbuch (6. Band) Landbuch / Ab- und Einschreibungen aller Standgülden 1662—1756.« Znotraj na prvi strani je Bizjakov napis: »Gült- und Einschreibbuch 1662—1756. Inv. 6. — Repertorium siehe sub Inv. No. 100.« Knjiga obsega 714 paginiranih in 8 nepaginiranih listov. Razdelitev kakor pri III. s temile razlikami: za mesti je nova rubrika »Pfandschaften«; svobodniki v tej knjigi niso več vpisani, marveč že v posebni knjigi (VII).

VII. knjiga: Zunanost kakor pri III. knjigi. Na hrbtu Bizjakov napis: »Altes Gültbuch. 7. Bd. Landbuch. Freisasser 1662—1757.« Na notranji strani platnic napis z Bizjakovo pisavo: »Inv. No. 7 / Gült- und Einschreibbuch der landschaftl. Freisassen 1662—1757.« — Na prvih 15 nepaginiranih listih je register svobodnikov po krajih v abecednem redu in z navedbo številke lista; potem sledi 393 paginiranih in 4 nepaginirani listi. Na enem listu je vpisano večkrat več imen, zlasti če so se imenja delila; pogosto so nadaljevanja na naslednji ali kakšni drugi strani, tako da so vpisi v mnogih primerih zelo nepregledni in bi bilo skoraj nemogoče za kako leto na podlagi teh vpisov dognati natančno število svobodnikov. Primer vpisa (fol. 41):

Zgoraj:

»Watscher Pfarr zu Zirgusche⁹¹ / Selze, Jakob Allauf.«

2	3	2
1	12	— ⁹⁵

Pod črto:

»A^o 1664 ist zu diser Gült der durch den Allauf vom Jure Vosel (Vozelj) erkaufte Zehent von dem Koritnikisch Grundt mit 12 Kr Herrngült an hero geschriben worden, bringt die Gült aniezo zusamben fl 2—15—2.

A^o 1668 hat Er Allauf von Hansen Khernacher zu Watsch 5 na Klanze ligende Zehent-Hueben durch einstandrecht an sich gebracht, welche aldort weckh und in der Beedertheil Bewesen mit 56 k Herrngült alher zuegeschriben worden, bringt also die Gült... fl. 3—11—2.

A^o 1698 Hat Er Allauf den zu Selzach gelegenen freysassgrundt dem Herrn Ferdinand von Wremenfeldt eigenthumblich verkauft und laut gefertigter Aufsandt allda mit 51 K 2 $\frac{1}{2}$ und 56 K ord. Huebgeld abschreiben lassen, bleibt die Gült allda noch fl. 2:20.

A^o 1700 sein zwo na Losi gelegene Zehenthueben dem Gregorn Tscheleschnikh zu Kandersch verkauft und in beeder Theil gegenwarth allda mit 42 K Herrngült abgeschriben worden, verbleibt die Gült noch fl. 1:38.

⁹¹ »Zirgusche« prečrtano in »Selze« pripisano.

⁹⁵ Številke prečrtane.

Anno 1735 den 15. Junny sein obige Zehenter nach Absterbung des Jacoben Allauf auf seinen Sohn Mathias und nach dessen Todt auf den Marten als hinterlassenen Sohn erblich angefallen, welche von des Mathia Allauf sel. hinterlassener Wittib als Vertreterin ihres Sohnes Marten und der übrigen Kinder der Pfarrkirchen St. Andreen zu Watsch kaufflich eigenthumblich mit 1 fl. 38 Kr. Herrngült übergeben auch im grösseren Gültbuch⁹⁰ zu Fol. 339 zue allda aber völlig abgeschrieben.«

Imenjske knjige po davčni rektifikaciji Marije Terezije (izza 1758):

VIII. knjiga v usnje vezana, fol. Nov Bizjakov napis na hrbtu: »Rectificiertes Gültbuch, 1. Bd. Geistlichkeit, Stifte und Klöster in Oberkrain. Inv. No. 14.« — Ta knjiga ima tele tiskane rubrike: Numeri deren Gültlen /Namen deren Herrschaften, Gütern und Gültlen/ /Dominicale/ s podrubrikami: Haus Nro. /Dominical-Mayerschafts-Nutzung nach Abzug 40 pro Cento, fl. — kr. — pf./ Urbarial-Nutzung nach Abzug 20 pro Cento, fl. — kr. — pf./ Summa beeder Dominical-Nutzungen, fl. — kr. — pf. —/ Davon die Dominical-Contribution /á 20 pro Cento — á 25 pro Cento Ad Catastrum zu entrichten, fl. — kr. — pf. —/ Rustical-Mayerschaft /Diese Nutzung betragt nach Abzug 40 pro Cento fl. — kr. — pf. —/ Neu belegte Rustical-Wein-Gärten, Nutzung nach Abzug 1/3 und 40 pro Cento, fl. — kr. — pf. —/ Rusticale von Unterthanen« s podrubrikami: »Contribution von der Hube, ohne Abzug des Fleisch-Kreutzers á 6 fl. — kr. fl. — kr. — pf. —/ Steuer von der Hube á 13/4 und vom Pfunde á 2 fl., fl. — kr. — pf. —/ Davon die neue Beansagung ausfallet. Mit Huben fl. — kr. — pf. —/ Mit Pfunden fl. — kr. — pf. —/ Und zur K. K. Banco-Administration ist abzuführen, Die Remanenz-Steuer fl. — kr. — pf. —/ Dann der Fleisch-Kreutzer fl. — kr. — pf. —/ Sledede potem še pisane rubrike: »Militär-Beitrag pro Dom.-Rust. / Fleischkr. pro Dom.-Rust.« / — IX. knjiga. Nov Bizjakov napis: »Inhalt Rectificiertes Gültbuch, 2 Bd. Adel, Gemeine Parteien, Städte in Oberkrain. Inv. No. 15.« — X. knjiga. Zunaj Bizjakov napis: »Rectificiertes Gültbuch, 3. Bd. Geistlichkeit, Adel, Gemeine Parteien, Städte, Weingärten in Unterkrain. Inv. No. 16.« — XI. knjiga. Oblika kakor VIII. Zunaj nov Bizjakov napis: »Rectificiertes Gültbuch, 4. Bd. Geistlichkeit, Adel, Gemeine Parteien. Städte in Innerkrain. Inv. No. 17.« — XII. knjiga. Na hrbtu nov napis: »Rectificiertes Hauptvormerkbuch, 5. Bd. Landschaftliche Freisassen in Oberkrain.« Stari napis na hrbtu: »Oberkrain, landschaftliche Freisassen, Hauptvormerkbuch, 5. Bd. Inv. No. 18.« 290 paginiranih listov. — XIII. knjiga. Zunaj Bizjakov napis: »Rectificiertes Hauptvormerkbuch, 6. Bd. Landschaftliche Freisassen in Unter- und Innerkrain.« Stari napis na hrbtu: »Innerkrain, landschaftliche Freisassen, Hauptvormerkbuch, 6. Bd.« Pag. listov 229. Inv. No. 19. — Rubrike v tej kakor v XII. knjigi so enake kakor v ostalih knjigah po rektifikaciji (gl. knjigo VIII.). — XIV. knjiga. Le zunaj Bizjakov napis: »Hauptgültbuch, 7. Bd. Herrschaften in Krain. Inv. No. 20.« — XV. knjiga. Star napis na platnici prve strani zunaj: »Einer löblichen Laa des Herzogthums Crain. Steuer Gültbuch nach dem neuen Super-Revisions-Cataster pro anno 1753.« Notri na drugem listu star napis: »HauptGültBuch Deren Klöstern, Pfarren, Caplaneyen, Benefizien und anderer Kirchengüter in denen dreien Vierteln des Herzogthums Crain.« Bizjakov napis na hrbtu: »Hauptgültbuch, 8. Bd. — Geistlichkeit nach dem rectificierten Cataster 1758, Inv. No. 21.« — XVI. knjiga. Oblika knjige nekoliko manjša (navadni fol.) kakor pod VIII. Bizjakov napis na hrbtu: »Hauptgültbuch, 9. Bd. — Freisassen nach dem rect. K. 1758«, 370 pag. listov. Inv. No. 22. Star napis na drugem listu: Landschaftliche Frei-Sassen in Crain. — V tej imenjski knjigi svobodnikov so bili tile od onih v ostalih porektifikacijskih knjigah (gl. VIII.) različni razdelki; na levi strani: župnija in ime ter priimek svobodnika (krstno ime je večkrat ob spremembi lastnika prečrtano in spodaj napisano drugo); na desni strani na čelu hišna številka in oznaka zemljišča, n. pr. von »1 Hube«, »1 Wiese«, »1 Acker«, von »Mühl« und »Haus«; pod to rubriko: »Dominicale: Nutzung fl. — / Abzug á 20 pro Cento fl. — / verbleibt fl. — / Rusticale: Nutzung / Abzug á 40 pro Cento fl. — / Summe beider / Hievon á 25 pro Cento Contribution / — XVII. knjiga. Brez hrbita. Napis notri na drugem listu: »Ständisches Hauptgültbuch, 2. Bd. — Geistlichkeit des Laibacher Kreises. Erster Band. Stift und Klöster. Inv. No. 23.« — XVIII. knjiga. Napis: »Hauptgültbuch, 2. Bd. Fortsetzung der Geistlichkeit des Laibacher Kreises. Inv. No. 24.« — XIX. knjiga. Napis znotraj na drugem listu: »Hauptgültbuch, 3. Bd. Adel des Laibacher Kreises.« Inv. No. 25. — XX. knjiga. Napis znotraj: »Hauptgültbuch, 4. Bd. Gemeine Parteien und Städte des Laibacher Kreises.« Inv. No. 26. — XXI. knjiga. Napis: »Hauptgültbuch, 5. Bd. Geistlichkeit, 1er Theil, Stift und Klöster des Neustädter Kreises.« Inv. No. 27. — XXII. knjiga. Napis znotraj: »Hauptgültbuch, 6. Bd. 2er Theil, Geistlichkeit des Neustädter Kreises.« Inv. No. 28. — XXIII. knjiga. Napis: »Siebenter Band des Hauptgültbuches. Adel des Neustädter Kreises.« Inv. No. 29. (Na ovoju napačno: »Adel des Adelsberger Kreises«). — XXIV. knjiga. Napis: »Achter Band des Hauptgültbuches. Gemeine Parteien und Städte des Neustädter Kreises.« Inv. No. 30. (Zunaj napačno »Adelsberger.«) — XXV. knjiga. Napis: »Neunter Band des Hauptgültbuches. Geistlichkeit des Adelsberger Kreises.« Inv. No. 31. — XXVI. knjiga. Napis: »Zehnter Band des Hauptgültbuches. Adel, Gemeine Parteien und Städte des Adelsberger Kreises.« Inv. No. 32. — XXVII. knjiga. Napis le zunaj

⁹⁰ »Grösseres Gültbuch« se imenuje večkrat imenjska knjiga za ostale stavne, ki niso svobodniki. — V to knjigo so se tudi prepisali svobodniki, če so bili nobilitirani.

(stari): »Ständisches Hauptgültbuch, Supplementband.« Inv. No. 33. — Oblika vseh imenjskih knjig po rektifikaciji je enaka, razen XVI., ki je nekaj manjša in vezana v svetlejšo usnje*.

29. Ohranjenih je torej 27 foliantov imenjske knjige, od teh 7 pred davčno rektifikacijo Marije Terezije. Prve tri knjige že po svojem namenu niso še stalne. Prva je določena le za leto 1539; drugi dve za par let, za kolikor je pač dopuščal prostor za vsakega davčnega obvezanca na enem listu. Iz prve knjige je razvidno, da so bile take na Kranjskem že prej uvedene; omejnja jih za l. 1536 in 1537. Iz prvih dveh knjig (za čas do l. 1549) je razvidno, da davčna naklada ni določena še enotno po davčnem sistemu iz l. 1543, marveč se nalaga tukaj še druge davščine (3. in 6. vinar, 40 Kr), ki po svojem postanku, namenu, davčnem predmetu in obsegu še niso raziskane. V tretji knjigi (1549—1554) pa je davčna naklada že stalna po davčnem sistemu iz l. 1543. Prve tri knjige (I—III) so čiste davčne računске knjige z označbo davčne naklade na eni, s prejemki te naklade na drugi strani.

Četrta knjiga (IV) je po svojem prvotnem, na naslovnem listu naznačenem namenu določena le za vknjižbo p r e m e m b v davčni nakladi zaradi pripisa ali odpisa zemljišč. Ta tukaj še niso nikjer označena po izmeri, vrsti in legi, marveč le po nanje odpadajočem davčnem znesku. Zdi se, da se je ta knjiga za premembe napravila po podobnem navodilu, kakor je veljalo za imenjsko knjigo Gornje Avstrije. Ker se davčna naklada posameznih obdavčencev ni spremenila, če je ostal obseg zemljišč isti, se je prav iz te knjige o odpisih in pripisih že izza l. 1549 razvila s t a l n a imenjska knjiga. Naziv »Gültbuch« srečamo v IV. knjigi sami šele ob njenem zaključku, ko se pri vsakem vložku oz. davčnem obvezancu l. 1618 zaznamuje, da se prenaša imenje iz stare in vpiše v novo imenjsko knjigo. Prve tri ohranjene knjige se nazivajo le »Ansag- ali Anschlagbuch«; četrta knjiga se na naslovnem listu in tudi v nekaterih vpisih (n. pr. l. 313, 314; l. 1553, l. 354/v) označuje sama »Landbuch«; peto imenuje deželni knjigovodja (5. list): »Hauptgült- oder Landtpuech«. Še Perizhoffer imenuje v svojem poročilu stanovom l. 1738 imenjsko knjigo »Landtbuch«⁹⁷.

30. Četrta knjiga je bila, kakor že gori omenjeno, zaključena l. 1618. Iz stanovskih deželnozborskih zapisnikov natančno izvemo, kako je do tega prišlo. Še l. 1610 je namreč deželni glavar v seji velikega stanovskega odbora 12. avgusta⁹⁸ predlagal, da je treba sestaviti novo imenjsko knjigo, ker je v stari mnogo napak (»errores«). Zato bi bilo treba poklicati v primernem času vse deželane, »damit yedtweder sein Tauff und Zuenamben wie auch und mit was Gült jeder einverleibt verzeichneter geben wolte«. Odborniki škof Tomaž Hren, baron Danijel Gall, Jurij Andrej Kacijanar poudarjajo, da je zelo potrebno obnoviti imenjsko knjigo. Gall omenja, da je mnogo rubrik, kojih imetnikov ni več najti, ker so umrli. Kacijanar pa toži, da so zaradi netočnih vpisov težave posebno glede izvršb (»Spänungen«); plemiče in deželane naj se pokliče z odprtimi vabili (»offene Generalien«) pod znatno kaznijo, svobodnike (»gemaine

⁹⁷ Perizhoffer, Poročilo deželnim stanovom: »Gründliche Information«, fasc. 21 Raigersfeldovih spisov v Nar. muzeju.

⁹⁸ »Landtags- u. grossen Ausschluss-Protokoll« No. 9, l. 247/v, 248/v, 249/v; stan. arhiv v Nar. muzeju v Ljubljani.

* Imenjske knjige citiram z okrajšavo »GB.«, z navedbo zgoraj navedenih rimskih števil in s številko lista knjige.

Man«) pa z oklici po pisarni. V tem smislu se je tudi sklenilo. Vsak deželan naj se zglesi, da se izvrši vpis v redu, in to pod izgubo imetja. Sklenilo se je pa še, da morajo deželani tista posestva in imenja (Güter und Gülden), ki so jih pred leti pritegnili svojim pristavam (»Mayerschaft«) in jih s tem oprostili (v smislu sklepev dunajske poravnave l. 1543) davkov, a so jih potem prodali ali podelili podložnikom, zopet napovedati. Ako bi tega ne storili, bi ta zemljišča kot zatajena imenja zapadla deželi (»zu gmainer Handen«). V izvršitev tega sklepa je stanovski odbor sklenil 9. sept. 1610⁹⁹ poklicati gospode in deželane k napovedi svojih imenj v imenjsko knjigo.

Bežen vpogled v staro imenjsko knjigo (IV) za l. 1550—1618 kaže upravičenost teh tožba. Na listu, določenem le za enega davčnega obvezanca, sta vpisana po dva ali več posestnikov imenj z mnogimi posestnimi in nakladnimi premembami, vpisi se nadaljujejo na drugih listih, vstavljeni so na nekaterih straneh listi različne velikosti; preglednosti ni nobene. Pripravljalna dela za novo knjigo nam niso ohranjena. Razvidno pa je iz stare knjige (IV), da se je v glavnem zaključila l. 1618. Vendar se to leto še niso izvršili vsi prenosi. Kajti še na seji deželnega zbora 23. januarja 1620¹⁰⁰ so sklenili, naj se zaradi končne naprave nove imenjske knjige (»zu endtlicher Vollführung des neuaufgerichteten Landtgültbueches«) še enkrat naroči deželnemu knjigovodji, da sestavi natančen seznam onih strank, ki se doslej še niso prijavile. Te naj se še enkrat pozovejo k vpisu pod kaznijo 200 cekinov; če bi to ne pomagalo, naj se jim zagrozi izguba njihovega imenja za primer, če se ne prijavijo v teku enega do dveh mesecev; če se tudi po tem ne prijavijo, naj jih deželni upravnik pozove v Ljubljano in za toliko časa zapre, dokler ne plačajo izrečene globe.

31. Ostale tri imenjske knjige (V, VI, VII), ki so še nastale do rektifikacije, so veljale za približno enako število let (1619—1662 in 1662—1753) kakor četrta in so bile sestavljene nedvomno prav tako po potrebi, ker so bile stare že popisane in postale nepregledne. Posebnih poročil o njihovem postanku pa doslej ni bilo najti. Kranjske imenjske knjige do rektifikacije so v bistvu popolnoma enako razdeljene in sicer ne, kakor štajerske, dolnje- in gornjeavstrijske, po četrtih (Viertel), marveč le po posameznih stanovih. Ta razdelitev po stanovih se docela sklada z ustreznimi rubrikami v gornjeavstrijski imenjski knjigi.

Ob napravi tretje knjige so dobili v njej svojo posebno rubriko posestniki zastavljenih posestev, tzv. »Pfandschafter«; iz IV. knjige pa so se izločili svobodniki v posebno knjigo VII. Sploh pa so vse stalne imenjske knjige (III—VII) do davčne rektifikacije Marije Terezije po svoji uredbi prav kakor v Spodnji Avstriji bistveno enake, le vpisi postajajo izza prve stalne knjige (III) vedno obširnejši¹⁰¹.

32. Vse stare imenjske knjige do rektifikacije (in pač tudi po tej, dokler je poslovala stanovska uprava) je vodil deželni knjigovodja. Ta okolnost je

⁹⁹ Prav tam list 617; vendar se je sklep dež. zbora toliko razlikoval, da naj deželan, ki se ne zglesi, le »dem Zinsgenuss seiner Gülden u. Güter verfallen«. — L. 1627 je izšla na Štajerskem podobna odredba. Gl.: Fr. Mensi v Mischler-Ulbrich, Oester. Staatswörterbuch², II. zv., str. 43.

¹⁰⁰ »Landtags- u. grossen Ausschuss-Protokoll« Nr. 14, l. 384. v stan. arhivu Nar. muzeja.

¹⁰¹ S. Adler, o. c., 35.

bila, kakor bo pozneje razvidno, odločilna za razvoj uprave svobodnikov. Vpisi so se izvrševali, kar je včasih v teh samih navedeno, na osnovi listin, na pisмено prošnjo in na odredbo stanovskega odbora: auf beschehenen Vergleich¹⁰²; auf sein Begehren und die fůrgewiesene Kaufbrif¹⁰³; auf fůrgewiesenes Testament¹⁰⁴; vermög Urkundt¹⁰⁵; zlasti pogosto: auf gefertigte Aufsandt¹⁰⁶; auf gefertigt ratificierte Aufsandt¹⁰⁷; auf überreichte Suplic und der Herrn Verordneten Befehl¹⁰⁸; auf ihr Anbieten und der Verordneten Stell Befehl¹⁰⁹; auf der Verordneten Stell Decret¹¹⁰. So pa v imenjskih knjigah tudi, toda zelo redki primeri večinoma iz 17. stol., iz katerih je povzeti, da je bilo mogoče izvršiti vpis na podlagi ustnih dvostranskih pogodb v navzočnosti obeh strank: in beeder Thail¹¹¹ Gegenwart, im baysein beeder Thail allhier, in beeder Thail beiwesen.

33. Kaj velike težave so delala stanovski upravi tkzv. zamolčana ali z a t a j e n a (verschwiegene) in i z g u b l j e n a i m e n j a (verlorene Gülten). Prva so se imenovala taka, ki sploh niso bila ali so bila le pomanjkljivo napovedana. Zadnji primer je bil pogostejši. Zemljiški gospod n. pr. ni prijavil posameznih podložnikov, zlasti onih, ki so se na novo naselili na njegovem svetu (»neubestiftete«) in niso bili še vpisani v urbarje. V takih primerih je mogel zemljiški gospod pobrati davek od podložnika in ga porabiti zase. Mogel pa je zamolčati n. pr. tudi dohodke imenja, od katerih je moral plačevati davek sam¹¹².

I z g u b l j e n a pa so imenovali imenja pod tujim imenom. Imenja plemičev-nedeželanov in neplemičev so bila obdavčena z dvojno naklado. Zato se ti s svojimi zemljišči, ki so jih kupili od gospodov in deželanov, večkrat niso prepisali v imenjsko knjigo; plačevali so le prodajalcem na kupljeno zemljišče odpadajoči znesek njegove enkratne naklade¹¹³. Opuščali pa so posestniki imenj tudi sicer zlasti pravočasen vpis posestnih prememb ob dedovanju ali nakupu. Zgodilo se je to večkrat n. pr., ker zaradi oddaljenosti v tedanjih prometnih razmerah niso prihajali v Ljubljano na sedež uprave imenjske knjige ali so morali iz istih razlogov opustiti napravo listine po ustno sklenjeni kupni ali delilni pogodbi¹¹⁴. Prenose svobodniške lastnine so opuščali, kakor je iz imenjske knjige razvidno, ob dedovanjih kar za več generacij¹¹⁵.

Kranjski stanovski odborniki so v svojem poročilu dne 11. jan. 1651¹¹⁶ predlagali nekaj odredb, da bi se dosegla resničnost imenjske knjige. Predlagali so splošen pregled (General-Beraitung), napravo novih, pravih celo pod pri-

¹⁰² GB, V, 310/v.

¹⁰³ GB, V, 321.

¹⁰⁴ GB, V, 331.

¹⁰⁵ GB, IV, 353.

¹⁰⁶ GB, V, 354 in 364/v.

¹⁰⁷ GB, V, 320/v.

¹⁰⁸ GB, IV, 314.

¹⁰⁹ GB, V, 306.

¹¹⁰ GB, V, 278/v.

¹¹¹ GB, VII, 40/v; 41, 81.

¹¹² Mensi, Gesch., I, 269—283; zlasti str. 270; prim. tudi str. 280, op. 2, glede zatajenih imenj ljubljanske škofije.

¹¹³ Mensi, Gesch., I, 283; Perizhoffer, poročilo z dne 1. jul. 1738, o. c., 9, 12.

¹¹⁴ Gl.: n. pr. kasneje navedeno, l. 1683 sklenjeno, pa šele 2. V. 1690 napisano in v imenjsko knjigo vpisano delilno pogodbo med Anžetom in Jakobom Jakušem, GB, VII, 8.

¹¹⁵ Gl. n. pr. vložek Jerajev, GB, VII, 183.

¹¹⁶ Perizhoffer, o. c., 9.

sego oddanih prijav (vložkov), predložitev originalnih urbarjev itd. Leto za letom so izhajale naredbe stanovskega oblastva, ki so zabičevale redne prijave posestnih prememb. Toda nikdar niso dosegle svojega namena. Razvidnost imenjske knjige je ostala pomanjkljiva tja do druge polovice 18. stol., ko je že izgubljala po novih davčnih uredbah svoj prvotni namen. Kakor je pokazala regulacija svobodnikov, deželna uprava ni imela zaznamovanega niti natančnega bivališča posameznih imenjskih posestnikov po vaseh; slej ko prej je bilo bivališče označeno le po razsežnih predjožefinskih župnijah in deželskih sodiščih. Splošna organizacija uprave še ni bila kos uredbam, ki bi iz središča dežele učinkovito obsegle po vsej deželi raztresene posestnike imenj.

β) Imenjska knjiga po davčni rektifikaciji 1747.

34. L. 1747 se je odredila v avstrijskih deželah že dolgo pripravljena davčna preosnova, ki se v finančni zgodovini navadno naziva *t e r e z i j a n s k a d a v č n a r e k t i f i k a c i j a*. Ta ni bila popolnoma enotna za vse dežele, ker niso hoteli prekiniti kontinuitete različnih davčnih ustrojov v posameznih deželah. Za Kranjsko ureja rektifikacijo ces. patent z dne 12. avgusta 1747. Njen namen je bil, da odpravi dosedanjo neenako priredbo realnega davka in pritegne zlasti doslej nezadostno in neredno obdavčeno plemstvo. Zato se je ta davčna preosnova bolj ozirala na donosnost in njene razlike pri ocenitvi davčnih predmetov, raztegnila davčno dolžnost na celotno gosposkino zemljišče, uvedla dolžnost davčne napovedi gosposke, pregled teh napovedi po posebnih komisijah in odredila, da se pri ocenitvi in odmeri davkov ločijo gosposke, mesta in podložniki s svojimi zemljišči in dohodki ter ločeno obdavčijo. Zlasti so v zadnjem oziru polagali važnost na delitev davčnega operata v dominikalni in rustikalni kataster. Pri ocenitvi dominikalne posesti in dominikalnih dohodkov je bil postopek drugačen nego pri ocenitvi rustikalne posesti in rustikalnih dohodkov¹¹⁷. Davčna mera je bila za vsako teh vrst posesti in dohodkov različna. Ker se je dogajalo, da so nekatere gosposke še vedno pritegovale podložniška zemljišča k dominikalnim in napravile iz teh gosposkine pristave (*»herrschaftliche Mayerhöfe und Vorwerke«*), določa rektifikacijski patent za Kranjsko, da se smejo samo tista zemljišča šteti za dominikalna, ki so bila po imenjski knjigi pred l. 1618 pritegnjena pristavam. Zemljišča pa, ki so prešla po tem letu ad dominicale, naj prijavijo gosposke z vsemi dohodki v podložniški davčni napovedi in napovedo tudi dajatve, ki so jih nekda prejemale od teh v denarju in pridelkih, v gosposkini napovedi, kakor bi jih prejemale od zasedenih kmetij.

¹¹⁷ Značilni sta n. pr. določbi toč. 5 in 6 splošnih navodil k izvedbi rektifikacijskega patenta za Kranjsko (priloga I k temu patentu): »Entwurf auf was für einen Fuss die neue Landes-Bereitug vorgenommen werden soll.« Točka 5: »Werdet bei schon erurierten Nutzungen ein Unterschied, wie von Alterherro, zwischen Eigentümer und dem Unterthan zu machen sein, und zwar umb soviel mehr, weilen der Unterthan durch den Herrn vertreten werden muss, auch der Unterthan zum geben und arbeitthen gebohren ist« in točka 6: »Werdet nur jenes vor eine wahre Nutzung ausgesetzt, was über die Abzugsposten frey überbleibet, dahero all jenes bey einem in Abzug zu bringen, so zu dem Genuss höchst nötig oder aus dem übrigen Genuss einem andern, deme es ohne deme in Anschlag kommet, gereicht wird, widrigenfalls eine Sache zweymahl belegt wurde. Die Arbeit des Bauern aber, als zu welcher er gebohren, ist in keinen Abzug zu nehmen.« — Prim. v splošnem o terezijanski rektifikaciji: Fr. Mensi, »Finanzgeschichte«, v: Mischler-Ulbrich, Österr. Staatswörterbuch², II. Bd., 49 sl.

Kakor navaja rektifikacijski patent, se je določilo leto 1618 kot mejno leto glede na to, da se je sestavila takrat nova imenjska knjiga. Da se za to ni določilo leto 1662, ko se je napravila zadnja imenjska knjiga, je razlog nedvomno ta, ker se je, kakor je bilo gori povedano, vprav pred napravo imenjske knjige l. 1618 izvršila revizija tistih podložniških zemljišč, ki so jih gospodje in plemiči pritegnili svojim pristavam.

35. Jasno je, da je takšna sprememba davčnega ustroja imela za posledico tudi veliko premembo v zunanjem in notranjem ustroju imenjskih knjig. Zunanja razlika je bila že ta, da so bile na Kranjskem imenjske knjige prvič ločene po okrožjih in šele v teh po stanovih. Sicer pa so glavne razlike v notranjem in zunanjem ustroju razvidne že gori iz popisa posameznih imenjskih knjig.

O pripravah za uredbo nove imenjske knjige so nam doslej razpoložljivi le prav skopi viri¹¹⁸. Iz poročila deželnega glavnega prejemnika (Landesgeneral-Einnehmer) Ignaca barona Apfaltrerja z dne 27. januarja 1753¹¹⁹ izvemo, da mu je deželna reprezentanca in komora poslala že konec decembra 1752 osnutek nove imenjske knjige, o kateri po pravici pravi, da »der dermaligen Systemalgült- und Generaleinnehmer-Büchern in formalitate et quantitate somit in substantia umb ein merkliches ungleich und different ist«. Zato se je sestavil najprej kumulativen davčni register; po rektifikaciji urejena nova imenjska knjiga naj bi se napravila šele kasneje. Iz dopisa reprezentance deželnim stanovom z dne 16. okt. 1753¹²⁰ pa posnemamo, da se je vršila pri reprezentanci konferenca s stanovskimi zastopniki glede uvedbe nove imenjske knjige. Ob tej priliki so zlasti govorili o splošnih težkočah rektifikacije na Kranjskem, ker iz stare imenjske knjige ni zanesljivo razvidna davčna naklada iz dominikalnih in rustikalnih dohodkov. Šele 1. dec. 1756 je rektifikacijska dvorna komisija poslala deželnim stanovom novo sestavljeno imenjsko knjigo; v začetku l. 1757 naj bi se davek pobiral na njeni podlagi¹²¹. Iz tega spoznamo, da jo je sestavila rektifikacijska komisija. Ureditev ni bila popolna, kajti še l. 1760¹²² je prejemal deželni kanclist Jožef Wieser naročila, da izvrši imenjsko knjigo v roku, ki mu ga je dal cesarski komisar grof Perlas, in še l. 1762 je moral knjigovodja poročati, je li Wieser svoj posel izvršil in dobil za to nagrado¹²³. Sicer bi pa bilo o uvedbi in uredbi nove imenjske knjige potrebno še podrobno raziskavanje v zvezi z zgodovino davčne rektifikacije Marije Terezije.

7) *Značaj imenjske knjige, njeno razmerje do deželne deske in njen zgodovinski pomen.*

36. Že iz vsega razvoja imenjske knjige, uvedene v avstrijskih deželah sploh in na Kranjskem posebej po dunajski poravnavi l. 1543, sledi, da je bila

¹¹⁸ Morda bi bilo najti spise rektifikacijske komisije v dvornem komornem arhivu na Dunaju.

¹¹⁹ Fasc. 320 stan. arhiva v Nar. muzeju v Ljubljani. — Ta fascikel vsebuje mnogo gradiva za zgodovino davčne rektifikacije.

¹²⁰ Prav tam.

¹²¹ Indeks k stan. spisom za leto 1744—1771 pod besedo »Gültbuch«. Spisa samega ni najti.

¹²² Fasc. 407a stan. spisov v Nar. muzeju v Ljubljani; dopis z dne 30. IX. 1760.

¹²³ Prav tam.

to predvsem davčna knjiga. Služila naj bi razvidnosti porazdelitve davčne naklade na prosto, nepodložniško zemljiško posest. Imenjski knjiga je bila torej deželni kataster nepodložniških zemljišč. Naravno razgrinja tudi sliko porazdelitve posesti na posamezne stanove in njihove posamezne pripadnike, pregled njihovih dohodkov in sprememb v tej porazdelitvi. Po njeni, zlasti začetni ureditvi iz nje ni razviden predmet zemljiške posesti in vrsta dohodkov. Pač pa moremo vse to vsaj delno posneti iz davčnih napovedi, kjer so ohranjene, iz listin, ki so naslov izpremembam vpisov in iz poznejših obširnejših vpisov samih. Če in koliko je imenjska knjiga na Kranjskem nadomeščala deželno stanovsko matriko, bi bilo treba šele po ohranjenih virih podrobno preiskati¹²⁴.

Vpis v imenjsko knjigo ne utemeljuje lastninske pravice na zemljišču, nima torej konstitutivnega značaja, marveč urejuje in poočituje samo davčno naklado¹²⁵. Vpisuje pa se v imenjsko knjigo le lastninska pravica, tudi v primeru pridržka na odkup, ne pa obremenitve in zastavne pravice, razen včasih starejše zastave (v primeru, če prevzame zastavni upnik tudi plačilo davkov). Za Kranjsko kakor tudi za ostale tedanje avstrijske dežele nimamo nobenih določil, ki bi zajamčile pravico vpogleda v imenjsko knjigo po tretjih osebah.

37. Po svojem postanku, namenu, razvoju in ustroju imenjska knjiga torej ni bila nikaka zemljiška knjiga v današnjem smislu¹²⁶ in kot Adler¹²⁷ pravilno poudarja, niti predhodnica deželne deske, ki je bila, kakor je iz uvajalnega patenta razvidno, osnovana čisto iz drugih razlogov, namreč iz ozirov na javni kredit¹²⁸. Pač pa so po čl. 2 uvajalnega patenta za dež. desko na Kranjskem predmet vpisa v deželno desko predvsem v deželni imenjski knjigi vpisane gosposke, posestva in imenja¹²⁹. Tako je imenjska knjiga v resnici podlaga za napravo deželne deske na Kranjskem.

Zato je napravo deželne deske na Kranjskem močno oviralo, ker nova imenjska knjiga, kakor je bilo že gori navedeno, dolgo ni bila urejena. Repräsentanica je zato l. 1758 8. jan.) priganjala stanovsko oblastvo, ki ji je sporočilo, da ne more predložiti nove imenjske knjige pred šestimi ali sedmimi meseci,

¹²⁴ Prim. čl. 11 ces. pat. z dne 9. IX. 1762, s katerim se uvajajo glede uprave in manipulacije predpisi za deželno desko na Češkem in Moravskem tudi za Kranjsko. — Po tem predpisu se morajo vpisati v deželno desko, in sicer v posebni zvezek »Mayestäts-Quatern« podelitve plemstva in inkolat. Hkrati odreja: »Und obwolen einen jeden frey bleibet, die über die Standes-Erhöhungen erhaltene Diplomata intabulieren zu lassen oder nicht, so wollen wir jedoch unter einem pro Norma statuiret haben, dass die treu gehorsamsten Stände dieses Unseres Herzogthums Crain keinen als Landesmitglied annehmen sollen, der nicht dozieret, dass seine oder seiner Voreltern Standes-Erhöhung bei der Landtafel ordentlich intabuliret worden sei.«

¹²⁵ Nižjeavstrijski izvršilni red iz l. 1671 izrečno izreka, da jamči vsakdo za davčno naklado, dokler je vpisana v imenjski knjigi. — Podobno je veljalo za Štajersko; za Kranjsko nam podobna izrečna določba še ni znana. — Prim.: S. Adler, o. c., 38, zlasti tudi op. 1—3.

¹²⁶ Nasprotno M. Dolenc, PZ, 225.

¹²⁷ S. Adler, o. c., 40; proti A. Luschin, Oester. Reichsgesch., 475.

¹²⁸ Patent z dne 24. VI. 1747, čl. 1.: »Es solle also zur Unterstützung des gemeinen Kredits, mithin zu Nutzen sowohl des Schuldners als des Gläubigers eine Landtafel oder sogenanntes Vormerkungs-Amt in diesem unsern Herzogtum Crain ohne fernern Anstand eingeführt werden.«

¹²⁹ Prav tam, čl. 2.: »Jedoch pro secundo derzeit noch nicht alle im Herzogtum Crain befindliche unbewegliche Güter ohne Ausnahm, sondern allein die in dem Landgültbuch begriffene Herrschaften, Güter und Gülten auch in derer Herren und Land-Leuten Händen existierende Frey-Häuser und was sonst in Realibus der Land-Schranken gerichtlichen Erkantnus bis anhero unterworfen ist, darunter begriffen seyn.«

naj jo vendar pošlje, ker sicer ne more nadaljevati z napravo deželne deske. Stanovsko oblastvo pa mu odgovarja, da rubrik, ki jih potrebuje vodstvo deželne deske, ne more kar prepisati, marveč je treba, da šele iz stare imenjske knjige in še bolj s poizvedbami po deželi dožene imena posestnikov imenj, ki mu jih rektifikacijska komisija ni sporočila¹³⁰. Iz tega je zopet razvidno, kako nezanesljive in malo natančne so bile stare imenjske knjige zlasti glede bivališča posestnikov imenj.

Razne odredbe so pa med seboj povezale imenjsko knjigo in deželno desko, ki sta služili prvotno povsem različnim namenom in sta ju vodila različna oblastva.

V obče se je moglo namreč po čl. 2 uvajalnega patenta vpisati v deželno desko samo zemljišče, ki je bilo vpisano v imenjsko knjigo in sicer skladno s tem vpisom. Da se doseže ta skladnost, je določil vladar 29. marca 1760 kot pravilo, da naj stanovi nikoogar ne vpišejo v imenjsko knjigo (»an die Gült geschrieben«), kdor se ni prej vpisal v deželno desko in se o tem izkazal¹³¹.

Vsako imenje je imelo v imenjski knjigi svojo posebno številko, v deželni deski pa je bila določena za vsak vložek imenjske knjige ena posestna (lastninska) in ena bremenska rubrika, ki sta imeli številko imenjsko-knjižnega vložka. Posestno stanje iz deželne deske ni bilo razvidno, marveč iz imenjske knjige, ki jo je vodilo deželno knjigovodstvo odnosno stanovsko oblastvo. Pa tudi v imenjski knjigi je bilo posestno stanje razvidno zelo sumarično. Podrobnejša označba zemljišč takrat še ni bila mogoča, ker razdelitev po parcelah še ni bila navedena. Šele patent z dne 23. dec. 1817, s katerim je bil določen stabilen kataster, odreja delitev parcel v stavbišča in zemljiške parcele. Po tem času so v nekaterih deželah imenjsko-knjižne vložke spopolnili s podatki stabilnega katastra.

Z napravo novih zemljiških knjig (na Kranjskem po l. 1874) je izgubila imenjska knjiga, ki je bila za davčno upravo že dolgo brezpredmetna, svoj pomen tudi za deželno desko. Po zemljiško-knjižnem zakonu iz l. 1871 sestoji zemljiškoknjižni vložek za posestva, vpisana v deželno desko, iz imovinskega, lastninskega in bremenskega lista; posestno stanje vložkov je razvidno iz imovinskega lista¹³².

Zaradi te, v drugi polovici 18. stol. nastale povezanosti med imovinsko knjigo in deželno desko, je razumljivo, da je n. pr. na Kranjskem prešla imenjska knjiga, ko je izgubila svoj pomen za davčno upravo, z operatom rektifikacije Marije Terezije v arhiv deželnega sodišča v Ljubljani, kjer se še sedaj hrani v stari registraturi, dočim je drugod n. pr. na Nižjeavstrijskem in Štajerskem v historičnih arhivih dežele, iz katere je izšla¹³³.

Danes je imenjska knjiga za Kranjsko, ohranjena v redki popolnosti, ne le važen vir za zgodovino svobodnikov, marveč tudi za porazdelitev in obseg proste posesti v naši deželi, za plemiško, a tudi za kmetško genealogijo, za

¹³⁰ Fasc. 407a stanovskih spisov v Narod. muzeju v Ljubljani.

¹³¹ Prav tam... »Wenn von ihm nicht ehender die behörige Richtigkeit bei der Landtafel gepflogen und das solches geschehen sei ordentlich dargetan worden.«

¹³² F. S. Aussez, Darstellung der Landtafel- u. Grundbuchsordnung in Oesterr. 1847, §§ 26, 89; 311 do 343, 555; Heinrich Bartsch, Die Landtafel in ihrer gegenwärtigen Gestalt, 3—7.

¹³³ S. Adler, o. c., 4 sl.; Mensi, D. landschaftl. Gültb., 110.

livadna in krajevna imena. Koliko je Valvasor za XI. knjigo črpal iz nje, bo treba šele dognati. Gotovo pa je, da daje na vprašanje, ki si ga je z meno vred pač že marsikdo stavil, kako bi se namreč dala ta knjiga izpopolniti in nadaljevati do današnjih dni, nadvse zanesljiv in razveseljiv odgovor.

III. Nastanek svobodnikov.

38. Poudarili smo že, da je pojav svobodnikov na Kranjskem v zelo tesni zvezi z imenjsko knjigo; seveda ne tako, da bi uvedba imenjske knjige šele omogočila neplemiške lastnike nepodložnih svobodnih zemljišč v našem ozemlju. Uredba imenjske knjige jih že predpostavlja. Toda je ta, kolikor moremo doslej vedeti, prva pravna ustanova, ki jih zajame in sicer prvotno le v davčne namene. Ob njej se je preko njene prvotne namembe razvila tudi posebna sodna oblast in sploh uprava svobodnikov, tako da so po njej zrastle svobodniki v poseben stan v pravnem in tudi v socialnem smislu. Zato moremo historično samo ob imenjski knjigi spoznati postanek svobodnikov, njihovega sodstva in uprave; ugotoviti (to velja vsaj za čas do srede 18. stol.) se dá le iz nje njihovo število in bivališče.

39. Celo njihovo n e m š k o ime je morda v zvezi z meddeželnim značajem davčne uredbe, nastale v prvi polovici 16. stol. in njene najvidnejše pravne ustanove, imenjske knjige. Prve imenjske knjige (I—V) obsegajo, kakor že navedeno, svobodnike skupaj z meščani pod rubriko »Bürger u. gemain Leut«; stavljajo torej le vse navadne proste, meščane in kmete v nasprotje s plemiči. Šele za dobo od 1662 do 1757 (imenjska knjiga VII) so svobodniki, kakor smo videli, označeni kot »Freisassen«. Na Štajerskem (vsaj na posestvih salzburških škofov) ta izraz v drugem smislu že prej ni bil tuj¹³⁴.

Glede prevzema naziva »Freisassen« na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, kakor so se svobodniki nazivali na našem ozemlju, bo mogoče morda zanesljiveje soditi, če se bo kdaj raziskalo svobodništvo po svojem postanku in razvoju tudi za Štajersko in Koroško. Zaenkrat se pa vsiljuje misel, da se je zanesel izraz »Freisass« za svobodnike v našem smislu k nam prav kakor n. pr. vsa davčna uredba po medsebojnih poslovnih stikih deželnih upravnikov, ki so bili takrat živahni, zlasti v brambenih in s tem tesno zvezanih davčnih zadevah. Pri tem mislim zlasti na stike s Češko, kjer najdemo že tako zgodaj svobodnike v istem smislu in z istim nemškim nazivom, kakor izza 17. stoletja v naših deželah.

40. V p o s t a n e k svobodništva nam najstarejše imenjske knjige (I—III: 1539—1546) posvetijo le toliko, da imamo n. pr. že v prvi ohranjeni imenjski knjigi, fasijskem sumariju za l. 1539 (list 490 pri zemljišču Jurija Lovšeta) primer vpisa delitve¹³⁵, na listu 529 pa prodaje svobodniškega zemljišča. Vobče pa te najstarejše knjige ne navajajo nobenega vpisnega naslova; v tem pogledu le polagoma napredujejo.

¹³⁴ Prim. Herbert Klein, o. c., LXXIII, 1933, 111, op. 1. — Hans Pirchegger, *Gesch. d. Steiermark*, II. Bd., 290.

¹³⁵ »Anno im XXXVIII/! am 19. Aprillis ist solhe Gulth auff zwei Teill geschriben und geteilt worden.«

41. Nobene opore nima niti v imenjskih knjigah, niti v ostalem arhivskem gradivu o svobodnikih domneva, da bi bili le-ti ostanki starih prostih Slovencev »izza staroslovenske dobe«¹³⁶. Za to nimamo nobenih, niti posrednih dokazov. Ta gola domneva je tudi malo verjetna. Kajti svobodnika, ki je ohranil svojo svobodo izza dolgih stoletij in kljuboval vsemu političnemu in še bolj gospodarskemu pritisku, si moremo misliti le takega, ki je lastnik ne male kmetije — hube, posameznih zemljiških delov, marveč le večjega zemljiškega kompleksa. Takih pa moremo najti prav malo število izza 17. stol., ko nam imenjske knjige že označujejo natančneje svobodniška zemljišča in nam teko tudi že drugi viri, zlasti iz sodnih zapisnikov, iz katerih moremo presoditi obsežnost svobodniških posestev. Je to na Gorenjskem *Jerajev* o posestvo v Lokarjah pri Vodichah pod Šmarno goro; *Burgarjev* o v Repnjah pri Vodichah; *Petričev* o v Zgornjem Brniku in *Lukančičev* o v Škofji Loki; na Dolenjskem: *Zavrlovo* v Št. Juriju pod Kumom in zlasti *Jakušev* o na Branskem pri Št. Janžu. Drugi svobodniki so le lastniki manjših zemljišč, večinoma zgolj zemljiških kosov, deset in delov deset. Pri pravkar navedenih večjih svobodniških posestvih imamo popolne dokaze, da je njihovo svobodništvo čisto drugega izvora, kakor se je doslej domnevalo.

42. Več teh velikih svobodništev se začneja s podelitvijo zemljišč in desetine v fevd. Iz fevdnega pisma, ki je ohranjeno še v nekdanjem svobodniškem dvorcu v Lokarjah, je razvidno, da je podelil nadvojvoda Karel Lenartu Juraju¹³⁷ in njegovi ženi Margareti¹³⁸ od kranjskih fevdov pol desetine od 14 celih kmetij v Zgornjem in Spodnjem Zalogu (pri Cerkljah na Gorenjskem) in v Glinah (pri Zalogu). Drugo polovico te desetine je kupil Lenart Juraj po smrti svoje žene od varuhov Matevža Košoroka, ki jo je imel v fevdu na podlagi fevdnega pisma nadvojvode Karla iz l. 1575. Zato je nadvojvoda Ferdinand podelil s fevdnim pismom z dne 16. avg. 1602¹³⁹ Lenartu Juraju, ko je ta na Fer-

¹³⁶ M. Dolenc, PZ, 218, trdi kar apodiktčno: »Vendar so svobodnjaki resnično preostali izza staroslovenske dobe preko poznega srednjega veka kot svobodne, naravnost deželnemu knezu podrejene osebe, ne da bi bili njegovi osebni podložniki.«

¹³⁷ »Juraj« je bila torej prvotno, nedvomno iz osebnega imena »Jurij« izvedena oblika današnjih Jerajev, kakor so se kasneje tudi »Juraji« v Lokarjah imenovali in kakor je še današnje hišno ime.

¹³⁸ Primer ženskega kmečkega fevda.

¹³⁹ Fevdno pismo se glasi: »Wir Ferdinand von Gottes Genaden Erzherzog zu Oestreich, Herzog zu Burgund etc., Graf zu Tiroll und Görz etc. bekennen, als Wir jüngsthin die Lehen unsers Fürstenthums Krain, wie dieselben verliehen werden sollen, öffentlich beruffen und deshalb General-Mandat ausgehen lassen, dass darauf für Uns kommen ist Unser getreuer Leonhard Juraj und hat Uns in Unterthänigkeit zu erkennen geben: Wie das weiland Unser geliebter Herr Vatter Karl Erzherzog zu Oestreich hochlöblichster Gedächtnuss ihme Jurej und Margarethen seiner ewesten Ehwirtin (welche aber nunmehr mit Tod abgegangen) einen halben Zehend zu Ober und NiderSallog und zu Glinach, der von vierzehn Huben ganzer gehöbt werde, der Lehenschaft Unsers Fürstenthums Krain zu Lehen genädiglich verliehen, so hätte Er auch seithero von denen Mathias Koschorakhischen Gerhaben, Unsern getreuen lieben Christophen Harrer, Primus und Georgen Wannkho und Georgen Zamlekhen, auch den andern halben Theil Zehend zu ober und nider Sallog und Glinach (welcher Zehend durch jetzt ernanten Mathesen Khoschorakhen ebemmessig von vierzehn Huben ganzer gehöbt und von hochgeehrten Unsern geliebten Herrn Vatter anno fünfzehnhundert fünf und Siebenzig auch zu Lehen empfangen worden wäre) erkaufft, und also den ganze Zehend zusammen gebracht; Inhalt der Uns deswegen fürgebrachten Lehen-Kauf und Aufsandbriefe; Und batte Uns darauf obernanet Leonhard Jurej, dass wir ihme den obbeschriebenen ganzen Zehend zu Lehen genädiglich verleihen wolten. das haben wir gethan und ehgedachten Leonharden Jurej, um gehörter seiner unterthänig und gehorsb. Bitte willen den angedeuteten ganzen Zehend zu Lehen zu verleihen genädiglich bewilliget. Leihen den auch hiemit öffentlich mit dem Briefe,

dinandovo odredbo o podelitvi deželnih fevdov za to prosil, v fevd celo desetino od teh 14 zemljišč. Po Lenartovi smrti je podelil nadvojvoda ta fevd 27. nov. 1603¹⁴⁰ sinu Jerneju. V imenjsko knjigo pa je vpisan od Jurajev prvi Lenartov sin Peter, čim je kupil l. 1590 od Kristofa Kacijanarja, graščaka v Begunjah, hubo pod smledniškim Starim gradom, od katere mu je dajal dotlej 2 gld. in opravljal tlako. Peter je prodal to hubo l. 1597 svojemu bratrancu Jerneju. Ta je bil že l. 1593 vpisan med svobodnike, ko mu je prodal Kristof Einkhurn na odkup v petih letih desetino. Jernej je hitro pomnožil svoje posestvo. Še leta 1599 je dokupil od Jurija Schobra, komendatorja Komende Št. Peter, tamošnji cerkvi lastno imenje »dem Gottshaus gehörige Gült«; l. 1602 od Ludvika grofa Hohenwarta zemljišče; 1608 pa od Ahacija Thurna, lastnika starograjske (karniške) gosposke »die zwei Hueben, d a r a u f e r s i t z t«. Iz te navedbe izhaja, da je bil Jernej Juraj v Lokarjah dotlej podložen gosposki na Starem Gradu nad Kamnikom. Njegova svobodniška zemljiška naklada je po dokupih v komaj 18 letih (1590—1608) narastla od fl 1 K 24 pf 2 na fl 6 K 4 pf 3¹⁴²; do l. 1629 pa celo na dvojno fl 12 K 56 pf 3¹⁴³.

Burgarjevo svobodništvo v Vodicah se je pričelo s tem, da je Luka Burger kupil od Jurajevega svobodništva l. 1677 nekaj desetini¹⁴⁴.

was Wir zu recht daran verleihen sollen, oder mögen, also, dass Er und seine Erben, den nun hinfüro von Uns und Unsern Erben in Lehensweise innehaben, nützen und nüssen sollen und mögen, als Lehens und Landsrecht ist, doch Uns und meniglich in Unsern und ihren Rechten unvergrieffen und ohne Schaden. Ungefährlich mit Urkund dies Briefes besigelt mit Unsern anhängenden Insigel. Geben in Unser Stadt Laibach am Freitag post Asumptionen Beatae Mariae Virginis den Sechzehenden Tag Augusti, als man zählt nach der genadenreichen Geburt Christi Jesu unsers Erlösers und Seeligmachers in Sechzehen hundert und andern Jahr. — Commissio Serenimi Dni. Archiducis in Consilio Philipp Kobenzel von Prässeck m. p., Landes Vizdom in Krain. Andree Paradaiser m. p. — Das vorstehende Abschrift dem mir vorgelegten ungestempelten Original entgegen gehalten und von Wort zu Wort ganz gleich lautend befunden worden, wird hiemit beurkundet. Laibach, dne 9. juni 1807. Joseph Suppantšitsch m. p. k. k. Landes-Stelle-Sekretär und Registratur-Direktor. — Druge listine, ki se tičejo teh Jurajevih desetini gl. še v kartonu 25 (kupna pisma podložnikov) v arhivu pri Nar. muzeju.

¹⁴⁰ Fevdno pismo (27. nov. 1603) se glasi (v nepoverjenem prepisu): »Wir Ferdinand von Gottes genaden [Erzherzog] zu Oesterreich, Herzog zu Burgunde, Steyer, Khärndten, Crain, und Württemberg, Graue zu Tyroll und Görz, bekennen, das für Uns khomben ist, Unser getreuer Jerny Juraj und hat Uns in Unterthenigkeit gebetten, dass Wir Ime den ganzen Zehendt, zu ober und nider Sallogg und zu Glinach, der von virzehen Hueben ganzer gehebt werde, der Lehenschaft Unsers Fürstenthums Crain zu lehen genedikhlich verleihen wolten, wann Er denn von seinem abgeleibten Vattern weylandt Leonhardten Juraj, welcher sollichen Zehendt, auch unlangst von Uns zu Lehen empfangen, ererbt hatte, Inhalt des Lehnbriefs Uns darumben fürgebracht. Das haben wir gethan und haben darauf besagten Jerny Juraj umb gehörter seiner undtthernenigen und gehorsambenn Bette willen den angedeutten ganzen Zehendt zu Lehen genädiglich verlichen, leichen denn auch hiemit wissendtllich mit dem Brieffe, was Wir von Recht daran verleichen sollen oder mügen, also das Er und seine Erben dann nun hünfirro von Uns und Unsern Erben in Lehensweise, Innhaben nützen und genießen sollen und mügen, als Lehens und Landtrecht ist, doch Uns und meniglich an Unsern und ihren Rechten unhangvergriffen und ohne Schaden, ungeverlich mit Urkhundt dits Briefs. Besiglt mit Unsern anhängendem Insigel, geben in Unser Statt Grätz,, den Sibenundzwanzigsten Tag des Monnats Novembris, als man zelt nach der genadenreichen Geburth Christi Jesu, unsern Erlösers und Selligmachers im Sechzechen hundert und dritten.«

¹⁴¹ GB, IV, l. 330/f »1590 Ist Ime von Herrn Christoffen Kazianer einer erkaufften Hueben halben vermöge aufsandt zugeschrieben fl 1 Kr 24 pf 2.« — Kupno pogodbo Petra z Jernejem Jurajem z dne 20. febr. 1597 je priobčil Vladimir Levec IMK, VII. (1897), 28. Sklenjena ni še bila pred dež. knjigovodjo, marveč pred enim meščanom in pred mestnim pisarjem v Ljubljani.

¹⁴² GB, V, 330/v.

¹⁴³ Posestne premembe do l. 1726 niso vpisane. Tedaj je prepisan Jernej, sin Janeza Juraja. Posestvo se imenuje prvič »Hof Lokeriach«. Po Jernejevi smrti je prešlo posestvo na Pavla, od tega l. 1753 na Aleša. GB, VII, l. 183.

¹⁴⁴ GB, VI, l. 183.

Petričevu svobodništvo se začinja s tem, da je Franc grof Thurn kot fevdni gospod Luegerjevih fevdov podelil Tomažu Petriču hubo in mlin v Zgornjem Brniku pri Cerkljah. Kasneje je ta fevd obnovil Urban grof Pötting kot provazal (»Lehensträger«)¹⁴⁵ Luegerjevih, prej Thurnovih fevdov Tomaževemu vnuku Urbanu s fevdnim pismom 29. sept. 1644¹⁴⁶. Tudi ta fevd, kakor Jurajev, ni vpisan v imenjsko knjigo. Tukaj najdemo Petriče prvič vpisane, ko je kupil Tomažev sin Janez ne dolgo (najbrž pred l. 1618) že obstoječe svobodniško posestvo v Zgornjem Brniku od dedičev Petra Müllnerja. Kasneje se je pripisalo k Petričevemu posestvu v imenjsko knjigo le še zemljišče Jakoba Zebavca, ki je pripadlo Petričevim po rekraktni pravici (Einstandrecht). Pač pa je spadalo k posestvu več kupnih in tudi zakupnih zemljišč, kakor je to razvidno iz listin, nahajajočih se še danes v Petričevi, sedaj Kepičevi hiši v Zgornjem Brniku¹⁴⁷.

Prav lepo svobodništvo Zajčevu v Lazih (št. 15) v Tuhinjski dolini, sestojede danes še iz 38 parcel [l. 1901 je prešlo z izročilno pogodbo od Pavla Zajca na zeta Franca Berlica] ima svoj izvor v nakupu zemljišč (l. 1692) od barona Apfaltrerja^{147a}.

Lep primer rasti svobodniškega zemljišča na račun plemiških posestev daje posestvo rodbine Lukančičeve v Loki, ki je bila pozneje baronizirana s pridevkom »von Hertenfels«. Peter Lukančič je kupil l. 1555 od Jurija Wregla iz Zeleznikov imenje, na katero je bila naložena naklada fl 1, K 45, pf 2. L. 1618 je znašala naklada po raznih dokupih zemljišč od plemičev in svobodnikov že fl 9 K 25¹⁴⁸. Ker ni gotovo, da ni bila Lukančičeva rodbina meščanska iz Škofje Loke in ne kmetska, ne kaže rasti te posesti natančneje zasledovati.

Podoben način porasti zemljiške posesti, kakor v navedenih primerih na Gorenjskem, moremo opazovati na Dolenjskem pri Zavrlovcem posestvu v

¹⁴⁵ O pojmu »Lehensträger« ali »provazal« gl.: Jos. Prokop Frh. v. Heinke, Kurze Darstellung des in oesterr.-deutschen Staaten üblichen Lehenrechts, Wien, 1831, 64; Georg Michael Weber, Handb. d. in Deutschland üblichen Lehenrechts nach den Grundsätzen Georg Ludwig Böhmers, III, 67.

¹⁴⁶ To fevdno pismo, pisano na koži, brez podpisov (najbrže v prepisu), nahajajoče se v domači hrabi Petričeve (sedaj Kepičeve) hiše v Zgornjem Brniku, se glasi: »Wir Urban Graff von Pötting, Freyherr auf Oberfalkhenstain, Herr in Grosskhierchaimb, Burggraff zu Liëntz der Römischen Khaysl.: Mayt. Rath und Cammerer, als der Luegerlischen hernach Graff Thur-nischer Lehen Rechtmässiger Lehensträger etc. Bekhenne hiemit, dass für mich erschinnen der Erbar: Arbaitsame Urban Pettritsch und gabe mit Fürweisung eines alten von Weillundt Herrn Franzen Graffen und Freyherrn von Thurn etc. als damällig gewessten Lehenherrn der Luegerischen Lehen ausgehndt am Zwanzigsten Juny A^o fünfzehen Hundert Zween und Sibenzigsten datierten an Thoman Pettritsch per ain Hueben und ain Mühl zu Oberfernighk bai Zierkhach verfertigten Lehenbrieff mir zuverstehen, wie dass er besagte Hueben mit rechtmässigen Tittel Erblich an sich gebracht. Batte Er mich gehorsamblich, dass ich ihme besagte Hueben zu Lehen verleihen wolte. Soliche sain zimbliche Bitt habe Ich im ab [...] und ihme Pettritsch und allen seinen Erben in Craff dits Brieffs hernach benandte Stückh der Pettritschen Hueben, als Luegerische Lehen was ich von Rechtswegen daran zu verleihen hab, dergestalt dass sie dieselben innehaben nützen und genüssen sollen und mügen, davon aber mir und meinen Nachkomben gehorsamb, Threu und gewerttig, auch so oft es Zufählen kombt, soliche Lehen von mir und meinen Nachkomben hinwiderumb zu empfangen schuldig sain, dabey wollen wir Sie schützen und schermen als es in diesem Herzogthumb Crain Landts und Lehens Recht ist und saindt dass die Stückh und Güter: Nemblich der völlige thail hiebevors durch obbesagt ihne Urban Pettritsch posedierundten Hueben sambt dabey gelegenen Mühl verliehen. Ohne Gefährde mit Urkhundt dits Brieffs mit meinem Insigel verfertigt Actum Laybach den Neun und Zwanzigsten September. Nach Christi unsers Seeligmachers geburth Anno in Sechzehen hundred vier und vierzigsten.«

¹⁴⁷ GB, IV, 330/v.

^{147a} GB, VII, 346.

¹⁴⁸ GB, IV, 356.

Št. Juriju pod Kumom¹⁴⁹. Martin Zavrl je kupil l. 1683 od Kozme Hohenwarta »von den Kreusenpacherischen nach seiner Frau Gemahlin seelig ererbten Gütern« imenje, obdavčeno z fl 2 K 4 pf 1 in postal s tem svobodnik. L. 1606 je dokupil od Rambschislovih na Kolovratu dotlej graščinsko desetino, l. 1607 zemljišča od Josipa barona Gusiča v Poganiku in Griču pri Litiji in od barona Andreja Apfaltrerja v Rojah in na Grmadišču pri Litiji; l. 1608 zopet od Apfaltrerja in l. 1618 od Krištofa N., tako da je tega leta davščina narasla že na fl 10 K 46 pf 3. Po smrti Martina Zavrla je posestvo prešlo l. 1636 na njegovega zeta Krištofa Frankoviča, ki je bil kasneje posestnik graščinice Kolovrat.

Zelo zanimiv je postanek in razvoj J a k u š e v e g a svobodništva v stari šentrupertski župniji. Ob priliki regulacije svobodnikov l. 1801 je predložil Matija Jakuš listine, in sicer iz l. 1628, na kateri je podpisan Melhijor Jurmass (?) in drugo l. 1683, podpisano od škofa Janeza, iz katerih je bilo razvidno, da je podelil krški škof Martinu Jakušu l. 1628 celo zemljo na Branskem v tedanji šentrupertski, danes šentjanški župniji¹⁵⁰. L. 1630 je lastnik novega svobodništva že dokupil od Gallenbergov dve hubi, l. 1635 od Žige barona Apfaltrerja domec (Hofstatt) na Kumu (»ain im Kump gelegene Hofstatt«), 1636 pa od šentrupertskega župnika Baltazarja Albertinija eno hubo. Domec na Kumu je podaril Jernej Jakuš že l. 1647 podružni cerkvi sv. Katarine v Dobravici¹⁵¹; l. 1662 pa je izročil od Gallenbergov kupljeno imenje sinu Primožu, prej Albertinijevo zemljišče pa sinu Andreju. Oba sta zabredla v stiske in prodala svoja zemljišča ljubljanskim avguštincem, in sicer Primož l. 1674, Andrej pa l. 1675¹⁵², ostalo prvotno svobodniško kmetijo in pa delež brata Martina sta po smrti očeta Jerneja delila sinova Marko in Anže, s pogodbo iz l. 1683, ki bomo o njej še na drugem mestu govorili. Anže je stanoval na Dobravici. Dokupil je l. 1696 Jančarjevo svobodniško hubo v šentrupertski župniji. L. 1726 je bil prepisan na prvotno polovico Anžeta njegov sin Martin, na dokupljeno Jančarjevo posestvo pa sin Anže. Ker je bilo to zadnje posestvo kmalu zelo zadolženo, je bilo izvršilnim potom dodeljeno cerkvi sv. Lovrenca v Št. Rupertu¹⁵³. Jernejev sin Marko je kupil l. 1684, torej eno leto po delitvi očevine, od Hansa Adama Pleškoviča imenje pri Mokronogu z domcem (Hofstatt), njivami, travnikom, vinogradom, gozdnim delom in gorsko pravico; l. 1691 pa od Jurija Friderika Scheyna dvorec Log (Hof Auental). L. 1704 je dobil sin Adam Log, l. 1708 pa je izročila Markova vdova Uršula ostalo svobodništvo sinu Janezu.

Tako nazornega zgleda za prvotni postanek, rast in premembe svobodniške posesti, za njegovo razmnožitev v rodbinskih vejah, po delitvah in rodbinskih pogodbah, je težko še kje najti, kakor pri Jakuševih. Tudi pri tem svobodništvu, prav kakor v ostalih primerih, fevd ni vpisan v imenjski knjigi. Po t. 8, odst. 1 meddeželne poravnave z dne 12. marca 1543 se je pa morala davčna naklada prav tako naložiti na fevdna, kakor na lastna zemljišča in bi se morala po isti

¹⁴⁹ GB, IV, 332.

¹⁵⁰ Fasc. 26 ex 1801, št. 1755 stan. spisov v Nar. Muzeju v Ljubljani.

¹⁵¹ GB, V, 331.

¹⁵² GB, VII., 84, 318, 319.

¹⁵³ GB, VII., 320.

točki, odst. 2 in fine vpisati v imenjsko knjigo¹⁵⁴. Zakaj se to v navedenih primerih in navzlic jasni odredbi ni zgodilo, je težko z gotovostjo kaj reči. Mogoče in verjetno je, da so se ti fevdi zatajevali, kakor imamo v tem času toliko drugih zatajenih imenj.

43. Koliko je bilo pri nas teh, kakor je iz spodaj priobčenih fevdnih pisem razvidno, pravih kmetskih fevdov, danes ne moremo še dognati. V tem oziru manjka še prav vseh podatkov in raziskav. Najbrž pa niso bili redki, če n. pr. vemo, da je Ernst, vojvoda Bavarski in upravitelj brižinske škofije pooblastil l. 1568 loškega upravitelja Lenarta Siegersdorferja v podelitev kmetskih fevdov v njegovem imenu¹⁵⁵. Pravi kmetski fevdi so se mogli podedovati s poslednjo voljo poljubno, brez ozira na spol in stan, zapustiti in prosto prodati¹⁵⁶. V tem oziru nudi lep primer za naše kraje kupna pogodba z dne 12. novembra 1774, s katero sta prodala svobodnika brata Adam in Boštjan Gospodarič v Pristavi pri Št. Janžu svoj »frey eigenthumblichen bei St. Johannes liegenden nacher Gurk lehenmässigen Freysasshof« grofu Karlu Jožefu Danijelu Reiseggju v Mokronogu, ker so ju preganjali Jakuši z izvršbo.

44. Iz kratkih obrisov postanka in rasti največjih svobodništev na Kranjskem, ki smo jih pravkar podali, je že mogoče lahko povzeti glavne načine postanka in pomnožitve svobodniških imenj: a) fevdno podelitev, b) nakup od gosposk in c) delitev že obstoječih svobodniških zemljišč in njihov nakup od svobodnikov. Gotovo bi bilo tudi možno, da bi nastala svobodništva z osvoboditvijo svobodniškega podložnika v priznanje njegovih zaslug in s prepustitvijo doslej podložnih zemljišč v prosto last. Toda v ohranjenih spisih za to nimamo primera¹⁵⁷.

45. Primere fevdne podelitve, ki so nam znani, smo že navedli.

Najbolj običajen način nastanka svobodništva pa je bil tja do 18. stol. nakup gosposčnih zemljišč. Ta način postanka moremo zasledovati izza l. 1546, posebno pa izza l. 1618, ko postajajo v imenjskih knjigah vpisi obširnejši. Iz teh moremo posneti prav lepo število takih primerov za dobo več nego 200 let.

¹⁵⁴ »...solle alle behauste, überlend, Gült, und Zins, es sei freis aigen oder Lehen.. in herrn anschlag gerechent«, Mensi, Gesch., I, 448.

¹⁵⁵ Mitt. d. hist. Ver. f. Krain (MHVK) 1852, 44 t. 44; prim. pa tudi za okoliš Krumperka pri Dobu in za Gorenjsko MHVK, 1851, 70, 77, 86 ter kartone s kupnimi pogodbami podložnikov v arhivu pri Nar. muzeju.

¹⁵⁶ Heinke o. c. 103; gl. primere MHVK, 1851, 92, t. 9 v primeri s str. 78, t. 14. Weber, o. c. II, 15, pravi o teh fevdih: »...so finden sich doch hin und wieder wahre Lehen unter dem Bauernstande vor, wo die Gutsherren ihre gutherrlichen Rechte durch den Lehensverband verstärken wollten, dagegen aber von diesen Lehensleuten nur solche Dienste verlangten, deren Erfüllung sich auch vom Stande der Bauern erwarten ließ... — Nur ist hierbei die Bemerkung zu wiederholen, dass nicht der blosse Name Lehen entscheide, sondern dass bei solchen Lehen alle wesentlichen Eigenschaften vorhanden und solche demnach nach Lehenrecht (iure feudali) verliehen sein müssen; dass die Vermutung für die Allodial eigenschaft streite, die Lehensqualität erwiesen sein müsse, so wie aber solche erwiesen ist, diese Bauerngüter auch in Ansehung der Erbfolge und anderer Verhältnisse als wahre Lehengüter nach den Lehenrechten zu beurteilen seien.« — Od pravih kmetskih fevdov je treba razlikovati neprave, ki imajo od fevdov le ime, pravno razmerje pa je le posojilno, emfitevtično (feuda censualia); le za te neprave fevde je primeren po Tomažu Hrenu ohranjeni slovenski naziv »zajem« (Dolenc, PZ, 99).

¹⁵⁷ Gl. n. pr. Ivan Zorec, Beli menihi, I. knj., DM, Slov. Večernic 85. zv., 15, 203. — Ohranjen pa nam je zanimiv primer iz meščanskih krogov GB, IV, l. 326 pri imenju Sebastjana Harrerja v Kranju, kjer je vpisano: »1600 — Seindt von dieser Gült Herr Sebastian Pouarell Handelsmann zu Venedig in Betrachtung, dass er In Sebastian Harrer aus der Türkhey gelöst 6 fl 32 k laut Aufsandt zugeschrieben, bleibt noch fl 4 k 15.«

Prav tako so tudi v sodnih zapiskih primeri, ko prodajo zemljiški gospodje svoje desetine podložnikom in svobodnikom¹⁵⁸.

¹⁵⁸ V *Vimennjskih knjigah*: GB, IV (1546—1618) listi: 312 (1601, 1603), 315 (1604), 316 (1572, 1596), 318, (1548), 319 (1603, 1617), 320 (1590, 1605), 321 (1607), 322 (1608), 326 (1593), 327 (1585), 331 (1602, 1604), 332 (1601, 1605, 1606, 1608, 1611), 333 (1602, 1608), 334 (1575, 1589, 1591, 1592, 1603, 1619), 335 (1601), 336 (1593), 337 (1598, 1602), 339 (1599), 340 (1591), 341 (1596), 360 (1602, 1604, 1609), 361 (1593, 1604), 365 (1567), 367, 368 (1589), 369 (1592, 1593, 1595, 1596), 370 (1583), 371 (1597), 372 (1590, 1602), 377 (1603), 373 (1605), 375 (1574, 1597, 1598), 376 (1604), 377 (1596, 1599), 384 (1605, 1616), 385 (1591), 386 (1583), 387 (1594), 399 (1589), 401 (1551, 1594), 402 (1617), 403 (1592, 1604, 1605), 403 (1602), 405 (1595). — GB V (1619—1661), listi: 312 (1650), 316 (1648), 317 (1635), 320 (1624), 321 (1630, 1636), 331 (1620, 1636), 350 (1621, 1637), 351 (1619), 368 (1643), 370 (1619), 346 (1624), 427 (1629). — V *sodnih zapisnikih*: 10. V. 1737 (več desetini); 15. VI. in 18. VI. 1741 (več pogodb, s katerimi proda Janez K. pl. Nemizhoff, lastnik kanderske gosposke, desetine svobodnikom in podložnikom, od katerih so bili nekateri sami desetinci (Zehendholden) kupljenih desetini; 17. V. 1742. — *Primer take kupne pogodbe*:

»Ich Adam Apfaltrer zu Roy und Grünhof etc. Bekhenne hiemit, für mich und all meine Erben, auch anstatt meiner eheleiblichen Gebrueder, deren Ich mich volmächtig annimb, öffentlich, vor aller menigklich, wo diser Brieff fürgebracht wirdet, dass Ich woll bedächtlich, frey wilkürlich, auch zu der Zeyt, da Ich solches one menigkliche Irrung, zuthuen guetten fueg vnd macht gehabt, in einem aufrichtigen, redlichen, staetten, freyen, ewigen, vnd vnwi-derruefflichen Kauff, hingeben vnd verkaufft habe, mein frey aigen ererbt guett, nämblich, ain Hueben zu Layss (Laze) gelegen, dem Ehrbarn vnd Arbaitzamen Wäschte Juritz vnd allen seinen Erben, vmb ain Summa gelts, Benentlichen zway Hundert, fünfvndvierzig Gulden Reini-sch vnd ain goldt Ducaten, die Er Wäschte Juritz, mehrerentails meiner geliebten Frauen Muetter säligen; vnd das übrig, mir Parr vnd berait, on allen abgang, föllig entricht vnd bezalt hat, daran Ich wolbenüegt, auch hinfüran für mich vnd alle meine Erben, zu ewigen Zeiten wolbenüegt seyn soll vnd will. Hirauff hab Ich die obberüerte Hueben sambt aller Irer Zugehörung, wie das von allter herkhomen, mit allen Zinsen, Diensten vnd Gerechtigkaiten, nichts davon ausgenomben noch vorbehalten, aus mein vnd aller meiner Erben handen genomben vnd in seyn Wäschte Juritz, auch aller seiner Erben, nuz gewehr, vnd possess, übergeben vnd angeantwört, tue das auch hiemit wissentlichen im Krafft dits Brieffs, Als vndergestalt, dass Sy angezaigte Hueben, sambt aller vnd jeder Zugehörung, hinfüran, als Ir frey Aigentumblichen Guett, Innenhaben, gebrauchen, nützen und geniessen, verwechseln, verschenken, verschaffen, verändern, auch in alleweg Iren nuz und gefallen nach, damit thuen, handeln, vnd lassen sollen vnd mögen, wie Sy Imer gelust vnd verlangt, one mein, meiner Erben, vnd menigklichs von unsern wegen eintrag, hindernuss vnd widersprechen, doch das Sy vnd ain jeder könnftiger Inhaber, davon ainer Ehrnsamen Landschaft in Crain, die gebürliche Steuer Jährlichen abrichten sollen. Ich obermenter Adam Apfaltrer, gelob vnd zugesage auch hiemit für mich vnd alle meine Erben, obgemelten Wäschte Juritz vnd alle seine Erben, bey obangedeuter Hueben sambt aller Zugehörung getreulich zuschützen vnd zu schermen, vor aller Clag vnd ansprach, wan vnd so oft es die notturfft erfordert, mit den Rechten zu vertreten, wie solches Kaufs in Crain Recht, sitt vnd gewonhait ist. Thätten aber Ich, oder meine Erben solches nit vnd Wäschte Juritz oder seine Erben, dessen ainichen schaden nämen, gar kainen schaden ausgenomen, wie der genant, darumben Inen oder Iren Ehrbaren Scheinpoten, on all Rechtliche bewehrung, nur auf Ire schlechtes anzaigen geglaubt werden solle, denselben schaden allen, gelob Ich hiemit für mich vnd alle maine Erben, Ime Juritz vnd allen seinen Erben gänzlichen abzutragen, vnd bis auf den letzten Haller wider zukhern. Wären aber wir hirinnen saumig, so sollen Sy solches alles ersuechen vnd bekhomben, auf allen vnseren ligenden vnd farenden Gütern, die wir jezt haben oder könnftig überkommen, wo oder unter welchen Iurisdiction dieselben gelegen & Alles bey Verpindung des gemainen Landtschaden Pundts in Crain. Treulich und one gefärde. Des zu wahren Urkhundt habe Ich disen Kaufbrief mit meiner aigen, hierunter gestellten Handtschrift vnd meinem angebornen anhangunden Petschädt bekräftigt. Beschehen zu Grünhoff den zwainzigsten Aprillis Anno im Sechzehenhundert vnd Sybenden. — Adam Apfaltrer zu Roy vnd Grünhoff. m. p. — Andree Apfaltrer main aigen Handtschrift m. p. — Daniel Apfaltrer zu Grünhoff m. p. — H. Jacob Apfaltrer zu Grünhoff m. p.« — [Listina v župnem arhivu na Vačah.] — Nasproti pa primer kupne pogodbe po podložniškem kupnem pravu: »Wir Carl von Gottes Genaden, Ertzhertzog zu Österreich etc.... bekennen für vnns vnser Erben vnd Nachkhumben mit disen offenen brief, das wir vnnserrm vrbarsman vnnd vnnterthan Juri zu Sant Obwaldt vnnd allen Seinen Eelichen LeybsErben Mans vnnd Weybs Stamens in absteigunder Lini für vnnd für zu raitten vnnsrer Hueben, die Florianshueben genandt in der Supp Podmüll in vnnsrer Herrschafft Oberstain der Zeit des Edlen vnnsers lieben Getrewen Franzen Grafen vnnd Freiherrn von Thurn vnnd zum Chreuz PhannndtInhabung gehörig, dauon man jährlich in vnser Herrschafft Oberstain vermüg des darüber aufgerichten vnnd Reformirten vrbars Raicht vnnd bezalt Benentlichen in gelt ain Gulden vier Khreuzer, Roggen Schaf zway, Habern Schaf zway, Khirchtaggelt Sechs Khreuzer vnndt Pundtgelt zwey Khreuzer, zu Rechtem Khaufrecht verlichen, vnnd verlassen haben. Wissentlich mit dem brief. Alß das Er

Poznejša poročila navajajo slabe premoženjske razmere kot vzrok takih prodaj. Morejo pa biti za to tudi drugi vzroki: pridobitev novih zemljišč po dedovanju in ženitvi¹⁵⁰, odročnost zemlje, težkoče zakupodaje zaradi neugodne lege, slaba kakovost itd. Največ zemljišč so v dobi od 1545 do 1618 prodali posestniki malih graščinskih posestev okrog Litije in Vač: Apfaltrerji v Rojah in Grmadišču¹⁶⁰, Wernekhi in Grafenwegerji v Poganiku¹⁶¹, Ramschiessli na Kolvratu¹⁶². Ker je bilo v tej okolici še več gospok, deloma prav majhnih in malo premožnih: Lubek, Ponoviče, Wagensberg, Knežji pot (Grafenweg), Mačkovec, Kandrše, Gurajne (Zgornji Kolovrat), je bilo tukaj tudi precej zemljišč in desetih kranjskih samostanov in cerkvâ ter so slednjič tudi mali vaški tržani prodajali svoja okoliška zemljišča, zato je bilo skoro največ kranjskih svobodnikov v Vaški župniji¹⁶³.

Zemljišča, ki so jih prodajali lastniki gospok, so bila dominikalna ali pa podložna¹⁶⁴.

Juri zu Sant Obwaldt vnnnd alle Seine Eeliche LeybsErben Mans vnnnd Weybs Stamens in absteigunder Lini für vnnnd für zu raitten dieselb Hueben nun hinfuran sollen vnnnd mügen vmb den in berürten Reformirten Vrbar Eingeleybien jârlichen Zinnß vnnnd Diennst den Sy albeg zu Rechter weyl vnnnd Zeit, in obbemelt vnnser Herrschafft Oberstain, sambt der Robath vnnnd anderen gebürlichen gehorsamb, auch Ein vnnnd Zuegehörung, Doch stiftlich, Peulich, vnnnd Wesenlich, zu Lauß vnnnd Feldt Innhaben, dieselb nützen, genuessen, Vnnnd damit Irer Notturfft nach Handtlen vnnnd thuen, wie Khauffrecht vnnnd vnnsers Fürstenthumbs Chrain Recht ist, Auch dauon Selbst nichts endtziehen, noch soliches jemandt anderm zu thuen gestatten. Wo Sy aber die angezaigt Hueben, weitter verkhauffen wolten oder muessten, So sollen Sy soliches albeg thuen mit vorwissen vnnnd bewilligung eines jeden PhannndInhabers oder Phlegers derselben Herrschafft, wer der jederzeit seyn wirdt, vnnnd dann der Verkhauffer den zehenden vnnnd der Verkhauffer den zwainzigsten Phening von dem Khauffgelt, darumben soliche Hueben verkhaufft wirdt, gedachten PhandInhaber oder Phleger antwortten vnnnd erlegen, auch für die Ferttigung des Khauffrechtbriefs, Nämbllich für Schreib vnnnd Siglgelt halben Reinischen Gulden vnnnd nit mer zugeben schuldig sein. Darauf ain jeder Pfanndt-Inhaber oder Phleger diser Herrschafft, wer das zu jeder Zeit sein wirdt, die Ferttigung wie sich gebürt thuen sollen. Wann Sy aber das (wie ob steet) nit thätten vnnnd die Hueben nit wesentlich vnnnd peulich hielten, oder sich vnnnderstüenden, ainicherlay Gründt, so darzue gehörn, für Sich Selbst zuuerkhauffen, zuursetzen, zuuertauschen oder sonst hindan endtziehen zulassen, die schuldigen Zinns, diennst, Steuer, Robath vnnnd anders Innhalt des Reformirten vrbars zu gebürlicher weyl vnnnd Zeit nit Erlegen, bezallen, Raichen vnnnd verrichten würden, So sollen Sy alßdann solich Khauffrecht vorworeht haben, Vnnnd unns dasselb frey widerum ledig werden vnnnd haimbgefallen sein. Es soll auch nit verstanden werden, das Sy mit diesem Khauf der Leybaigenschafft, damit Sy vuns verpflichtet, ledig sein, Sonder Sy sein vuns damit verpunden, Inmassen zuoor, Ee Sy das Khauffrecht angenomben. Genediglich vnnnd Ongeuerde, Mit vrkuntt dits briefs, Inen durch vnnser Niderösterreichischen ChamerRäthe mit vnnserm anhangenden Insigel verfertigt, Geben in vnnser Stat Grätz, den Sechsten Tag Juni nach Christo vnnsern lieben Herrn vnnnd Salligmachers geburde, im fünfzechen Hundert ainundsibenzigsten Jar. — Comissio serenissimi Domini Archiducis in consilio Camerae. Kronnegger m. p. M. Rathing m. p.« (Iz kartona 25. kupne pogodbe podložnikov, v arhivu pri Nar. muzeju.)

¹⁵⁰ N. pr. GB, IV, 332, grof Kozma Hohenwart proda po ženi podedovana zemljišča.

¹⁶⁰ GB, IV, 312, 319, 320, 322, 326, 331, 337, 360, 367, 368, 372, 373, 399.

¹⁶¹ GB, IV, 316, 320, 331, 333, 340, 341, 361, 371, 375, 384, 402.

¹⁶² GB, IV, 315, 322, 334, 361, 386, 406.

¹⁶³ Prim. tudi Fr. Pokorn, Regesti listin župn. arhiva na Vačah, Carniola, 1912, 212, 283.

— Tukaj so navedene tudi kupne pogodbe pred l. 1691, ko niso ohranjeni več sodni zapisniki svobodnikov.

¹⁶⁴ Fasc. 67, 68, 70, 71 (sedaj v Müllnerjevi preuredbi) v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani, poročilo stan. odbora o rekurzu nekaterih prideljenih svobodnikov z dne 6. avg. 1780. »... Diese Leute nicht nur von dem Landadel ihre unterthänigen Gründe los, sondern auch noch dazu vielfältige Dominikalrealitäten erkaufte u. ebendaher zu der im Land heut zu Tag so sehr verworrenen Excentration beigetragen.« — Kakor smo že gori str. 35 navedli, je kupil n. pr. Jernej Juraj od Ahacija grofa Thurna dve hubi; Peter Juraj pa od Kristofa Kacijanarja eno hubo, ki sta jih že posedovala kot podložnika.

Da graščaki, ki so bili v denarnih stiskah ali niso mogli s podložniki zasedeti svojih zemljišč, niso prodajali po kupnem pravu (Kaufrecht), marveč v prosto last, je razumljivo, kajti po podložniškem kupnem pravu so plačevali kmetje pri nakupu le del vrednosti zemljišča, dočim se je ostala vrednost preračunala v podložniške dajatve in zlasti vplačila 10. ali 20. vinarja ob posestnih premembah.

46. Te prodaje graščinskih zemljišč kmetom so bile na Kranjskem tako pogoste, da je nastala v plemiških krogih reakcija. Oton Henrik pl. Wernegkh je v imenu vsega plemstva na seji deželnega zbora 1. marca 1611 predlagal, naj deželni stanovi ukrenejo potrebno, da se ohrani plemstvo v svoji časti in posesti, podložništvo pa v svojem položaju. Kmetom naj se ne daje po nepotrebnem povod, da iščejo raznih svoboščin. Ustavi naj se v prihodnje vsak odkup podložnikov od svojih gosposk. To naj se razglasi v deželi z odprtimi mandati (»offene Mandata«). O tem predlogu so se stanovi posvetovali in sklenili, da se obrnejo na nadvojvodo v Gradcu v obliki stanovske pritožbe. Zadevo so nato po tedanjih upravnih običajih preiskovali komisarji deželnega kneza in odločili, naj se podložnikom ne dovoli več, da bi odkupovali zemljišča od gosposk. Stanovi so potem prosili za razglasitev take naredbe. Ker komisarji sami tega niso mogli storiti, so naročili stanovom, da sestavijo ti sami tako naredbo in jim jo nato predložijo, da morejo izposlovati vladarjevo pritrditev. To naredbo so sestavili stanovi 13. aprila 1613 in jo poslali komisarjem. Ker na ta osnutek ni bilo odločitve, so stanovski odborniki dne 26. januarja 1614 opozorili stanove, da se po smrti prejšnjih in sedanjih posestnikov imenjuje le-ta pod njihovimi, že tujimi imeni ne bodo več našla, ako se kmalu ne prepreči odkupovanje stanovskih zemljišč¹⁶⁵. Na to vlogo so stanovi vedno znova priganjali rešitev. Dne 1. febr. 1621 so v stanovskem odboru sklenili: »Dass die Freysassen so nunmehr mit einer ansöhnlichen anzahl Gülten im Landbuch inbegriffen seynt, nicht ferner überhand nehmen, sondern ehender dahin gegangen werden solle, damit solche, wo nicht ausgerottet, doch soviel möglich in die Enge gebracht, ainbey die Herren verordnete ins künfftig keinen einichen Anstand zu unterschreiben bedacht werden sollen¹⁶⁶.

Slednjič je Ferdinand II. — kakor se je kasneje trdilo — vendar le pritrdil zahtevani naredbi in jo poslal z datumom 14. marca 1622 tako kranjskim kakor koroškimi stanovom. Po tej naredbi je bilo določeno, da kmetje, ki so do razglasitve naredbe kupili zemljišča od plemičev in deželanov, ta sicer še dalje obdrže v svoji lasti; po tem roku imajo pa edino gospodje in deželani pravico, da kupijo taka zemljišča. Ko bi pa vendar po razglasitvi naredbe, četudi nevedé zanje, skrivoma kupil nedeželan ali neplemič plemiško zemljišče, imajo deželani in plemiči vedno retraktno pravico¹⁶⁷. Tudi ni dovoljeno, da bi se podložniki od svojih gosposk še dalje osvobojevali in odkupovali.

¹⁶⁵ Perizhoffer, Poročilo deželnim stanovom z dne 1. jul. 1738, o. c., str. 8. Zadnji, za nas nejasno izraženi razlog je pač mogoče razumeti samo tako, ali ra se posestne premembe niso prijavljale, ali pa da so stanovi prepise lastnikov do odločitve deželnega kneza ustavili.

¹⁶⁶ Perizhoffer, Carniola Pragmatica, p. I, prot. 14, § 8, v arhivu pri Nar. muzeju.

¹⁶⁷ Besedilo doslej v tisku še nepriobčene naredbe z 14. marca 1622 v spisu IV, K - 19 ex Majo 1676, arhiv notr. min. na Dunaju; v spisu fasc. 26 stan. spisov in v kartonu 24 (Premembe

47. Kasneje se je o tem, ali je to naredbo Ferdinand II. res izdal in ali ni ostalo le pri osnutku, močno dvomilo, ker je bil v deželnem arhivu shranjen

posesti: Prepisi, zamene, najemniške pogodbe) v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani; povsod le v prepisih. — Naredba se po teh prepisih glasi: »Wir Ferdinand der ander von Gottes Gnaden, erwählter Römischer Kaiser etc. Entbiethen N: allen, und jeden unsern Landleuthen, Geist und Weltlichen, wie auch denen in Unsern Herzogthumen Kärnthen und Krain wohnhaft und gessenen Unterthanen, was Würden, Stands oder Weesens diesselbigen seynd, unser Kais. und Landesfürstl. Gnad, und alles guttes, und geben euch darnebens gnädiglich zu vernehmen, dass Uns ein Ehrsamme Unsere getreue Landschaft obbemelt Unsers Herzogthum Kärnthen, und Krain, noch vor diesem mit Beschwör gehorsam für und angebracht, wasmassen die rucksessige Bauern, und Unterthanen, je länger, je mehrs mit Ueberzahlung ihrer Dienstbarkeit sich abkaufen, und von ihren grund Herrschaften frey machen sollen, welches dann nicht zu geringer Ungelegenheit, und der Landleuth selbst, merklichen Abnehme reichen thut. Wenn Wir nun aber dergleichen höchschädlichen Inconvonienzen, und Unordnungen, in Unsern Fürstenthumen und Landen keines wegs zu gestatten gesinnet, also haben Wir Uns in Sachen solcher gestalt gnädiglich resolvirt, und entschlossen, dass so viell die jenige Gülden und Gütter, welche zuvor dennen Herren, und Landleuthen zugehörig gewest, hernachmahls aber verkauft, und frey gemacht worden, belangen thuet, es hinführo damit also observirt, und gehalten werde, dass die Jenige Unterthanen, welche eigenthumbliche Gülden, und Gütter an sich allbereit erkaufft, gleichwohl noch fürterhin bey denselbigen zwar verbleiben, und gelassen werden wollen, wann sie aber dieselben künftige Zeit weithers verkaufen wolten, dass sodann allein die Herren, und Landleuth, oder Adels Persohnen den Verkauf haben, und da auch unwissend derselben von Zeit dieses Mandats Publication ein heimlicher Verkauf fürgienge, dass auf solchen fahl gedachten Landleuthen, und Adlspersonen, der Einstand in allweg vorbehalten sey, als wohl auch von dato an, weither nicht gestattet werden solle, dass sich die Unterthanen von ihren grund Obrigkeiten frey machen und abkaufen könnten, und befehlen demnach allen, und jeden Unseren Landleuthen, und in gemeine allen Unsern nachgesetzten Obrigkeiten und Gerichten hiemit gnädiglich, und ernstlich, dass sie ob diesen Unseren Mandat (welches doch allein auf künftige Fäll zu verstehen) obvermelter massen wirklich halten, darnach Iudiciren, Urtheilen, das widrige auch nicht zulassen, und verstatten wollen. Dann es beschicht hieran Unser gnädigster Will, und gefähliche Meinung. Geben in Unser Stadt Grätz den vierzehenden Marz Anno Ein Tausend, Sechs Hundert zwey und Zwanzig. Unserer Reiche des römischen in dritten, des Hungarischen im Vierten, und des böhmischen in fünften Jahre. — Leonhard Bischof zu Lavand. — Josephus Egger kanzler. — Comissio Sacro Caesareo Majestatis in Consilio Hans Wilhelm Müller, Karl Kugelman m. p.« — L. S.

Drugače kakor zgoraj prikazujejo postanek in vsebino retraktne pravice gospodov in deželanov na zemljiščih, ki jih plemiški deželani prodado podložnim kmetom, Danijela barona Erberga, *Observationes practicae* X, 19, 20 (rokopis v Nar. muzeju v Ljubljani, gl. Razpored sodnih inštanč v slov. deželah od 16. do 18. stol. ZZR, VI. [1928], op. 58). Na podlagi Erbergovih »*Observationes*« tudi J. Polec, O retraktni pravici na našem ozemlju SP 1929, 116 in očitno po tem M. Dolenc, PZ, 218, 219. Erbergove *Observationes*, X., 19, 20 izvajajo:

»19. Es ist allhier zu Landt noch ein anders einstandtrecht gebreuhig in Casu Speciali nemblich des unter dato 13. Aprillis 1613 publicierten und von der Erzherzoglichen Durchleucht Ferdinando nachgehendts Röm. Kayser höchstseeligen andenkens ratificierten Landtagsschluss, wann sich die Unterthanen von ihren Grundtobrigkeiten mit Ueberzahlung Ihrer Dienstbarkeiten abkauffen und zu Freysassen machen, auf solchen Fahl wierdet denen Herren und Landleuthen nicht allein das einstandtrecht, wie sonst, sondern auch (wan der Unterthan die Dienstbarkeit umb demselben vorzukhomben merklich übertheueret hätt) die Schätzung zu begehren und allein den billichen Kauffschilling niederzulegen verstattet. In hoc Speciali Casu ist von solcher Zeit an, das einstandtrecht jederzeit vor denen Herren Verordneten begehrt und gerichtlich ventilieret worden, zweiffelsohne darumben, dass in vorbesagt publicierten Landtagsschluss per expressum gemeldet würdt: da sint des Verkäufers Befreundte einer oder mehr, denen das Verbott des Kauffs zuvor nicht verhindert wäre worden, über Kurz und Lang, oder sonst ein Landtman oder von Adl inner Jahrsfrist fürkhomben, und den Kauf abnehmhen, sich auch deswegen bey wollernennter Laa. Verordneten anmelden würde, dass sodan allsbaldt Commissarien benent, das Guett dem billichen werth nach beteuert und darauff den anmeldenden des Einstandtrechts gegen parer Niederlegung des Kauffschillings, darumben das Guett geschätzt worden und nicht mehrers zuegelassen und vergönnet sein, in widrigen da jetzt angedeuthen Schluss zuwidergangen, wurde einihe Ausstandt (Aufsandt?) in einer Ersamben Laa. Gültbuech durch die Herren Verordnete nicht angenomben noch die Umschreibung der Gült dasselbst verstattet werden solle.«

»20. Ein fast dergleichen Landtfürstliches Generale ist unter dato 14. Marti 1622 ergangen, in welchen aber von der Schätzung kein Meldung beschicht von solcher Zeit an ist dergleichen Einstandtrecht bis auf jetzige Zeiten occasione der Umschreibung bey den Laa. Gültbuech allmach bey der löbl. Verordnetenstöll erörtert worden, wie dan 17. Juni 1623 zwischen Herrn Hanns Daniel v. Wernegkh, dan Lukhasen Dimez, den 29. May ejusdem anni

le prepis naredbe in ni bilo najti niti sledu kakšne intimacije. Perizhoffer v že večkrat navedenem poročilu z dne 1. jul. 1738 pravi, da je bil tudi on v dvomu, dokler ni po dolgem iskanju našel dokaza za pravilno intimacijo. V prošnji z dne 18. jun. 1693, ki jo je videl Perizhoffer v izvorniku v arhivu, s katero prosi kranjsko nobilitirano plemstvo, da se oprosti dvojne naklade davkov, to plemstvo fol. 4, pod NB. priznava, da je bila naredba z dne 14. marca 1622 intimirana kranjskim in koroškim deželnim stanovom. Navzlic tej Perizhofferjevi ugotovitvi in kljub temu, da so na ohranjeni kopiji naredbe kopirani tudi podpisi, ni le nemogoče, marveč je celo verjetno, da je ostalo le pri osnutku. Za to govori vsekakor t. 7 pritožbe kranjskih deželnih stanov z dne 15. marca 1624¹⁶⁸, v kateri vnovič prosijo za razglasitev naredbe. Ta pritožba bi bila nemogoča, ko bi bila naredba razglašena 14. marca 1622. Pa tudi kasneje se je to komaj zgodilo; na to kažejo mnogoštevilne prodaje plemiških zemljišč kmetom, ki so se izvršile po letu 1622¹⁶⁹, in vse nasprotujejo besedilu naredbe z dne 14. marca 1622; vendar se mora priznati, da te prodaje poslej niso bile več tako mnogoštevilne kakor prej.

Toda vprašanje, ali je bila naredba izdana, ali pa je ostalo le pri osnutku, tukaj ni bistvenega pomena. Važno je za razvoj svobodništva le dejstvo, da je bilo število prodaj plemiških zemljišč kmetom tako veliko in vedno se množeče, da je napotil deželne stanovce, da so prosili vladarja za odpomoč in so to prošnjo vztrajno ponavljali.

48. Nakupi plemiških zemljišč pričajo tudi, da socialni in gospodarski položaj kmeta na Kranjskem v dobi podložništva nikakor ni bil tako neugoden, kakor si ga navadno predstavljamo. Lepi, veliki, zidani kmetski domovi, strnjeni v velike vasi po celi deželi, zlasti po Gorenjskem, pozidani v pretežnem delu še v dobi tlačanstva, so nam na zunaj viden dokaz ugodnejših razmer. S prodajo poljskih pridelkov, ki so jim ostali preko njihovih zmernih dajatev gosposki in preko svojih potreb, z domačo obrtjo in malim trgovanjem so si ustvarili v tedaj zanje ugodnejših prometnih in gospodarskih razmerah v mnogih delih dežele,

zwischen Herrn Hannsen Thaller, dan Marthin Premekh, Thomasen Poschorschekh und mehr andern die Urthl ergangen, unter welchen sich jetzt gedachter Posorschekh sonderlich raone fori Competentiae bey Hof beschwärt, worüber die Herren Verordnete unter dato 24. Juli 1623 Ihren ausführlichen Bericht abgegeben, in welchen sie unter anderen angezogen, dass ihnen derley aufsandt an Bauerleuth nicht anzunehmen durch Landtschluss injungiert und derley einstandt jederzeit von dieser Stöll erörtert, auch von keinen andern difficultiert worden, bei welchem Bericht es stillschweigent verblieben, weilen nicht zufünden, dass darauf ein widrige Resolution ergangen wäre. Ein dergleichen Casus ist erst neulich als A^o. 1679 fürgegangen, in welchen ingleichen dieses Einstandtrecht vor denen Herren Verordneten gesucht und behabt worden.«

¹⁶⁸ »Grauamina de Anno 1620 do 1628«, v usnje vezan zvezek v Nar. muzeju v Ljubljani, stanovski arhiv, stara sig. 210 i/4; »Einer Er. Landschafft Grauamina de Anno 1624«, str. 32: »Freysassen Landtmannsgülten, Sibendens und schließlich wierdet Euer Mait. genedigist unentfallen oder aber aus beiliegender Abschrift gndist zuersehen nit unschwär sein wasgestalt bey deroselben in Namben und anstat der gesambten Krainerischen La: deroselben Herrn Verordnete, noch am 26 May abgewichenen 1621 Jahrs, in gehorsamb einkhomben, undterthenigist bittende, Sie wolten genedigist geruhen, damit die Landmansgülten aus denn Henden des Adls durch gemaine Leuth nit also wie es bishero in vill weeg beschehen, gerissen, sondern die adelichen Landleuth, geschlechter bey ihrem herkhomben, namben und stamben erhalten werden, ain publication begehrtmassen ergehen zu lassen. Wann dan hirüber auch unzthero khein resolution erfolgt und aber wiew befinden desen ein besondere hohe notturfft zu sein. Also ist an Euer Mait. unser gehorsambistes nochmällig anlangen, die wollen ain Er. La: ditsfahls allergdist gewehren und die Expedition verordnen.«

¹⁶⁹ Gl. op. 158.

zlasti v bližini mest in ob tržnih žilah neko blagostanje, ki je najbrž presegalo današnje gospodarsko stanje.

49. Vendar kažejo na drugi strani pogoste, zopetne prodaje svobodniških zemljišč gosposkam¹⁷⁰ in cerkvenim ustanovam¹⁷¹, prodaja in delitve svobodniške zemlje podložnikom in drugim svobodnikom, neko gospodarsko nestalnost. Nakupi že obstoječih celih¹⁷² ali deljenih¹⁷³ svobodniških posestev, s katerimi so svobodniki svoja posestva pomnoževali, podložniki jih pa ustanavljali, so poleg prvotnega glavnega originarnega načina nastanka svobodništva po nakupu grajskih posestev, navaden in vedno pogostejši vir svobodništva. V imenjskih knjigah in zapisnikih svobodniškega sodišča je polno takih primerov skozi vse dobe, za katere nam teko viri.

Da bi bil za delitev svobodniških posestev merodajen razlog oprostitev lastnika kmetijskega zemljišča od vojaške dolžnosti, kakor na Češkem in na Moravskem, v naših krajih ni opaziti. Sploh naletimo zelo redko na delitev svobodništva med rodbinske člane. Razlog je bil pač ta, da so bila svobodniška zemljišča na Kranjskem v ogromni večini prav majhna in zato za rodbinske delitve manj primerna.

50. Navaden način pridobitve svobodniškega zemljišča je bilo tudi dedovanje. To trditev potrjuje imenjska knjiga, iz katere je v mnogih primerih razvidno, da so se ohranila skozi stoletja svobodniška zemljišča v isti rodbini. Večkrat se pa v imenjski knjigi nazivajo imenja, da so »ererbtes Gut«¹⁷⁴ ali »erblich angefallen«¹⁷⁵, ali so vpisane delitve med dediči¹⁷⁶.

51. Po teh načinih postanka je jasno, da so mogli in morali biti svobodniki neenakomerno razstreseni po vsej deželi. Ni jih bilo pa največ tam, kjer so bila največja posestva¹⁷⁷, marveč so njihov postanek povzročala in pospeševala najbolj prav mala plemiška posestva, boreča se za obstanek. To smo že pokazali na primeru okolice Vač. Sicer imamo razen v vaški okolici večje skupine svo-

¹⁷⁰ GB, V, 307 (1625 Vladislavu Žigi princu poljskemu in švedskemu), 310 (1636), 311 (1638, 1647), 312 (1644, 1646), 313 (1644), 316 (1645), 338 (1620), 341 (1637), 350 (1630), 372 (1638), 377 (1636), 382 (1659), 409 (1654).

¹⁷¹ GB, V, 309 (1620), 313 (1649), 328 (1655), 338 (1647), 344 (1626), 354 (1656, 1659).

¹⁷² GB, IV, 320 (1618), 323, 324, 325 (1600), 328 (1604), 331 (1608), 331 (1606, 1618), 326, 335 (1598), 361 (1589), 371, 372, 373. — GB, V, 308 (1648), 309 (1637), 309 (1655), 310, 314 (1651, 1652), 315 (1646), 316 (1652), 317 (1648), 318 (1657), 320 (1631), 322 (1630), 328 (1658), 342 (1629).

¹⁷³ GB, IV, 310 (1595, 1596), 310 (1579, 1583); lastniki odkupljenih delov so vpisani na isti in na naslednji strani; 312, 314, 316, 317, 325 (od 1548 do 1596 šest odprodaj), 326, 328, 329, 330, 332 (1588, odprodaja $\frac{2}{3}$ hube, 1591 še tretja tretjina po vdovi), 333 (večkrat, dokler vse prodano), 335 (1591, 1595, 1598); 336, 337 (1560 do 1589 večkratne delitve, tudi desetine), 339 (večkrat med 1556 do 1618); 340 (1586 do 1590); 341 (od 1595 dalje); 353 (»1558 Jars ist dise Gült vermög urkhundt thailt undt nemblich Ime dem Streliz 2 Thailt zu geschriben, die bringen 7 Kr. 5 Pf.); 354 (1553, 1595, 1603; vsi lastniki odkupljenih delov so na isti strani vpisani); 375, 376 (1618), 385 (1619), 387 (1559). — GB, V, 394 (1645), 396 (1651, 1654), 309 (1655 »keufflich verthailt«). — V sodnih zapisnikih imamo take primere prodaje podložnikom: 30. IV., 10. X. 1692; 20. I., 21. III. 1693; 28. VII., 28. XI. 1704; 7. IX. 1705; 29. X. 1707; 5. IV., 11. IX. 1709; 14. I. 1710; 9. III., 29. V. 1715; 9. II., 30. IV., 3. VII. 1717; 22. VI., 29. VI. 1718; 2. V., 5. V. 1719; svobodnikom: 1. V. 1691; 14. IX. 1699; 12. III., 11. V. 1700; 10. VI. 1703; 19. II. 1709; 22. IX. 1711; 6. III., 12. VI., 9. XII. 1717.

¹⁷⁴ GB, IV, 331, 339.

¹⁷⁵ GB, IV, 310; GB, V, 318, 322, 370, 388.

¹⁷⁶ GB, IV, 335, 356, 357; GB, V, 330 (delitev med tri sinove dediče).

¹⁷⁷ Dolenčeva trditev (PZ, 219), da »so ostali svobodnjaki« (sc. iz stare dobe) »na ogromnem posestvu Stične«, nima dejanske podlage. — Tudi Iv. Zorec ni za svoje stiške svobodnjake (»Beli menih«, Večernice, DM zv. 85, 87, 88) črpal iz zgodovinskih podatkov, marveč iz domišljije.

bodnikov še v dveh okoliših, in sicer v škocijanski soseski dobske fare blizu Domžal in v Gočah pri Vipavi. O postanku zadnje skupine doslej še nimamo nobenih podatkov, pač pa deloma za škocijansko. Nastala je po razdelitvi deželi podložne »škocijanske gmajne«¹⁷⁸. Kako pa je prišla ta pod upravo dominija svobodniške uprave, po dosedaj razpoložljivem gradivu ni še jasno.

IV. Predmet svobodniške lastnine.

52. Predmet svobodniške lastnine morejo biti nepremičnine in pravice, katerih posest je predmet obdavčenja in s tem vpisa v imenjsko knjigo¹⁷⁹. Med temi so najnavadnejša zemljišča vsakršnega obsega in desetine. Po imenjski knjigi so bila zemljišča, ki so bila v njej vpisana in so utemeljevala svobodništvo, ali cela kmetija (zemlja, grunt, Hube)¹⁸⁰, ali tudi več gruntov¹⁸¹, ali tudi samo deli grunta, in sicer pol grunta¹⁸², ali tretjina grunta (Drittelhube)¹⁸³, ali četrtna zemlje (Viertelhube)¹⁸⁴.

Skoro največkrat so bili predmet svobodniške lastnine le posamezni zemljiški deli, zlasti ena¹⁸⁵ ali več¹⁸⁶ njiv ali travnikov¹⁸⁷ in senožeti (Wiesmath ali

¹⁷⁸ Fasc. 26, št. 853 ex 1803 in št. 425 ex 1805 stanovskih spisov v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani. V tem spisu Repetičevu poročilo: »Von jeher hat die landschaftliche Freysassen-administration sich eine Art Dominium über die sg. St. Cancianer Gemein prävaliert und in dieser Eigenschaft über die vorkommenen Vorstellungen dieser Gemein Grundbriefe ausgefolgt; die diesfälligen Protokolle weisen Grundbriefe bis auf das Jahr 1640 zurückgehend aus. Nach dem erfolgten Gemein-Verteilungs-Patente und auf Indringen der Anteilnehmer und auf Begehren einiger Grundobrigkeiten der Anteilnehmer wurde diese Gemein von der Freysassen-Administration wirklich verteilt.« Vendar je bil patent o delitvi gmajn izdan le za Nižjeavstrijsko. (Poročilo dr. Repetiča, fasc. »Stanovska uprava svobodnikov«, zv. II, 2¹ v arhivu pri Nar. muzeju.) — Glede škocijanske soseske v splošnem gl. citirano poročilo dr. Repetiča z dne 7. jan. 1803 prav tam in L. Podlogar, Drobtinice iz preteklosti soseske »Škocijan« v dobski župniji, 1911, XI, 57. — Koliko je ime Škocijanu sosedne vasi Imovice v zvezi s tem svobodništvom (opozorilo dr. Mala), brez podrobnejših raziskav ni mogoče dognati.

¹⁷⁹ Mensi, Gesch., I, 448: (8) »Beslieslichen, sollte alle behauste, uberlend, gült und zins, es sei freis aigen oder lehen, und als meüt, ungelt, holzzins oder zehent, aichl, kesten, wäld und kolzinß, hammerwerch, gelt und umb ander beständ, überschüss der müllen, über ains hauß nottürften, purkrechten, landgerichten, albm, wißdienst, greiter oder reider, waidgelt, vogteien, see, vischwasser und alles anders, nichts ausgelossen, davon ainer jährlich zinß und bisher noch in die anlagen, nicht angesagt, allain under dem paren gelt, zwelf schilling phening für ain phund phening gelts, in herrn anschlag gerechent.« (Dunajska meddeželna poravnava z dne 12. marca 1543 o ceditvi imenj.)

¹⁸⁰ GB, VII, 11, 29, 45, 47, 56, 72, 74, 78, 79, 99, 116, 117, 131, 159, 162, 197, 239, 246, 262, 265, 266, 270, 280, 293, 298, 312, 335, 337, 339, 341. Te navedbe pa niso popolnoma zanesljive, ker imenjska knjiga večkrat ne loči med zemljo in desetinsko zemljo (»Hube« in »Zehenthube«) in rabi pogosto tudi za zadnjo izraz »Hube«. Zato tega izraza tukaj ne moremo sloveniti kratko z »zemljo« ali »kmetijo«. Tudi obseg zemljiške »hube« na Kranjskem v tej dobi prav kakor v drugih deželah nikakor ni bil stalen. Stanovski referent o predlogu nove rektifikacije komornega knjigovodje Ehrlerja, Zollmann, toži (31. jan. 1781), da ima včasih polzemljak (Halbhübler) na Kranjskem več zemljišč nego celozemljak. Predsednik stanovskega odbora baron Seifrid Gušič pa temu pritrjuje, češ da ni nobenega razmerja med »hubami« ne quoad tantum, ne quoad tale. [Fasc. »Unterthanen« (v Müllnerjevi preuredbi) v arhivu pri Nar. muzeju.] — Prim. še: Marian, Austria sacra, (1783), III. del, 5. zv., 106, op.

¹⁸¹ GB, VII, 262, 280, 335.

¹⁸² GB, VII, 28, 37, 77, 101, 102, 104, 105, 115, 119, 122, 127, 129, 130, 180, 188, 189, 250, 251, 278, 340.

¹⁸³ GB, VII, 2, 3, 23, 128.

¹⁸⁴ GB, VII, 34, 125, 277.

¹⁸⁵ GB, VII, 67, 71, 73, 167, 171, 216, 219, 244, 248, 257, 258, 287, 303, 309, 320, 343.

¹⁸⁶ GB, VII, 289, 316.

¹⁸⁷ GB, VII, 14, 35, 38, 62, 148, 179, 182, 194, 201, 244, 264, 286, 291, 295, 304 (Wiesflechl und Wasserpächl), 328, 329, 330, 336.

Heumath)¹⁸⁸ ali njiva in travnik¹⁸⁹; tudi posamezni vrtovi¹⁹⁰, vinograd¹⁹¹, gorska pravica (Pergrecht)¹⁹², domec (Hofstatt) in kajža¹⁹³, hiša (Häusel)¹⁹⁴, mlin¹⁹⁵, združništvo (Untersasserei)¹⁹⁶, slednjič tudi krajček zemlje (ein Oertel Grund)¹⁹⁷. Desetinske pravice so mogle biti svobodniška last ali celotne, t. j. od cele desetinske kmetije, oz. od delov kmetije, ali od več kmetij¹⁹⁸, ali le deljene¹⁹⁹.

Desetinske pravice so mogle biti v svobodniški lasti ali same, t. j. brez kakršnegakoli svobodniškega zemljišča, ali pa so bile lastne še poleg svobodniške zemlje ali zemljiških delov²⁰⁰. Desetinska zemljišča in desetinske pravice je bilo mogoče povečati z nakupom²⁰¹ ali zmanjšati z delitvijo²⁰² ali z delno odprodajo²⁰³ celih desetinskih zemljišč ali večjih ali manjših delov.

53. Lastniki svobodniških zemljišč in desetinskih pravic so mogle biti tudi žene. Mogla so pa biti tudi v solasti ene ali več oseb; navadno so bili solastniki mož in žena ali bratje in sestre ali pa dediči²⁰⁴.

V. Svobodniki kot posestniki podložnih zemljišč.

54. Gotovo je, da večine svobodnikov, ki imajo le posamezna svobodniška zemljišča: posamezne njive ali travnike, ali njivo in travnik, desetine ali celo le majhne dele desetini itd., ta zemljišča in desetine ne morejo preživljati. Pojavlja se nam takoj samo posebi domneva, da svobodniško razmerje do teh posameznih zemljišč ne izključuje, da bi ne bili ti svobodniki z drugimi svojimi zemljišči podložni raznim gosposkam. Arhivalno gradivo to domnevo popolnoma potrjuje. V pogodbah se imenuje n. pr. svobodnik Jurij Snedic »zu Mitter-

¹⁸⁸ GB, VI, 12, 16, 150, 243, 242, 249, 256, 267, 296 (Heumath), 331 (Wiesmähl).

¹⁸⁹ GB, VII, 18 (»mit einem Ställele«), 54, 62, 91, 194, 286, 291, 347.

¹⁹⁰ GB, VII, 271 in 271/v.

¹⁹¹ GB, VII, 288, 290.

¹⁹² GB, VII, 239.

¹⁹³ GB, VII, 16, 81, 86, 96, 109 (»1/2 Hofstatt«), 111 (»1/2 Hofstatt«), 147, 166, 168, 171, 192, 196 (»Hofstatt und Garten«), 218, 240, 268, 313.

¹⁹⁴ GB, VII, 279.

¹⁹⁵ GB, VII, 312.

¹⁹⁶ GB, VII, 95 (»diese verbliebene auch in ainem getraidt und Jugentzehent von 8 Ge-reuther Pauern und ain Untersasserey bestehende Gült...«).

¹⁹⁷ GB, VII, 243. — Izraz »postat« za »Örtl Grund« se v našem gradivu nikjer ne rabi. (Gl.: M. Dolenc, Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju ZZR, III., 46, op. 56; istega Pravosodstvo klevevske in boštanjske graščine, ZZR, V., 159, op. 13. Prim. tudi M. Pleteršnik, Slov.-nemški slovar.)

¹⁹⁸ GB, VII, 9 (3. des.) 15 (4), 20 (9), 30 (3), 32 (5), 33 (2), 43 (3), 65 (8), 85 (10), 86 (6), 91 (14), 93 (3), 98 (2), 123 (9), 149 (v različnih krajih), 180 (6), 183 (26), 198 (5), 205 (7 v različnih krajih), 209 (4), 210 (3), 215 (4), 215 (1½), 216 (2), 217 (3), 241 (3), 247 (3), 292 (preko 30), 297 (4), 324 (8), 324 (14), 325 (8), 326 (3), 338 (5) (številke v oklepaju povedo število desetinskih kmetij, od katerih so svobodniki prejeli desetino).

¹⁹⁹ GB, VII, 2 (1/3), 4 (1/3), 15, 21, 23, 198, 200, 201, 211, 257, 275 (1/4), 322 (1/2).

²⁰⁰ GB, VII, 2, 3, 25, 38, 41, 177, 183, 204, 205 (in mlin), 221, 292, 335.

²⁰¹ GB, VII, 112, 116, 126, 149, 177, 178, 183, 192, 194, 212, 301.

²⁰² GB, VII, 2, 4, 15, 21, 23, 39, 47, 54 (med dediči), 57, 58, 78, 84 (večkrat deljeno, 91, 99, 198, 200, 201, 211, 257 (med sinovi), 275 (med sinovi po 1/4), 322).

²⁰³ GB, VII, 229, 254 (travnik), 255 (pol hube), 259 (1708: »ain Oertel Grundt darauf ain Haus gepaut werden kann.«), 260 (dedič izročil bratu mlin na Pšati in njivo), 261 (dve njivi in en travnik), 266 (njiva), 287 (od edine njive 8 krajev), 304, 307 (1686 planinski pašnik Jagrovko nad Županjimi njivami nad Kamnikom), 326 (tretji del desetine), 346 (njiva).

²⁰⁴ GB, VII, n. pr.: 47, 51, 53, 81 (Witwe Marina und ihr Kind), 167, 223, 225, 227, 229, 230, 231, 298 (... und ihre Söhne). — Pod GB, IV, 403 (1593 je vpisana kot lastnica svobodniške zemlje v Trebnjem: »Catharina Herr Zacharien gewesten Pharers daselbst gelassene Wittib.«)

vellach bewandter und nach Egkh unterworffener undterthan«²⁰⁵, ali Matija Dobravc »unter Lubek gehöriger unterthan, einer Löbl. Lāā in Crain mit einem Zehentel unterworffener Freisass«²⁰⁶, ali Andrej Gajšek »dem H. Ludwig Grafen Hohenwart unter Steinbüchl unterworffener unterthan, einer Löbl. Lāā in Crain mit einem Zehent unterworffener Freisass«²⁰⁷, ali svobodnik Luka Klobišič, »der fürstlichen Pfalz Laibach angehöriger und in der Watscher Pfarr wohnhafter unterthan«, proda od drugega svobodnika kupljeno desetino podložniku²⁰⁸, ali svobodnik Matija Češnovar »in der Billichgrazer Herrschaft sesshafter unterthan« proda svojemu zemljiškemu gospodu Marku Antonu baronu Pograjskemu polovico svoje svobodniške hube in zraven spadajoče zemljišče²⁰⁹. Oče izroči sinu svobodniško desetino; iz pogodbe je razvidno, da mu je izročil z drugo pogodbo tudi še Stični podložno kmetijo²¹⁰. Iz izročilne pogodbe je posneti, da izroči mati sinu svobodniško kajžo v Šmartnu pri Litiji in župnišču tamkaj podložno kajžo z njivico, sama pa obdrži še drugo svobodniško kajžo²¹¹. Oče je imel ob smrti zakupno, ljubljanskemu kapitlju podložno zemljišče in svobodniško desetino²¹². V neki pravdni stvari se ločijo svobodniška in podložna zemljišča istega lastnika²¹³. Ob regulaciji svobodnikov so n. pr. leta 1800 pred okrožnim komisarjem navedli Anton Jereb, Fran, Florjan in Miha Gregorc iz Brezovice šentjernejske župnije, da posedujejo, kakor že njihovi predniki, poleg četrte svobodniške zemlje še druga zemljišča, podložna celo več gospostvom²¹⁴.

55. Iz teh primerov sledi tudi, da svobodništvo ni bilo z osebo spojena lastnost ali pravica, marveč s posestjo nepodložnega, prostega zemljišča združeno svojstvo. Zemljišče je bilo v srednjem veku do odprave podložništva merodajno za stanovsko lastnost posestnika. S pridobitvijo nepodložnega zemljišča po neplemiču se je svobodniška lastnost pridobila, z njegovo odsvojitvijo izgubila. Če je svobodnik, ki je bil z nekaterimi svojimi zemljišči podložnik kake gosposke, svoja prosta zemljišča prodal, je prenehal biti svobodnik in je ostal le podložnik.

56. Svobodnik, ki je imel samo nepodložna zemljišča, pa je ta prodal kaki gosposki, jih je mogel od te prejeti zopet kot zakupna ali kupna. V tem primeru se je podvrget bivši svobodnik gosposki kot podložnik. Tak primer nam lepo prikazuje pogodba²¹⁵, ki jo je sklenil Anže Erjavc v Gorenjih Mladetičah

²⁰⁵ 20. V. 1690.

²⁰⁶ 1. III. 1703.

²⁰⁷ 21. V. 1703.

²⁰⁸ 20. I. 1693.

²⁰⁹ 2. I. 1705.

²¹⁰ 22. I. 1704.

²¹¹ 2. V. 1692.

²¹² 9. IV. 1729.

²¹³ 2. V. 1690.

²¹⁴ Fasc. 26 ex 1801, št. 1763, stan. spisi v arhivu pri Nar. muzeju.

²¹⁵ 30. VIII. 1708, str. 95—97. — »Ansche, weiland des Ansche Erijavec, einer Löbl. Lāā in Crain unterworffener und zu ober Mladetiče in Sanct Ruprechter Pfarr sesshaft gewesenen Freisassen sel. hinterlassener ehel. Sohn bekenne hiemit für mich und alle meine Erben, dass nachdem ich von denen durch ernenneten mein Vatern von Franz Pleschkovitz zu mehrmalen käuflich an sich gebrachten guilten als ein Pergrecht, Weinzehentl, ein Stück Waldts wie auch einem Aeckerl Wissmatl und Behölzung bei einer löbl. Lāā in Crain an Herrenanforderung einen Ausstand seit 1700 bis 1707 auf 22 fl 30 k anerlauffen, auch deretwegen ein Strafgedl präntendirt worden und ich wegen unterlaufener missrätighen Jahr, auch Schauerschaden besagten Ausstandt zu bezahlen niht in standt gewesen, mir benembens die darbei interessirte

z Joštom Viljemom Schwabom pl. Lichtenbergom. Ker ni mogel plačevati davka, ki je bil za sedem let (1700—1707) v zastanku v znesku 22 goldinarjev, je izročil graščaku Schwabu svojo svobodniško kmetijo in se mu podvrigel kot podložnik, pod pogojem, da ostane pri prejšnjih dajatvah.

Zanimive so nekatere pogodbe, s katerimi si v podobnih primerih svobodniki-prodajalci izgovore prostost od podložništva. Anže Juvan, svobodnik v Slivni pri Vačah, je prodal 3. maja 1747 cerkvi sv. Florijana na odkup v 20ih letih svobodniško kmetijo in desetino. Izgovori si, da ostane na zemljišču, vendar plača davke in kontribucijo ter razliko med dohodki desetine in kupnino s kaznijo in normirano (čisto) tlako, a njegovi že rojeni sinovi so prosti rojenjastva²¹⁶. V drugem primeru prodasta Adam in Boštjan Gospodarič v Pristavi pri Št. Janžu 12. nov. 1714 svobodniški dvorec Karlu Jožefu Danijelu grofu Reiseggju. V pogodbi sicer ni nikjer navedeno, da sta prejela prodano zemljišče od kupca zopet po kmetskem pravu. Verjetno pa je to, ker bi sicer ne imela smisla določba, da prodasta zemljišče »mit allen an- und zuegehör, aus- und einfahrten, recht und gerechtigkeiten, nichts ausgenommen, noch vorbehalten, als allein die erbholdschaft für uns und unsere kinder«²¹⁷. Podobno si je izgovorila tudi Neža Ukleja ob izročitvi svobodniških zemljišč cerkvi na Vačah dosmrten užitek sebi in svojemu bratrancu Martinu Maliju in njegovim dedičem z izrečnim pogojem, da niti ta, niti njegovi dediči za večne čase ne plačajo nobene primščine ali umrline, niti da postanejo rojenjaki, marveč obdrže svoboščine, ki so jih imeli pod deželnimi stanovi²¹⁸. Še v drugem primeru proda svobodnik cerkvi v Kandršah pol kmetije z vsemi pravicami »ausser der Erbholdschaft meiner Kinder«²¹⁹.

57. Če pa podložnik pridobi prosto kmetijo in postane svobodnik ter zapusti svojo podložno kmetijo, se mora s svojim dosedanjim zemljiškim gospodom sporazumeti. Tako toži n. pr. baron Valvasor Dimca in njegovo ženo, lastnika polovične svobodniške kmetije, na odkupnino (Abkaufgeld), če se ne vrnete na podložno kmetijo. K naroku sta prišla zanju »dva moža«, ki sta obljubila plačati vse, kar bi pokazal pravilni obračun (»was richtige Raittung bringt«) in vrniti živino, žito, premičnine²²⁰. Tudi še v nekem drugem primeru

zwei Gebrüder Jakusch nit beispringen und die von solcher Gült genüssende Gründt nit salviren wollen, entgegen ein Löbl. Laa auf Bezahlung des ruhstandts mit Citationen gedrunghen, habe also bei solcher Beschaffenheit auf andere Mittel gedenken müssen, und mich demnach entschlossen, mit meiner in einer löbl. Laa Gültbuch begriffenen sich auf 19 kr. Herrngült, 8 kr. ord. Hubgeld und 1 fl. 23 kr. 2 pf. jährlich ord. Steuer bei der Ansag befindlichen Hueb spezifizierte Gült dem wohledel. geb. Herrn Herrn Jobst Wilhelm Schwab von Lichtenberg freiwillig mich mit diesen lauten conditionen, dass er Herr anstatt meiner den landschaftlichen Aundand bezahlen, auch mich und meine Erben bei voriger Gab und Gerechtigkeit mit Besizung des Freisassgrundes halten und darüber nicht bedrängen soll, unterworfen . . .«

²¹⁶ 3. V. 1747 »...jedoch gegen deme, dass ich bei solcher Hueben gegen Bezahlung der anschlagender Steuer und Kontribution auch sovil über die Ertragnus der Zehenter der Kaufschilling betragt entweder mit Zins oder verglichener Robath verbleiben, auch die bishero vorhandene Söhn keiner Erbholdschaft unterworfen sein soll.«

²¹⁷ 12. XI. 1714.

²¹⁸ 2. V. 1703 (str. 37/38, 39). »...und ist ernentter Malli für sich noch seine Erben in ewige Weltzeit keinem Empfach-, Abkauff-, oder Sterbgelt, weniger einiger Erbholdschaft unterworfen, sondern verbleibt in der ganzen Freiheit, welche ich oder er, oder unsere Vorfahrer unter einer löbl. Laa genossen haben.«

²¹⁹ 15. IX. 1743.

²²⁰ 20. VI. 1692.

se mora podložnik, ki se je izselil na svojo svobodniško kmetijo, poravnati z dosedanjim zemljiškim gospodom baronom Apfaltrerjem radi rojenjaštva (Erbholdschaft)²²¹.

VI. Svobodniki kot zemljiški gospodje svojih podložnikov.

58. V nekaterih deželah podložnikov ni mogel imeti vsakdo; n. pr. na Češkem so jih smeli imeti samo v deželno desko vpisani višji stanovi: duhovščina, gospodje in vitezi, ne pa meščani²²². Na Kranjskem so mogli imeti podložnike tudi svobodniki²²³. Za to imamo v sodnih zapisnikih svobodniškega upravnika nekaj dokazov. Matija Purger (Burgar) v Vodicaх je odprodal od svojega svobodniškega zemljišča Tomažu Omerzi krajček zemlje, da jo poljubno uživa in si postavi hišico. Omerza in njegovi dediči so morali zato prodajalcu in njegovim dedičem tlačaniti 15 dni v letu²²⁴. Pravtako sta prodala Ožbe in Lovre Osvald Matevžu Jerini krajček zemlje, na katerem more zidati hišico, in krpico senožeti za 10 goldinarjev n. v. Zato pa bi opravljal kupec 6 dni ročno tlako²²⁵. V obeh primerih lastnika nista podelila zemljišča v običajni obliki zakupa ali kupa (Kaufrecht).

Pač pa imamo tretji še zanimivejši primer podelitve v obliki podložniškega zakupa (Mietrecht). Na podlagi ženitne pogodbe z dne 17. januarja 1745 izroči z izjavo z dne 2. jul. 1747 Jernej Kregul, »voštatar« (Hofstätter) svobodnika Tomaža Mavca v Tetenicah, drugemu svobodniku Antonu Gregoriču domec (Hofstatt). Gregorič je doplačal izročitelju še 50 goldinarjev (ki si jih je izposodil od podložnika Vrhunca). Nato podeli lastnik Tomaž Mavc domec Gregoriču do smrti proti plačilu 2 gold. 2 kr. in 1 denariča na račun davkov, in da mu opravi 6 dni ročne tlake za mlačvo²²⁶. Svobodnik je v tem primeru postal torej tlačan drugega svobodnika!

²²¹ 16. X. 1699.

²²² Karl Grünberg, Die Bauernbefreiung in Böhmen, Mähren un Schlesien, 2, 3.

²²³ Morda z omejitvami celo podložniki sami (tzv. podsede ali podružnike [Untersassen], ki so jih imeli tudi posamezni podložniki in ne samo soseske, kakor meni M. Dolenc, PZ, 223). Za mojo domnevo gl. urbar komende malteškega reda v Komendi-Št. Peter: Cabreum Comendae Sancti Petri« iz 1753, str. 37, 39, 44, 46. (Prijazno opozorilo g. kolege J. Kelemine.)

²²⁴ 25. I. 1706, str. 27 — »Ich Mathias Purger, Einer Löbl. Laa in Crain unterworfener und zu Woditz sesshafter Freysass, bekenne hiemit für mich und meine Erben, dass ich meiner mehreren Gelegenheit wegen dem Arbeitsamen Thomasen Omersa von meinem eigenthumlichen Freysassgrund ein Oerthel zu aufferpauung eines Häusels verkauft und der gestallt übergeben habe dass Er Omersa solchen Oerthel nach belieben genissen, darauf das Häusl erbaun könne und möge. Hingegen ist derselbe und seine Erben mir und meinen Erben jährlichen fünfzehn tag zu Roboten schuldig.«

²²⁵ 25. II. 1713 — Prodajalca prodasta »ein Oertl Grund, darauf er ein Häusel bauen kann samt einem Flöckhl Heymathl per 10 fl TW so dass wann er das Heymathl einzäumen sollte, er soviel Platz liesse, dass man den anrainenden Acker wird bearbeiten können. Auch ist er und seine Erben verpflichtet zu Hilfe der Steuern jährlich 24 Groschen oder 1 fl. 12 kr. TW zu erlegen, auch 6 Handrobothtag zu verrichten schuldig und nicht befugt von besagtem Oertl Grund und Heymathl zu unseren Schaden etwas entziehen zu lassen.«

²²⁶ 24. VII. 1749. — »Ich Thomas Mauz, Einer löbl. Laa in Crain unterworfener zu Teteniz wonhafter Freysass bekhenne hiemit für mich und alle meine Erben, dass nachdem der Anton Gregoriz die unter meine Freysasshueben gehörige Keischen von dem Jurij Kregul, auf sich gebracht, hat er sich bei mir umb Erlegung eines Empfanggelt angemelt und gebeten, in dessen billiches Begeren gewilligt, auch gegen wirklich erlegtes Empfanggelt ihme Anton Gregoriz so gestalten auf sein Lebenlang verliehen, dass er nicht allein Stüfft und Peilich erhalten, die Grundstückh fleissig bestreiten ohne (mein) und meiner Erben Vorwissen nichts verkaufen noch veralienieren, sondern auch jährlich mir zu Hilf der Steuer 2 fl 2 kr 1 pf samt der a proportionne anschlagender Contribution richtig bezahlen, dann sechs Tag Hant Robot

V tej zvezi moramo opozoriti tudi na primer, ko proda Mihael Žitnik v Šmartnu na zopetni odkup s svobodniško kmetijo vred izrečno tudi »die auf meinem Grund gesetzte, hingegen von Josef M. aufgepaute und possidirende Hofstatt, davon er jährlich zwei fl. 20 kr. Crain. W. zu geben hat«, ne da bi mogli z gotovostjo trditi, da je bilo ustanovljeno tukaj podložniško razmerje²²⁷.

V svobodniških sodnih zapisnikih nam je ohranjen še en primer podelitve podložniške kajže po zakupnem pravu. Gregor Žirovnik, svobodnik v Gaberju, fare dobrovske pri Ljubljani (Köstenbach)²²⁸ je podelil na prošnjo Boštjanu Slanici kajžo, ki jo je doslej užival Slaničev oče, in sicer dosmrtno pod običajnimi pogoji kmetskega zakupnega prava²²⁹. Poznejši lastnik iste svobodniške kmetije Matija Žirovnik pa celo zastavi svoje štiri kajzarje podružnici sv. Jurija v Hruševem in sv. Janeza Krstnika v Gaberju za posojilo 200 goldinarjev, ki ga je rabil za plačilo dolga svojega očeta pri pograbskem graščaku²³⁰. — V sodnih zapisnikih je ohranjena še odpustnica z dne 1. jul. 1720, s katero Marko Jakuš odpušča svojega podložnika iz rojenjaštva prav tako, kakor so jih odpuščali drugi zemljiški gospodje²³¹.

zum Dreschen verrichten und, wan er alles dieses thuen wirdet, so solle bei seiner Gerechtigkeit geschützt und geschirmt werden. Alles bei dem Landtschadenbundt in Crain, zum Urkundt dessen hat auf mein gehorsamt bit einer löbl. Lāa in Crain Buechhalter der Hoch Edl gebohrne Herr Leopold Zacharias von Rastern diesen Empfangbrief jedoch dessen Fertigung ohne Nachteil und Schaden verfertigt.« — (V izjavi z dne 2. VII. 1747 se govori o »Hofstatt«, v pogodbi z dne 24. VII. 1749 pa o »Keischen«, znak, da so oba pojma že zamenjavali, kakor to splošno opazamo v urbarjih. Ponekod so domec dobro ločili od kajže. V Ihanu pri Domžalah je veljala »voštat« za $\frac{1}{3}$ zemlje; dve kajži pa za eno »voštat«. [Sporočilo g. prof. dr. Antona Breznika, ihanskega rojaka].)

²²⁷ 10. IX. 1736.

²²⁸ A. Lesjak, Zgodovina Dobravske fare pri Ljubljani, 24, 25.

²²⁹ 25. VIII. 1742. — »Ich Gregor Scherounikh, einer löbl. Lāa in Crain unterworfener zu Köstenbach wohnhafter Freysass, bekhene hiemit für mich und alle meine Erben, wie dass mein Keißler Bastian Slanica vor mich erschienen und in Gehorsam angezeigt, dass sein Vater das Zeitliche gesegnet, mithin gebeten ich möchte ihme weiter auf sein Lebenslang die durch sein Vater genossene Keißen gegen einen gebräuchigen Empfang verleihen in welch biliches Begehren gewilligt, auch besagte mir unter die Freisass-Hueben gehörigen Keißen gegen den verglichenen Empfang, welchen ich richtig empfangen, so gestalten, auf sein Lebenslang verlihen, dass solche stüfft und peilich erhalten, hiervon ohne mein und meiner Erben Vorwissen nichts versetzen, verkaufen oder entziehen, auch jeder Zeit gehorsamb sein solle. Und wann er dieses thuen wirdet, so solle er dabei geschützt und geschermt werden, ansonst aber seine Gerechtigkeit verloren habe. Zu Urkundt dessen hat auf mein gehorsame Bitt Einer löbl. Lāa in Crain Buchhalter, der wohldelegeborene Herr Leopold Zacharias von Rastern von Gruntt und Amtwegen diesen Empfangsbrief mit Handt und Petschaft jedoch ohne Nachtheil und Schaden verfertigt. Laybach, den 25. August 1742.«

²³⁰ 10. VIII. 1745 »... damit aber besagte zwei Kirchen desto besser versichert sein mögen, also habe ich die zu meinem Freysassgrundt gehörige vier Keißler so gestalten verhypothezirt und verpfent... Hierauf gelobe, zusage und versprüche ich für mich und meine Erben besagte zwei Filialkirchen wegen diesen Darlehen nicht allein gänzlich schadlos zu halten, sondern auch sowohl das Interesse jährlich als auch das Capital inner acht Jahren so gewiss richtig und punktuell abzuführen als im widrigen Gemählte zwei Filialkirchen befugt und berechtigt sein die vier verhypothezirten Keißler einzuziehen und von solchen bis Bezahlung des letzten Heller und Pfennig abzutreten nicht schuldig sein sollen.«

²³¹ 1. VII. 1720. — Odpustnica se glasi: »Ich Martin Jakusch, Einer löbl Lāa in Crain unterworfener und zu Dobraviza rücksessiger Freysass bekenne für mich und meine Erben, dass sich mein auf meiner Grund gesessener Hofstätter der arbeitsame Jerny Lubanitsch weiter zubegeben entschlossen und mich angesprochen, dass ich ihme seine Erbholdtschaft erlassen wolte, deme ich solches verweigern, sondern ihme gegen Erlegung der verglichenen zehen Cronen bemelter erbholdtschaft vollständig solchergestalten erlassen und ledig gezählt haben wolle, dass sich mein auf meinem Grund gesessener Hofstätter der arbeitsame Jerny Lubanitsch weiter mit oder ohne Recht in ewige Weltzeiten nichts zu ersuchen befuegt sein sollen. Alles Treulich etc. Datum Laybach, den Ersten Juli 1720.«

59. Zanimivo je vprašanje p o d s o d n o s t i svobodniških podložnikov. V tem pogledu imamo v spisih dva primera. Jurij Ravnik, »Eines löbl. Lää in Crain unterworffener Freysassen, Gregor Scherounikh« (Žirovnik) »unterworffener Hofstätter«, sklene 4. febr. 1739 ženitno pogodbo pred deželnim knjigovodjo kot svobodniško upravo²³². Iz tega smemo sklepati, da so bili tudi podložniki svobodnikov podsodni svobodniškemu sodišču. — Drugače določa delilna pogodba, ki sta jo sklenila brata Marko in Anže Jakuš 21. julija 1683, a se je zapisala šele 2. maja 1690. Po tej izredno zanimivi pogodbi si delita očetov in materin dedni delež in delež brata Martina po dveh enakih delih tako, da prejemata od gorice pod Branskem in sicer od tam stanujočih kajzarjev in drugih sogornikov na gornini, žitni in vinski desetini vsak polovico; »gorsko palico« tamkaj pa naj uživata menjaje: eno leto naj predseduje eden, drugo drugi gorski pravdi in pobere zase izrečene kazni. Oba brata naj ostaneta v branski gorici za večne čase prosta gornine in desetine²³³. Ni torej dvoma, da svobodniki niso bili le

²³² 4. II. 1739.

²³³ 2. V. 1690. — »...Zuwissen dass zwischen denen Arbeitsamben Marco und Hansen Jakhusch sowohl wegen des Vätterlich: als Mütterlichen Verlasses, als auch des Bruederlichen Marthin Jakhuschischen Anthaills, noch unter 21. Juny des längstverflossenen 1683 Jahrs in gegenwardt Herrn Georg Sigmunden Pressingers (welcher die hernach stehende Pünctz zu Pappire gebracht), dan Urban Jantschers und Lucas Khozels Nachvolgender unwider ruefflich: und guetlicher Verthailungs Vergleich aufericht und geschlossen worden.

Erstens wiewollen der Marco Jakhusch von seinen Bruedern, den Marthin Jakhusch seinen anthaill an sich erhandlt, und also kraft dessen von den Vätter: und Mütterlichen Verlass zweentheil zu ziechen hette, so hat er Marco doch sich dessen guett willig begeben und solchen Marthin Jakhuschischen anthaill, dem Hansen Jakhusch mit den Halbenthaill gegen Annembung der Helfte der dafür ausgezälten Summa freywillig überlassen, auch deswegen sich mit Ihme Hansen an Heuth völlig dergestalt verrañtet, dass der Hans dem Marco Jakhusch in allen noch Sechshundert Sieben und Funzig Gulden Zehen Kreizer krainischer Währung richtig schuldig verblieben, zu Abzallung diser Summa Gelts nun, wirdet der Marco von den Hansen Jakhusch zu Laybach 500 fl par empfangen, und weillen denen Herren PP Augustinern zu Laybach ain schuldt mit 150 fl gebürth, als es Er Hans solche Schuldt über sich zunemben und dieselbe ohne Entgelt des Marco zubezallen, auch die übrigen 7 fl zehn kr aber par zu erlegen schuldig.

Zum andern, bei diser jezt verstandenen Beschaffenheit, haben abgemelte zween Gebrueder den Vätter: Muetter: und Bruederlichen Verlass auf Zweytheil gleich getheillet, und sich hierüber noch darzue solchermassen verstanden, dass sie dass in den Perg unter Wransku, sowoll von denen daselbst wohnenden Kheuschlern, als auch andern Pergholden jährlich fallende Pergrecht, Thraidt, und Weinzechent, Beide gleich einnemben und derselben auf gleichetheil theillen sollen, den Pergstab aber daselbst, sollen sie alternative genüessen, und soll ain Jahr ainer und das ander Jahr der andere die Pergthaidung halten, auch die fallende Straffen ain jeder vor sich dasselbe Jahr einnemben, Gestalten dan der Marco den Anfang machen und den Stab bis auf den letzten Xber des scheinenden 1683 Jahrs innenhaben, auch die Pergthaidung köfnftige Hörbst halten, an den Neuen-Jahrstag des mit Hayl erwartenden 1684 Jahrs aber der Hans den Stab zu seinen Händen Nemben und vollgundts gebreuchigermassen die Pergthailung im gehörten 1684 Jahr halten, auch denselben das völlige 1684 Jahr gleichwie der Marco das 1683 Jahr ruewig genüessen solle, die Beeden Gebruedern in dem Perg Wransku zuegehörige Weingartten aber sollen jedezeit des Pergrecht und des Zechents frey sein, welche Sye beede Gebrueder und dern Erben ewig zu halten schuldig...«

»...Ingleichen und zum fünften Sollen Sy Gebrüeder die Vichwaidt auch miteinander besizen und dieselbe denen Kheuschler gestatten, den Formachschnid, und Laubrechen aber sollen sy Gebrüeder ihnen ein jeder ein gewisses Orth auskhlauen und solches Orth ain jeder allein genüessen, dessen sich weder die Keuschler, noch kein anderer prävalieren: sondern denen Keuschlern der Formachschnid und das Laubrechen in denen übrigen Oerthern verstatet werden solle.

Sechstens auf beeder Gebrüedern Wohnungen, Paufeldern, Paumb: Krauth: und andere Gärten zukhomben, welches verbleibt bey der vorhers beschehenen Verthailung, allerdings, wie solches alles die gesetzte Rainstain mit mehreren ausweisen.

Schlüsslichen haben sy beede Gebrüeder Jakhusch sich in die Buechhalterey zu ihrer gndl. Grundtobrigkeit verfüegt, aldorth die vätterliche Gült sambt der jährlichen Steuer und Contribution mit der Helfte übernommen, auch jeder seinen Halbenthaill mit 1 fl. 30 Kr. Herrn-

kakor se navadno navaja v vinogorskem pravu, samo mejaši, marveč so mogli biti tudi sodni gospodje, ki izvršujejo sodno pravico. V točki 3. navedene pogodbe se dele med pogodnikoma tudi kajzarji, Blaže Zupet, Andrej Virk Mihael Terakon (Mrakon?), Simon Hrušovar se prideli v last Marka Jakuša, ki jih on in njegovi dediči sami smejo imeti, uživati in prejemati tlako in dimino, tudi naj ima nad njimi sodstvo. Drugi štirje kajzarji: Martin Maček, Pavle Zaluban, Mihael Hribar in Lovro Vrabc pa pripadejo z istimi pravicami drugemu pogodbeniku Anžetu Jakušu. Deveti kajzar Pavle Vrabc pa pripade izmenoma celo obema. Tisto leto, v katerem ima eden ali drugi »gorsko palico«, ima glede tega podložnika iste pravice, kakor nad ostalimi prideljenimi kajzarji²⁸⁴.

VII. Svobodniška uprava.

a) Stanovsko knjigovodstvo kot upravno in sodno oblastvo svobodnikov.

60. Uprava svobodnikov in sodstvo nad njimi samimi sta se pa razvila v zvezi z imenjsko knjigo in po njeni dokončni uredbi povsem naravno in organizirano v drugi polovici 16. stol. Kolikor nam je sedaj znano arhivsko gradivo za prvotno uredbo uprave, ni za to ohranjena nobena posebna odredba. Imenjske knjige, tudi za svobodnike, je vodilo stanovsko knjigovodstvo; le-to je določevalo in vpisovalo davčno naklado, pa jo tudi izterjevalo. S tem je bilo že v najvažnejši in v tisti dobi skoro edini upravni zadevi upravna instances. Umljivo pa je tako tudi, da je le knjigovodstvo moglo v prvi vrsti pod nadzorstvom stanovskega odbora odločevati o sporih, nastalih zaradi prepisa ali pripisa v imenjski knjigi. Na Nižjeavstrijskem, kjer je vodilo stanovsko knjigovodstvo prav kakor na Kranjskem imenjsko knjigo, je bilo to po izvršilnem redu iz l. 1613 in 1671

gült und zween Gulden ordinari Huebgelt ihme ordentlich zueschreiben lassen, und nit allein dieselbe zu rechter Weill und Zeit einer löb. Landtschaft jährlichen zuendtrichten und ditorths ainer dem amben gänzlich ohne Schaden zuhalten: sondern auch bey disen aufgerichteten Verthailungs Vergleich wahr, vösst und unwiderruefflich auf ewig zu verbleiben und solchen zuhalten mit Mundt und Handen, bey den Landschadenpunt in Crain in Kraft dits angelobt. Zur Urkhundt dessen seint zwey gleichlautende Exemplaria aufgericht auf beeden Gebrüeder gehorsame Bitten solche von der gndl. Obrigkeit den Wolledlgstrengen Herrn Adamen Dinzl von Angerburg, einer löbl. Landtschaft in Crain Buechhalter mit Handtschrift und Pedschaft (doch Ihme Herrn ohne allen Nachtl und Schaden) von Amtswegen verfertigt und jeden Theil eines zuegestellt worden. Beschechen zu Laybach den andern May im 1690 Jahr.«

²⁸⁴ 2. V. 1690. — »... Drittens von denen in den Perg unter Wransku wohnenden Kheuschler werden dem Marko Jakhusch deren vier, als der Blasche Suppet, Andree Vierkh, Michael Terakan und der Simon Hruschawer eigenthumblichen zugethaillt worden, die Er und seine Erben innenhaben genuessen und von denen selben sowoll die Roboth als auch das Rauchgelt einnemben für sich erhalten, auch die Instanz über dieselben haben solle. Die andern vier Kheuschler aber als der Marthin Matschekh, Paulte Soluban, Michael Khuban und der Laure Wrabec sollen in gleichen dem Hans Jakhusch eigentumblichen zum Genuss verbleiben und derselbe von denselben die Roboth und das Rauchgelt für sich und seine Erben einzunemben, auch über Sye die Instanz haben, was aber den Kheuschler Paulte Wrabec anbelangt, solle solcher durch Sye zween Jakusch Gebrüeder gleichwie das Pergrecht alternative dergestalt posvedirt und genossen werden, dass in welchen Jahr ainer oder der andere aus ihnen Gebrüedern den Pergstab innenhaben würdet, derselbe auch daselbe Jahr von den Paulte Wrabec die Roboth abfordern, das Rauchgelt einnemben und über ihme die Instanz allein haben solle, deswegen dan Er Marco Jakhusch dem Paulte Wrabec gleichwie den Pergstab bis zur ende des anjetzo laufenden 1683 Jahrs genüssen, volgunts der Genuss von 1684 Jahr dem Hans Jakhusch gebüren und also solches förtershin von Jahr zu Jahr Wexelweis von beeden Brüedern und deren Erben praktizieret solle...«

izrečno določeno kot prva instanca v takih sporih²³⁵. Ker so bile upravne oblasti v tisti dobi hkrati tudi sodne instance, je naravno, da je prevzelo stanovsko knjigovodstvo sčasoma tudi splošno sodno oblast.

Ta razvoj je bil v prvi polovici 17. stol. popolnoma zaključen. Kajti v dopisu z dne 27. marca 1643, ki je hkrati prvi spis, ki nam je ohranjen o svobodniški upravi na Kranjskem, tožijo koroški stanovski odborniki o velikih davčnih zastankih svojih številnih svobodnikov (»deren eine grosse Anzahl seindt«) in menijo, da je vzrok v tem, ker na Koroškem ne izvršuje kakor na Kranjskem stanovsko knjigovodstvo inventure in drugih gospoščnih poslov. Koroški stanovski odbor se spominja, da so bili zaradi te svobodniške instance kranjski stanovi v sporu z deželnim glavarstvom. Zato prosi za prepis spisov, ki se hranijo o tem sporu. Šele na ponovno prošnjo (26. okt.) odgovarjajo kranjski odborniki (8. nov.), da doslej niso imeli nobenega spora glede podsodnosti svobodnikov. Stanovski odbor je glede vseh svobodnikov prva instanca. Oskrbuje ob posestnih premembah inventuro, izdaja listine, potrjuje pogodbe in izvršuje sodstvo v spornih zadevah. Deželno glavarstvo pa je bila druga instanca²³⁶.

Ta odgovor kranjskih deželnih odbornikov pa ni bil čisto točen in odkrit. Ustrezal je bolj njihovim željam. Prav v tem času se je najbrž vršil spor stanovskega odbora s stanovskim knjigovodstvom o svobodniški instanci. Kakor je razvidno iz Perizhofferjevega repertorija, so stanovski odborniki odvezli z dekretom neznanega datuma stanovskemu knjigovodstvu upravo in sodstvo nad svobodniki in jo sami prevzeli. Spor je odločilo deželno glavarstvo z naredbo z dne 21. apr. 1659 v prilog stanovskemu knjigovodstvu, ki je bilo odslej, kakor že prej, nemoteno, dokler je obstajalo, to je do reform Jožefa II. l. 1781, prva sodna in upravna instanca za svobodnike. Drugo instančno oblast pa je vršilo deželno glavarstvo²³⁷.

To sodstvo moremo zasledovati neprestano od l. 1690 dalje, izza časa, ko so ohranjeni sodni zapiski (prav tako kakor tudi glede sodstva čeških svobodnikov do srede 17. stol, ni natančnejših vesti)²³⁸. Pa tudi še za prejšnji čas, izza srede 17. stol., je ohranjena tuintam kakšna pogodba, iz katere je razvidno, da so jo napravili svobodniki pred stanovskim knjigovodjo kot svobodniško

²³⁵ S. Adler, o. c., 39.

²³⁶ Fasc. 67, 68, 70, 71 (v Müllnerjevi preuredbi »Najstarejša uprava svobodnikov« [1643—1784]) v stanovskem arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

²³⁷ Karl Seyfrid von Perizhoffer, Repertorium, I (gl. SBL, II., 305) pod besedo »Freysassen«: »Der Unterthanen von Ihren Grundherrschaften ab- und freykaufung. Item der Herrn Verordneten habende erste Instanz und jurisdiktion über die ... Freysassen, betr.: dabey auch ein Decret, dass die Herrn Verordneten die Administration und Handlung der Freysassen, von der Buchhalterey ab und vor sich gezogen haben. Item ein Karnerisches zu schreiben, Betr. die Herren Verordneten wider die Landtshauptmannschaft erhaltenen sieg in Puncto der Inventur, abtheill und fertigung über die Freysassengüter, und alle diese acta seynd im Kasten B. beym Monat Dezembris 1612 in einem Fascikel baysamen zu finden.« (Na robu od iste roke: »NB: non adest.«) »Wohl aber ist solche Korrespondenz in K. B. unter 26. 8ber 1643 zu finden. Item ein Landtshauptmanschaftl. Verordnung von 22. April 1659, worauf diesfählige erste Instanz des laa. Buchhalters zu sehen. Ebenfals in K. B.« — Prim. tudi: »Gerichtsinanz und Ordnung in Crain« v Raspovi formularni knjigi v župnem arhivu v Kamniku (druga stran sodnega reda): »Zum anderen wierdet in den landshptl. Verhören als ander Instanz auch Freysassen berührende Verschreibungen, Brief und Sigel, contract ... gehörig.«

²³⁸ Gl. str. 8.

instanco²³⁹. Po poznejših poročilih so bili svobodniki prvotno in realibus podsondni deželni pravdi (Landrechte); toda tudi sodstvo v teh zadevah je prešlo pozneje na redno svobodniško sodišče²⁴⁰. Kdaj se je to zgodilo, ne moremo reči; vsekakor je knjigovodstvo od 17. stol. dalje, odkar so nam ohranjeni sodni zapisniki, izvrševalo vse sodstvo. Svobodniki so bili torej v civilnih in malotnih kazenskih zadevah podsondni svobodniškemu sodišču ne glede na velikost svobodniške zemlje ali desetine; če so imeli poleg svobodniških še podložna zemljišča, so bili le samo glede teh podsondni dotični zemljiški gosposki.

61. Stanovski knjigovodje, ki jih srečavamo kot svobodniške upravnike in sodnike, so bili v nepretrgani vrsti²⁴¹: Hans Karl pl. Samburg zu Purgstall, ces. svetovalec, od 1644 dalje²⁴²; za njim Adam Dinzl von Angerburg, graščak v Podturnu in Kolovratu²⁴³ (najmanj že od 1674 do 1696)²⁴⁴; Sebastijan Rakovec, kasneje Raigersfeld pl. Adlershoffen (1696—1732)²⁴⁵, početnik za našo deželo znamenite družine, nedvomno najbolj marljiv in natančen upravnik in sodnik svobodnikov; Leopold Caharija pl. Rastern (1732—1754?); njegov sin Jožef Leopold pl. Rastern^{245a} (1754?—1763); Jožef Kloser pl. Klosenau (1763—1778)²⁴⁶; od 1778—1781 pa zadnji deželni stanovski knjigovodja Jožef Smole²⁴⁷. Za svoje poslovanje v svobodniški upravi so dobivali knjigovodje v 18. stol. od dežele redno 400 goldinarjev letno; zadnji, Smole, radi zmanjšanja števila svobodnikov le še 200 goldinarjev letno; poleg tega so prejeli še pristojbine od vsake napravljene listine.

62. Svobodniki so bili obvezani k onim davčinam, ki so jih morali dajati drugi prosti: zemljiški nakladi, kasneje kontribuciji, mesnemu krajcarju, vojaškemu nastanitvenemu prispevku in od 19. stol. dalje vsem drugim splošnim davkom.

²³⁹ N. pr. pogodba z dne 3. febr. 1657, s katero je prodal Adam Lanča v Imovici pri Dobu hišico, njivico in potoček na cesti pod brdskim gradom, kar je kupil od Baltažarja Voršeka, Juriju Waldinu, »Freisassen wohnhaft daselbst bei der Strassen unter Egg«. Listino z obešenim pečatom je napravil knjigovodja in cesarski svetnik Hans Karl pl. Samburg zu Purkstatt. — Ali pogodba z dne 7. dec. 1674, ko je prodal Pavel Poznik (Poschnik) v Lukovici (»Wukowitz«) Martinu Staretu v Količevem za 100 Fl. d. v. travnik »Okroglico«, ki ga je kupil l. 1647 od Adama Raka (Raekkh). Listine je napravil knjigovodja Adam Dinzl pl. Angerburg.

²⁴⁰ Fasc. 67, 68, 70, 71, »Najstarejša uprava svobodnikov« (1643—1784) v arhivu pri Nar. muzeju. — Vsekakor je verjetno, da so bili svobodniki vsaj in realibus do postanka nove sodne inštanice po uvedbi imenjske knjige pod isto sodno inštanico kakor ostali lastniki nepodložnih zemljišč, torej pod deželno pravdo.

²⁴¹ Prej najdemo na naslovnem listu GB, II, III, IV podpisanega (1545, 1555) knjigovodjo Jurija Varla; v začetku 17. stol. je bil knjigovodja Krištof Vrbec (IMK, X., 1900, 230); okrog l. 1640 pa Karel Portner (IMK, X., 1900, 218 in listine v kartonu 25, zadeve podložnikov [kupne pogodbe, zajmi itd.], v arhivu pri Nar. muzeju).

²⁴² GB, V, na naslovnem listu: »Anno 1662... ist dieses... nunmehr in die 18 Jahre durch mich geführte... Hauptgült, oder Landbuch beschlossen.« — Umrl je 10. maja 1670, star 60 let (L. Schiviz, Der Adel in den Matriken Krains, 177) — IMK, X., 1900, 224.

²⁴³ Valvasor, XI, 312, 582; L. Schiviz, 180.

²⁴⁴ Gl. op. 239. — Umrl je 12. avg. 1696 (false 1796; L. Schiviz, o. c., 180) — gl. tudi IMK, X., 1900, 189.

²⁴⁵ A. Luschin, GMS, XI, 930, 36 sl.; vendar najdemo Rakovca pri deželnem knjigovodstvu že v naših spisih 1690, in ne šele 1699. Prvoten plemiški predikat je bil Ragersfeld, kakor je razvidno iz prvih zapiskov 20. XI. 1692; 5. III. 1693 (Ragersfeld); šele 22. I. 1699 Raigersfeld; prim. tudi IMK, X., 1900, 220 pod »Ragersfeld« in »Rakovec«.

^{245a} Prim. poročilo Jos. Leopolda Rasterna od febr. 1758 (fasc. 67, 70, 71, »Najstarejša uprava svobodnikov« v arhivu pri Nar. Muzeju in poročilo Jožefa Smoleta od 16. XII. 1778 prav tam, kjer navaja, da je Kloser 15 let (t. j. od 1763) upravljal svobodnike (glede Jos. L. Rasterna gl. L. Schiviz, o. c., 250).

²⁴⁶ Fasc. 26 stanovskih spisov, passim.

²⁴⁷ Fasc. 67, 68, 70, 71 (skupni) »Najstarejša uprava svobodnikov (1643—1784)«.

V 18. stol. se kaže vedno bolj prizadevanje, pritegniti svobodnike tudi k podložniškim bremenom. Do l. 1755 niso dajali nobenih rekrutov²⁴⁸. Stalne so bile pritožbe deželnih stanov, da se odtegujejo podložniški dolžnosti, pripregi in cestni tlaki, ki so jo bili dolžni sicer opravljati samo podložniki. V razpravah o regulaciji svobodnikov (1800—1801) se je pri zaslišanjih pokazalo, da so v isti vasi pritegnili nekatere svobodnike k cestnemu prisilnemu delu, druge ne; vprav cestna tlaka je bila ena glavnih ovir, da svobodniki niso hoteli pritrdati, da bi bili pridelnjeni zasebnim gosposkam. Ta odpor se je vlekel v 19. stoletje. L. 1801 je gubernij odločil²⁴⁹, da se glede na to, ker posedujejo v veliki večini le dominikalna posestva, svobodnikov ne sme pritegniti k naturalni tlaki, da pa so obvezani k denarni konkurenci za stranske ceste. Vendar pa pritožbe v tem oziru in tudi kasneje niso izostale. Vse dajatve, ki so jih morali svobodniki plačevati, so pobirali in izterjevali do 19. stol. svobodniški upravniki.

b) Svobodniški župani.

63. Podobno starešinam svobodnikov na Češkem so bili pomožni organi svobodniških upravnikov na Kranjskem **svobodniški župani**. Dočim so pa imeli češki starešine določene manjše okoliše v posameznih okrožjih z natančno odrejenim delokrogom, se je raztezala pristojnost našega svobodniškega župana na cela okrožja; vršil pa je svoje posle, vsaj v starejši dobi, po posebnem navodilu, ki ga je izdal svobodniški upravnik ob njegovi postavitvi.

Najprej zasledimo tega funkcionarja v svobodniških sodnih zapisnikih 2. maja 1691, ko je tožen »Franz Radio, Landschaftl. suppan« v Šturjah pri Ajdovščini. V poznejših primerih postavlja deželni knjigovodja tega moža za sekvestra svobodniških zemljišč, da poravna iz dohodkov naloženo globo in davke²⁵⁰; v dveh primerih mu naroča, da pripomore stranki do prisojenega plačila, to je da izvrši izvršbo²⁵¹. V enem primeru se poziva tožena stranka, da pred županom prekliče inkriminirane žaljivke. Župan se uporablja tudi kot cenilec²⁵². — Po Radijevi smrti, v začetku l. 1716, prosi Franc Jožef Šiuz (Živec, pozneje Šivic), kasneje plemeniteni Schiviz von Schivizhoffen, »allein der löbl. Landschaft in Krain gehöriger freier Unterthan« v Gočah pri Vipavi, za mesto svobodniškega župana, in sicer, ker so s tem združeni mnogi posli, proti primernemu popustu svojih urbarskih dajatev. Hkrati prosi za običajno poblastilo. Ta dekret mu je stanovski knjigovodja in upravnik svobodnikov Sebastian Raigersfeld 7. marca 1716 tudi izstavil. V tem mu podeljuje izpraznjeno župansko mesto nad svobodniki na Vipavskem (»über die Einer löbl. Laa in Crain unterworfenen im Wippachar Boden gesessene Freisassen«). Dolžen je, da pri vseh ogledih in razpravah, tičočih se deželnih svobodniških zemljišč, odvrne vso škodo in kvar; ne pusti, da bi se od teh kaj odvzelo in se kolikor

²⁴⁸ Fasc. 67, 68, 70, 71 (»Najstarejša uprava svobodnikov«) v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani, poročilo o rekurzih nekaterih svobodnikov z dne 6. VIII. 1780.

²⁴⁹ Fasc. »Stanovska uprava svobodnikov«, zv. VII, odlok gubernija z dne 29. VII. 1801.

²⁵⁰ 16. V. in 19. IX. 1707.

²⁵¹ 27. I. 1707 in 11. IV. 1708.

²⁵² 18. I. 1716.

možno prizadeva, da se letne dajatve od svobodniških kmetij in zemljišč redno poberejo in odvedejo generalnemu prejemnemu uradu²⁵³. Razen svojih županskih pristojbin, ki jih pa dekret ne navaja, ne sme zahtevati od svobodnikov nobenih plačil. Župan mora tudi obljubiti, da bo te dolžnosti izpolnjeval.

Iz sodnih zapisnikov je razvidno, da je upravnik svobodnikov večkrat pooblastil župana Šivica, da je razsojal v pravnih sporih svobodnikov; to gotovo zaradi velike oddaljenosti njihovega bivališča od svobodniškega sodišča v Ljubljani. V teh primerih naroča upravnik županu (»die billige Justiz vorzukehren«²⁵⁴), da določi narok, posluša stranke in vrši sodstvo (»Justiz administrieren«²⁵⁵ ali »die Justiz der Gebühr und Billigkeit nach zu verschaffen«²⁵⁶). V enem primeru so se stranke pred sodečim upravnikom v Ljubljani poravnale, da razdele zapuščino v navzočnosti župana Šivica. Po njegovi smrti je bil njegov naslednik Janez Jožef Šivic do svoje smrti 1748. Oba sta bila večkrat inventurna komisarja²⁵⁷. — Med 1771 in 1776 (ne da bi mogli trditi, da je bil samo ta leta) najdemo na Vipavskem župana Jožefa Franka v Landolu²⁵⁸. Pozneje tukaj v spisih ne srečamo nobenega župana več. Po l. 1776, morda zaradi porazdelitve večine svobodnikov med gosposke, na Vipavskem ni bil nihče več postavljen za svobodniškega župana.

Razen za Vipavsko nam je izpričan župan le še za Gorenjsko. Vodice so bile njegov sedež. L. 1708 naroča deželni knjigovodja Matevžu Burgarju, svobodniku v Vodica, ki ga imenuje le še »Freisassa« in ne župana, da kot »Landschl. Sequester« izterja od župne cerkve sv. Marjete v Vodica od l. 1691 zaostali davek. V Jerajevem domačem svobodniškem arhivu v Lokarjah pri Vodica pa se nahaja dekret z dne 23. maja 1810, s katerim postavlja svobodniški sodnik in namestnik upravnika dr. Andrej Repešič Simona Šporna, lastnika Jerajevega svobodništva, začasno za svobodniškega župana na Gorenjskem (als Freisassen-supan in Obercrain«) mesto umrlega župana Tomaža Burgerja v Vodica. Dekret navaja najprej v splošnem, da postavlja Šporna za župana z vsemi pravicami in dolžnostmi, ki pristojajo svobodniškemu županu in ki je bil na nje tudi zaprisežen. Potem navaja dekret te dolžnosti podrobneje: namreč, da bo vršil svojo službo kot pošten, skromen in svoje dolžnosti zaveden mož trezno in modro, da ne bo nobenega svobodnika preganjal, ravnal z vsakim dostojno in s primerno resnobo, da bo opravljal posle, ki mu jih zaupa svobodniško upravninstvo, marljivo in zvesto, da bo cenitve, ki se mu poverijo, vršil po pravi vred-

²⁵³ Zapisnik iz l. 1716, str. 73. — »... dass Er bey allen die landschaftlichen Grundstückh betreffenden Augenscheinen u. Abhandlungen allen nachtheil und schaden abwenden, von den Landschl. Grundstücken nichts entziehen lassen, sondern bestmöglichst dahin beflissen sein soll, dass von denen Freisasshuben u. Grundstücken die jährlichen Gaben ordentlich eingebracht und in das Generaleinnehmeramt entrichtet, auch die Freisassen ausser sein Suppansgebür in kein spesa gelaittet werden.«

²⁵⁴ 19. XI. 1731; tudi 7. VII. 1721.

²⁵⁵ 29. IV. 1732, 17. II. 1737.

²⁵⁶ 17. II. 1737.

²⁵⁷ Fasc. 67, 68, 71 (v Müllnerjevi preuredbi), rodbine M—Z »v Stanovskem arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani«, inventarji rodbin Radio, Ravnaher in Šivic. Podpisujeta se italijanski: [decano dell'excelsa provincia di Cragno]; gl. sodni zapisnik 2. V. 1740. — O genealogiji rodbine Šivic gl.: Wiener genealogisches Taschenbuch (1926), 319.

²⁵⁸ L. 1785 se naziva že »gewester Suppan«; v začetku l. 1803 je še živel. Gl. fasc. »Stanovska uprava svobodnikov«, III, v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

nosti, nepristransko, brez ozira na prijateljstvo ali sovraštvo, ter da bo pri dražbah izvrševal posel izklicevalca po predpisih sodnega reda in dražbenih predpisih²⁵⁹.

Na Dolenjskem ne najdemo župana, pravtako ne na Vačah, kjer je bilo, kakor že navedeno, največ svobodnikov.

Poleg vaškega in sosečkega župana (soseskarja), okrožnega župana, gospoščnega župana, gorskega župana (Bergsupan) ali gornika in vicedomskega župana [gl. o vseh teh J. Kelemina, Staroslov. pravde, GMS, XVI., 35 sl.] se uvaja v pravnozgodovinsko vedo s tem prvič pojem svobodniškega župana. Kakor je razvidno iz gornjih izvajanj, ga moremo postaviti popolnoma ob stran zadnjim trem zgoraj navedenim vrstam županov. Kakor ti so tudi svobodniški župani iz vrst svojih stanovskih sodrugov za njihovo upravo od njim nadrejene gosposke do preklica izbrani pomožni organi.

VIII. Poskusi odprave svobodnikov l. 1747.

64. Ni presenetljivo, da so preosnove zvezane z imenom Marije Terezije, ki so deželno upravo korenito predruščile, do temeljev zrahljale tudi tla, na katerih so stali svobodniki, zasidrani v stanovski upravi.

Reformatorji cesarice Marije Terezije, ki so bili o razmerah v deželi večinoma še nepoučeni, so kmalu zaznali, da so na Kranjskem plemiči, ki niso deželani, nekateri meščani, svobodniki in drugi neplemiči (gemeine Leuthe) obdavčeni z dvojno naklado in kontribucijo. Po njihovem mnenju povzroča ta dvojna obdavčba neprimerno obremenitev imenj in hub, tako da morajo davčni obvezanci zemljišča odprodajati in postajajo tako nezmožni plačevati kontribucijo. Zato je bilo deželni reprezentanci v Ljubljani naročeno, da po zaslišanju stanovskega odbora preudarja, ali ne bi bilo za deželo bolj koristno, ko bi stanovni imenja in hube svobodnikov sploh ali vsaj tistih, ki so v okrožju istega deželskega sodišča ali pa iste župnije skupaj prodali in jih namesto z dvojno, obdavčili le z enojno naklado in kontribucijo, kot vsa druga imenja in hube. Dokler pa se to ne izvrši, naj bodo plemiči, ki niso deželani, in svobodniki pododni deželnemu glavarstvu, v upravnih stvareh pa podrejeni deželni reprezentanci (deželni vladi). Reprezentanca je naložila stanovskemu oblastvu

²⁵⁹ Besedilo dekreta: »An Simon Sporn, Freisassen zu Vokarje [Lokarje] bei Voditz. — Nach dem der Freisassen-Suppan in Oberkrain Tomas Burger gestorben und es erforderlich, dass ein anderer Freisassen-Suppan angestellt werde, der jeweilige Hr. Freisassen-Administrator hingegen, dem diese Anstellung zustände, abwesend ist« (bar. Schweiger je odšel pred Francozi z dežele), »so wird Simon Sporn provisorie als Freisassen-Suppan in Oberkrain mit allen jenen Vorteilen und Lasten aufgestellt, welche einem Freisassen-Suppan gebühren und derselbe hinsichtlich seiner Pflichten angewiesen, was er heute eidlich bestätigt hat, dass nämlich er seinen Dienst als ein rechtschaffener, bescheidener und pflichtiger Mann seinen Dienst mit Nüchternheit und Klugheit besorgen, keinen Freisassen verfolgen, jeden Freisassen mit Anstand und geziemenden Ernste behandeln, die ihm von diesem Ortsgerichte und von der Freisassen-Administration anvertrauten Geschäfte mit Fleiss und Treue besorgen, auch in Hinsicht der Schätzungen, welche ihm werden anvertraut werden, nach dem wahren Werte, ohne Vorlieb oder Feindschaft gegen den einen oder den aderen Theil so schätzen, auch bei den vorkommenden Licitationen den Ausrufers-Dienst so besorgen solle, wie es die Gerichtsordnung und die Licitations-Vorschrift anordnen, was demselben hiemit zur Legitimation mittels dieses Dekrets erinnert wird. — Laibach, den 21. Mai 1810. — Dr. Andre Xav. Repeschitz, Ortsrichter der Landsch. Freisassen.«

(9. avg. 1747), da poroča: 1. koliko svobodniških hub šteje Kranjska dežela; 2. koliko plačuje vsaka huba več nego druge hube na kontribuciji in davku²⁶⁰.

V svojem odgovoru (5. sept. 1747; ref.: Anton Franc Jožef pl. Posarelli; predsednik Krištof Lorenc baron Flachenfeld²⁶¹) je stanovski odbor opredelil najprej pojem svobodnikov. Ker izvirajo ti od onih podložnikov, ki so se odkupili od zemljiških gospodov, se imenujejo, pravi poročilo, po deželnem običaju svobodniki tisti, ki niso niti deželani, niti plemiči, ter so lastniki neslužbečega, v nobenem urbarju (»Salbuch oder Urbario«), marveč v deželni imenjski knjigi vpisanega zemljišča ali desetine. Kot taki imajo in realibus aktivno in pasivno sposobnost pri viteški dvorni pravdi. So kmetje svobodniki, ki imajo eno ali več zemljišč, pa tudi taki, ki imajo le desetino ali le vinogorsko pravico (Pergrecht). V stvari sami trdi stanovsko oblastvo, da se svobodniška zemljišča morejo manjšati po zastavi ali odsvojitvi, prav kakor tudi velike in male gosposke, ki imajo slabe gospodarje. Dvojno obdavčenje še ni povzročilo deželni škode, tudi če so svobodniki izza l. 1542 radi tega opustili kakšno hubo ali jo še bodo. Take opustitve bi bile za deželo še vedno znosnejše, kakor če bi se uvedli zanje enkratno obdavčenje.

Ko bi hoteli, kakor ima reskript z dne 9. avg. 1747 v mislih, svobodniška zemljišča in desetine prodati, bi nastale velike težave, ne glede tudi na mogoče ugovore svobodnikov. Nastalo bi vprašanje glede ocenitve teh zemljišč. Ko bi se namreč določila cena na temelju dosedanjega dvojnega obdavčenja, bi ne bilo mogoče najti kupca med plemiči in deželani; ako bi se pa določila cena na podlagi enkratne obdavčbe, bi bili oškodovani dosednji lastniki in kataster. Toda tudi ko bi se brez ozira na vse to izenačili svobodniki glede dajatev z vsemi drugimi podložniki, bi to vendar zadelo na oviro rojenjaštva (Erbholdschaft) in tlake. Kar se tiče n. pr. dajatev, plačajo poplemeniteni od svojih imenj samo dvojno naklado (funtnino, doppelte Gült), meščani in kmetje od svojih svobodniških zemljišč pa dvojno naklado (funtnino) in ostali dvojni davek (doppelte Anlage bei der Steuer).

Slednjič razpravlja poročilo stanovskega odbora o vprašanju, če sploh sme stanovski odbor prodati svobodniška zemljišča, desetine ali gorsko pravico. Če se uvažuje narava predmeta lastnine (»natura objecti«), potem se mora reči, da je svobodnik prav tako lastnik svojega v imenjski knjigi vpisanega zemljišča kakor je deželan lastnik svojega gospostva. Razlika je samo ta, da plačuje svobodnik dvojno naklado. Po sklepu deželnega zbora, ki ga je vladar potrdil, ima vsak gospod in deželan ali tudi le plemič retraktno pravico (Einstandrecht) glede zemljišč podložnikov, ne pa glede zemljišč svobodnikov. Prav to varuje značaj svobodniškega zemljišča. Iz vsega tega sledi, da imajo svobodniki svobodno lastnino kot pridobljeno pravico (ius quaesitum), katere jim zoper njihovo voljo ne more nihče odvzeti. Lastniki nekaterih posestev, kakor Šinkovega turna, Zgornjega Perovega, Kolovrata, Moravč, Zagorice, Zapuž, Novega Gradu (Obererckenstein), ki so nedeželani, nimajo bolj nepreklicne lastnine, kakor kmetje na svojih svobodniških zemljiščih.

²⁶⁰ Fasc. 67, 68, 70, 71, »Najstarejša uprava svobodnikov (1643—1784)« v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

²⁶¹ Prav tam.

Nevprašan, očitno z ozirom na provizorično odredbo glede sodstva nad svobodniki, končno stanovski odbor pripominja, da sledi iz stanovskih spisov, ki jih prilagajo (pa se niso ohranili), da je personalno instanco nad svobodniki priznal deželni glavar Volk Engelbert grof Auersperg stanovom (Landschaft), ki jo izvršujejo po vsakokratnem stanovskem knjigovodji. Te instance ni ne prej ne kasneje nikdo osporaval. Pravtako odloča o apelacijah zoper sodbe deželnega knjigovodje ali njegovega namestnika »ultra uberrimam protocollorum fide« deželno glavarstvo.

Prva instanca deželnih stanov nad svobodniki je deželna svoboščina, ki se je doslej strogo varovala. Ta svoboščina je bila znova potrjena v augsburškem libelu (stran 90/v) za vseh pet avstrijskih dednih dežel. Po tem je zajamčeno vsakomur prvostančno redno sodišče, nihče se ne sme v pravnih zadevah drugim vabiti ali njegovo zadevo pred drugo sodišče pritegniti. Zato prosi stanovski odbor, da ohrani dežela še dalje prvostopno sodstvo nad svobodniki. Na ta odgovor v spisih ni nobene rešitve.

65. Komaj 10 let nato so morali stanovi iznova pojasnjevati svojstvo svobodnikov in njihovo sodstvo. Povod za to je bila zopet davčna preosnova. Na Kranjskem polju (»Krainburgerfeld«) so bila nekatera zemljišča iz doslej neznanih vzrokov davka prosta. Terezijanska rektifikacija jih je zajela. Kranjski stanovi so prosili, naj se pooblasti stanov. knjigovodstvo, da izterja tem posestnikom odmerjene davke in da se ravna z lastniki teh zemljišč kakor »z ostalimi svobodniki«. Pred odločitvijo o tej prošnji je zahtevala kranjska deželna reprezentanca (1. febr. 1758)²⁶² poročilo, kakšna jurisdikcija prav za prav pristojna knjigovodstvu nad svobodniki in kakšne dajatve se jim nalagajo razen redne kontribucije, zlasti ob premembi posesti in smrti. Posebne pristojbine bi doslej davka proste lastnike preveč občutno zadele.

Na to vprašanje je odgovoril stanovski odbor (28. febr. 1758, predsednik Karel grof Auersperg, ref. stolni dekan Karl grof Barbo)²⁶³ na podlagi priloženega natančnega poročila knjigovodje Jožefa Leopolda pl. Rasterna. To poročilo je važno in zanimivo že zato, ker nam točno označuje obseg sodne in upravne oblasti deželnega knjigovodstva nad svobodniki. Po tem ima deželno knjigovodstvo jurisdikcijo nad svobodniki prav v istem obsegu, kakor jo ima vsako gospostvo nad svojimi podložniki v prvi instanci, tako »ad personale« kakor »ad realitatem«. Vsakemu, ki toži svobodnika pri knjigovodstvu, izda to »pečat« ali pa dekret, ki se mu mora svobodnik vedno pokoriti. Tako se prakticira še vedno izza prastarih časov; apelacijsko instanco pa izvršuje deželnoknežje deželno sodišče (l. f. Landrechte). Rastern nič ne omenja, da je do ustanovitve deželnega sodišča odločalo v drugi instanci deželno glavarstvo. Ker izvršuje deželno knjigovodstvo gosposkino oblast v vsakem oziru, se hranijo pri njem tudi vse oporoke; ono odreja zaporo in inventure, sestavlja vse svobodnikov tičoče se ženitne, kupne, poravalne pogodbe, skratka izvršuje nad njimi vse pravice, ki jih ima vsaka gosposka nad svojimi podložniki (izvzemši pravice iz rojenjaštva), vse te pa s pooblastilom deželnih stanov. Bistvo in ime

²⁶² Prav tam.

²⁶³ Prav tam.

svobodnikov že kaže, da niso obvezani nobenim dajatvam, razen onim, ki jih naloži deželni glavar, kajti svobodniki so se z nakupom zemljišč osvobodili zemljiških dajatev. Zato imajo na svojih zemljiščih iste pravice, kakor gosposke na dominijih.

Zanimivo je zlasti, kako utemeljuje Rastern gosposčno (patrimonialno) oblast stanov nad svobodniki. Pravi namreč, da so svobodniki izročeni stanovom (Landschaft), ker niso plemiči, deloma pa, da jih posestniki drugih imenj ne tlačijo ali celo ne spodrinejo. Da se pa ta zaščita izvršuje tem učinkoviteje, jo je stanovski odbor od nekdaj izročil knjigovodstvu. Temu prepuščajo stanovi inventurne, prenosne in pogodbene pristojbine. Za prepis malega imenja računa knjigovodja le cekin ali 4 goldinarje; pri večjem imenju je prepuščena pristojbina uvidevnosti stranke, ne zahteva se pa več kakor 4 gld. Enake pristojbine se pobirajo tudi za sestavo pogodb. Vse stranke, ki niso deželani, morajo plačati za vsako davčno in kontribucijsko pobotnico 3 krajcarje; če mora pa davek izterjati deželni sel, plačajo zanj poleg te pristojbine še 6 do 8 krajcarjev. Ta znesek pa mnogo rajši plačajo, ko da bi hodili osebno v Ljubljano. Pod istimi pogoji, kakor upravlja svobodnike, hoče prevzeti stanovski odbor tudi prej davka proste posestnike na kranjskem polju, ker bi prevzel z njimi isto delo in ista bremena za varstvo in zastopstvo, ki jih ima z upravo svobodnikov.

Rasternovo poročilo je stanovski odbor docela prevzel v svoj odgovor; le v uvodu je ponovil še označbo pojma svobodnik popolnoma iz prej navedenega poročila stanovskega odbora z dne 5. sept. 1747²⁶⁴.

IX. Koncentracija podložnikov in delna pridelitev svobodnikov zasebnim gosposkam l. 1776.

66. Dočim je moralo v prvih letih terezijanskih davčnih preosnov stanovsko oblastvo cesaričinim reformatorjem pojasnjevati pojem svobodnikov in njihovo upravo ter varovati njihove pravice, so se skušali kasneje izza 70-ih let 18. stoletja stanovi sami rešiti uprave svobodnikov. Nov davčni sistem, še bolj pa vedno večji vpliv države na pobiranje davkov po stanovskih oblastvih, uvedba deželne deske in zemljiške knjige, so povzročali deželnemu knjigovodji kot upravniku po vsej deželi raztresenih svobodnikov toliko posla, da ga ni mogel več v redu vršiti. Deloma pa je bilo to prizadevanje stanov v zvezi tudi s tkzv. koncentracijo podložnikov, po kateri so kranjski stanovi stremeli radi njihove velike raztresenosti, ki je povzročala vedno večje zmede. Zlasti se je to pokazalo pri izvedbi davčne rektifikacije. Zato so stanovi l. 1764. že ponovno kazali v posebni vlogi (27. okt. 1764 »Landtagsschrift«) na cesarico, kolike koristi bi bilo za skupnost in za posameznike arondiranje, zamena in koncentracija na Kranjskem posebno razkosanih in pomešanih podložnih zemljišč. Resnično velike težave takega dela bi mogel premagati le cesaričin ukaz. Med drugim poudarjajo stanovi, da so mnogi podložniki od sedeža gosposke in njenih

²⁶⁴ Prav tam. — Rešitev iz svobodniških spisov ni ohranjena. — Glej tudi indeks stanovskih spisov 1744—1771 pod besedo »Freisassen« (Febr. 1758.) — Rešitev je pa morala biti pozitivna, ker so ti posestniki vpisani v seznamu svobodnikov l. 1784 na koncu seznama za ljubljansko okrožje.

zemljišč, ki jih morajo obdelovati, tako oddaljeni, da zemljiškega gospoda komaj poznajo in rabijo več ur do kraja, kjer jim je delo nakazano; zato prihajajo kasno in utrujeni. V izjavi na postulat ces. vlade ze vojaško leto 1769 so stanovi (28. sept. 1768) vnovič opozarjali na svoje dosedanje vloge glede koncentracije podložnih zemljišč. Na to predstavko je deželno glavarstvo sporočilo (25. nov. 1768) stanovom, da cesarica ne more namah s svojim ukazom rešiti vprašanja koncentracije; stanovi naj marveč, dogovorno z deželnim glavarstvom, predložijo dobro premišljen načrt. Med tem je zamisel koncentracije podložnih zemljišč že zajela tudi širše kroge. Kmetijska družba za Kranjsko je l. 1769 (morda pod vplivom Jakoba Jurija grofa Hohenwartha, ki je že l. 1767 izrazil podobno misel, gl. op. 265) razpisala nagrado na trojno vprašanje: Če se more v deželi, v kateri so podložna zemljišča tako pomešana, da so večkrat tik ob kakšnem gospodskinem sedežu naseljeni tuji podložniki, ki so od svoje gosposke večkrat cele dneve oddaljeni, in štejejo pogosto v kakšni vasi toliko gosposk kolikor hiš, upravičeno upati zboljšanja poljedelstva, pospeševanja obrti, trgovine in primerne uprave? In če ne, na kak način bi bilo mogoče najlažje, najmanj težavno, najbolj hitro in gotovo doseči izmenjavo, izenačenje in s tem koncentracijo podložnih zemljišč? Slednjič, kako bi bilo mogoče najbolj ohraniti koncentracijo, ki bi se jo doseglo? L. 1770 je kmetijska družba ponovno razpisala za odgovor na ta vprašanja nagrado dveh zlatih medalij in 50 zlatnikov, ki so jih prispevali posamezni družbeni člani. Nagrado je prejel Karl pl. Zollheim; »accessit« pa grof Ursini Blagaj. Ker pa stanovi do l. 1774 še niso predložili svojega predloga, ki ga je centralna vlada l. 1772 (31. okt.) vnovič zahtevala, je ukazala cesarica (13. marca 1774), da deželno glavarstvo zasliši o predmetu največje gosposke in se potem posvetuje z deželnimi stanovi in zastopniki kmetijske družbe. Posvetovalni zapisnik naj se predloži v šestih mesecih²⁶⁵. Ta nam, žal, ni ohranjen,

²⁶⁵ Fasc. »Unterthanen« v arhivu pri Nar. muzeju. — Vsekakor spadajo semkaj tudi zelo zanimiva izvajanja Jurija Jakoba Hohenwarta (z dne 16. maja 1767, točka 10, točka 5^a) v ekskurzu »Votum über das Schreiben eines Schwarzwalders über den damaligen Zustand der Oesterr. Erblande«, Collectanea, Miscellanea grofa Hohenwarta, zv. I, str. 355, ki so prešla l. 1932 iz nekdanjega Hohenwartovega arhiva v Ravnah v Narodni muzej v Ljubljani, (glej pa tudi Hohenwartov »Votum über das Krainer. Concentration geschäft«, str. 425, ibidem): »Eine der grössten Hindernisse zu Einführung alles Guten und der Ursprung alls Uebeln ist die Vermischung der Jurisdictionen, davon man anderer Orthen kaum Beispiel finden wird. Hier Landes hat jede Obrigkeit die Civil Instanz über ihre Unterthanen; jeder auch mindeste Eingrief in die Gerichtsbarkeit heisset ein Gewalt und muss mit fl. 50 Straf gebüsst werden. Alle Herrschaften und Güther haben ihre Unterthanen so sehr zerströhnt, dass theils deren so gar in andern Vierteln gelegen, gemeiniglich aber mehrere Stund weit von dem Sitz ihrer Grundobrigkeit entfernt sind, wohin gegen oft die nahe gelegenen Unterthanen fremden Obrigkeiten unterworfen sind. Dahero geschicht es, dass in einem Dorf oft 12 und mehr verschiedene Grundobrigkeiten unterworfenen Unterthanen sich befinden, die oft noch verschiedene Zehends-Herrn und wieder andere Landgerichtsherren haben, sehr wenige Dörfer aber gibt es hier Landes, die einer Herrschaft allein gehörig wäre.«

»Was diese Vermischung für eine Ungereimtheit und Anstände in publicis et politicis verursacht, wird die k. k. Landeshauptmannschaft am besten specificire an die Hand zu geben wissen. In Justitialibus ist es bekannt, dass eine Gemeinde, wo auch nur ein einziger einer andern Obrigkeit unterworfenen Unterthan sich befindet, eine Nachbarschaft heisse, und als solche niemanden als der k. k. Landeshauptmannschaft unterstehe, somit geschicht es dass in kleinen Dingen solche Gemeinden in weitschichtig und kostbare Händel verfallen, Klägern und Beklagten den gänzlichen Untergang verursachen; wann diese einer Grundobrigkeit allein unterstunden, würde die Entscheidung schleunig und bay Käntnus aller Umstände ganz billig erfolgen und die für Reisen, Advokaten, Kanzleigebühren zu machende beträchtliche Auslagen ausgewichen worden sein. Wie beschwärllich muss es denen Unterthanen selbst sein, wann sie ihren nächsten Nachbarn, der einer andern Grundobrigkeit

kakor tudi ne daljnji predlogi, ker vseh materialij doslej ni bilo najti. Izšel pa je na podlagi teh prizadevanj kmalu nato cesarski patent z dne 17. marca 1775, ki ga doslej literatura nikjer ne omenja.

Patent je naslovljen na posestnike gosposk in imenj. Po izrečni navedbi v uvodnem prvem odstavku je namen njegove zakonite odredbe, da prepreči v prihodnje pomešanje imenj, ki je v več ozirih za državo zelo škodljivo, in da pospeši njihovo koncentracijo. Odredba velja tako za prodajo celotnih eni gosposki podložnih vasi kakor tudi za prodajo podložnikov. Po tej je gosposka (dominij), če hoče prodati eno ali več vasi ali žup (Aemter) dolžna, da ponudi vas ali župo, ki jo hoče prodati, eni tej najbližji gosposki, ki je zmožna plačila in sicer z istočasno navedbo po deželnem običaju nastavljene realne, ne pretirane cene. Brez take ponudbe je pogodba, sklenjena s tretjo osebo, neveljavna. Samo po sebi pa se razume, da se s tako ponudbo ali nakupom morebitna zakonita retraktna pravica ne razveljavlja (t. 1). Gosposka, ki dobi tako ponudbo, je dolžna, da prejem takoj potrdi in štiri tedne po njenem prejemu pismeno izjavi, če hoče kupiti imenje za določeno pravo vrednost ali ne. Če tega v tem času ne izjavi, sme prodajalec prodati imenje komurkoli (t. 2). Če je cena očitno pretirana, sme gosposka, ki se ji je ponudilo, staviti v navedenem roku protiponudbo. Ko bi se stranki glede cene ne mogli zediniti, sme gosposka pri deželni vladi zaprositi za nepristransko cenilno komisijo. Ta ugotovi pravo vrednost imenja in poroča o tem deželni vladi, ki določi prodajno ceno in prisodi imenje proti plačilu določene kupnine. Če se spozna zahtevana kupnina za pretirano, plača komisijske stroške prodajalec, v nasprotnem primeru kupec. Sicer pa sme stranka, ki meni, da se ji po določitvi kupnine ali po izreku o komisijskih stroških godi krivica, vložiti rekurz v zapadlostnem roku treh tednov od dneva razglasitve na češko-avstrijsko dvorno pisarno (t. 3). Ko bi se pa prigodilo, da bi se hotelo v vasi, ki je podložna več zemljiškim gosposkam, prodati ena ali več kmetij, se mora ta ponuditi na gori navedeni način oni gosposki, ki ima v vasi največ podložnikov; ako le-ta nakup odkloni ali ne more

unterstehet, in einer kleinen Sach bei dessen mehrere Stunden entlegenen Grundobrigkeit belangen muss. Wie viel Versaumnus entstehet nicht dardurch? Die Administration der hieuländigen Güther wird durch diese grosse Entfernung und Zerstränhung der Unterthanen beschwärlicher, die Gränzen und Markscheidungen seynd in der Ungewisheit, dahero entstehen häufige und schädliche Rechtshandel. Diese und noch unzählbare andere seynd die aus der Vermischung her rührende Uebel.« — »Will man aber die Hindernusse des Guten ansehen so ergebet sich aus den bis anhero angeführten von selbst, dass bey solcher Vermischung nirgends etwas nützlich eingeführet werden kann, massen kein Obrigkeit in ganzen das Recht hierzu hat. Da es also, so leicht nicht ist, diesem Uebel abzuhelfen, ohne die Gerechtsame so vieler particulaire empfindlichst zu kränken, als tragete ich an, dass nach dem Beyspiel anderer Länder zur Preisfrage aufgegeben würde; wie denen hier in Crain bekannter massen vorsehenden Jurisdictions-Vermischungen abgeholfen, somit die Güther und Herrschaften in eigene der Lage der Natur nach sich schickliche Bezirk concentrirret, denen particulaire Kränkungen aber, so gut es thunlich ist, vorgebogen werden möge? Nach der Wichtigkeit dieser Frage und nach der Schwäre einen derley thunlichen Vorschlag auszuarbeiten, müsse die Belohnung abgemessen und zugleich alle geschickte Männer angereizet werden, daran theilzunehmen, folglich wäre meinen Antrag nach auf die beste und in das Werkh zu setzten thunlichste Beantwortung ein Preis von fl 10.000 anzusetzen, welchen ich mittels einer Belegung auf die gesamte dardurch verbesserte Güther und Herrschaften zu erzeigen anrathen, wobey jedoch auch der Beisatz geschehen müsse, dass jener, welcher den Preis überkommet, auch die Ausführung dessen Plans besorgen müsse, für welches aber S. K. K. A. M. zu bitten wären jenen annoch den Adelstand oder nach der Qualität der Person einen andern Vorzug ohnentgeltlich zu ertheilen.«

plačati kupnine, potem sme ponuditi lastnik kmetijo enemu od drugih jurisdicentov v vasi; če tudi ta odkloni nakup, jo sme prodati komurkoli (t. 4).

Kar je odrejeno v teh prvih štirih točkah glede prostovoljne prodaje celih vasi in posameznih podložnikov, velja (t. 5) tudi za sodno prodajo tako, da mora pred prisojilom sodno zarubljenih vasi ali posameznih kmetij sodišče samo ponuditi te v nakup in sicer po ocenitvi ali morebitni sodni precenitvi. Od te predpravice, ki jo daje ces. patent sosednim dominijem, ne izvzame duhovščine. Pač pa jo hoče zavezati, da proda za imenja, ki jih kupi na ta način, zopet druga ista vrednosti, ki so od njihovega samostana ali gosposke oddaljenejša. Da se je to zgodilo, se mora tekom leta dni izkazati pri deželni vladi (t. 7). Slednjič določa patent, da se smejo dominikalna zemljišča in davščine kakor doslej tudi vnaprej prosto prodajati (t. 7)²⁶⁶.

²⁶⁶ Izvirni nemški patent v »Patentbuch de Anno 1775« v arhivu banske uprave v Ljubljani. Glasi se: »Wir Maria Theresia, von Gottes Gnaden Römische Kaiserin (Wittib) etc. Entbieten allen, und jeden besonders aber denen hierländigen Herrschaft- und Gültinhabern Unsere Gnade, und geben euch hiemit zu vernehmen: dass Wir zur künftigen Hindannahaltung der dem Staat in mehrern Gesichtspunkten sehr nachtheiligen Vermischung der Gülten, und folgbarer Concentrirung derselben gnädigst beschvlossen, und gesätzmässig angeordnet haben, dass

Primo: jedes Dominium, so ein, oder mehrere Dörfer, und Aemter von der Herrschaft, Gut, Gült separirter käufflich hindann zu geben Willens ist, schuldig seyn sollte das zu veräußrende Dorf, oder Amt, mit untereinstiger Uebergabung eines nach der Landesübung entwerfenden realen, und nicht übertriebenen Kaufanschlags einem von denen verkaufenden Gült nächst anliegenden Dominio, so den Kaufschilling zuberichtigen vermögend ist, in Kauf anzubiethen, und zwar sub poena Nullitatis des mit einem Tertio vorläufig abschliessenden Kaufcontracts; jedoch versteht sich von selbst, daß ein allenfalls bestehendes Jus retractus legalis durch den Anboth, und erfolgten Kauf nicht aufgehoben wird. Sothanes Dominium hat

Secundo: den Empfang des vorermeldten Kaufanschlag sogleich zu recepissiren, und a Recepto inner 4 Wochen ihre Erklärung, ob selbes die Gült in dem bestimmten wahren Werth käufflich an sich zu bringen entschlossen seye, oder nicht, schriftlich von sich zu geben, dergestalten, dass bey inner erdeuter 4 Wochen nicht erfolgter Erklärung sodann der Eigenthümer die freye Macht haben solle, die Gült, an wem es ihm beliebig, zu veräußern; wdrde aber

Tertio: der Kaufanschlag offenbar übertrieben entworfen, so ist den benachbarten Dominio, an welches die Feilbietung geschehen, ohnbenommen einen Gegenanschlag zu verfassen, und solchen dem Verkäufer inner den obbestimmten Termin mitzuthemen, auch falls sich respectu Quanti nicht geeinigt werden könnte, bey der dirigirenden Landesstelle um eine unpartheyische Schätzungskommission anzulangen, welche den wahren Werth der veräußrenden Gült zu erforschen, hierüber an erdeute Landesstelle zu relationiren, diese die Kauf-Quotam zu bestimmen, und gegen dessen Erfolg die Einantwortung zu geschehen haben wird.

Wiedann auch, im Fall die Landesstelle den Kaufanschlag als übermäßig ansehen würde, die Commißionskosten dem Verkäufer, in den widrigen aber dem Käufer zu Last fallen; Uebrigens aber dem durch bestimmende Kaufs-Quotam, und respective zumuthende Commißionskosten sich beschwert glaubenden Theil der weitere Recurs per modum gravaminis a Die publicationis inner 3 Woche sub poena praeclusi an Unsere Böheimisch- und Oesterreichische Hofkanzley unbenommen seyn solle. Ergebete es sich

Quarto: das in einem mehreren Grundobrigkeiten unterworfenen Dorfe ein- oder andere einzelne Bauern, Huebe verkauft werden wollte, so ist solche auf erstbemerkte Art jener Obrigkeit, welche in dem Dorfe die meisten Unterthanen besitzt, feilzubiethen; entsaget diese den Kauf, oder ist den Kaufschilling zu erlegen ausser Stand, so stehet es in der Willkuhr des Eigenthümers sothane Hueben einem von denen übrigen Jurisdicenten des Dorfs in Kauf anzutragen, und falls auch dieser zweyte sich des Kaufs entschlagt, solche an wem er will, käufflich hindann zu lassen.

Was in erstberührten 4. Absätzen respectu des freywilligen Verkaufs separirter Dorfschaften und einzelner Unterthanen angeordnet worden, verstehet sich auch

Quinto: in Betreff der gerichtlichen Veräußerung, also, dass vor der wirklichen Einantwortung eines mit dem gerichtlichen Ansatz behafteten Dorfs, oder einzeln Bauerhieben von Seiten des Gerichts selbst der Kaufsanboth, und zwar nach der bereits vorgenommenen Schätzung, oder allenfalls vorzunehmenden gerichtlichen Ueberschätzung geschehen muss.

Von diesem den benachbarten Dominii, und respective den Grundobrigkeiten gnädigst eingestandenen Vorrecht, wollen Wir

67. Ta patent je dal stanovom povod, da so, obravnavajoč konkreten primer dozdevnega prestopka njegovih določil, načeli pri vladi vprašanje svobodnikov. Ker je namreč Kristina baronica Apfaltrern s pogodbo z dne 13. marca 1775, torej 4 dni preden je izšel cesarski patent z dne 17. marca prodala eno hubo Francetu Jugoviču, lastniku imenja Štemarje pri Škofji Loki, ne da bi se ravnala po t. 4 patenta, je predložil stanovski odbor ta primer v odločitev deželnemu glavarstvu, naj se li tako prodana huba prepíše na Jugoviča ali ne. Hkrati je porabil stanovski odbor to priliko, da se je zavzel za odpravo stanovski upravi nadležne ustanove svobodnikov. Nekaj let sem, tako toži stanovski odbor, povzročajo zemljiški prepisi svobodnikov zmedo v imenjski knjigi. Ta knjiga je razdeljena (po rektifikaciji) v razdelke: za plemstvo, duhovščino, mesta, navadne stranke (gemeine Parteien) in za svobodnike. Gotovo ima ta razdelitev svoje razloge in napačna podreditve vpisanih svoje posledice. To se pokaže zlasti, če se zgodi napaka pri podreditvi zadnjima dvema razdelkoma. Kajti navadnim strankam se prištevajo tisti, ki so po rojstvu svobodni, nikomur podložni in tudi ne nosijo drugih bremen kakor plemiči, z edino razliko, da plačajo mesto 20, 25% davka od svojih dohodkov. Svobodnik pa je tisti, ki je bil prej, preden se je odkupil, podložen gosposki, a se je, ker mora imeti gospoda, sam podvrigel varstvu dežele. Pred rektifikacijo da je — kar je očitno nepravilno — nosil vsa bremena kot drugi podložniki. Plačal je deželi dvojno naklado (Pfuntherrngült) in dvojno kontribucijo, po rektifikaciji pa se je, neznan iz kakšnega razloga, znižala dajatev na 25%, dočim se dajatve drugih podložnikov niso spremenile. Vendar pa svobodniki tudi po rektifikaciji niso oproščeni dolžnosti cestne tlake, priprege in vojaške službe; tudi v zadnji vojski so morali svobodniki dati veliko vojakov. Če se torej zgodi, kot se je pred kratkim dogodilo, ko je Weinzierlovih 7 hub kupilo prav toliko podložnikov, ki so jih vpisali zmotno med navadne stranke, ki nimajo navedenih dolžnosti cestne tlake, priprege itd., je jasno, da so ostali posestniki imenj, ki opravljajo te dolžnosti, namesto njih bolj obremenjeni. Zato predlagajo stanovi: 1. da se sestavi posebna komisija iz članov deželnega glavarstva in stanovskega odbora, ki naj pregleda vpise navedenih dveh razdelkov imenjske knjige in svobodnike pravilno podredi; 2. da se ne dovoli drugih svobodnikov nego onih, ki so bili že ob izvršitvi rektifikacije. Uvažujé določila naredbe z dne 14. marca 1622, ki prepovedujejo nakup plemiških zemljišč, bi ne bilo krivično, ko bi se tisti, ki so se po rektifikaciji vpisali v stanovski kataster, pridelili svoji najbližji gosposki in sicer s tistimi pravicami in dolžnostmi (eo iure), ki so jih

Sexto: die Geistlichkeit keinerdings ausgeschlossen, sondern nur dahin verbunden haben, dass sie für die solchergestalten erkaufte Gülten, andere von ihrem Stift, oder Herrschaft weiter entfernete von nämlichen Werth wiederum käuflich hindann zu geben, und dass dieses geschehen, inner Jahr und Tag sich bey der Landesstelle unermahnt auszuweisen, gehalten seyn solle. Wo Uebrigens

Septimo: Respectu deren Dominical-Realitaeten, und Gefällen des bey der dermaligen Beobachtung und freyen unbeschränkten Verkauf derselben sein ferneres Bewenden haben solle. Wornach sich also jedermänniglich zu achten hat.

Dann hieran beschiehet Unser gnädigster Will, und Meinung. Gegeben in Unserer Landesfürstlichen Hauptstadt Laybach den 17ten März 1775.

MARIA JOSEPH GRAF VON AUERSPERG Landeshauptmann. L. S. Ad Mandatum Sacr. Caesareo. Regiaeque Apostolicae Majestatis in Consilio Supremi Capitaneatus Ducatus Carnioliae. JOHANN PAUL v. FRAIDENEGG.

imeli takrat, ko so se izročili varstvu dežele. Z drugimi besedami: stanovi predlagajo, da se vzamejo tej vrsti svobodnikov svobodniške pravice in naj se uvrstijo nazaj med podložnike; 3. naj deželno glavarstvo izposluje stanovskemu odboru vladarjevo dovoljenje, da se tisti svobodniki, ki so že bili ob izvršitvi rektifikacije, predado ali pridele s svojimi dosedanji svobodniškimi svobosčinami najbližjim gosposkam. S tem bi se uprava izdatno olajšala in odstranila neenaka obremenitev. Sedaj pa, ko so svobodniki razdeljeni v vseh teh treh okrožjih, je nemogoče, pravično razdeliti priprego in cestno tlako. Taka odredba bi tudi imenjsko knjigo poenostavila in olajšala koncentracijo imenj. Drugače na to ni misliti. Ni mogoče pričakovati, da bi se svobodniki sami podvrgli zasebnim zemljiškim gospodom, ker si domišljajo, da so nekaj več nego ostali podložniki in da je uglednejše, če so pod varstvom stanov, kakor pa pod zaščito zasebnega gospoda²⁶⁷.

Deželno glavarstvo v svojem poročilu pritožbe stanov, ki se vleče že skozi stoletje, ne smatra za neutemeljeno. Svobodniki deželi ne le nič ne koristijo, marveč so ji, neprestano se množeči, v marsičem v škodo, povzročajo nered in obremenitev drugih podložnikov v deželi. Prvič upravlja po zmoti prejšnjih stanovskih upraviteljev svobodnike vsakokratni deželni knjigovodja. Ta uprava ovira knjigovodjo pri opravljanju drugih poslov, ki jih zamuja in opušča, posebno sedaj, ko je število svobodnikov že tako naraslo, da je v deželi malo gosposk, ki bi imele toliko podložnikov, kakor knjigovodja svobodnikov. Drugič so ti v vseh treh okrožjih raztreseni, od svojega predstojnika en, dva in več dni oddaljeni. Zato ta tudi nima gospodarskega pregleda nad njimi, jim ne more nalagati priprege, stražne službe proti razbojnikom, cestnih in plovniških del, ki so jih zato večinoma oproščeni, drugi podložniki pa s takimi službami nerazmerno obremenjeni. Temu neredu sedaj pač ni mogoče drugače odpomoči, kakor da dobi bližnja gosposka oblast, da sme v svojem okolišju živečim svobodnikom nakazati storitve, kakor svojim podložnikom. Še manj je pri sedanjem stanju mogoče zmanjšati število rubrik (listov) v imenjski knjigi in jo redno ter točno voditi. Kajti svobodniki, raztreseni po celi deželi, žive skoro vsak v drugi vasi. Zato mora imeti v imenjski knjigi tudi vsak svoj list. Če se računa n. pr. 500 svobodnikov, je potreba prav toliko rubrik. Ker prepuščajo vsak čas kakšno njivo, travnik ali drugo zemljišče svojim otrokom, sorodnikom in tudi tujcem, so potrebni neprestano prepisi, premembe rubrik; zato se mora imenjska knjiga venomer preminjati. Ko bi pa že vseh teh razlogov ne hoteli uvaževati, se mora pa vsekakor ozirati na nameravano koncentracijo imenj. Na to bi ne bilo mogoče niti misliti, ko bi hoteli izvzeti svobodnike. To tudi ni treba, ker so ti le rustikalni zemljiški posestniki po rojstvu, torej kmetje, poleg tega najmanjši davkoplačevalci v deželi in ni razloga, da bi imeli prednost pred navadnimi posestniki kupnih zemljišč. Stanovskemu predlogu bi bilo tembolj pritrčiti, ker bi ostale po tem svobodniške pravice i glede dajatev i glede neokrnjenosti njihovih posestev nedotaknjene. Svobodniki bi imeli od podreditve zasebnim gosposkam še korist, ker bi jim bile prihranjene večdnevne poti, da opravijo odrajtvila in sodne posle pri svoji

²⁶⁷ IV K 6 Krain — 19 ex Majo 1776 v arhivu notr. min. na Dunaju.

gosposki. Prezreti tudi ni, da bi mogle bližnje gosposke laže poravnati množče se spore s sosednimi podložniki z naglim ogledom, poravnavo ali, kjer bi bilo treba, s sodbo. S tem bi se odvrnile drage pravde in se ohranili svobodniki zmožni plačevati davke. Onemogočena bi bila zatajba posameznih zemljišč in zajamčena s tem resničnost katastra. Da bi pa svobodnikov ne tlačili in da bi jih zasebne gosposke ne obvezale k mnogim in samolastnim dajatvam, jim mora ostati prost pristop do podložniškega odvetnika in drugih oblasti. Moglo bi se tudi zahtevati, da se najbližja gosposka, ki se ji prideli svobodnik, zaveže s posebnim reverzom, da bo pustila svobodniku dosedanje pravice. Sploh se pa radi tega ni bati, ker uči enako že izkušnja prej tudi privilegiranih, pozneje pa prodanih cerkvenih podložnikov²⁶⁸. Sicer pa so v deželi že gosposke, ki so jim že več let podložni bivši svobodniki, ki jim plačujejo tudi svoje varstvo, da naj bi bila kdaj čuti kakšna pritožba. Končno predlaga deželno glavarstvo, da naj se v pomirjenje kranjskih stanov predlagu stanovskega odbora, ki ni nikomur v škodo, pač pa v interesu koncentracije, ureditve imenjske knjige in uvedbe sorazmerne enakosti dajatev ugotovi, ali vsaj odredi, da naj se sub nullitate actus noben nov svobodnik več ne dovoli²⁶⁹.

Pri združenih dvornih pisarnih (tedanjem notranjem ministrstvu) je referent Ortwitz menil, da so izvajanja stanovskega odbora in deželnega glavarstva utemeljena. Zdi se mu pa primerno, razlikovati med svobodniki, ki so nastali pred rektifikacijo in onimi, ki so nastali po tej. Prvim se proti njihovi volji ne more vzeti zaščita dežele in se ne morejo podrediti jurisdikciji zasebne gosposke, ker je izvršeno rektifikacijo in po tej sestavljeno imenjsko knjigo cesarica potrdila. Zato se morejo rektificirani svobodniki sklicevati na njeno odločbo. Pač pa bi bilo mogoče, svobodnike, nastale po rektifikaciji, prideliti sosednim gosposkam, zlasti, ker se je izvršila njihova osvoboditev in odkup proti naredbi iz l. 1622. Prideliti bi se mogli le pod pogojem, da se njihove dosedanje storitve in dajatve niti najmanj ne zvišajo. V tem smislu bi morale dati gosposke pravnoveljavni reverz. Ker patent iz l. 1622 ni bil razveljavljen po drugih določbah, naj se republicira s pristavkom, da se prepoveduje osvoboditev in odkup podložnih zemljišč sub poena nullitatis.

Prav v smislu tega votuma je odločil vladar dne 11. maja 1776. Deželnemu glavarstvu je bila naročena izvršitev te odločbe²⁷⁰, ki je važen mejnik v razvoju svobodništva.

²⁶⁸ Prav tam, poročilo deželnega glavarstva z dne 19. aprila 1776: »... ein gleiches bey denen ehevor eben auch privilegirt nachhero aber verkauften Kirchen-Unterthanen bestätigt.« — O tej vrsti podložnikov doslej še ni ničesar znanega; prim. srbske »cerkvene ljudi«.

²⁶⁹ Prav tam, poročilo dež. glavarstva z dne 19. apr. 1776 (podpisani Ignac grof Auersperg, Alojzij Adolf grof Auersperg, Niklas Rudolf baron Raab, Franc S. grof Galenberg, Fr. Ks. baron Schmidlin).

²⁷⁰ Prav tam: »Allerhöchst gedacht Ihrer Mäyt. hätten aus den ihrem Bericht von 19 April lezthin angeführten triftigen Beweggründen, die von deren HH. Ständen angetragene und von ihr Landeshauptmannschaft unterstützte Abänderung in betreff der Landschaftl. Freysassen allergdt zu beghnehmigen geruht, jedoch seyn zwischen denen rectificierten und jenen post rectificationen entstandenen Freysassen ein Unterschied zu machen, denn die von ersterer Gattung könnten wider ihren Willen des unmittelbaren Landschaftl. Schuzes nicht destituiert, und der Jurisdiction einer privat Herrschaft unterzogen werden, wohingegen die von der zweyten Gattung, da die Freymach- und Abkaufung Patentwidrig geschehen den benachbarten Herrschaften gegen deme zugetheilet werden könnten, dass sie bey ihren dermaligen Besitz, Abgaben und praestationen ohne mindester Steiger- und Abänderung belassen

68. Na prošnjo stanovskega odbora (11. VI. 1776) je imenovalo deželno glavarstvo v izvršitev dvornega dekreta in zlasti za popravo imenjske knjige (imenuje se tukaj »des Landschaftlichen und Cameral-Gültbuches«) posebno komisijo, sestojajočo iz svetnikov deželnega glavarstva barona Schwaba pl. Lichtenberga in pl. Nemizhofna ter predsednika stanovskega odbora Karla grofa Lichtenberga, odbornika Nepomuka grofa Auersperga in glavnega prejemnika grofa Raspa(?). Operata te komisije že l. 1795 ni bilo najti²⁷¹. Iz spisov²⁷² le posnamemo, da je bilo delo v glavnem končano že v prvem četrtletju 1777. Gosposke so prejele spisek prideljenih jim svobodnikov (v treh izvodih, od teh so morale dva vrniti podpisana po vročevalcu) z nalogom, da izdajo podložnikom na željo reverz v smislu dvornega dekreta.

69. O skupnem številu svobodnikov l. 1776 kakor o številu tistih, ki so bili takrat prideljeni gosposkam, so nam iz te dobe ohranjeni kaj zanimivi statistični podatki²⁷³. Skupno je bilo tačas na Kranjskem 499 svobodnikov; od teh je bilo 325 v ljubljanskem, 85 v novomeškem in 89 v postojnskem okrožju. Od skupnega števila je bilo rektificiranih 360 (in sicer: 227 v ljubljanskem, 72 v novomeškem in 61 v postojnskem okrožju); po rektifikaciji nastalih je bilo skupaj 139 (in to: 98 v ljubljanskem, 13 v novomeškem in 28 v postojnskem okrožju). Gosposkam je pridelila komisija skupno 227 svobodnikov. Od teh je bilo 176 rektificiranih (103 v ljubljanskem, 48 v novomeškem, 25 v postojnskem okrožju) in le 51 po rektifikaciji nastalih (33 v ljubljanskem, in po 9 v ostalih dveh okrožjih²⁷⁴).

Ostalo je torej še po razdelilni akciji l. 1776 skupaj 265 deželi podložnih svobodnikov (182 v ljubljanskem, 28 v novomeškem in 35 v postojnskem okrožju). Od teh je bilo 174 rektificiranih (114 v ljubljanskem, 24 v novomeškem, 36 v postojnskem okrožju) in 91 nerektificiranih (68 v ljubljanskem, 4 v novomeškem in 190 v postojnskem okrožju). — Zakaj toliko svobodnikov, nastalih

und dieserwegen von der Herrschaft ein rechtsbeständiger Revers denen Freysassen ausgehändiget werden solle: — Und da übrigens das Patent de ao 1622, vermög welchen die Freymach und Abkaufung der Unterthanen von ihren Grund-Obrigkeiten verboten wird, durch ein anderes nicht wiederrufen worden, solchen nach solches quoad possum concertentem mit dem Beysatz zu republiciren wäire, dass die obbemerkte Freymach- und Abkaufung unterthäniger Gründe sub poena nullitatis verboten seyn solle, wornach also Sie verfügen und respective zu veranstalten hat.« — Prim. tudi: Wöchentl. Kundschaftsblatt in Herzogthume Krain, 1776, II. Jhg. XXIV., Stück, str. 395.

²⁷¹ Fasc. 26 stan. spisov, št. 1761 ex 1795 v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

²⁷² Patent z dne 17. III. 1777 v konceptu, fasc. 67, 68, 70, 71 stan. spisov v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani. (Po tem patentu je davek za l. 1776 plačati še pri dež. knjigovodstvu.)

²⁷³ IV K 6 — Krain ad Nr. 72 ex 1784 v arhivu notr. min. na Dunaju

²⁷⁴ Svobodnikov je bilo prideljenih sledečim gosposkam: v ljubljanskem okrožju: Brdu pri Kranju, Cekinovemu gradu v Šiški pri Ljubljani, Čemšeniku, Habahu, Podvinu, Ponovičam, Selu, Štemarjem, škofjeloškemu nunskeemu samostanu in Trziču po eden; Belneku, Grimšičam, Zoneku po dva; Ajmanovemu gradu, Brdu pri Podpeči, Kolovcu po trije; Kamniku pet; Mediji osem; Tuštanju 14; Križu 19 in Krumperku 22 svobodnikov. Tukaj pri krumperški gosposki se je ustanovila za svobodnike posebna gosposčna svobodniška uprava. (Fasc. 14—21, št. 2775 ex 1835 spisov deželne vlade v Nar. muzeju.) V okolici Doba le soloh ostal samo še en svobodnik pod svobodniško upravo. — V novomeškem okrožju: Draškovcu Soteski, olstemu vrhu in Vinji gorici po 1; Kravjeku (Weineg) 2; Germadišču 3; Zburam 5; oneku in Crnomlju 6; Ratečam 7 in Selu 18 svobodnikov. — V postojnskem okrožju: Fremrovu v Gočah in škofiji tržaški po 1; Ravnam 2; Senožecam 5; Vipavi 8 in Orehku 11 svobodnikov. — Ta pregled sem sestavil na podlagi pripisov k posameznim svobodnikom v Elsnerjevih seznamih svobodnikov (gl. op. 290).

po rektifikaciji, niso pridelili gosposkam, ni razvidno. Nerazporejenost je bilo na obeh straneh.

70. Kolovški graščini so pridelili n. pr. 4 svobodnike. Eden, stanujoč v Cerkljah na Gorenjskem, se sploh ni javil novemu zemljiškemu gospodu, drugi, podložnik kriški, stanujoč v Dobu pri Domžalah, je imel le desetinsko pravico na kmetiji v Zlatem polju nad Lukovico, ki pa je bila podložna smledniški gosposki. Andrej in Jurij Preklet v Mekinjah sta imela eden travnik drugi desetinsko pravico na kmetiji, podložni mekinjskemu samostanu. Naravno, da se je kolovški gospod, Jurij Jakob grof Hohenwart pritožil zoper take pridelitve²⁷⁵. Ta primer pa nam dokazuje zopet silno zamotanost podložniških razmer, ki je pa, kakor se zdi, koncentracijska akcija iz l. 1776 ni zmanjšala.

71. Ohranjen nam je pa tudi rekurz proti izrečni pridelitvi zasebnim gosposkam nekaterih v ohranjenih spisih neimenovanih, ki so bili svobodniki že pred rektifikacijo. Iz priziva izvemo, da je deželno glavarstvo zavrnilo podoben rekurz Martina Detele iz Moravč, čigar svobodništvo je nastalo tudi že pred rektifikacijo, zgolj zato, da bi se končno že začelo s koncentracijo imenj. Rekurenti so izvajali, da nima njihova podreditev zasebni gosposki nič skupnega s koncentracijo; kajti v njihovem primeru se ne zamenja oddaljeni podložnik za bližjega, marveč pridobi zasebna gosposka le novega. Oni s svojim svobodništvom koncentracije niti ne ovirajo niti ne pospešujejo, kajti ostati morajo v svojem položaju. Njihove pravice so vnovič zajamčene s cesarsko odločbo z dne 11. maja 1776, ki je prejšnje, svobodnikom morda protivne odredbe, tako tudi odredbo cesarskega patenta z dne 17. marca 1775 derogirala.

O rekurzu je po naročilu deželnega glavarstva (z dne 11. avg. 1779) poročal stanovski odbor. Njegovo poročilo je važno, ker vsebuje polno dragocenih podatkov o svobodnikih, ki bi jih sicer ne poznali. So tu ostre, a zdi se po ostalem gradivu, pravične karakterizacije njihovega značaja; odkriva pa poročilo tudi nagibe velikega nasprotstva proti svobodnikom, ki se v drugi polovici 18. stol. v predlogih stanov vedno bolj stopnjuje. Po pisavi soditi je poročilo sestavil predsednik stanovskega odbora Seifrid baron Gusič.

Svobodniki ovirajo — pravi stanovski odbor — koncentracijo. Več gosposkam podsodne vasi naravno ne bo mogoče nikdar koncentrirati, dokler bo le en svobodnik v vasi. Ti ovirajo, da bi se kdaj mogla doseči enakost dajatev. Dokler bodo svobodniki, pa naj jih bo mnogo ali malo, ni mogoča pravilnost v stanovskih knjigah in red v policiji na deželi. Ta ločina v kmetskem stanu (»Sekt in Bauernstand«) tvori »statum in statu« podložnikov. Svobodniki so namreč uživali po prejšnji državni uredbi dosti izjemnih pravic, ki jih po novi uredbi ne morejo imeti, ne da bi se povzročil v deželi splošen razkol. O njih ni v deželnih spisih pred sredo 16. stol. nobenega sledu. (Seveda stanovski odbor ne uvaža, da je starejše stanovske spise uničil požar l. 1506 in da je imenjska knjiga svobodnike šele zajela in mogoče tudi šele poimenovala.) Šele izza te dobe (od srede 16. stol.) so začeli podložniki svojo osebo in zemljišča odkupovati od gosposk²⁷⁶. Zelo preprosto razlaga potem stanovski odbor postanek

²⁷⁵ Spis (brez št.) v fasc. 67, 68, 70, 71 (stari, sedaj v Müllnerjevi preuredbi) »Najstarejša uprava svobodnikov« (1643—1784).

²⁷⁶ Gotovo napačno. Gl. n. pr. Fr. Schumi, Urkunden u. Regestenbuch, II, 1., 123.

podrejenosti svobodnikov stanovskemu knjigovodstvu. Ne da bi količkaj sutil organično zvezo z imenjsko knjigo, pravi namreč, da so se podvrgli svobodniki zaščiti stanov, ki pa so jih tem rajši sprejeli, ker so bili svobodniki pripravljene plačevati dvojno naklado in kontribucijo. Izgovorili so si pa zato prostost od priprege, vojaške službe, cestne tlake itd. Pridobili so si sčasoma celo dominikalne, n. pr. desetinske pravice. Posamezniki imajo podložnike, čeprav so sami večkrat s svojo osebo in zemljo podložni še zasebni gosposki. Zoper take razmere so se že zgodaj pritoževali kranjski, pa tudi koroški stanovi. Ker takrat nered še ni dosegel vrhunca kakor sedaj, je naredba z dne 14. marca 1622 pripustila, da ostanejo že obstoječi svobodniki in prepovedala le postanek novih. S tem je zabranila samo daljno pomnožitev, ni pa izruvala zla s korenino. Kmalu so na to naredbo čisto pozabili. Svobodniki so se še bolj množili, tako da so bili l. 1748 napovedani skoro s 4000 fl in 190 hubami. Ko bi bila ta posestva združena, bi jim bil obseg malokatero gosposke enak.

Nov dokaz, kakšno zmedo povzročajo svobodniki, je nova rektifikacija. Namesto 398 fl 7 kr 1 pf in 189 hub, s katerimi so bili napovedani v imenjski knjigi, so jih mogli pri rektifikaciji najti le za 389 fl 47 kr 3 pf naklade in 182 hub. Ostanek je za kataster izgubljen. Navzlic temu utrjuje dvorni dekret z dne 11. maja 1776 obstanek vseh svobodnikov, ki so nastali do rektifikacije, čeprav je dobila s to državna uprava popolnoma drugo obliko. Sedaj šele navaja stanovski odbor očitno glaven in odločilen razlog svojega nasprotstva proti svobodnikom; do rektifikacije so plačevali svobodniki dvojno naklado, tako da so imeli stanovi od svobodniške zaščite vendar nekaj koristi, sedaj pa so obdavčeni le s 25%, od katerih stanovi nimajo drugega ko le breme, ker morajo knjigovodjo za svobodniško upravo posebej nagraditi. Njihova zaščita je clientela gratuita sine reciproquo, ki je vsiljena in brez primere v fevdnem pravu. Toda po novi upravni uredbi svobodniki pač ne morejo biti več izvzeti od javnih dajatev, ki jih morajo nositi vsi podložniki, od priprege, cestne tlake itd. Zato tudi svobodniki sami ne bodo imeli več posebne koristi od svojega položaja, izvzemši, ako smatrajo za tako predpravico razbrzdanost, ki jo uživajo radi oddaljenosti od svoje gosposke in raztresenosti po deželi. To razbrzdanost dokazuje njihovo obnašanje. Njihova domišljavost, da se bistveno razlikujejo od ostalih podložnikov in da imajo posebne pravice, podžiga stalno njihov kmetski ponos²⁷⁷. So prepirljivi in s svojim sosedom neznosni in obče škodljivi. V svojem pravdarstvu nadlegujejo neprestano stanovskega knjigovodjo, ki ga ovirajo v drugih njegovih poslih²⁷⁸. Če hoče podložnik kakšne druge gosposke tožiti svobodnika, mora priti pogosto 10 do 12 milj daleč k njihovem sodišču v Ljubljano; pri tem zapravi na potu več nego svoj enoletni davčni predpis. Če na-

²⁷⁷ V Kamniku je bila prislovica: »Drži se kakor »frazzasar«. (Sporočilo pok. Joška Stelca, obč. tajnika v Kamniku.)

²⁷⁸ Spis brez števil in podpisov, brez datuma (okoli 1780) v fasc. 67, 68, 70, 71, (sedaj v Müllerjevi preuredbi) v stan. arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani: Najstarejša uprava svobodnikov. — »Sie bestätigen ein soliches auch in der täglichen Erfahrung mit ihrem Betragen. Bei ihrer Einbildung, dass sie vor den übrigen Unterthanen sehr unterschiedene und besondere Vorzüge haben, findet ein ungegründeter Bauernstolz eine beständige Nahrung. Sie sind zanksüchtig und ihren Nachbarn so unerträglich als gemeinschädlich. Bei ihrer unterhaltenden Prozess-Krämerei überlaufen sie unaufhörlich den landschaftlichen Buchhalter, dem sie andurch bei seinen übrigen Amtsbeschäftigungen hinderlich fallen.«

stane potreba priprave, je treba iskati svobodnike ali po vseh kotih dežele ali pa jih izpustiti in naložiti sosedom nerazmerno večje breme. O policijskih odredbah pri njih ne more biti govora, ker se stalno upirajo zasebnim gospodskam, češ da jim niso upravičene zapovedovati. Ne plačujejo pa niti deželno-knežjih davščin v redu; najboljši dokaz za to je, da so sedaj s 14.000 goldinarji v zastanku. Vseh teh neprilik ni mogoče drugače odstraniti, kakor da se svobodniki popolnoma odpravijo in s svojimi dosedanjimi pravicami pridelijo bližnjim gospodskam. Iz spisov ni posneti, kako je bil ta rekurz rešen.

X. Daljnji poskusi odprave svobodnikov do l. 1784.

72. Vprašanje svobodnikov je ostalo tudi še dalje stalno na dnevnem redu. Troje vzrokov je bilo, ki niso dali, da bi zaspalo: davčni zastanki svobodnikov, jožefinska upravna reforma in uvedba deželne deske.

73. L. 1778 je bil upokojen stanovski knjigovodja Jožef Kloser-Klosenau. Njegov naslednik Jožef Smole je poročal stanovom ob koncu l. 1778, da je izza Kloserjevega petnajstletnega knjigovodstva zastalo na svobodniških davščinah skoro 1300 goldinarjev, za tisto dobo velika vsota. Komaj polovico bo Kloser mogel izterjati. Zato Smole premišljuje, kako bi se sam zavaroval zoper podobno usodo. Zategadelj predlaga stanovom, naj izvršijo tudi pridelitev po akciji l. 1777 še preostalih 223 svobodnikov. Če se pa to zgodi, naj ga odškodujejo za prenosne in druge pristojbine svobodnikov, ki mu bodo odpadle²⁷⁹.

Stanovi se niso oprijeli Smoletovega predloga, pač pa so se še delj časa pečali z izterjevanjem davčnih zaostankov, Kloser je za 1. in 2. maj 1780 povabil zamudnike v Ljubljano k likvidaciji. Le nekateri so na to povabilo poravnali svoje zaostanke, mnogi niso prišli, drugi so se zglasili, pa niso plačali. Upravnik jim je vpisal njihove dolgove v urbarske knjižice in jim zagrozil, naj plačajo v 14 dneh zaostanke, sicer da se uvede proti njim izvršba. Sam je bil tako malo prepričan o uspehu, da je poročal stanovskemu odboru, da ostanejo zamudniki še delj časa v zamudi, tako da on naročila, izterjati zaostanke, ne more izvršiti, ker mu je zamuda pri gospodarstvu lastnega posestva preveč draga. Zamudnike naj zato stanovski odbor še enkrat skliče in jim zagrozi z izvršbo²⁸⁰. — Po tem predlogu jih je sklical stanovski odbor (6. avg. 1780)²⁸¹ na dan 19. novembra 1780, t. j. na Elizabetin semenj v Ljubljano pred komisijo, ki sta tvorila stanovski odbornik Andrej baron Grimšič in Kloser. Uspeh likvidacije je bil najbrž nepovoljen, kajti med tem postavljena »stanovska blagajniška deputacija« je namreč par mesecev nato (8. marca 1781)²⁸² ukazala novemu knjigovodji Smoletu, naj skrbi, da se zelo znatni zaostanek svobodnikov zniža, ker se bo sicer zasegla njegova plača. Tudi ni v prihodnje dovoljeno pribiti svobodnikom 10% kazenski pribitek na zaostanke, češ, da se taki pribitki ne smejo pobirati od podložnikov.

²⁷⁹ Fasc. 71 (stari, sedaj v Müllnerjevi preuredbi) »Najstar. uprava svobodnikov« v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

²⁸⁰ Prav tam.

²⁸¹ Prav tam.

²⁸² Prav tam.

74. Kmalu nato (1783) se je pa izvršila jožefinska upravna preuredba v notranjeavstrijskih deželah. Na Kranjskem je stanovski odbor (Verordneten-Stelle) prenehal, odpravljeno je bilo deželno glavarstvo; poslovati pa je začelo deželno sodišče (Landrecht) za Kranjsko in Koroško v Ljubljani, stanovski odbor za Kranjsko (Ständischer Ausschuss in Krain) za stanovske posle, v Gradcu je bil ustanovljen za notranje-avstrijske dežele gubernij, v Celovcu pa apelacijsko sodišče za notranje-avstrijske dežele, Primorsko, Tirolsko in Predarlško (1. julija 1782)²⁸³. Tudi stanovsko knjigovodstvo, ki je dve sto let vodilo svobodniško upravo, je prenehalo, združeno c. kr. notranjeavstrijsko gubernijsko in stanovsko knjigovodstvo v Gradcu ga je nadomestilo. Dosedanji knjigovodja in svobodniški upravnik Jožef Smole je bil upokojen. Zato se je ex consilio interioris Austriae v Gradcu (20. nov. 1783)²⁸⁴ ukazalo stanovskemu odboru v roke najstarejšega odbornika barona Tauffererja, da čimprej pošlje predloge za začasno upravo svobodnikov. Hkrati s tem naročilom je prejel v isti stvari baron Taufferer še zasebno, neohranjeno pismo od graškega guvernerja grofa Khevenhüllerja. Že 2. januarja 1784 je odgovoril baron Taufferer (koncept tega odgovora in naslednja poročila je napravil kasnejši kranjski historiograf Anton Linhart, ki je bil takrat famulus pri Tauffererju (SBL, I, 665). Taufferer pravi, da je vprav že sam nameraval vprašati gubernij o istem predmetu. Dosedanji upravnik Smole noče navzlic njegovemu naročilu izročiti urbarjev. Svobodnike, ki so na semnje sv. Elizabete in na praznik obiskanja sv. Pavla prihajali iz najoddaljenejših krajev v Ljubljano, da plačajo svoje davščine, je poslal Smole deloma domov, deloma k okrožnemu glavarstvu, kakor da bi imelo to kaj opraviti s svobodniki. Ker dospejo stanovski svetovalci šele sredi januarja v Ljubljano, odbor doslej ni mogel predlagati že tako zelo potrebnega začasnega upravnika. Kot prvi svetnik stanovskega odbora pa predlaga Taufferer deželnega likvidatorja Antona Ferdinanda Schreya. Smoletu pa naj gubernij ukaže, da izroči urbarje in spise²⁸⁵.

Iz nedatiranega referata (bolje zaznamka) barona Tauffererja (z Linhartovo roko) se da posneti, da mu je guverner pisal in 8. januarja 1784 tudi uradno ponovil, naj stanovski odbor razmišlja in stavi predloge z izključnim ciljem, da preneha samouprava svobodnikov²⁸⁶.

Stanovski odbor se je o tem naročilu gubernija posvetoval dne 23. febr. 1784. O tem posvetovanju poroča guberniju 5. marca 1784²⁸⁷, da je mogel za upravnika izbirati le med deželnim arhivarjem Alojzijem pl. Kappusom in likvidatorjem Schreyem. Soglasno se je odločil za drugega, ker je glede na nje-

²⁸³ A. Domin-Petrushevecz, Neuere Oesterr. Rechtsgeschichte, 97.

²⁸⁴ Fasc. 67, 68, 70, 71 (stari stanovski spisi, sedaj v Müllnerjevi preuredbi), »Najstar. uprava svobodnikov« v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

²⁸⁵ Prav tam.

²⁸⁶ Na koncu tega poročila Taufferer tudi pripominja, da je porazdelitev nameraval že prejšnji stanovki odbor (»Verordneten Stelle«). Sam je imel v rokah že operat z razdelitvijo svobodnikov v tri okrožja. Doslej tega ni bilo mogoče najti; najbrž se je spis izgubil, kakor več drugih stanovskih aktov (gotovo se misli na preuredbo stanovske oblasti in preselitev v Gradec). Če se operat najde, bo novi upravnik izvršil razleditev v tri okrožja (!!) in jo predložil stanovskemu odboru. Po tem poročilu se zdi, da Taufferer sam (ali le njegov pomočnik Linhart) ni bil poučen o dosedanjih regulacijskih delih.

²⁸⁷ Fasc. 67, 68, 70, 71 (stari, sedaj v Müllnerjevi preuredbi), »Najstar. uprava svobodnikov« v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

govo dolgo službovanje pri deželi, ki jo tudi sicer natančno pozna, in po njegovem službovanju na čelu raznih gosposk, ki jih je izvrstno upravljal, pričakovati uspešnega poslovanja. Glede zahtevane odprave samouprave svobodnikov pa pravi stanovski odbor, da vidi v tem naročilu več nego le dejavno skrb za stanove in podložnike. Za izvršitev te namere je odprta samo ena pot. Že pred nekaterimi leti so bili v isti nameri porazdeljeni nekateri svobodniki med gosposke. Napravili pa so pri tem eno nesmiselnost za drugo. Samouprava svobodnikov se je sicer nekoliko omejila, toda brez ozira na krajevne razmere so jih pridelili prav neprimerno oddaljenim gosposkam, dasi bi bili drugim kar pri roki. Hoteli so napraviti red, pa se je rodil nered. Zato predlaga stanovski odbor, naj se vse dosedanje pridelitve smatrajo ko da bi ne bile izvršene. Stanovski odbor pa si pridržuje, če gubernij predlogu pritrudi, da predloži načrt za novo pridelitev.

Gubernij je na ta predlog že 17. marca malo premišljeno odgovoril²⁸⁸: interesi stanov in svobodnikov zahtevajo, da ne odstopi od sklepa, da se svobodniki čimprej prodajo privatnim gosposkam. Tej nameri ne nasprotuje dosedanja prodaja (»Verkauf«) lastnikom, ki niso najbližji bivališču novo jim prideljenih svobodnikov. Če se to izvrši, bo politična uprava vsekakor več pridobila, nego če upravlja stanovski uradnik svobodnike in nosijo ti vsako svojo dajatev v Ljubljano.

Iz odgovora stanovskega odbora (13. aprila 1784)²⁸⁹, ki ga je napisalo zopet stilistično zelo spretno pero Antona Linharta, izhaja začudenje, skoro ogorčenje v dvojnem oziru. Prvič stanovski odbor odkrito izjavlja, da ga je zadelo, da razlogi, iz katerih se je izjavil stanovski odbor soglasno za likvidatorja Schreya, niso prodrli. Kar se pa tiče prodaje svobodnikov, ki jo name-rava gubernij, ne more opustiti ugovora. Niti stanovi, niti njihov odbor niso predlagali take prodaje. Prejšnji stanovski odbor pod prejšnjim deželnim glavarstvom je svobodnike le porazdelil in to — tukaj se vidi, da novi upravniki niso poznali dvornega dekreta iz l. 1776 in njegovega nastanka — gotovo z vednostjo cesarskega dvora. Ta razdelitev se ni izvršila zaradi zasebne koristi stanov, marveč da se ustvari mir pred objestnimi svobodniki, ki so si domišljali, da so odvezani vseh zakonov. Kaj takega bi svobodniki niti predlagati ne mogli. Izraz »Freisassen« je že dokaz za to. Svobodniki imajo svoja zemljišča prav kakor gosposke in deželani v popolnoma prosti lasti z edino dolžnostjo, da odrajujejo deželnoknežje davščine svojemu upravniku. Pojem proste lastnine izključuje tlako in druge užitke, ki so si jih pridržale gosposke od zemljišč, ki jih posedujejo njihovi podložniki z omejeno lastnino. Vsaj na Kranjskem je vsepovsod tako mnenje, pravi Linhart v tem poročilu stanovskega odbora. Iz tega sledi, da svobodniki niso stanovom v dobiček, če se morda ne misli na neznatne pristojbine za napravo listin. Te odtehtajo bremena, jamstvo za svobodnike, namreč za plačilo deželnoknežjih davkov, če so v zamudi, in pa sodstvo. S prevzemom svobodnikov bi torej ne bil združen noben dobiček. Težko pa je tudi misliti, s kakšnimi dokladami na dominikalne dohodke bi se moglo prisiliti svobodnike k prodaji zemljišč; težko domnevati, da bi se našel de-

²⁸⁸ Prav tam.

²⁸⁹ Prav tam.

želan, ki bi jih kupil ne samo brez vidnega dobička, marveč v precejšnje škodo in neprijetnost. Sklicuje se na svoje poročilo z dne 5. marca, stanovski odbor vnovič prosi navodil za svoje ravnanje.

75. Na to izjavo stanovskega odbora v spisu ni najti odgovora. To je umljivo. Kajti prav istočasno, ko je prispela guberniju dne 17. aprila odposlana gornja izjava stanov, je izšla naredba cesarja Jožefa, ki je gubernialne namere temeljito prekrižala. Prav ko je gubernij zahteval od kranjskega stanovskega odbora takih predlogov, ki bi samoupravo svobodnikov odpravili, je započel gubernij pri centralni vladi preko stanov istosmerno akcijo. Na zahtevo gubernija z dne 20. dec. 1783 je združeno notranjeavstrijsko državno in stanovsko knjigovodstvo v Gradcu sestavilo in mu predložilo (3. marca 1784) operat, ki ga moramo prištevati najvažnejšim virom o svobodnikih. Sestavilo je namreč (sestavljalec računski svetnik Elsner) natančne sezname vseh svobodnikov in in sicer za vsako treh okrožij posebej, tako onih, ki so bili že pred rektifikacijo, kakor tistih, ki so nastali po tej, všteti one, ki jih je svobodniška komisija 1776 in 1777 pripisala najbližjim gosposkam²⁰⁰. Razen tega je predložilo knjigovodstvo za vsa okrožja še skupen pregleden seznam, iz katerega je razvidno natančno stanje svobodnikov v vsakem okrožju pred in po rektifikaciji, število pridelitev gosposkam za vsako okrožje posebej in slednjic še število v posameznih okrožjih preostalih svobodnikov, in sicer deljeno za čas pred in po rektifikaciji.

Te izkaze je predložil gubernij dvorni pisarni s kratkim poročilom (13. marca 1784; podpisana sta poleg guvernerja še kranjska svetovalca Kajetan grof Sauer in Janez Nepomuk pl. Busset). V tem izrečno ponavlja vse to, na kar je bilo že bivše deželno glavarstvo opozorilo v poročilu z dne 19. aprila 1776. Pristavlja pa še, da je popolna porazdelitev svobodnikov med gosposke sedaj tembolj potrebna, ker je sedež stanov pri guberniju v Gradcu, od koder bi bila

²⁰⁰ Sezname v stari registraturi okrožnega sodišča v Ljubljani, inv. št. 56, 57, 58 (stare, sedaj priloga k inv. št. 19, zv. 6). Napisi na 1. str. znotraj: »Hauptausweis über die gesamte landchaftl. Freysassen des Herzogthums Krain des Innern Kreises, wie solche vor und nach der Rectifikation existierten, nicht minder, wie solche vermög der Von Einer Kais. Königl. Landes-hauptmannschaft niedergesetzten Freysassens-Commission den 11ten May 1776 zu Erzielung des Concentringgeschäftes verschiedenen frembden Grundobrigkeiten zum Thail bereits zugeschrieben worden sind.« — Seznama za novo meško in ljubljansko okrožje imata enake napise, izvemši besedo »Innern« (sc. Kreises), ki jo nadomešča beseda »Untern« oz. »Obnern« (sc. Kreises). Prva dva seznama imata pod zadnjo popisano stranjo podpis »Vereinigte Kais. Königl. I. Ö. Gubernial und ständische Buchhalterei, Gratz«, in sicer prvi seznam z datumom 11. febr. 1784, drugi z dne 24. febr. 1784 in s podpisom »Elsner, Rath« ter »Vid Ehler«. — Seznam za ljubljansko okrožje, najbrž kasnejši nadomestek za izgubljen original, ima na zadnji strani podpis: Von der k. k. P. St. Buchhalterei, Laybach den 16. May 1800. Aumann, Ingressist«. Na predzadnji strani spodaj je podpis: »Revidiert Elsner R. R. m. p.«

Vsi trije sezname folio oblike imajo tele razdelke: »Pfarr oder Landegericht, worinen selber den Grund besitzt; Laut Calculations-Tabel zu finden Nr.; Conscriptions Numerus; Zu finden, Band, Folio; Namen der Freysassen; Besitzen an Realitäten; Ob er ante oder post Rectificationen Freysass geworden; Ob er noch als Freysass bestehet; Ist Anno 1776 von Seiten der Commission einer anderen Grund-Obrigkeit zugetheil worden«; na desni strani: Besitzen Vermög alter Beansagungen vor der Rectification, Pfunden, Kr, —, Hüben, Kr, —; Dominical Mayerschaftsnutzung nach Abzug 40 pro Cento, Fl, Kr, —; Urbääl Nutzung nach Abzug 20 pro Cento, Fl, Kr, —; Summa beeder Nutzungen, Fl, Kr, —; Davon betragt die künftige Dom. Contribut. á 25 pro Cento, Fl, Kr, —; Rustical Mayerschaft: Nutzung nach Abzug 40 pro Cento, Fl, Kr, —; davon die Gab á 25 pro Cento betragt, Fl, Kr, —; Rusticale von Unterthanen: An Contributionen von der Huben á 6 Fl, Fl, Kr, —; Steuer, Fl, Kr, —; Davon die neue Beansagung nach ter Rectifikation ausgefallen mit: Huben, Kr, —, Fl, Kr, —.

uprava še težavnejša in dražja²⁹¹. Predlog pa podpira tudi izkušnja, ki jo je pokazala l. 1776 izvršena porazdelitev 176 predrektifikacijskih svobodnikov, od katerih se doslej nobeden še ni pritožil zoper svojo novo gosposko. Sicer se pa tudi nihče pritožiti ne more; kajti po naredbi z dne 14. marca 1622 je bila neposredna zaščita svobodnikov po deželnih stanovih itak protizakonita in je po podložniškem patentu z dne 1. sept. 1781 sploh nemogoča, ker po tem pritožb podložnikov (!) ne rešuje več stanovsko oblastvo, marveč okrožni uradi. Rešitev vprašanja pa je nujna, da se morejo izterjati redne davščine²⁹².

Zanimivo je videti iz tega in iz prejšnjih poročil, kako zelo je padel v 18. stol. ugled svobodnikov in sploh smisel za kolikor toliko prost kmetski element, kako malo so mislili v povprečnih birokratskih krogih še ob koncu 18. stol. na odpravo podložništva in izenačenje stanov. Vse podložniške reforme streme le po ureditvi, deloma po olajšanju, ne pa po odpravi razmerja in to glavno iz populacionističnih in fiskalnih razlogov. Nasprotno, vidi se vedno bolj stremljenje, izven podložništva stoječe kmetske neplemiške in nestanovske elemente zajeti v podložniški krog. To prizadevanje je najbolj zbudila davčna reforma, ki je svobodnikom bolj ali manj spodmaknila tla, ki jim jih je prejšnja davčna uredba ustvarila; rastlo je deloma iz razlogov uradne udobnosti, ko se je zmanjšala oblast in vpliv stanov in so nastale državne, zlasti centralne ustanove, ki s svobodniki niso vedele kaj početi. To stremljenje glede svobodnikov označuje izza rektifikacije na zunaj želja, naložiti jim razne deželne podložniške dajatve, naprava urbarja za svobodnike in v zvezi s tem urbarskih knjižic (Stiftsbüchel)²⁹³ ki jih je dobil vsak svobodnik, porazdelitev med zasebne gosposke in po tem pravkar navedenem poročilu gubernija: slednjič še namera, podrediti jih okrožnim uradom, ki so bili po svojem prvotnem glavnem namenu nadzorstvena instanca nad upravo podložnikov. Pozneje v začetku 19. stoletju je uprava svobodnikov izdala tem, če so se naselili na podložniškem zemljišču kake zasebne gosposke, celo odpustnico iz podložništva svobodniške uprave²⁹⁴.

O gubernialnem poročilu (z dne 13. marca 1784) se je vršila skupna seja združene češko-avstrijske dvorne pisarne, dvorne komore in »banko-deputacije« (moderno bi rekli: interministerialna konferenca notranjega in finančnega ministrstva), dne 5. aprila 1784. V svojem referatu je ponovil referent dvorne pisarne Eger prizadevanje, predloge in odločbe iz l. 1776 in njene razloge, pritrjujoč predlogom gubernija. Po cesarjevi odločbi z dne 14. marca 1622 so bili itak vsi po tem času izvršeni odkupi nezakoniti in zato nični. Tudi po vladarju

²⁹¹ IV K 6 in genere Krain ad Nr. 72 ex April 1784 v arhivu notr. min. na Dunaju.

²⁹² Prav tam.

²⁹³ Dve taki ohranjeni urbarski knjižici (za Vidic-a na Bledu in Tomca na Ljubnem, napravljene 1766) v fasc. 67, 68, 71, rodbine M-Ž, arhiv pri Nar. muzeju.

²⁹⁴ »Stanovska uprava svobodnikov« V. fasc. v arhivu pri Nar. muzeju; taka izpustnica se glasi: »Nachdem sich der Anton Dollenz von Goče, diesortiger Erhold(!) mit verehrten Ersuchschreiben der löbl. Herrschaft Leutenburg de dato 23. Jänner d. J. hierorts ausgewiesen hat, daß er auf eine unter die erstbesagte löbl. Herrschaft Leutenburg zinsbare $\frac{1}{8}$ tl Hube und die hiezu gehörigen Realitäten im Werte von 400 fl. an- und aufgenommen werde, so wird von Seite dieser Freisassen-Administration kein Anstand genommen, besagten Anton Dollenz von der hierortiger Untertanspflicht, jedoch mit dem ausdrücklichen Vorbehalt zu entlassen, daß dieser Erhold durch Veranlaßung mehrbesagter löbl. Herrschaft bei der löbl. Section respective Conscriptions-Kommission aus der Rubrik der zu Staatsnothdurften anwendbaren dieser Freisassen-Administration ausgetragen werde. Landschaftliche Freisassen-Administration, Laibach, den 26. Jänner 1807.

potrjena davčna rektifikacija jih ne more poveljaviti, tem manj, ker nobena rektifikacija ne velja za večno in sme vladar, ki more določiti način obdavčbe, tudi poljubno določiti rektifikacijo po drugih vidikih, s tem se pa tudi imenjska knjiga sama po sebi spremeni.

Ne vemo, ali je vladar pred svojo odločitvijo vprašal za mnenje še državni svet ali je odločil nasprotno tem predlogom sam po svoji volji, kratko, da se do nove rektifikacije ne sme ničesar spremeniti, marveč mora ostati vse pri starem²⁹⁵. To odločbo (brez datuma) je dvorna pisarna sporočila guberniju že z dopisom z dne 19. aprila 1784.

XI. Prizadevanja za napravo zemljiške knjige svobodnikov in njihovo novo regulacijo (1800).

76. Prej smo že omenili, da tudi uvedba deželne deske na Kranjskem svobodniškemu vprašanju ni dala mirovati.

Nesigurnost in zmeda v zastavnem pravu na nepremičninah, ki je nastala tudi v naših deželah z naraščajočim denarnim gospodarstvom in po prodiranju rimskega prava z generalnimi, legalnimi in tihimi hipotekami, je rodila tudi tukaj potrebo po novi ureditvi, ki se je vzgledovala glede načel in uredbe v češki deželni deski. Preuredba se je nanašala najprej na plemiška in sploh prosta zemljišča. Začela se je že pod Karlom VI. na Štajerskem s patentom o deželni deski z dne 15. marca 1730. Na ta patent sta se naslonila patenta o uvedbi deželne deske za Koroško z dne 15. jun. 1746 in za Kranjsko z dne 24. jun. 1747 in 29. okt. 1757²⁹⁶. O razmerju deželne deske do imenjske knjige smo govorili že zgoraj. Patenta o uvedbi deželne deske na Kranjskem (z dne 24. jun. 1747 in 29. okt. 1757; pa tudi patent z dne 9. sept. 1762 o manipulaciji pri deželni deski) svobodnikov izrečno ne omenjata²⁹⁷. Obadva določata obseg zemljišč, ki naj se vpišejo v deželno desko, skoro doslovno enako v točki 2: »Derzeit noch nicht alle in Herzogthum Crain befindliche unbewegliche Güter ohne Ausnahm, sondern allein die in dem Land-Gült-Buch begriffene Herrschaften, Güter und Gülten, auch in deren Herren und Landleuten Handen existirende Freyhäuser und was sonst in realibus der Land-Schranken gerichtlichen Erkenntnis bis anhero unterworfen ist, darunter begriffen seyn...« Ker je stopilo izza l. 1747 mesto ogradnega sodišča (Landschranken-Gericht) deželno sodišče, nadeščajajo v patentu z dne 29. okt. 1757 gori navedene zadnje besede: »Und was sonst in realibus der Erkenntnis deren Land-Rechten unterworfen ist...«

Po besedilu t. 2 patenta o deželni deski je moglo biti dvomljivo, če so svobodniška zemljišča predmet vpisa v deželno desko. Vpisana so bila sicer v imenj-

²⁹⁵ Prav tam. — Cesarjeva odločba se glasi dobesedno: »Bis zur neuen Rectification ist hirin noch nicht die mindeste Abänderung zu treffen, sondern alles hat bis dahin auf dem alten Fuss zu verbleiben. Joseph m. p.«

²⁹⁶ Patenta v zbirki patentov v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani. — O njunem medsebojnem razmerju in o uvedbi deželne deske na Kranjskem, si pridržujem razpravo na drugem mestu. — Sicer gl. najboljšo razpravo o razvoju javnih knjig v bivši Avstriji: A. Randa, Entwicklung des Instituts d. öffentl. Bücher in Oesterr., Grünhut'sche Zeitschr., VI, 1879, 71 sl.; zlasti 101, 116, 117.

²⁹⁷ Nasprotno kakor v patentu za Koroško; gl.: Tschinkowitz, II, 13 »... ihre Besitzungen sind vermög Landtafelpat. v. J. 1747 im Landtafelbuch nach dem Pfandgülden eingetragen.«

sko knjigo, toda glede na drugi del stavka je vprašanje, ali ne velja tudi za te predpogoj podsodnosti ograjnemu sodišču. Spočetka takega dvoma ni bilo; svobodniška zemljišča so ob napravi deželne deske vpisali vanjo²⁹⁸. Šele 30 let kasneje se je smatralo to za zmoto. Kajti v vpisu v deželno desko, kamor so bila vpisana prosta zemljišča le glavnih reprezentativnih stanov, plemičev in duhovščine, se je očitno videla ovira skoro strastnega prizadevanja tedaj v stanovskem odboru odločujočih organov, da čimbolj zožijo krog svobodnikov in jih čimprej porazdelijo med privatne gosposke. Stanovom je bilo dobrodošlo določilo prvih treh točk, zlasti prve točke ces. patenta z dne 21. junija 1769 o uvedbi zemljiške knjige za podložniška zemljišča, po katerem naj bi vodila zemljiško knjigo za zemljišča pod posebnim sodstvom nahajajočih se podložnikov na deželi in v podložnih mestih in trgih tista zasebna gosposka, ki izvršuje nad njimi sodstvo²⁹⁹.

77. Že zgoraj smo imenili, da se je zlasti v 18. stol. svobodništvo vedno bolj zenačevalo s podložniki; veljali so za privatne podložnike dežele. Iz za 17. stol. se imenuje deželno knjigovodstvo v kupnih, ženitnih i. dr. pogodbah zemljiška gosposka (Grundobrigkeit) in posamezni svobodniki v uvodu teh listin redno: »N. N. Einer Löbl. Landschaft in Krain unterworfenen Freisass«. Zato je kar naravno, da se je l. 1777, prav v dobi, ko je iz kranjske deželne hiše vel posebno oster veter zoper svobodnike, rodilo naziranje, da se morajo po ces. patentu z dne 29. jul. 1769 vpisati svobodniška zemljišča v zemljiško knjigo, ki bi jo vodilo deželno knjigovodstvo kot svobodniška zemljiška gosposka. Dne 5. julija 1777 je namreč stanovski odbor naenkrat predlagal deželnemu glavarstvu, da odredi, naj se svobodniška zemljišča izbrišejo iz deželne deske in njihova zaznamba (»Vormerkung«) prepusti deželnemu knjigovodstvu. Ta predlog utemeljuje s tem, da je l. 1759 stanovski odbor poslal pravosodnemu oddelku deželnega glavarstva pomotoma z ostalim deželnim katastrom tudi seznam svobodniških zemljišč. Toda svobodniki — tako beremo dalje — so v isti odvisnosti od stanovskega odbora, kakor podložniki od svoje gosposke. Slednjih nima deželna deska v svojem seznamu, marveč samo gosposka; svobodniki bodo pa v seznamu obeh. Iz tega bodo nastale za dolžnike in upnike škodljive neskladnosti, zlasti ker sestavlja deželni knjigovodja listine za svobodnike in vrši zapuščinske razprave. L. 1759 tega še ni bilo jasno videti; šele t. 1—3 patenta z dne 21. julija 1769 o uvedbi zemljiške knjige za podložnike določajo razločno, kdo vodi zemljiško knjigo za podložna zemljišča³⁰⁰.

Pravosodni oddelek deželnega glavarstva je v svoji seji z dne 11. avg. 1777 izrekel, da ni zadržka, da bi se predlog stanovskega odbora ne izvedel, če odredi, da eden stanovskih odbornikov ali član knjigovodstva sodeluje v uradu

²⁹⁸ Glede Češkega gl. navedbe v uvodu te razprave; prim. tudi Randa, o. c. 116, op. 102.

²⁹⁹ Patent v zbirki patentov v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani. — »Erstens: dass zum besseren Aufnehmen Handels, und Wandels zwischen denen der Privat-Jurisdiction mit unbeweglichen Habschaften abhängigen Herrschaften, Bürgern, Insassen, und Unterthanen auf dem Land, und zwar zum Nutzen des Schuldners sowohl, als des Glaubigers bey jeder solchen Gerichtsbarkeit zu exerciren habenden Privat-Herrschaft, Stadt und Markt die Vormerkung unter dem Titul eines Grund-Buchs ebenfalls eingeführet.«

³⁰⁰ Vloga v fasc. 71 (stara fascikulatura stanovskih spisov; sedaj v Müllnerjevi preuredbi) v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani.

za deželno desko ne le pri izločitvi, marveč tudi pri prepisu svobodnikov, ki se pridele posameznim gosposkam³⁰¹.

78. Ta sklep se pa zaenkrat ni izvršil. Osebna sprememba v knjigovodstvu, globoko segajoče reforme v deželni upravi, sklep cesarja Jožefa iz l. 1784 naj se glede svobodnikov do nove davčne rektifikacije prav nič ne spremeni, vse te okolnosti, ki smo o njih že obširno razpravljali, — so izvršitev za dolgo odložile. Jožefinske upravne reforme v deželi je Jožefov naslednik Leopold II. v dveh letih svojega vladanja (1790—1792) po večini odstranil, stanovski odbor je bil zopet vzpostavljen in gubernij za Kranjsko ustanovljen.

79. Stanovski odbornik Janez N. pl. Buset, ki smo ga srečali že pri graškem guberniju l. 1784 kot svetovalca, mož, ki se je sploh mnogo bavil s kmetiskim vprašanjem, je kot stanovski odbornik 25. sept. 1794 naenkrat, ne da bi bilo razvidno ali sam od sebe ali po pobudi z druge strani (morda po naredbi gubernija z dne 13. avg. 1784 o svobodnikih, ki nam ni ohranjena), v uradnem zaznamku ponovil historiat in vsebino sklepa deželnega glavarstva z dne 11. avgusta 1777, ugotovil, da se doslej na ta sklep ni nič ukrenilo in sklicuje se na dvorno odločbo z dne 17. dec. 1792, da je regulacija svobodnikov v teku³⁰², odredil, naj se pošljejo prepisi teh spisov deželnemu knjigovodstvu (Departement der prov. Staatsbuchhaltung in ständischen Angelegenheiten) v izjavo, kako naj se izvrši izločitev iz deželne deske.

Državno knjigovodstvo, oddelek za stanovske zadeve, je v svojem dokaj obširnem poročilu (3. jan. 1795) opozorilo na seznam svobodnikov, ki jih je že l. 1784 sestavilo po treh kranjskih okrožjih in jih dvorna pisarna s sporočilom cesarske odločbe s svojim dopisom z dne 19. apr. 1784 ni vrnila³⁰³. Zaradi izvršitve izločitve iz deželne deske pa je stanovski odbor sedaj odredil v smislu svoječasnega navodila deželnega glavarstva (11. avg. 1777) stanovskega odbornika Buseta in računskega svetnika Filipa Jakoba Elsnerja, ki se je že izza l. 1784 mnogo ukvarjal s svobodniki.

Delo je le počasi napredovalo. Zdi se, da mu je računski vpliv državnega knjigovodstva dal drugo pot, kot so jo imeli prvotni zasnovalci pred očmi. Osebnih stikov med odposlanci stanovskega odbora in uradom deželne deske ni mnogo čutili. Zato pa je bilo pismeno občevanje tem živahnejše³⁰⁴. Pa tudi to se je šele začelo, čim je bil dovoljen knjigovodstvu dnevničar za katastrske in zemljiškoknjižne posle. Primerjava po knjigovodstvu pregledanih in spopolnjenih seznamov gosposkam prideljenih in še obstoječih svobodnikov in njihovih dajatev za postojnsko okrožje, za katero naj bi se vpisi v deželno desko pričeli, je pokazala precejšnje neskladnosti glede osebnih in rodbinskih imen svobodnikov in glede višine njihovih dajatev. Vodstvo deželne deske (registrator Janez pl. Hrabaly) misli, da bi se mogle te neskladnosti najlaže odstraniti z osebnimi meduradnimi ustnimi pojasnili; deželno sodišče pa zelo umestno predlaga ta-

³⁰¹ Prav tam, prepis sklepa pri dopisu dež. glavarstva z dne 5. sept. 1777.

³⁰² Fasc. 26. stan. spisov v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani št. 1761 ex 1795, kjer se glasi: »... und die Freysassen-Regulierung in Verfolg Hof. Res. dd. 17. Dezember 1792 in Hinsicht aller Abteilungen in Regulierung steht.« — Te dvorne odločbe nisem mogel najti.

³⁰³ Zgodilo se je to šele 11. marca 1795 na zaprosilo kranjskega deželnega glavarstva. — Fasc. 26 št. 1761 ex 1795 stan. spisov v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani.

³⁰⁴ Fasc. 26 l. c. št. 362, 871, 1114 ex 1796.

kojšnjo izločitev svobodnikov iz deželne deske, ki naj priobči stanovskemu odboru prepise vpisov iz deželne deske (6. jun. 1796).

80. Preden je pa stanovski odbor kaj drugega ukrenil, so prekinili vsako delo na uredbi zemljiške knjige nemirni časi, ki so dosegli svoj višek v prvi francoski okupaciji kranjske dežele in Ljubljane (17. jan. do 8. maja 1797). Ta je upravo na Kranjskem za dolgo časa spravila v velik nered, zlasti ker se je pogubilo in pomešalo mnogo spisov³⁰⁵.

81. Pritožbe strank, ki so bile z zastojem vpisov v zemljiško knjigo oškodovane, so povzročile, da je zahtevalo deželno glavarstvo (11. dec. 1799) od stanovskega odbora pojasnilo, v kakšnem štadiju je delo za uredbo svobodniške zemljiške knjige³⁰⁶. Stanovski odbor ni mogel pojasniti drugega, nego da je zopet ponovil dosedanji potek prizadevanj. Prosi le končno, da se omogoči računskemu svetovalcu Elsnerju, da se more stalno posvetiti temu obsežnemu delu, ki ga zaposluje že dvajset let³⁰⁷.

82. Deželno glavarstvo je v odgovor na to medlo, nobene vneme izpričujoče sporočilo, odredilo stanovskemu oblastvu³⁰⁸, da mu pošlje takoj prepis Hrabalyjevega izkaza iz deželne deske za postojnsko okrožje in preskrbi od svoje uprave spisek svobodnikov iz imenjske knjige; enake spise naj sestavi tudi za ljubljansko in novomeško okrožje, da more izdati tema okrožnima uradoma primerna naročila. V očitnem nezaupanju do stanovskega odbora je namreč hotelo deželno glavarstvo samo začeti energično akcijo. Ta pa naj bi bila prvenstveno bolj nego na uredbo zemljiške knjige usmerjena na regulacijo svobodnikov, to je — kakor je razvidno iz sledečih ukrepov — da se do kraja izvede l. 1776 odrejena, pa še ne popolnoma uspela akcija pridelitve svobodnikov zasebnim gosposkam. S to razdelitvijo bi bilo naravno rešeno hkrati tudi vprašanje zemljiške knjige. Ako bi namera uspela, bi bilo treba svobodnike prepisati le v zemljiško knjigo zasebnih gosposk.

83. Deželno glavarstvo je v tem stremljenju (že 29. jan. 1800) ukazalo okrožnemu uradu v Postojni, da pokliče v različnih deželsko-sodnih okrajih svojega okrožja raztresene svobodnike, ki imajo poleg svojih lastnih svobodniških zemljišč še druga, podložna različnim gosposkam in jih vpraša, ne bi li hoteli tudi svoja svobodniška zemljišča podrediti kakšni teh gosposk. Pokliče naj pa tudi enega ali drugega svobodnika, ki ima samo svobodniško zemljišče, n. pr. Matijo in Luko Tomšiča, ki imata mlin in žažo v Ilirski Bistrici, jih zasliši, pozove, da navedeta naslov svoje posesti, predložita urbarsko knjižico (Stiftbüchel), jo primerja z izkazi deželne knjigovodstva in deželne deske, razjasni nastale dvome in slednjič pove svobodniku, da mu je prosto, da privoli v pridelitev tej ali oni gosposki. Zaradi take privolitve ne bo imel pri sedanjih zakonih in pod nadzorstvom okrožnega urada nobene škode, pač pa koristi; te mu naj okrožni urad razloži v smislu naredbe z dne 13. avg. 1794, pristavi pa še tudi kar more, oziraje se na krajevne razmere. Deželno glavarstvo samo menda ni bilo preveč prepričano o uspehu svoje akcije, kajti na koncu naredbe naroča okrožnemu

³⁰⁵ Fasc. 26 ad 455, št. 1970 ex 1800 (poročilo stan. odbora z dne 17. jan. 1800).

³⁰⁶ Fasc. 26 št. 1991.

³⁰⁷ Fasc. 26 ad 455 stan. spisov št. 1970 ex 1800.

³⁰⁸ Prav tam, št. 189 ex 1800 (29. jan.).

uradu, da predloži potem, ko bo nekaj svobodnikov tako zaslišanih, operat s svojim mnenjem vred, da bo mogel nadaljnje ukreniti.

Prvi poskus je napravil okrožni urad, kakor pravi sam v zapisniku z dne 13. apr. 1801, s tem, da je zaslišal oba Tomšiča. Natančno je zabeležil v zapisniku okrožni komisar Josip Vesel vsebino naredbe in vse točke ter pripomnil, da je svobodnikoma jasno in obširno razložil in tudi v slovenščini (»in ihrer Landessprach«) pojasnil. Odgovor je bil kratek. Glede posestnega naslova vsta le to, da sta podedovala zemljišče od svojih prednikov, ti pa od svojih. Zadovoljna sta s svobodniško upravo, in si ne želita druge gosposke; dajatve v Ljubljano jima niso težavne. Če pa želi vlada na vsak način izvesti svojo namero, se ne bosta pokazala kot uporna podložnika; glede gosposke, ki si jo izvolita, se še premislita. Pri tej izjavi sta ostala tudi na ponovno prigovarjanje. Kako malo pa je bil okrožni urad sam prepričan o uspešnosti odrejenega poslovanja, dokazuje to, da je še-le na urgenco (22. sept. 1801) poročal, da je že iz zapisnikov s Tomšičema razvidno, da se noben svobodnik ne podvrže prostovoljno kakšni gosposki. Po njegovem mnenju bi se morala taka pridelitev, če se že izkaže za potrebno, odrediti uradoma³⁰⁹.

84. Deželno glavarstvo pa ni mirovalo. Tudi okrožnima uradoma v Novem mestu in Ljubljani je poslalo enako naredbo kakor v Postojno in še naročilo, da odredita za ta posel okrožnega komisarja, ki se bo v to popolnoma uživel, poklical vsakega svobodnika osebno k uradu, sestavil zapisnik in poročal o vsakem primeru. Tako se bodo odstranile razmere, ki so v škodo podložnikom in nasprotujejo politični koncentraciji dežele v smislu naredbe cesarja Jožefa z dne 7. dec. 1788³¹⁰.

85. Pri okrožnem uradu v Novem mestu so bili izročeni posli regulacije svobodnikov okrožnemu komisarju Rajmundu grofu Auerspergu, ki se je vneto lotil svoje naloge. Zaslišal je najprej (21. jul. 1800) Antona Jerelo, Franca, Florijana in Miho Gregorca z Brezovice, župnije šentjernejske. Njihovo zaslišanje ni nezanimivo, ker nam odkriva sličico zamotanih podložniških razmer na Kranjskem. Glede izvora zemljišč vseh zaslišanih se je dognalo, da so bili to deli kmetije, ki jo je Anže Rožič kupil l. 1650 od Hansa Adama pl. Gallenberga. Anton Jerela ima od te kmetije eno četrtno svobodniške zemlje, kjer poseje le šest mernikov ovsa. Seveda od tega ne more živeti. Zato je vzel od pleterske gosposke v najem tri njive, a od kostanjeviške pol zemlje; to poseduje že 40 let in plačuje 7% od vsake premembe. Kako je prišlo do delitve Rožičeve kmetije, ne ve, ker se je to zgodilo že pod njegovimi predniki. Čeprav je res, da je Ljubljana daleč, vendar naj ostane vse pri starem. Potni stroški ga ne obremenjujejo, ker gre vedno eden ali drugi sosednih svobodnikov v Ljubljano po opravkih. Če so njegovi predniki to pot delali, jo hoče tudi on. Ko bi ga pa svobodniška uprava že na vsak način hotela kam prideliti, naj ga pridele kostanjeviški gosposki, kamor daje že itak svoja odrajtvila od polovice zemlje. Drugi lastnik Franc Gregorc ima tudi četrtno svobodniške zemlje in poseduje še pol

³⁰⁹ Fasc. 26. stan. spisov, št. 1970 in 1991 ex 1801.

³¹⁰ Prav tam. — Morda ima dež. glavarstvo v mislih dekret z dne 21. avgusta 1788, Handb. aller unter der Regierung Kaiser Joseph II. für die kk. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze, 16. Bd., 851 sl.

zemlje pod šentjernejsko župnijo, eno kmetijo pa pod kostanjeviško gosposko. Rožičevo kmetijo so delili pred 50 leti med štiri brate Gregorce; eden od teh je bil njegov ded. Pred kakimi 15 leti so bili že svobodniki klicani v Ljubljano, da se prepíšejo gosposkam. Nekateri so bili voljni, pa jih gosposke niso hotele sprejeti. On sam ne vidi v taki pridelitvi nobene koristi; le kresija bi imela z njimi več dela. Vendar je pripravljen, da privoli v prepis kostanjeviški gosposki, če se mu zagotovi, da ne bo imel od tega najmanjše škode. — Florijan Gregorc ima poleg četrte svobodniške kmetije še eno njivo in en travnik, ki jih je prejel njegov oče od svojega brata v zastavo. Ima pa tudi še pol podložniške kmetije pod kostanjeviško gosposko; želi pa biti prepisan s svobodniško zemljo pod novomeško proštijo. Miha Gregorc ima za Florijanu Gregorcju zastavljeno njivo in travnik manj zemlje nego ostali trije svobodniki. Poleg tega ima še četrto grunta pod šentjernejsko župnijo. Če se ukine svobodniška uprava, naj ga prepíšejo župnemu uradu v Št. Jerneju, vendar želi, da se z njim ravna kot z ostalimi svobodniki. Pri zaslišanju se je dognalo, da se v davčni knjižici zabeležene dajatve niso ujemale z uradnimi zaznamki³¹¹.

Zaslišana bi morala biti istočasno tudi še dva druga svobodnika; od teh je bil eden že l. 1776 prideljen gosposki v Tolstem vrhu, drugega pa ni bilo mogoče najti. To dokazuje, kako pomanjkljiv je bil pregled svobodnikov pri svobodniški upravi³¹². V svojem poročilu (22. jul. 1801), s katerim predlaga okrožni urad navedene izjave svobodnikov deželnemu glavarstvu, opozarja na možnost, da posamezne gosposke odklonijo sprejem svobodnikov. V tem primeru bi se moglo morda naložiti sprejem kameralnim (državnim) gosposkam in župniščem. Ker je okrožni urad tožil, kako težko je okrožnemu uradu določiti pravilne dajatve, če se vpisi ne ujemajo, je naročilo deželno glavarstvo (29. jul. 1801) stanovskemu odboru, da sestavi posebno komisijo, v katero naj pokliče tudi svobodniškega upravnika in ingrosista knjigovodstva Aumana. Ta komisija naj razpravlja in odloči o vseh težkočah, ki se pojavijo glede dodelitve gosposkam in izreče svoje mnenje v vprašanjih, ki jih stavijo okrožni uradi glede svobodniške regulacije. Sedaj, ko se je pokazal nered glede dajatev, naj se stanovski odbor potruzi, da izvede regulacijo svobodnikov³¹³.

Okrožni komisar grof Auersperg ni čakal rešitve svojega prvega poročila, marveč je nadaljeval s svojim delom. Po gosposki v Šrajbarskem turnu je povabil Krčane. Janez Schönner v Krškem je imel dve svobodniški njivi, s tremi merniki posetve, ki jih je njegov oče l. 1788 kupil na dražbi. Razen tega ima še dva vinograda pod mestom in enega pod Turnom. Rajši bi plačeval od njiv turnski graščini, ki pa je že enkrat plačilo odklonila. — Franc Verwega je imel četrto kmetije svobodniške zemlje: hišo, njivo in gozd; razen tega še vinograde, podložne turnski graščini, ki naj se ji podredi³¹⁴. — Dne 28. avg. 1801 so bili zaslišani Anton Globokar iz Malega Globokega, župnije na Krki, Jože Globokar in Miha Papež iz žužemberške župnije. Prvi je poslal Jurija Zamana, ki se je izdal za Globokarja in izjavil, da je zadovoljen z dosedanjo gosposko in

³¹¹ Fasc. 26 stan. spisov, ad Nr. 455, št. 1363 ex 1801.

³¹² Fasc. 26 stan. spisov, št. 1617 ex 1801.

³¹³ Prav tam, ad no. 455, št. 1363 in 1478.

³¹⁴ Prav tam, št. 1617 ex 1801.

ne ve, zakaj naj bi si izbiral drugo. Ko bi se le vztrajalo na tej zahtevi, naj ga pridele fužini v Zagradcu kot najbližji gosposki. Plačeval je od 1785 do 1790 na cestni tlaki letno 30 krajcarjev. Ko se je izkazala prevara v osebi, je bil Anton Globokar še sam zaslišan in je izjavil, da se je izrekel po svojem pooblaščenju za zagraško gosposko samo na pritisk uradnika in je v resnici s tako pridelitvijo zadovoljen le, če se izločijo vsi svobodniki iz oblasti svobodniške uprave. — Jožetu Globokarju iz Zgornje Krke, lastniku pol kmetije, je to njegov oče radi bolehnosti izročil l. 1787. Za skupnost, pravi, je koncentracija mogoče koristna, zase ne vidi nobene koristi. Le, ko bi se opustila svobodniška uprava in se glede dajatev nič ne spremeni, je zadovoljen, da se prideli Codellijevi graščini v Turnu pri Ljubljani, gotovo ne najbližji gosposki, pa tudi to le, kolikor se spodobi poslušnemu podložniku. Njegova najbolj vroča želja pa je, da ostane vse pri starem. Isto je izjavil tudi Miha Papež, ki je podedoval zemljo l. 1786 po svojem očetu³¹⁵.

Te, tako negativne izjave je predložil okrožni urad v Novem mestu s poročilom, da ima Anton Globokar vpisano v svoji davčni knjižici za leta 1785 do 1790 na cestni tlaki plačilo 30 krajcarjev letno, Josip Globokar za stranske ceste, Papež pa nič. Priporoča, naj se vpiše v reverze prideljenim svobodnikom, da so oproščeni naturalne tlake za komercialne in stranske ceste, pač pa plačajo prispevek za vzdrževanje stranskih cest. Okrožni urad namreč opaža, da je bojazen, da bi morali delati tlako in natura, največji zadržek, da ne privolijo svobodniki v pridelitev zasebnim gosposkam.

Za svobodniške in sploh podložniške razmere tudi ni nezanimiva izjava Mihaela Mikiča iz Artmanje vasi, župnije dobrniške. Ima svobodniško njivo, ki jo je kupil pred približno 30 leti od neke vdove, ki ne ve več za njeno ime. Kakor dokazujejo listine, ki jih je predložil, je to njivo prodal l. 1684 Matevž Pene Juriju Zoretu. Ne ve, kako je od tega prišla njiva na njegovo posestno prednico. Poleg te njive poseduje še tri kmetije, podložne pleterski gosposki, in pol kmetije pod župnišče Žužemberk. Ko ga komisar opozori, da je poleg svobodniški upravi podložen še dvema gosposkama, je izrekel bojazen, da bi moral delati pleterski gosposki od njive tlako in dajati priprego, ako se ji podvrže s svobodniško njivo. Vendar se zadovolji s to ali ono gosposko, če se mu zagotovi, da ostane vse pri starih dajatvah³¹⁶. — Matija Zorič iz iste vasi je bil lastnik svobodniške njive enakega izvora, kakor je Mikičeva. Razen te je imel še vinograd pod žužemberško gosposko; vendar naj bi se z njivo pridelil trebanjski gosposki. — Videti je, ko da bi imeli zlasti dolenski kmetje svoje razloge, da niso hoteli biti podložni eni, ampak več gosposkam³¹⁷.

Zaslišanje članov Jakuševe svobodniške družine (29. avg. 1801) je razgrnilo njeno zanimivo zgodovino, ki smo jo že prej navedli kot značilen zgled raznih načinov postanka in razvoja svobodništva³¹⁸. Matija Jakuš na Branskem, ki je imel poleg svoje polovice svobodniške zemlje še vrt, podložen imenu v Studencu in je odraštoval letno dva mernika ovsa turnski graščini pri Sv. Križu

³¹⁵ Fasc. 26 stan. spisov, št. 1769 ex 1801.

³¹⁶ Prav tam, ad n. 455 št. 1605 ex 1801.

³¹⁷ Fasc. 26 stan. spisov, št. 1605 ex 1801. — Podložništvo več gosposkam je najti tudi drugod, n. pr. na Pruskem. Prim.: Th. Knapp, o. c., 193.

³¹⁸ Gl. str. 37.

blizu Litije za steljo in les, ki ga veter podere v graščinskem gozdu, je izjavil, da se z veseljem podredi turnski graščini, toda le, če ostane pri starih dajatvah. Mogla ga bo vsaj ščititi pred mokronoškim sodnikom, ki terja od njega cestno tlako in ki zahteva zoper njega takoj vojaško izvršbo, ako je zadržan. — Franc Jakuš v Dobravici pa meji ob mokronoško gosposko, zato naj se ji prideli, če se more zanesti na obljubo, da ostane pri dosedanjih dajatvah. Njemu gre le za to; na kakšen način pa je sicer zaščiten, prepušča popolnoma oblasti.

Prav te izjave največjih dolenjskih svobodnikov, ki so živeli le od svoje svobodniške zemlje, so zelo značilne, ker kažejo, kako malo so se ti svobodniki zavedali svoje osebne in zemljiške prostosti in kako so smatrali za čisto naravno, da morajo biti pod gosposčo zaščito. Merodajni so bili zanje zgolj tvarni interesi, vprašanje višine dajatev.

Nov dokaz, kako nejasen je bil tudi oblastvu razvoj svobodniških ustanov, je bilo tudi vedno ponavljajoče se naročeno vprašanje komisarjev na svobodnike, če jim je znano, kako so prišli pod upravo stanovske svobodniške gosposke. Seveda so se razlogov svobodniki sami mogli še manj zavedati. Jakuševi so n. pr. odgovorili, da najbrž takrat, ko so si njihovi predniki delili zemljišče (1683 oz. 1691)³¹⁹.

Na Dolenjskem je bil zaslišan še Jakob Cerar v Gradcu, župniji šent-rupertski. Za doto je dobil l. 1782 od svojega tasta desetine v več vaseh. Sicer pa je imel kajžo, podložno mokronoški gosposki, kamor želi, da se pridele tudi svobodniške desetine³²⁰.

86. Dočim je novomeški okrožni urad redno zasliševal svobodnike in se trudil, da bi se izrekli za pridelitev gosposkam, je ostal ljubljanski kakor tudi postojnski skoro docela pasiven. Ta je zaslišal 20. maja 1801 le tri svobodnike: Jurija Jelovška z Vrhnike, čigar oče je kupil v Sinji gorici desetine za 1050 goldinarjev; Uršo Vogrinc, katere mož je posedoval tretji del desetine v Veliki in Mali Ligojni, ki so bile pri hiši že 200 let (od l. 1601), in pa Martina Zibelnika v Belici pri Polhovem gradcu, posestnika enega največjih svobodniških zemljišč, ki je bilo pa še vedno v imenjski knjigi pripisano njegovemu dedu. Pokazal je pogodbo, po kateri je kupil zemljišče njegov ded l. 1685 od bokalske graščine.

Deželno glavarstvo je 1. avg. 1801 poslalo ljubljanskemu okrožnemu uradu knjigovodstveni izkaz svobodnikov, pristavljajoč, da sta obe ostali okrožji že predložili zapisnike s svobodniki, zato pričakuje isto tudi od ljubljanskega. Ta je odgovoril precej razburjeno (18. avg.)³²¹. Dvakrat, pravi, je že razpisal komisar zaslišanje, toda brezuspešno, bodisi da je v izkazih navedeno bivališče svobodnikov napačno, ali pa je rektifikacijska številka nepravilna. Zato večjeja uspeha v novomeškem okrožju ni pripisovati večji marljivosti okrožnega komisarja, marveč manjšemu številu svobodnikov in večjemu redu knjigovodstva za to okrožje. Okrožni urad je zaman poskušal pojasniti obstoječa nesoglasja osebno pri knjigovodstvu in pri svobodniški upravi. Da se izogne daljnjim pisarijam in izvrši za dve do tri leta predvideno delo v treh do štirih mesecih, naj deželno glavarstvo odredi, da se sestanejo organi svobodniške uprave in držav-

³¹⁹ Fasc. 26 stan. spisov, št. 1755 ex 1801.

³²⁰ Prav tam.

³²¹ Fasc. 26 stanovskih spisov, št. 1705 ex 1801 v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

nega knjigovodstva vsak teden enkrat pri stanovskem odboru, kjer se najlaže najdejo potrebni pripomočki, da se rešijo razna vprašanja in težkoče pri regulaciji svobodnikov.

87. Deželno glavarstvo je na to pobudo naročilo stanovskemu oblastvu (28. avg. 1801), naj se že (29. julija) odrejena komisija takoj sestane in ljubljanskemu okrožnemu uradu omogoči, da vneto vrši regulacijo svobodnikov. Glede tega, če in kateri gosposki hočejo biti podrejeni, pa naj zaslišuje svobodnike le okrožni urad kot zastopnik podložnikov in ne stanovski odbor oz. njegova komisija. Pojasnjuje pa tudi okrožnemu uradu v Ljubljani, da svobodnikov, ki so bili že l. 1777 prideljeni gosposkam, ni treba več klicati k okrožnemu uradu. Sele ko bo celotno delo končano, se bo pokazalo, ako bo to potrebno.

88. Tako že dvakrat odrejena komisija za regulacijo svobodnikov (stanovski odbornik vitez Kalchberg, stanovski tajnik in svobodniški upravnik pl. Kappus in ingrosist Auman) se je sestala na posvetovanje 2. sept. 1801. Pri tem so soglasno ugotovili, da ne bo mogoče po sicer skrbno sestavljenih operativnih okrožnih uradov izvršiti pridelitve svobodnikov gosposkam. Iz zapisnikov in poročil okrožnih uradov izhaja, da je potrebno rešiti še nekaj vprašanj in mnogo pojasniti, kar delo okrožnim uradom in komisiji zelo otežuje in razteza. Zato smatra komisija za bolj priporočljivo, da se pozovejo svobodniki neposredno pred njo samo, da se takoj vse potrebno z njimi opravi. Deželno glavarstvo pa naj preskrbi komisiji likvidacijski izkaz in seznam svobodnikov po okrožjih. Začeti hoče z novomeškim okrožjem, kjer je najmanj svobodnikov, in bi se komisija sestajala redno vsak ponedeljek in torek. Na te dni naj bi jih okrožni urad pozval po šest in naznanil njihova imena za vsak dan komisiji³²².

V smislu tega sklepa je stanovski odbor (po Kalchbergu), obrazložil deželnemu glavarstvu prav natančno (14. sept.) mnenje komisije. Če pridejo svobodniki, piše poročilo, od katerih že nekateri leta niso prišli pred svojo gosposko, v Ljubljano pred komisijo, bo mogoče s pomočjo spisov, ki jih prineso s seboj, ugotoviti njihova zemljišča, primerjaje njihove navedbe z rustikalno fasijo, ki je pri knjigovodstvu, urediti popolnoma njihove dajatve, likvidirati davčne knjižice in onim, ki nimajo razen posesti nobenega drugega devolucijskega naslova, kasneje izdati manjkajoče listine³²³.

89. Že 19. septembra je deželno glavarstvo, izpremenivši svoje dne 28. avg. 1801 izraženo stališče, pritrdilo komisiji in ji naročilo, naj se dva dni v tednu posveti regulacijskemu delu³²⁴. Ker pa je na podlagi zaslišb svobodnikov, ki so mu jih predložili okrožni uradi, zaznalo, da je razvidnost, predpis in izterjava njihovih dajatev v velikem neredu, je deželno glavarstvo že 1. avg. leta 1801 naročilo stanovskemu odboru, da mora stanovska uprava sporočiti državnemu knjigovodstvu tedanje stanje svobodnikov. Šele na podlagi tega bo moglo knjigovodstvo pravilno urediti svobodniške terjatve³²⁵. V prihodnje, od l. 1802 dalje, naj te (kontribucijo, mesni krajcar, zemljiški davek (Hubsteuer) in prinos za vojaško nastavitev) pobere glavni prejemni urad (Generaleinneh-

³²² Prav tam, št. 1750 ex 1801.

³²³ Prav tam, št. 1750 ex 1801.

³²⁴ Prav tam, št. 1868 ex 1801.

³²⁵ Prav tam, št. 1564 ex 1801.

mer-Amt); likvidira in izterja pa naj zaostanke blagajnik Nikolaj Kreidl. Te odredbe se označujejo kot provizorij, ki je bil zlasti potreben, ker pravkar vpokojeni registraturni pristav Zupančič, ki je doslej izterjeval svobodniške datjave, zaradi bolezni in slabosti tega ne more več izvršiti³²⁶.

90. Že mnogo prej je moral upravnik Kappus oddati s o d s t v o nad svobodniki v spornih stvareh, ker apelacijsko sodišče v Celovcu ni hotelo več trpeti velikih zaostankov. To sodstvo je za svobodniško upravo najprej prevzel odvetnik dr. Anton Gollmajer, za njim pa po prvi okupaciji Francozov 4. dec. 1797 pravni zastopnik deželnih stanov, odvetnik dr. Andrej Ksaver Repesič (Repeschitz). Ostalo je torej svobodniškemu upravniku Kappusu le še nesporno sodstvo, zlasti sestava listin za svobodnike³²⁷.

Regulacija svobodnikov samih po stanovski komisiji ni preveč napredovala. Za zadevo vneti okrožni urad v Novem mestu se je oglasil že 24. sept. 1801, da je v smislu naročila (z dne 19. sept.) razporedil vabila svobodnikov pred regulacijsko komisijo od 17. novembra naprej, na teden, ko so poljska dela že končana in ko gredo podložniki že itak običajno na Elizabetin semenj v Ljubljano. Vabila naj bi izvrševali naborni okraji na svojo odgovornost³²⁸. Komisija je res 17. novembra 1801 začela s svojim delom³²⁹. Toda svobodniki niso prihajali v določenem redu³³⁰.

XII. Preosnove v svobodniški upravi.

(Schweiger—Repešičeva doba.)

91. Odslej je o regulaciji v spisih malo govora. Spisi regulacijske komisije same doslej niso prišle na dan. Le sem in tja izvemo kaj malega o poteku regulacije, tako n. pr. da se do maja 1802 devet dolenskih svobodnikov ni odzvalo vabilu³³¹. Še l. 1807 je vprašalo državno knjigovodstvo stanovski odbor, če je že »večkrat naročena regulacija svobodnikov«³³² izvršena. Stanovski odbornik baron Erberg je naročil, da o tem poroča svobodniški upravnik baron Schweiger³³². To poročilo pa nam ni ohranjeno. Pozneje ne slišimo več o tej akciji. Razlogov za tako počasen potek je bilo gotovo več: notranje težkoče, odpor svobodnikov, nered v upravi, tudi neugodne zunanje razmere, zlasti osebne spremembe. Jurij Jakob grof Hohenwart od srede 1801 ni več vodil deželnega glavarstva. Bil je po svojih bogatih izkušnjah kot upravnik in lastnik kolovške gosposke ves prežet potrebe, da uredi zamotane podložniške razmere na Kranjskem. Njegov naslednik grof Brandis ni čutil več te potrebe.

92. Umrl pa je tudi 16. nov. 1803 svobodniški upravnik dr. Alojzij pl. Kappus³³³. Razmere, ki so nastale po njegovi smrti, so bile še manj ugodne za

³²⁶ Fasc. 26, prav tam, št. 1564, 1750, 2145, 2127 ex 1801; 13 ex 1802.

³²⁷ Fasc. »Stanovska uprava svobodnikov«, zv. III, v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani. — O drju Repesiču nekaj podatkov: Fr. Kidrič, Prešernove odklonjene prošnje za advokaturu. ZDHV, III. (1926), 55, 56, 57; Polec, Kraljestvo Ilirija, 141.

³²⁸ Fasc. 26, o. c., št. 1969 ex 1801.

³²⁹ Prav tam, št. 2275 ex 1801.

³³⁰ Prav tam, št. 2275, 2380, 2478, 2422 ex 1801.

³³¹ Prav tam, št. 280 ex 1802.

³³² Prav tam, št. 180 ex 1807.

³³³ Fasc. 26, o. c., št. 1570 ex 1803.

kak večji pokret, kakor za njegovega življenja, čeprav se že Kappus ni preveč zavzemal za svobodniške zadeve. Po njegovi smrti je prevzel svobodniške spise stanovski odbornik Josip pl. Kalchberg skupaj s stanovskim pravnim zastopnikom dr. Andrejem Repešičem. Za provizoričnega upravnika je bil (28. nov.) postavljen stanovski akcesist Jurij Šmalc. Spomladi 1804 je bil Šmalc premeščen k glavnemu prejemnemu uradu. Zato so v seji stanovskega odbora 18. maja 1804 uvideli, da od Šmalca ne morejo več zahtevati, da bi nadaljeval likvidacijo svobodnikov. Stanovski odbor je imenoval nato za svobodniškega upravnika novega stanovskega tajnika Antona barona Schweigerja Lerchenfeldskega. Ker so se pokazale v dosedanji upravi svobodniških poslov marsikatero pomanjkljivosti, ki so dale dovolj povoda za pritožbe, tudi glede izvrševanja nespornega sodstva, je izrekel Schweiger željo, da se mu predado posli šele, čim se te pomanjkljivosti odpravijo. Zato so Šmalcu naročili, da izroči baronu Schweigerju najprej urbarje, zemljiške knjige in spise. Na podlagi izročene gradiva naj novi upravnik skupno z dr. Repešičem ugotovi pomanjkljivosti uprave in predlaga odpomoč. Po tem pregledu izročeni spisov se je izvršila predaja svobodniških poslov 1. dec. 1804 v navzočnosti stanovskega odbornika barona Erberga. Baron Schweiger je pri tem sestanku ugotovil: 1. da iz nobenega izročeni urbarjev ni mogoče posneti natančnih in pravih urbarialnih dajatev. Zato je treba odrediti, da se sestavi tak urbar, po katerem se bo mogla ravnati uprava pri izterjevanju davkov; 2. ni nobene prave zemljiške knjige, brez katere ni pravih poslovanja; 3. dosedanja beležna knjiga za listine, ki se sestavljajo za svobodnike pri njihovi upravi, je zelo pomanjkljiva; 4. ni najti nobenega vložnega zapisnika za svobodniške spise. Za odpravo teh nedostatkov naj se mu dovoli dnevničar; sodne posle naj pa opravlja tudi še naprej dr. Repešič. Ta je pri prevzemu pojasnil natančno svoje dosedanje poslovanje. V spornih stvareh je opravljal vse sam; v nespornih pa je postavljaj varuhe in skrbnike. Depozite, pupilarne in judicialne, je pošiljal glavnemu prejemnemu uradu. Določiti bi bilo sedaj, kdo naj sestavlja ženitna pisma za nedoletne svobodnike. Doslej jih je delal sam, za polnoletne pa upravnik. Razjasniti bo treba, kdo naj daje ženitna dovoljenja nedoletnikom, kdo opravi zaporo, kdo izvrši inventuro. Vse odsvojitvene pogodbe mora delati svobodniška uprava, ker vodi zemljiško knjigo. Zemljiškooknjižne spise je on dovoljeval, uprava jih je izvrševala. Sestavljal je letne izkaze o sodstvu za apelacijsko sodišče. Želi tudi, da sme za rešitev večkrat neznatnih sporov subdelegirati najbližji dominij, do katerega ima upravičeno zaupanje. Za prihodnje predlaga, da se uredi v sodstvu delokrog njemu in svobodniški upravi tako, da se za sporne stvari uvedejo tiskani poravnalni odloki (Vergleichsdekrete)³³⁴; on kot sodnik (Ortsrichter) pa nastopi le takrat, kadar se zglaši pri

³³⁴ Iz spisov je razvideti, da so imeli tudi svobodniki (kakor podložniki) poravnalni urad. V Repešičevih spisih je najti n. pr. spis: 30. septembra 1802: »Vom Wirtschaftsamt der Freisassen wird dem... bedeutet, dem Klagebegehren nachzukommen, bei obwaldenden Anstand aber beide Teile 15. X. d. J. 9 Uhr früh zum Versuche eines gütlichen Vergleiches anher erscheinen sollen.« — Ker se niso pogodili »werden die Parteien in dieser Streitsache im Wege Rechtens angewiesen« (15. X. 1802). Posloval je dr. Repešič takrat na Starem trgu št. 176 (16), tam je imela kasneje tudi francosko-ilirska notarska komora svoj sedež. (Prim.: A. Dimitz, Geschichte Krains, II, 343.)

njem tožnik s poravnalnim odlokom svobodniške uprave in mu naznani, da uprava spora ni mogla poravnati. V tem primeru izvede pravdo z izvršbo vred.

V nespornem postopku skrbi svobodniška uprava le za hitro naznanilo smrtnih primerov, napravi na tiskanem obrazcu poročilo o sodni zapori in izroči to z vsemi prilogami njemu, sodniku, v izvršitev vse zapuščinske razprave, ki spada v njegov delokrog. Vse sirotinske položbe, kakor tudi vse druge sodne položbe mora sodnik poslati stanovskemu oblastvu, ki jih položi v blagajno glavnega prejemnega urada in obvesti o tem stranke. Vsi pupilarni posli, ki se primerijo po zapuščinski razpravi, spadajo v področje svobodniške uprave. Ta je pristojna tudi za napravo vseh pogodb in izvršitev vknjižb. Za krajevnega sodnika naj se postavi pravnik; za tega je gotovo najbolj primeren pravni zastopnik deželnih stanov.

Tem sporazumnim Schweigerjevim in Repešičevim predlogom je stanovski odbor popolnoma pritrnil. Schweigerju sicer ni dovolil posebnega dnevničarja, pač pa, da sme uporabljati uradnega praktikanta za napravo urbarja in zemljiške knjige ter za ureditev svobodniške registrature. Hkrati je dr. Repešiča potrdil še naprej za svobodniškega sodnika, izročivši mu še nesporno sodstvo v predlaganem obsegu³³⁵.

93. Izterjevanje svobodniških dajatev pa je povzročalo stanovskemu oblastvu še vedno dosti težav. Z davki za l. 1804 je sicer pobral blagajnik Nikolaj Kreidl na zastankih izza l. 1801 gld 2.144, ostalo pa je še vedno 777 gld 42 kr zastanka. Seznam zastankov počenši z l. 1802 je predložil Kreidl šele oktobra 1805, ker ga bivši upravnik Šmalc ni prej sestavil. Kreidl predlaga, da se izterjajo ti zastanki pod grožnjo vojaške izvršbe in pošlje seznam zastankov do l. 1804 kazenskemu izterjevalcu (Strafbote)³³⁶. Ta predlog je ponovil še l. 1806³³⁷. L. 1807 so uvedli nove davke: osebni, imovinski, razredni, ki se niso določevali, kakor doslej druge davščine, po kontribucijskem goldinarju, marveč po posebnih osebnih in imovinskih izkazih. Kreidl je predlagal, naj se ti davki tudi za svobodnike odmerijo po okrajnih dominijih, v katerih okrožju imajo svobodniki svoj sedež. Toda stanovski odbor je ta predlog zavrnil, češ da naj se ravna s svobodniki kakor z vsemi podložniki in naj jih pokličejo k njihovi upravi v Ljubljano.

94. Kakor že Kappusu, so bili tudi njegovemu nasledniku baronu Schweigerju svobodniški posli, kolikor mu jih je bilo ostalo, skrajno nadležni; izvrševal jih je zanj večinoma kanclist Zupančič. L. 1808 ga je na prošnjo tudi v zemljiškoknjižnih poslih večkrat nadomeščal svobodniški sodnik dr. Repešič.

XIII. Svobodniška uprava za francoskega medvladja.

95. Francosko medvladje je tudi v svobodniški upravi marsikaj izpremenilo. Francozi so dali pod zaporo vse avstrijske spise, med temi tudi svobodniško zemljiško knjigo. Ker se je svobodniški upravnik baron Schweiger umaknil pred Francozi iz dežele, so svobodniki v svojih zemljiškoknjižnih poslih obletavali

³³⁵ Fasc. 26, l. c., št. 1691 ex 1804.

³³⁶ Fasc. 26, l. c., št. 59 ex 1805.

³³⁷ Fasc. 26, l. c., št. 591 ex 1805.

dr. Repešiča. Na njegovo osebno prošnjo je francoski generalni intendant dovolil, da so mu izročili: 1. zapisnik o napravljenih listinah (Verbriefungsprotokoll); 2. zaznamek o intabulacijah (das Protokoll für die Intabulationen); 3. svobodniško zemljiško zaznamovalno knjigo (Grundvormerkbuch); 4. svobodniški urbar. Na poziv generalnega intendanta je prevzel Repešič tudi vodstvo zemljiške knjige. Ko so uvedli kolkovan papir za uradne spise, je izvrševal zemljiškooknjizne vpise na posameznih kolkovanih polah. To je trajalo do leta 1812, ko je bila ustanovljena v Ljubljani hipotečna pisarna za vsa zemljišča na Kranjskem. V tem letu je izročil Repešič vse prej navedene knjige (razen urbarja) greffierju civilnega tribunala, da je mogel dajati strankam zahtevane prepise. Po odhodu Francozov so ostali ti spisi v sodni registraturi³⁸⁸.

XIV. Zemljiška knjiga svobodnikov.

96. Iz pravkar navedenega sledi z vso gotovostjo, da se je zemljiška knjiga svobodnikov vendarle napravila. Knjige, ki jih je izročil Repešič francoski upravi, so nam razen zapisnika o intabulacijah tudi ohranjene³⁸⁹.

a) Ohranjeni urbar, ki je tvoril z zaznambno knjigo po tedanji uredbi zemljiško knjigo, je ostal stari, kakor ga graja upravnik baron Schweiger ob prevzemu l. 1804, navajajoč, da iz njega niso razvidne vse denarne dajatve. V vezani knjigi (mali folio) brez skupnega napisa in brez kakega zaznamka glede časa in načina postanka so svobodniki vpisani vanj po treh deželnih četrtih. Prvi del ima napis: »Freisassen in Obercrain« (l. 1—195); drugi (196—223) le napis »Untercrain«; tretji (224—288) napis »Innercrain«. Vsak del ima svojo paginacijo; s poznejšo roko je izvedena poleg teža še tekoča paginacija za celo knjigo. Po teh razdelkih svobodniki niso razvrščeni v abecednem redu. Za vsakega sta določeni dve strani: na levi strani ima glava v napisu označeno najprej župnijo, včasih tudi vas z natančnejšo oznako po sodnem okraju in župniji ter ime svobodnika; na desni strani je zgoraj na glavi oznaka nepremičnine in fol. št. Na levi strani pod zaglavjem so vpisi glede sprememb lastnika in bremen; na desni pod zaglavjem samo vpis davčne naklade z morebitnimi premembami³⁹⁰. Najstarejša vpisa (list 28/v in 120/v) se nanašata na l. 1767, ne da bi mogli reči, da se je vpis res takrat izvršil, najmlajši pa je iz l. 1811 (list 4/v in 5/v). Po fran-

³⁸⁸ Poročilo dr. Repešiča guberniju z dne 24. jul. 1815 v Repešičevih spisih (fasc. »Stavovska uprava svobodnikov«, VII, v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani).

³⁸⁹ Potem, ko sem jih dolgo zaman iskal v ljubljanskih sodnih arhivih, sem jih našel po naključju na podlagi zapiskov † prof. Fr. Komatarja: »Summarische Verzeichnung der nicht fachmännisch verwalteten staatl. Archivbestände«, I. Heft, str. 17 (v hrabi gdč. Marije Roosove v Kranju) v arhivu okrajnega sodišča v Kranju. Imajo inv. št. dež. sodišča 119—123 in so prišle v Kranj najbrž, ko so jih rabili pri napravi zemljiške knjige. Nahajajo se sedaj v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani.

³⁹⁰ Primer takega vpisa (navedeni urbar, list 18/v in 19): na levi strani: v zaglavju, Wodizer Pfarr und Dorf — Anton Purgar (prečrtano »Anton« in napisano nad tem »Thomas Purger«); spodaj: »obstehende Huben ist unter 21 März 1787 an den Sohn Thomas Purgar umgeschrieben worden.« — »Den 21. August 1810 auf die Kinder und Erben des Thomas Burger Helena, Anton, Mitza und Gertraud Burger umgeschrieben worden.« — Na desni strani v zaglavju: »Von einer Huben. Keuschen Nr. 12, Nr. 32, Nr. 1 — Fol. 18/39; pod zaglavjem: Anlag pro Dominicali Fl 20 ½ | 13.45 ½
pro rusticali " 13.25

»Hier wird abgeschrieben die dem Matheus Ömmersa verkaufte Käusche mit der Ord-Gabe per . . . 34 kr. Fernern werden abgeschrieben, die dem Blas Burger abgetretene Käusche, ein Acker mit ein Waldantheil mit der Ord-Gabe per 2.33.«

coski okupaciji ni v ubarju nobenega vpisa več. Na treh mestih (list 72, 82, 146) je prepisan v urbar tudi ves vpisni naslov.

b) Sicer so pa vpisani vpisni naslovi v drugo knjigo (fol^o, listov 682), ki ima na zunanji strani trdih platnic napis: »Grundvormerkbuch der landschaftlichen Freisassen in Krain«. Začenja se z listino z dne 30. jan. 1793, konča pa z listino z dne 1. marca 1832 in vpisnim dovoljenjem z dne 19. sept. 1832. Poleg listin so vpisani v to knjigo tudi prepisi zemljiško-knjižnih odlokov.

c) Zapisnik o napravljeneh listinah, ki ga je Schweiger grajal ob prevzemu, je bil nanovo začel l. 1805 (Verbriefungsprotokoll der landschaftlichen Freisassen in Krain). Iz za francoske okupacije pa do konca l. 1832 je rabila tudi ta knjiga za zbirko listin prav kakor prej navedena zaznambna knjiga.

97. Kdaj se je začela voditi zemljiška knjiga pri svobodniški upravi, ni mogoče z gotovostjo ugotoviti na podlagi razpoložljivega gradiva. Prvi vpis listine iz l. 1793 v zemljiško zaznambno knjigo je nekak terminus a quo; tudi še ne moremo reči, kdaj so bili izločeni vsi svobodniki iz deželne deske. L. 1804 se to še ni zgodilo; kajti sicer bi ne bil razumljiv odgovor, ki ga je dal upravnik Kappus koroškimi deželnim stanovom na njihovo vprašanje (19. jan. 1803), kdo izvršuje na Kranjskem sodstvo nad svobodniki in kdo vodi zanje zaznambo bremen na njihova zemljišča, z drugo besedo, zemljiško knjigo. Kappus odgovarja namreč (29. jan. 1803), kar tukaj prvič čujemo, da je razlikovati na Kranjskem dvoje vrst svobodnikov, eno, kojih zemljišča so vpisana kot dominikalna v deželno desko. Ti plačujejo svoje dajatve neposredno stanovskemu prejemnemu uradu, drugo vrsto pa, ki imajo večinoma tudi dominikalna zemljišča, ki so pa vpisana v poseben urbar. Le-ti so podsodni deželnemu svobodniškemu upravniku, kateremu plačujejo tudi dajatve; on pa jih odrajuje prejemnemu uradu³¹¹. Z drugo besedo: za podsodnost svobodnikov je merodajna edino okolnost, je li svobodnik vpisan še v deželno desko ali pa že v svobodniški urbar³¹².

XV. Ostanke svobodniške uprave po l. 1814 in prestanek svobodnikov l. 1848.

98. Po odhodu Francozov so postali svobodniki po uredbi z dne 1. avgusta 1814 podsodni novoustanovljenim okrajnim gosposkam. Na uredbo njihove zemljiške knjige pa so pozabili. Zato se od 1. avgusta 1814 dalje glede svobodniških zemljišč ni moglo nikjer vpisovati v zemljiško knjigo, ker za to ni bil nihče pristojen³¹³. Tudi se ni znova ustanovila posebna uprava za svobodnike, zlasti ker po Francozih opravljeni deželni stanovi še niso bili obnovljeni.

Sele na pritožbo strank, da ne morejo dobiti podatkov iz zemljiške knjige, je vprašalo apelacijsko sodišče v Celovcu (12. jun. 1815) deželno sodišče v Ljubljani, kje se nahaja svobodniška zemljiška knjiga. Deželno sodišče samo je mo-

³¹¹ Ta navedba popolnoma nasprotuje prej navedeni odredbi deželnega glavarstva z dne 1. avg. 1801.

³¹² Fasc. 26, l. c., št. 95 ex 1803. — Prav tam, št. 373 ex 1803 navedeni Matija Samec v Dolini pri Trstu se je 1779 podredil gospostvu tržaške škofije, pa prosi za izločitev iz deželne deske, ker je podsoden deželnemu sodišču v Ljubljani.

³¹³ Št. 7024 ex 1815, arhiv dež. vlade v Nar. muzeju v Ljubljani.

ralo vprašati provizorični gubernij, ta pa je zvedel šele iz zanimivega pojasnila Repešičevega (z dne 24. jul. 1815) o francoski upravi svobodnikov in o prej opisani usodi njihove zemljiške knjige. Prav ko je provizorični gubernij (1. avg.) pozval deželno sodišče, naj se izjavi, če ne misli, da bi bilo primerno, da vodi zemljiško knjigo dež. deska, je že apelacijsko sodišče (24. julija 1815) odredilo, da se zemljiška knjiga svobodnikov izroči čimprej deželnemu sodišču v Ljubljani v začasno upravo. Pri tem se sklicuje na podobno odredbo z dne 20. marca 1815 za Koroško, kjer so zemljiško knjigo svobodnikov, ki so jo upravljali tamkaj deželni davčni uradi kot upravne oblasti svobodnikov, izročili deželnemu sodišču v Celovcu³⁴⁴. Repešič pa je izročil tudi še hranjeni urbar deželnemu sodišču koncem avgusta 1815.

99. Kmalu po obnovitvi kranjskih deželnih stanov l. 1818 je deželno sodišče začetkom l. 1821 načelo vprašanje, naj bi li ne upravljalo zopet stanovsko oblastvo zemljiško knjigo kakor prej. Razlogov za to pobudo iz spisov ni mogoče dognati. Domnevamo pa, da jih je iskati v potrebi, napraviti novo zemljiško knjigo.

Apelacijsko sodišče v Celovcu nameri deželnega sodišča ni ugovarjalo. Pač pa se je izrekel proti njej komorni prokurator, češ da prvič prejšnji stanovi niso bili obnovljeni, marveč s temelja novourejeni; njihov delokrog določa natančno ces. pat. z dne 29. avgusta 1818, ki pa ne omenja vodstva zemljiške knjige svobodnikov. Zato bi bilo za vršitev tega posla potrebno vladarjevo pritrnilo. Drugič je ta posel združen z odgovornostjo in mogočimi regresnimi zahtevki, ki bi se proti stanovom ne mogli uveljavljati, ker ti kot celota nimajo nobene imovine več. Tretjič so upravljali stanovi prej tudi imenjski kataster (»Gültenkataster«), ki ga sedaj tudi več ne vodijo. Iz teh razlogov komornega prokuratorja Debelaka se je tudi gubernij izrekel v negativnem smislu. Zato je ostalo vodstvo zemljiške knjige pri uradu deželne deske.

100. Vprašanje obnovitve uprave svobodnikov pa se je načelo l. 1832, ko so razpravljali o pripadnosti depozitov, ki so jih ob francoski zasedbi radi varnosti odnesli iz dežele in jih ob zopetni avstrijski zasedbi vrnili. Ob tej priliki se je izkazalo, da se obresti na imena svobodnikov glasečih se deželnih obligacij že 18 let niso izplačevale, ker se zadolžnice niso glasile na posamezne svobodnike, marveč skupno na njihovo upravo, ki je pa tedaj več ni bilo³⁴⁵. Zato je gubernij vprašal stanovsko oblastvo (12. apr. 1832), bi li ne bilo potrebno, da se zopet osnuje posebno svobodniško upravno oblastvo. Ta odredba je povzročila, da so začeli v stvari že ne več poučeni stanovski organi poizvedovati po spisih o svobodnikih, ki so se nahajali pri stanovski upravi. Tem poizvedbam se imamo zahvaliti za ohranitev in ureditev važnih virov za svobodniško vprašanje³⁴⁶.

³⁴⁴ Št. 8076 in 8508 ex 1815, spisi dež. vlade v Nar. muzeju v Ljubljani. — Po okrožnici z dne 31. jan. 1815 (Grundvormerkbuch, fol. 295) so se morali vsi vpisi, ki so se izvršili v francoskem hipotečnem uradu, do konca decembra prenesti v pristojne zemljiške knjige in deželno desko. Taki prenosi so za svobodnike kaj maloštevilni in so izvršeni na listih 295, 299, 301, 302, 310 zemljiške zaznambne knjige za svobodnike.

³⁴⁵ Fasc. 10, št. 386 ex 1830 spisov ilir. gubernija, sedaj v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani.

³⁴⁶ Prav tam, št. 177 ex 1832; 101, 201, 268, 343, 363, 446 ex 1833; 58, 104, 179, 183, 357, 441 ex 1834; (Repešič je tedaj izročil še zadnje svob. spise, ki jih je imel; prim. prav tam št. 407 ex 1832 in 249 ex 1834).

101. Spise, ki so jih nabrali tedaj stanovski organi, je treba razdeliti v tri skupine. V prvi skupini so sodni spisi bivšega »krajevnega sodnika svobodnikov« dr. Repešiča: zapisniki o spornih stvareh svobodnikov, o zapuščinskih razpravah in drugih privatno-pravnih zadevah svobodnikov. Te spise je skrbno uredil v fascikle, ter označil z rdečimi rimskimi številkami in napravil natančen seznam prosvitljeni odvetnik deželni stanov dr. Maksimilijan W u r z b a c h meseca maja 1834³⁴⁷. Drugo skupino je sestavil stanovski tajnik Edvard grof Lichtenberg iz spisov stanovskega a r h i v a junija 1834, tretjo pa istega meseca registrator Kamilo grof Thurn iz spisov kranjske stanovske r e g i s t r a t u r e. Tudi ta dva zbiralca sta sestavila seznam k svojima zbirkama. Sredi junija 1835 je stanovsko oblastvo izročilo pregled teh spisov posebni komisiji, sestoječi iz stanovskega odbornika Volbenka grofa Lichtenberga, tajnika Edvarda grofa Lichtenberga in stanovskega nadzornika Franca pl. Possannerja.

Komisija je v svojem poročilu (27. dec. 1834)³⁴⁸ predlagala, da se spise prve (Repešičeve) zbirke, kolikor zadevajo privatne pravice posameznih svobodnikov, odstopijo okrajnim sodiščem, ki so stopila na mesto posebnega svobodniškega sodišča. Nekateri odlomki, ki so brez vrednosti, naj se uničijo. Spisi pa, ki se ne dajo deliti ali zadevajo svobodnike vobče kakor tudi spisi druge in tretje zbirke naj se, ker so za zgodovino svobodnikov važni, shranijo in izroče nadzorstvu stanovskih posestev (ständische Realitäten-Inspektion), ki naj bo v prihodnje upravna oblast svobodnikov.

Ta skrb za zgodovino svobodnikov kaže, da so še takrat poznali važnost in zanimivost svobodniškega pojava. Njegov razvoj je bil že sodobnikom težko umljiv. Vselej, kadar je bilo rešiti kako vprašanje glede svobodnikov, so vedno iznova iskali po raztresenih starih spisih in višjim instancam pojasnjevali pojem in upravo svobodnikov. Značilna pa je ta skrb za zgodovino tudi za to dobo, v kateri se je pravkar začelo po vsej Srednji Evropi zanimanje za domačo preteklost in so se ustanavljala pokrajinska zgodovinska društva in se je zlasti takrat snoval tudi ljubljanski deželni muzej. Na srečo se pa niti spisi, ki jih je komisija določila, da se odstopijo posameznim okrajnim sodiščem, niso odstranili iz stanovske registrature.

102. Stanovsko oblastvo je pritrdilo predlogom komisije in v poročilu na gubernij (20. jan. 1835)³⁴⁹ prosi za obnovitev posebne svobodniške upravne oblasti. Kajti izza avstrijske reokupacije vodi pač deželna deska zemljiško knjigo svobodnikov, v vseh drugih upravnih ozirih so pa popolnoma osiroteli in potrebujejo vsekakor svoje zastopstvo v varstvo svojih interesov v prihodnosti. Gubernij se s tem poročilom ni zadovoljil. Naročil je (6. febr. 1835)³⁵⁰ stanovskemu oblastvu, da odgovori izčrpno na vprašanja, ki mu jih je stavil že l. 1832 in mu pošlje spise tretje skupine, iz katere je po poročilu stanovskega odbora razvidno, kako je nastala svobodniška upravna instances. Temu pozivu se je odzval stanovski odbor s poročilom z dne 10. marca 1835³⁵¹, v katerem po nje-

³⁴⁷ Fasc. »Stanovska uprava svobodnikov«, zv. I, II, v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

³⁴⁸ Spisi deželne vlade, fasc. 14—21 ex 1836 pri št. 17681 v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

³⁴⁹ Prav tam.

³⁵⁰ Prav tam.

³⁵¹ Prav tam.

govori vsebini priznava nepotrebnost posebne svobodniške upravne in sodne instance. Nephemiški svobodniki imajo svojo podsodnost pri okrajnih sodiščih, plemiški pri deželnem sodišču, upravno pa so podrejeni okrajnim gosposkam. Zato bi vršilo nadzorstvo stanovskih posestev le vodstvo zemljiške knjige in pravno pomoč v zadevah deželnih, na svobodnike se glasečih obligacij.

Stanovski odbor bi takoj poslal guberniju zahtevane stare spise o svobodniški upravi, ko bi se ne bal, da bi se s proučevanjem teh spisov zadeva le še bolj zavlekla. Kajti ti spisi pojasnjujejo pač zgodovino nekdanje obstoječe svobodniške uprave, ne pa njenega postanka. Služiti bodo mogli le prihodnji svobodniški upravi in posameznim svobodnikom za razjasnilo pred l. 1809 obstoječih razmer. Zato predlaga le vnovič prenos zemljiške knjige za svobodnike od deželne deske k nadzorstvu stanovskih posestev. Referent, gubernijski svetnik baron Taufferer, je napravil na to poročilo stanov le izvleček iz spisov, kjer je ponovil historiat svobodniškega vprašanja izza l. 1832 z zanimivim pogledom na razmere koroških svobodnikov, nato pa ga je leto nato (31. marca 1836) brez rešitve izročil svojemu nasledniku³⁵².

Sedaj je dobila spise v izjavo komorna prokuratura, ki se je v svojem mnenju (26. jul. 1836)³⁵³ vnovič izrekla zoper izročitev zemljiške knjige in sicer iz razlogov, ki jih je navedla že l. 1821. Razen tega prokuratura še opozarja, da je odredil dvorni dekret z dne 7. febr. 1828 št. 2740, naj se do končne ureditve sodišč in okrajev v Iliriji vodijo zemljiške knjige po dosedanjih predpisih. Ta začasna ureditev pa govori za to, da se glede vodstva zemljiške knjige za svobodnike nič ne spreminja. Kajti načela javnega hipotekarnega instituta in svojstvo svobodniških zemljišč kažejo na to, da se bo pri prihodnji ureditvi zemljiške knjige ravnalo s svobodniškimi zemljišči kakor z ostalimi zemljišči kraja, v katerem se nahajajo.

Gubernij je v svoji odločitvi dne 1. avg. 1836 naročil stanovskemu odboru, naj vnovič razloži zahtevo stanov po vodstvu zemljiške knjige, ker cesarski patent o obnovitvi deželnih stanov z dne 29. avg. 1818 o tem nič ne določa. Tudi naj pojasni razloge, zakaj hoče prenesti zemljiško knjigo in kakšne koristi si obeta; pri tem naj se ozira tudi na odgovornost in stroške, ki bi bili s tem poslom združeni. Tega naročila pa stanovski odbor menda ni nikdar izvršil, vsaj v spisih takega poročila ni najti.

103. Kakor je iz posameznih spisov³⁵⁴ razvidno, je nadzorstvo stanovskih posestev (od 1835 dalje) hranilo le stanovske spise o svobodnikih. Zemljiško knjigo je še dalje vodila deželna deska. Koncem drugega ali prvi dve leti tretjega desetletja 19. stoletja je bila, po vpisih soditi, napravljena nova zemljiška knjiga³⁵⁵.

Mesto urbarja se je sestavila nova glavna knjiga. Vsak vložek je obsegal dve strani: na prvi strani je združen današnji imovinski in lastninski list, druga stran je bremenski list. Prva stran ima dva razdelka; v prvem so vpisani se-

³⁵² Spisi deželne vlade v Ljubljani, fasc. 14—21 ex 1836, št. 5562, 6088 v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani.

³⁵³ Prav tam, k št. 17681.

³⁵⁴ Fasc. »Stanovska uprava svobodnikov«, VII. zv.

³⁵⁵ Tega iz spisov deželne deske in dež. sodišča ni mogoče posneti, ker so spisi zelo skartirani. Spisi bivšega apelacijskega sodišča v Celovcu mi niso bili dostopni.

stavni deli svobodniškega zemljišča in pa zemljiški davki kakor so bili naloženi ob rektifikaciji; v drugem razdelku so vpisani lastniki zemljišča. Ob napravi knjige so vpisali v ta razdelek vse dotedanje lastnike, kolikor jih je bilo mogoče dognati in sicer po možnosti z navedbo leta pridobitve zemljišča in pridobitvenega naslova. Prvi razdelek je večinoma tiskan v gotski kurzivi, le davčne številke so pisane; drugi razdelek ima naslov: »Besitzer«. Bremenska stran ima rubrike: Nr. (Tek. št.); »Haftend« Fl. Kr.; »Gelöscht«. Prepisani so v to rubriko tudi vsi starejši vpisi bremen, tudi če so bili že izbrisani³⁵⁶.

Od 1. jan. 1833 so morali upravljati zbirko listin ločeno od glavne vpisne knjige³⁵⁷. Zato so takrat sklenili staro zaznambno knjigo (Grundvormerkbuch) in so napravili novo knjigo listin: »Instrumentenbuch«, ki so od nje ohranjeni vsi trije zvezki³⁵⁸.

104. Ko je bilo s ces. patentom z dne 7. sept. 1848 odpravljeno podložništvo in s tem stanovska neenakost prebivalstva, iz katere je svobodništvo zrastle, so svobodniki, ki že izza francoskih Ilirskih dežel niso imeli več svoje uprave in so ohranili le še svojo lastno zemljiško knjigo, popolnoma izgubili tla.

Urad deželne deske je vodil zemljiško knjigo kranjskih svobodnikov še do l. 1851. Po nalogu apelacijskega sodišča z dne 27. marca 1851, št. 1049³⁵⁹, jo je oddal okrajnemu sodišču v Ljubljani, ki jo je raztrgalo po vložkih in posamezne vložke poslalo po legi zemljišč pristojnim sodiščem po deželi. Če je bilo več svobodnikov v okrožju sodišča, so posamezna sodišča³⁶⁰ vložke zvezala v posebno zemljiško knjigo svobodniških zemljišč dotičnega okraja. Vpisovali so pa še kar naprej v te obstoječe vložke nekdanjih svobodnikov. Šele z napravo nove zemljiške knjige v zadnjih dveh desetletjih preteklega stoletja so tudi te vložke prenesli v splošno zemljiško knjigo.

³⁵⁶ Vzorec prvega razdelka prve strani:

Urb. Nro. 50		
Rectif. Nro. 98 ½		
Freisassen-Realität: Eine Hofstatt unter Conscr. No. 38 u. 39. In Laibacher Kreise, Pfarr S. Peter ausser Laibach, Dorf Pollana Vorstadt.		
Von dieser Freysassen-Realität war nach der Rectification jährlich in die Landschaft zu bezahlen	fl	kr
An Contribution und Steuer	1	¾
„ Fleisch-Kreutzer	—	10
„ Militärquartier Beitrag	—	1¼
„ Schreibgeld	—	3
welche Gaben aber nach der dermal bestehenden Steuer-Verfassung erloschen sind.		
vide Fol. 56 im alten Urb. I.	Zusammen . .	1 15 *

* Številke pisane, vse drugo te rubrike tiskano.

³⁵⁷ Indeks predsedstvenih spisov dež. sodišča v Ljubljani.

³⁵⁸ »Instrumentenbuch der landschaftlichen Freisassen in Krain«, fol^o, I. zv., 476 listov; 1833—1840; II. zv. 474 listov; 1840—1848; III. zv. 376 popisanih listov, 1848—1850. Tudi te knjige sem našel kakor ostale zvezke zemljiške knjige svobodnikov v registraturi okr. sodišča v Kranju; nahajo se sedaj v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani.

³⁵⁹ Nalog naveden v posameznih vložkih.

³⁶⁰ N. pr. okrajno sodišče v Ljubljani in Kamniku.

XVI. Pomen svobodnikov.

105. Pozneje svobodnikov v uradnih spisih ne srečavamo več. Njihov postanek in svojstvo je bilo treba, kakor smo se večkrat prepričali, že za njihovega obstoja vedno iznova pojasnjevati. Še tem bolj se je na to pozabilo, ko so utonili v splošnem pravnem izenačenju vseh slojev, zlasti kmečkih. Njihovo ime, označujoče svobodnejši položaj med nesvobodnimi kmeti, je že zbuvalo domišljijo, različne predstave in rodilo nerealne domneve o njihovem postanku in položaju, celo znanstvenikov. Videli so v njih ostanke svobodnih Slovencev in nekakšno domače plemstvo. Globlji pogled v preteklost z drobno-gledom znanstvene resnice je moral razbliniti tudi tukaj marsikatere, čeprav rodoljubne iluzije.

Brezpomembni pa svobodniki v naši preteklosti vendarle niso bili. Prosto razmerje do svobodniške zemlje jih je dvigalo nad množico podložnikov skoraj v ravno vrsto s plemiškimi zemljiškimi posestniki; vžigalo je njihov ponos in ga vzdrževalo in krepilo med našim kmečkim stanom. Iz njihovih vrst je izšlo tudi pri nas nekaj plemičev, n. pr.: Oblaki — baroni Wolkenšpergi, Lukančiči — baroni Hertensfelški, Šivici — pl. Schivizhoffni, Premrovi — vitezi Premersteini, ki pa seveda za naše narodno življenje nimajo pomena, ker so se večinom izgubili v drugorodnem elementu^{360a}.

Drugod je bil ugled imena »Freisass« morda še večji nego pri nas. Stremeli so po prestanku svobodnikov celo po podelitvi tega golega naslova. Treba je bilo šele pojasniti, da ta naslov ne pomenja plemiške vrste in se ne podeljuje³⁶¹. Tudi za pravno življenje svobodniki pri nas niso bili brez važnosti. Osrednja svobodniška uprava, stoječa pod očitnim vplivom sodnikov in odvetnikov ograjnega sodišča in stanovskega uradništva, je vplivala na pravo izenačujoče. Uveljavljala je med našim ljudstvom tuje pravo in pomagala k še močnejšemu zatiranju domačih pravnih običajev in sicer neposredno med svobodniki, posredno pa tudi med ostalim podložniškim stanom.

XVII. Nepravi svobodniki.

106. To vse, kar smo doslej izvajali, velja za tkzv. deželne svobodnike, »landschaftliche Freisassen«, t. j. kmetske lastnike svobodnih, v imenjski knjigi obdavčenih zemljišč, ki so bili osebno in glede svobodniških zemljišč upravno in sodno podrejeni svojemu oblastvu pri stanovski upravi. Imamo pa na bivšem Kranjskem tudi še primer druge vrste svobodnikov. Po ohranjenih pravnih spisih kostanjeviške gosposke³⁶² so bili nekateri klevevški podložniki, ki se nazivajo »Kaufrechter oder Aigenthumber und Perggenossen« ali večjidel »Kauf-

^{360a} O plemičih iz svobodniške rodbine Wubitschev (Bobičev) v Mostah pri Kamniku prim.: Fr. Stelè, GMS IX (1928), 33, op. 19^a.

³⁶¹ Ernst Mayerhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst 1901⁵, V., 126 («Der Titel 'Freisasse' bezeichnet keinen Adelsgrad und wird gegenwärtig nicht mehr verliehen. Minist. des Innern Z. 2963/MI ex 1865»).

³⁶² »Kostanjevica — Razni spisi in procesi«, fasc. XIII, Klagsschrift wider die Kaufrechter zu Weinberg, spisi št. 7 in fasc. IV v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani. (Prijazno opozorilo g. kolege Kelemine, ki se mu sploh za mnoge usluge pri sestavi tega spisa srčno zahvaljujem.) — Prim. M. Dolenc, PZ, 219, kjer ne loči klevevških »Freisässov« od deželnih svobodnikov.

rechter und Perggenossen«, semintja pa tudi »Freisässer«. Dolžni so dajati po svojih kupnih pismih klevevški gosposki letno 1 gld nemške veljave in ji delati le en dan v tednu tlako. Klevevški oskrbnik jih pa s tepežem in zatiranjem (s keho — »Keichen«) sili k večjim dajatvam, zlasti k dajatvi greštine (prediva)³⁶³.

Ne da bi imeli po teh spisih iz leta 1730 jasen pogled, se zdi, da se imenujejo tukaj z nazivom »Aigenthumber« in »Freisässer« posestniki podložnih zemljišč po kupnem pravu (Kaufrecht), ki uživajo po svojih kupnih pogodbah posebne prednosti manjših dajatev in olajšanje tlake. Se li je ta naziv »Freisäss«, ki se ga gosposkine odločbe nekam ogibajo in rabijo večinoma le »Kaufrechter oder Aigenthumber oder Perggenossen«, uvedel po analogiji deželnih svobod-posebne prednosti manjših dajatev in olajšanja tlake. Se li je ta naziv »Freisäss«, tudi mnogoter in spremenljiv³⁶⁴, na podlagi razpoložljivega gradiva ni moč odločiti. Vsekakor pa teh »Freisässov« ne smemo zamenjati z deželnimi svobodniki.

XVIII. Razmerje svobodnikov do tako zvanih »Freileute« in do kosezov.

107. Odgovoriti hočemo končno le še kratko na vprašanje, v kakem razmerju so svobodniki z drugimi svobodnejšimi kmeti, ki jih najdemo še v poznem srednjem veku na našem ozemlju na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, s tako zvanimi »Freileute« in s kosezi.

Pravni in socialni položaj prvih je raziskoval Ljudmil Hauptmann³⁶⁵. Po teh raziskavah so se označevali v zgodnjem srednjem veku z nazivom »Freimann« (Freileute) oni ne popolnoma svobodni (»minderfreie«) kmetje, ki so posedovali po dednem pravu tkzv. prosto kmetijo (»Freihube«), od katere so služili s tlako, ki ni imela socialno omadežujočega značaja hlapčevskega dela. Izza 16. stol. je pa po Hauptmannu oznaka »Freileute« obsegala vse rokodelce, dninarje, ki niso imeli nobenega zemljišča in so gostovali pri kakem podložniku gosposke, ali ljudi, ki so se preselili celo na zemljišče druge gosposke, pa so ostali z njo po tkzv. »Freirecht« ali »Freigeld«, nekakšnem osebnem davku, v podložniški zvezi.

Razlika med svobodniki in »Freileute« srednjega veka (o poznejših ni treba niti govoriti) je očitna. »Freileute« so še vedno le podložniki tudi z ozirom na svojo »Freihube«, čeprav podložniki v višjem položaju nego navadni tlačani; svobodniki pa so v razmerju do svobodniške zemlje popolnoma svobodni. Po tem, kar smo povedali o postanku svobodnikov, ne moremo govoriti o tem, da bi se razvili svobodniki iz teh »Freileute«, čeprav so tudi ti po Hauptmannu nastali po delni osvoboditvi.

Tudi za razjasnitev druge vrste svobodnejših, pa vsaj v poznejšem srednjem veku ne popolnoma svobodnih kmetov v naših deželah, kosezov ali ple-

³⁶³ Jakob Kelemina, Pravne starine slovenske v filološki luči, GMS, XIV (1933), 60; glej tudi L. Hauptmann, Die Freileute, Carinthia, 1910, 100. zv., 284, ki smatra »das Brechen des Flachses« za nedvombeno tlačansko delo (»knechtischer Dienst«).

³⁶⁴ Ti klevevški »svobodniki« spominjajo na češke »dēdinice« (dedne kmete), (gl. str. 9), na salzburske (gl. str. 12) in štajerske (gl. str. 13) svobodnike starejše dobe.

³⁶⁵ Ludmil Hauptmann, Die Freileute, Carinthia, 1910, 100. zv., 12 sl. zlasti 30, 33.

rechter und Perggenossen«, semintja pa tudi »Freisässer«. Dolžni so dajati po svojih kupnih pismih klevevški gosposki letno 1 gld nemške veljave in ji delati le en dan v tednu tlako. Klevevški oskrbnik jih pa s tepežem in zatiranjem (s keho — »Keichen«) sili k večjim dajatvam, zlasti k dajatvi greštine (prediva)³⁶³.

Ne da bi imeli po teh spisih iz leta 1730 jasen pogled, se zdi, da se imenujejo tukaj z nazivom »Aigenthumber« in »Freisässer« posestniki podložnih zemljišč po kupnem pravu (Kaufrecht), ki uživajo po svojih kupnih pogodbah posebne prednosti manjših dajatev in olajšanje tlake. Se li je ta naziv »Freisäss«, ki se ga gosposkine odločbe nekam ogibajo in rabijo večinoma le »Kaufrechter oder Aigenthumber oder Perggenossen«, uvedel po analogiji deželnih svobod-posebne prednosti manjših dajatev in olajšanja tlake. Se li je ta naziv »Freisäss«, tudi mnogoteren in spremenljiv³⁶⁴, na podlagi razpoložljivega gradiva ni moč odločiti. Vsekakor pa teh »Freisassov« ne smemo zamenjati z deželnimi svo-

Na str. 94 čitaj 11. vrsto od zgoraj pravilno :

nikov, ali so bili tukaj vplivi drugih dežel, kjer je bil pomen izraza »Freisass«

znem srednjem veku na našem ozemlju na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, s tako zvanimi »Freileute« in s k o s e z i.

Pravni in socialni položaj prvih je raziskoval Ljudmil Hauptmann³⁶⁵. Po teh raziskavah so se označevali v zgodnjem srednjem veku z nazivom »Freimann« (Freileute) oni ne popolnoma svobodni (»minderfreie«) kmetje, ki so posedovali po dednem pravu tkzv. prosto kmetijo (»Freihube«), od katere so služili s tlako, ki ni imela socialno omadežujočega značaja hlapčevskega dela. Izza 16. stol. je pa po Hauptmannu oznaka »Freileute« obsegala vse rokodelce, dninarje, ki niso imeli nobenega zemljišča in so gostovali pri kakem podložniku gosposke, ali ljudi, ki so se preselili celo na zemljišče druge gosposke, pa so ostali z njo po tkzv. »Freirecht« ali »Freigeld«, nekakšnem osebem davku, v podložniški zvezi.

Razlika med svobodniki in »Freileute« srednjega veka (o poznejših ni treba niti govoriti) je očitna. »Freileute« so še vedno le podložniki tudi z ozirom na svojo »Freihube«, čeprav podložniki v višjem položaju nego navadni tlačani; svobodniki pa so v razmerju do svobodniške zemlje popolnoma svobodni. Po tem, kar smo povedali o postanku svobodnikov, ne moremo govoriti o tem, da bi se razvili svobodniki iz teh »Freileute«, čeprav so tudi ti po Hauptmannu nastali po delni osvoboditvi.

Tudi za razjasnitev druge vrste svobodnejših, pa vsaj v poznejšem srednjem veku ne popolnoma svobodnih kmetov v naših deželah, k o s e z o v ali p l e-

³⁶³ Jakob Kelemina, Pravne starine slovenske v filološki luči, GMS, XIV (1933), 60; glej tudi L. Hauptmann, Die Freileute, Carinthia, 1910, 100. zv., 28^a, ki smatra »das Brechen des Flachses« za nedvombeno tlačansko delo (»knechtischer Dienst«).

³⁶⁴ Ti klevevški »svobodniki« spominjajo na češke »dědinice« (dedne kmete), (gl. str. 9), na salzburske (gl. str. 12) in štajerske (gl. str. 13) svobodnike starejše dobe.

³⁶⁵ Ludmil Hauptmann, Die Freileute, Carinthia, 1910, 100. zv., 12 sl. zlasti 30, 33.

m i č a r j e v (»Edlinge«) je doslej največ prispeval L. Hauptmann, čeprav problema še ni rešil³⁶⁶. Po njegovih izvajanjih³⁶⁷ smo imeli na Slovenskem sredi 13. stol. še popolnoma svobodne koseze, vendar pa že poleg takih, ki so se podali v varstvo gospodov, t. j. v podložništvo. Za 14. in 15. stoletje navaja Hauptmann samo primere p o d l o ž n i h kosezov. Dasi so ti uživali za svoje posebne službe (zlasti stražno in sodno) krajevno različne svoboščine, tako pri razpolaganju s svojo zemljo, kakor glede tlake in dajatev, so bili vendar, kakor je razvidno iz urbarjev, le podložniki zasebnim gosposkam. Torej ni mogoče smatrati svobodnikov, ki so bili že v 16. stol. glede svojih svobodniških zemljišč popolnoma svobodni in nikomur podrejeni, za »prejšnje koseze«³⁶⁸.

Ne glede na razliko v svobodi in ne oziraje se na to, kar smo dognali o postanku svobodnikov, govori proti temu, da bi bili ti nekakšni nasledniki kosezov, tudi dejstvo, da v krajih, ki jih še danes njihovo ime izdaja za prejšnja skupinska bivališča kosezov (Koseze v različnih predelih slovenskega ozemlja)³⁶⁹, svobodnikov ne najdemo³⁷⁰. Tudi so svobodniki v vseh časih, v katerih zanje vemo, neprimerno številnejši, nego so bili nekdanji kosezi. Slednjic bi postanka svobodnikov sploh ne mogli razložiti v pokrajinah, kjer naših kosezov ni bilo, kakor n. pr. v čeških deželah.

Vsaka teh vrst kmetjskih prebivalcev v naših deželah je bila pač sui generis.

XIX. Svobodniško sodstvo.

a) Procesno pravo svobodnikov.

a) Pristojnost in pravdni postopek svobodniškega sodišča.

108. Dočim pojasnjuje zgodovina uprave svobodnikov njihove zunanje razmere, osvetljuje sodstvo bolj notranje življenje in gospodarsko stanje. Sodni zapisniki izza 1690 do srede 18. stol. so precej bogati in dosti zgovorni viri za spoznavanje pravnega življenja svobodnikov.

³⁶⁶ Ludmil Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten. MIOG, 36 (1916), 260 sl.; isti, Staroslovenska družba in njeni stanovi, ČSJK, I. (1918), 85 sl., zlasti pa isti, Karantanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava. Posebna dijela Jugosl. Akad. znanosti, knjiga XVII (1925), 296. — J. Kelemina, Pravne starine slov. v filološki luči, GMS, XIV (1933), 63. — Prim. tudi Aleksander Solovjev, Seljaci plemiči u istoriji jugoslov. prava, Arhiv za pravne i društvene nauke, knjiga XXXI, br. 5 (1935), 455.

³⁶⁷ L. Hauptmann, Karantanska Hrvatska, o. c., 307. — Po Hauptmannu navedenim dodaj še zanimiv primer plemičarjev v metliškem reformiranem urbarju (1610), fol. 126, v arhivu pri Nar. muzeju: »Also werden absonderlichen denen beschribnen Suppunterthanen etliche so ad Marginem verzahent EdlingerUndterthanen genandt, die fürstliche Freyhaiten vnd Lehensbrief über Ire hueben bekomen vnd der taglichen Robath dardurch befraydt worden, vnd seyn dieselben khain andere Robath zu thuen schuldig, alleyn daß wan ein aufPott im Landt beschicht, das auch die Gildtpferdt Ims Feldt ziehen müssen, so seyn sie Irer Herrschaft Jedtwederer ain SambRoss Ims Feldt zugiben schuldig, wie dan auch mit Brieftragen gewartig seyn, vnd wan man im Gschloß Mötling was Paut sein sie darin zu helffen vnd die Notturfft zu zufieren schuldig. Wie dan auch von dem Stattfeldt den TraidtZehendt in der Herrschaft Mayrnhof einzufuhren.«

³⁶⁸ Metod Dolenc, PZ, 133 trdi apodiktčno: »Fevdskemu upravnemu območju so bile odmaknjene tupatam nasebine svobodnjakov (svobodnikov, svobodinov, Freisassen), prejšnjih kosezov.«

³⁶⁹ Ljudmil Hauptmann, Karantanska Hrvatska, o. c. 298.

³⁷⁰ N. pr. v Kosezah pri Moravčah, pri Vodica, pri Ljubljani in tudi v Zagorju jih ne najdemo. Pač pa je bil v klasični Blažji vasi na Koroškem še l. 1835 en svobodnik (fasc. 14—21, št. 4997 ex 1836 ilir. gub. v arhivu Nar. muzeja v Ljubljani).

Ko se ti viri za nas začno, torej koncem 17. stol., je bil zgoraj (str. 52 sl.) obširneje razloženi razvoj svobodniške upravne pa tudi sodne instance že končan. Kakor že tam navedeno, je *stano vski knjigovodja* izvrševal sodstvo nad svobodniki v vseh civilnih in malotnih kazenskih stvareh. Izvrševal je to sodstvo v spornih stvareh redno kot sodnik poedinec, bodisi sam osebno ali po svojem namestniku v knjigovodstvu. Zlasti v zadnjih letih Dinzlovega poslovanja koncem 17. stol. je vodil svobodniško sodstvo redno njegov namestnik Sebastijan Rakovec-Raigersfeld, v zadnjih letih tega pa njegov namestnik Franc Henrik Wagner in pozneje zlasti Leopold Caharija Rastern. So bile pa tudi krajše dobe, v katerih je knjigovodjo nadomeščal drug funkcionar, n. pr. od 8. jul. 1713 do 31. okt. 1714 skoraj vedno odvetnik dr. Franc Ludvik Radič; od 13. jun. 1716 do 31. dec. 1717 pa odvetnik pri ograjnem sodišču dr. Franc Ignacij Pogačnik³⁷¹.

Za posamezna sodna opravila, ki so se morala vršiti izven njegovega sedeža n. pr. za krajevni ogled ali tudi za izvedbo dokaza po zaslišanju oddaljenih prič, so delegirali stanovski knjigovodje kot »nepristranske sodnike« (unparteiische Richter), prav delegirane sodnike, sposobne može različnih poklicev. V nespornih poslih, *t a k i h*, ki so se morali vršiti na posestvih svobodnikov izven Ljubljane, n. pr. vedno pri inventurah, je bilo tako delegiranje ali substituiranje pravilo. Stanovski knjigovodje so substituirali bodisi oskrbnike³⁷² svobodništvu bližnjih večjih gospodk, župnike³⁷³ ali v bližini Ljubljane tudi stanovske uradnike³⁷⁴.

V enem primeru je razvidno iz zapisnikov, da so bile klicane priče k zaslišanju »alhero in das Landhaus in die Schranenkanzlei«³⁷⁵. Ta zunanost ni brez pomena zato, ker moremo sklepati na neki vpliv sodstva juristov ograjnega sodišča in njihovega pisanega postopnika na nepisano formalno in materialno pravo svobodnikov. Ta vpliv se kaže deloma tudi v izberi prisednikov iz vrst odvetnikov in sodnikov ograjnega sodišča, kadar je bilo treba te pritegniti k razpravam.

109. Tožbe zoper svobodnike so vlagali svobodniški in nesvobodniški tožniki ustno pri stanovskem knjigovodstvu. Če je bilo treba storiti to osebno ali je mogel to opraviti tudi pooblaščenec, iz zapisnikov ni razvidno. Na ustno tožbo je izdal knjigovodja ali njegov namestnik vedno najprej »povelje na pečat« (Gebotspetschaft) ali dekret, s katerim je zapovedal tožencu, da v določenem (navadno 14 dnevem) roku zadosti tožbenemu zahtevku ali pa pride določenega dne, običajno nekaj dni po preteku 14 dnevnega roka, k razpravi³⁷⁶. Ta odlok je knjigovodja dobesedno vpisal v zapisnik, prepis pa izročil tožniku, da ga sam vroči tožencu.

³⁷¹ Gl. str. 14, 15.

³⁷² Fasc. 67, 68, 71 (rodbine A—L in M—Z) v arhivu pri Nar. muzeju.

³⁷³ N. pr. vipavskega župnika Dominika Repiča (spis Radič, fasc. 67, 68, 71, rodbine M—Z v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani, inventar z dne 19. I. 1794; šmartinskega župnika Jožeta Novaka (inv. Jankovič 1755, prav tam rodbine A—L) in duhovnika Jožefa Čepona v Zvarulah (inv. Gašperja Vozla 27. V. 1747, prav tam rodbine M—Z).

³⁷⁴ Prav tam fasc. 67, 68, 71 (rodbine A—L in M—Z) v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani.

³⁷⁵ 13, IV. 1703, st. 35.

³⁷⁶ Primer takega povelja: »Michaelen Lauter oder Merva, Freisassen, wird hiemit aufgelegt des Primusen Weida hinterlassener Wittib die schuldigen 20 Cronen sambt den ausständigen Interesse, inner 14 Tagen zu bezahlen, in widrigen aber gegen iro auf den 27. dito alhero zu Verhör zuerscheinen. Laibach, den 1. Juli anno 1715.«

V primerih, kjer je bila višina vtoženega zneska že vnaprej dvomljiva, n. pr. pri odškodninskih zahtevkih, se je glasilo povelje na pečat, da se stranki v 14 dneh poravnata n. pr. tako, da nepristranska moža (»unparteiische Männer« ali »ehrbare Männer«), določivši zemljiško mejo, ocenita n. pr. po popašnji ali košnji ali s posekanjem dreves povzročeno škodo, ali pa prideta k razpravi³⁷⁷. — Kaj zanimivo je poravalno povelje v sporu med Anžetom in Adamom Jakušem. Zadnjemu se ukaže, da pride s svojim bratom pred grofa Jošta Vajkarda Barbota in Ferdinanda Ernsta Galla-Gallensteina »mit allen gehorsamen Respect«, jima razloži svoj spor (»seine Notturft vortrag«) in sklene, če mogoče, poravnava. Če pa to ni mogoče, naj se pokori razsodbi, ki jo bosta grofa izrekla po primernosti. Ko bi bil pa v enem ali drugem oziru neposlušen, naj ga deželno sodišče v Mokronogu prime, vrže v ječo in ne izpusti, dokler ne plača vseh stroškov in kazen 12 cekinov³⁷⁸.

Precejšnja mnogovrstnost tožbenih zahtevkov kaže na dokaj razvito pravno življenje. Sporni predmet iz kratkih povelj na pečat sicer ni vedno jasen, pač pa toliko razviden, da ga moremo vsaj v glavnem zaznati.

Imamo nekaj tožb na izročitev svobodniških zemljišč, jasen dokaz, da so ob koncu 17. stol. tudi zemljiške tožbe spadale pred stanovskega knjigovodjo³⁷⁹. Druge tožbe so vložene n. pr.: na izročitev listin³⁸⁰; pogosto na izplačilo dediščine in odpravščine³⁸¹; razveljavljenje ustne oporoke³⁸²; na izplačilo poselskega zaslužka³⁸³; zdravniškega honorarja³⁸⁴; odvetniškega ekspenzarja³⁸⁵; na izročitev na svobodniško (Jakušovo) zemljišče pribeglih podložnikov³⁸⁶; na plačilo župniku dolžne bire³⁸⁷; razlike pri menjavi zlatnikov³⁸⁸ in na povračilo davka (Herrnanforderung) za odkupljeno desetino³⁸⁹. Redke so bile tožbe na plačilo dolga. Denarne terjatve so bile pač večinoma zavarovane z zastavami.

110. Ako toženec ni zadostil tožbenemu zahtevku ali se nista stranki poravnali, sta prišli k razpravi, za katero je bil rok v pečatnem povelju že določen. Razprava se je vršila pred stanovskim knjigovodjo; ali njegovim namestnikom kot sodnikom poedincem ali pa pod njegovim predsedstvom ob navzočnosti prisodnikov kot zbornim sodiščem. Kdaj so morali pritegniti prisodnike, iz razprav ni mogoče posneti. Njihovo število je bilo kaj različno (1—9), ne da bi

³⁷⁷ 14. VI., 30. X., 22. XI. 1692 (radi pokošene trave in obsekanih dreves); 20. XI. 1713 (po živini povzročene škode).

³⁷⁸ 21. VII. 1741 »... soll er gehebt, in die Keichen gesetzt, auch so lang er alle Unkosten nicht bezahlt, die Straf von 12 Dukaten nicht erlegt aus der Keich nicht erlassen werden, darnach er sich von schwerer Straf zu hüten wissen werde«.

³⁷⁹ 8. IV. 1690 (vračilo travnika); 2. V. 1690 (izročitev svobodniškega zemljišča); 24. IX. 1696 (mlina); 18. IV. 1705 (radi dveh krajčkov njive); 1. IV. 1734 (izročitev domca in kupne pogodbe); 9. IV. 1734 (vinograda); 14. VI. 1743 (hišice).

³⁸⁰ 30. VI. 1692; 28. VIII. 1717; 1. IX. 1728 in 17. IX. 1729 (od desetine).

³⁸¹ 8. IV. 1690; 17. V. 1690; 3. V. 1692; 20. I. in 2. III. 1693; 26. III. in 29. XI. 1716; 11. IX. 1728; 12. II. 1729; 13. VI. 1742.

³⁸² 21. XI. 1692.

³⁸³ 2. V. 1692; 22. VII. 1745.

³⁸⁴ 18. VII. 1721 in sl. (dolgotrajna pravda vipavskega ranocelnika radi 90 liber in 12 soldov).

³⁸⁵ 17. VI. 1728 (6 gld. 14 krajcarjev).

³⁸⁶ 2. V. 1690.

³⁸⁷ 19. II. 1742.

³⁸⁸ 17. V. 1692.

³⁸⁹ 12. VIII. 1692.

mogli razbrati iz razprav in spornih predmetov kakšno pravilo³⁰⁰. Niti v dveh zaporednih razpravah v isti zadevi ni bilo enako število prisodnikov³⁰¹.

V razmerju z vloženimi tožbami so razprave primeroma redke. Tako je bilo l. 1690 n. pr. le 9 razprav; l. 1692 le 7; od novembra 1690 do junija 1691 ni bilo nobene razprave. Podobne številke veljajo tudi za kasnejšo dobo. Gotovo je vzrok za ta pojav tudi ta, da so se stranke rajši poravnale ali pretežno malenkostnim tožbenim zahtevkom ugodile, kakor bi prihajale k sodišču v Ljubljano, ki je bila ob takratnih prometnih razmerah za premnože svobodnike tako zelo oddaljena.

Če se je pri razpravi pokazalo, da je pravdna stvar zamotana, se je moglo tožniku naročiti, da ponovi ustno tožbo pismeno³⁰².

- ³⁰⁰ Po 1 prisodnik: 3. XI. 1690; 30. VI. 1692; 9. I. 1693; 22. VI. 1699; 22. VII. 1710; 9. VIII. 1721; 1. VII., 24. VII., 16. IX. 1730; 18. V. 1741; 8. II. 1743;
 po 2 prisodnika: 21. IX. 1692; 12. II., 5. III. 1693; 13. VII. 1699; 8. V. 1700; 14. VI. 1721; 13. VIII., 19. IX. 1722; 20. V., 16. VII. 1723; 4. VI. 1724; 24. V., 3. VI. 1730; 18. VIII., 18. IX. 1732; 2. VII. 1738; 4. XII. 1741; 4. VI. 1745;
 po 3 prisodnike: 17. V., 26. VIII. 1690; 23. XII. 1692; 8. I., 5. III. 1693; 16. IX. 1721; 17. IX. 1723; 14. VIII. 1728; 29. III., 24. V., 30. VI., 7. XII. 1730; 15. II., 16. X., 18. XI. 1732; 30. I. 1733; 5. III. 1736; 10. VII. 1738; I. IV. 1740; 30. V. 1741; 6. III. 1744; 12. VIII., 20. XII. 1745;
 po 4 prisodnike: 2. V. 1690; 12. IX. 1699; 1. II. 1724; 9. IV. 1729; 21. VIII. 1731; 11. VI., 22. XI. 1732; 3. VI. 1733; 26. II., 14. XII. 1734;
 po 5 prisodnikov: 2. V. 1690; 6. VIII. 1729; 7. IV., 22. VIII. 1731; 30. I. 1733; 8. VIII. 1735; 11. VII. 1737;
 po 6 prisodnikov: 25. II. 1690; 10. XI. 1691;
 po 7 prisodnikov: 29. XI. 1737; 28. IX. 1738.
 po 9 prisodnikov: 6. III. 1717.

Prisodniki svobodniškega sodišča, ki smo jih mogli zbrati iz sodnih zapisnikov, so bili (letnice poleg imen značijo čas prisodništva) odvetniki ograjnega sodišča: dr. Abramsperg Franc Jožef 1738—1741; dr. Burger 1690; dr. Camusig 1690; dr. Capus 1690, (Karl Josip (?), IMK, 1900, 154); dr. Florijančič Štefan pl. Grienfeld 1690 (IMK, 1900, 148, 192; Schviz, 181); dr. Garzarolli, tudi Garzarollhoffen 1724—1745; dr. Gottscheer (Hočevar) Janez Jurij 1690 (IMK, 1900, 52, 153); dr. Heigl 1716, 1717; dr. Höffer Janez Friderik 1690 (IMK, 1900, 199; Schviz, 149); dr. Kärnburg pl. Ignacij Mihael, 1731—1738 (gotovo potomec Janeza Jakoba Karnerja, kasneje pl. Kärnburga, IMK, 1900, 155); dr. Kappus 1734; dr. Koprivnik 1717; dr. Merzenheimb pl. Janez Hieronim 1723—1724 (oče dr. Mrcina Blaž, IMK, 1900, 212); dr. Mugerle pl. Janez Andrej 1692 (IMK, 1900, 82, 160, 212); dr. Nagelhaimb (Naglost) pl. Janez Krstnik 1723—1738 (A. Globočnik, Übersicht d. Verw. u. Rechtsgesch. d. Landes Krain, 17); dr. Obresa 1716—1717; dr. Pappler Janez Franc 1690 (IMK, 1900, 160); dr. Pogačnik Franc Ignacij 1737—1741; dr. Pucher pl. Puchenthal Janez Anton 1732 (IMK, 1900, 219); dr. Raab Anton Friderik 1690 (IMK, 1900, 220); dr. Ruessenhoffen pl. (?) 1732—1744; dr. Ruessenstein pl. 1734; dr. Schifferstein pl. Janez Krst. sen. 1724—1734; dr. Schifferstein pl. jun. 1729; dr. Smrekar 1733—1745 (za rodbino prim. IMK, 1900, 228); dr. Strupi 1724; dr. Schwitzen pl. Pavel Valentin 1690 (IMK, 1900, 227; Schviz, 180); dr. Učan Franc Žiga 1710 (GMS, XI (1930), 37; dr. Weinizer Janez B. 1730—1733; dr. Weisele 1729; dr. Verniz 1722—1741; dr. Wogathej (Bogataj) Franc Krištof 1744 (IMK, 1900, 138); dr. Wrembfeld pl. Ferdinand 1692 (IMK, 1900, 238); dr. Zewull (Čebulj) 1744; dr. Zopf 1724; dr. Zorn Ignacij Leopold. — Razen onih pristavov knjigovodstva, ki so bili kasneje kot knjigovodje sami upravniki in predsedniki sodišča, torej Raigersfelda. Rasterna, so bili prisodniki še pristavi: Wollwitz Lorenc 1699 (IMK, 1900, 237); Wagner Janez Jurij od 1690 dalje (IMK, 1900, 234); Merijasec (Meriasez) Tomaž Seifrid 1721—30; Tschadesch (Čadež) Franc; potem stanovski uradniki: de Bartolis Vincenc 1699—1729; Ehrenreich Janez Krst., sollicitator 1690—1699 (IMK 1900, 191; Schviz, 180); dr. Felber Janez Krst., pristav stan. tajnika, 1721; Haselbach Janez Jurij, računski uradnik, 1728, 1729; Hiseneder pl. 1728; Jelovšek, rač. uradnik pri knjigovodstvu, 1721—24; Kovačič Janez Krst. 1692; Koprivnik Andrej 1690—93; Lusnar ali Luser 1731—34; Malič Janez Krst., sollicitator 1730—31; M(o)rak Jakob 1728; Mugerle Josip, dež. sindik, 1692; Peer Jurij Josip, sollicitator, 1722—24; Petteneck pl. Josip 1699 (rodbina: IMK 1900, 216); Pibernik 1717; Pober 1716—1717; Prešern Franc Ks. 1741; Ramschissel 1736, 1745; Rozman Anton Feliks, rač. uradnik, 1728; Steinhoffen pl. Franc Ernest, sollicitator, 1720; St[r]einberger 1741; Živkovič (Schiffkovitsch) 1690 (IMK, 1900, 239); Vermatti Janez Anton, stanovski tajnik, 1721; Završnik, 1741. (Mnogo teh stanovskih uradnikov je navedenih IMK, 1900, 73, 74.) V enem primeru (15. IX. 1716) je bil prisodnik tudi župnik iz Št. Vida na Dolenjskem.

³⁰¹ 25. II. 1690; 12. VIII. 1692.

³⁰² N. pr. 6. V. 1690.

Postopanje je bilo ustno, pa ne vedno neposredno, kajti priče so se navadno, če tudi ne redno, zaslišavale po zaprošenih sodnikih. Zapisniki so zelo kratki, zapisujejo se le glavni momenti razprave in bistvene izjave strank. V oznaki pravdne stvari so navedene le stranke z imenom in priimkom, navadno brez bivališča, in pravdni predmet.

Pravdni zastopniki sicer niso nikjer navedeni³⁹³, pač pa je iz nekaterih mest v zapisnikih³⁹⁴, iz vsebine navedb strank in njihovih ugovorov, ki so mogli izvirati le od učenih pravnikov, razvidno, da so prišle stranke k razpravam s pravnimi zastopniki. Iz nekaterih primerov je tudi posneti, da zastopa mož ženo³⁹⁵ ali brat sestro³⁹⁶ ali oče nedoletnega sina³⁹⁷.

Če toženec na dvakratni pečat ni prišel k odrejenemu naroku, je tožnik dosegel svoj zahtevek (»seine Sprüch erstanden«) in je mogel zahtevati »Behebbrief« t. j. kontumačno sodbo.³⁹⁸ Če se je kontumacirani toženec zavezal plačati tožniku »expensas ritardati processus«, more doseči restitucijo (ev. sodbo na kasacijo kontumačne sodbe)³⁹⁹. Kontumačno sodbo je mogoče doseči ne le pri prvi razpravi, marveč tudi pri daljnjih narokih, n. pr. če toženec ne pride in ne priseže naložene prisege⁴⁰⁰.

Če je toženec ugovarjal, je sodišče odločilo, da tožnik dokaže svojo tožbo. Sodba je torej v tem postopku dokazna sodba (Beweisurteil) nemškega postopka. Ta dokazna sodba ni dokazni interlokut (Beweisinterlokut), t. j. dokazna dejstva se ne navajajo posamezno in ne odreja, kar naj kdo posebej dokaže (Burkhard Seuffert, Drei Register, 289). Odločba se glasi: »Abschied. Auf des Beklagten Widersprechen ist der Kläger seine Klag zu erweisen schuldig« (28. VI. 1690). Vendar so pravde z obsežnejšim postopkom, ki zahteva več narokov, le zelo maloštevilne. Redko naletimo na pravdne ugovore, običajne v postopku občega prava te dobe⁴⁰¹: exceptio separationis, plus temporis, incompetenciae, fori, generalis libelli, de iudicio sisti, iudicatum solvi, excussio nis ter ordinis. O ugovoru incompetenciae so razpravljali pri posebnem naroku⁴⁰².

V svrhu odločitve spora se strankam nalažata iuramentum calumniae⁴⁰³, iuramentum decisivum⁴⁰⁴, manutentionis⁴⁰⁵ in suppletorium⁴⁰⁶; o procesualnem pomenu teh priseg pa tukaj, prav kakor o ugovorih ne moremo razpravljati⁴⁰⁷.

³⁹³ M. Dolenc, Pravosodstvo pri novomeškem inkorp. uradu itd. ZZR, I, 84, 85; Pravosodstvo klevške in boštanske graščine, ZZR, V, 236.

³⁹⁴ 12. IX. 1690; 13. VII. 1792; (»Beklagter durch seinen Bestellten«); (»Beklagter und ihr Besteller«).

³⁹⁵ 7. VII. 1699; 4. III. 1722; 14. XII. 1723; 25. V. 1730; 11. I. 1746.

³⁹⁶ 28. VI. 1690; (v zakonskem sporu).

³⁹⁷ 6. V. 1690.

³⁹⁸ 22. VI. 1691; 10. XI. 1692; 27. II. 1709; 20. V. 1703; 26. III. 1722; 11. V., 12. VI., 13. VIII., 12. IX., 19. IX. 1722; 29. XI. 1732; 30. I. 1733; 7. I. 1745 (prim. tudi MMK, XV, 1902, 155).

³⁹⁹ 13. VIII. 1722; (prim. tudi N. Beckmann, Idea iuris, o. c., 82).

⁴⁰⁰ 8. IV. 1723; prim.: Burkhard Seuffert, Drei Register, o. c., 293.

⁴⁰¹ 30. VI. 1692; 19. IX. 1722; 18. V. 1741; 4. VI. 1745 (v tem primeru je pripomnjeno: »Man stehe nicht im Hofrecht zu deme, so dem geklagten seine Notturften allegando vorzutragen nicht benomben.« — Prim. Beckmann, 142 sl.

⁴⁰² 30. VI. 1692.

⁴⁰³ 22. II. 1723; 3. VII. 1745.

⁴⁰⁴ 22. II. 1723; 17. XII. 1729.

⁴⁰⁵ 29. XI. 1732.

⁴⁰⁶ 7. IX. 1716; 14. VIII. 1734.

⁴⁰⁷ O pomenu teh vrst priseg gl. N. Beckmann, o. c., 231, 232. — V sicer popolnoma nemških zapisnikih je ohranjenih nekaj slovenskih priseg: 19. IX. 1716; 1732 (str. 69); 11. XII. 1734; 1. VI. 1744 (prim. tudi 26. III. 1700, kjer pa besedilo ni navedeno).

V primeroma maloštevilnih primerih, v katerih se je vršilo dokazovanje po pričah⁴⁰⁸, se je zgodilo to v oblikah občega procesa po vlaganju dokaznih členov (Weisungsartikel) in protivprašanj nasprotnika (»Gegenweisung«) ter z zaslišanjem pri posebnem, v določenih rokih odrejenem naroku⁴⁰⁹. Ni pa bilo potrebno, da so se protivprašanja vložila takoj. Moglo se je to zgoditi šele po (pri?) zaslišanju prič, kateremu je mogel prisostvovati nasprotnik stranke, katere priče so se zasliševale⁴¹⁰. Rzsodba se je izrekla enkrat kot »Abschied«, drugič kot sodba (Urteil). Kdaj je bilo potrebno eno, kdaj drugo, tudi iz naših zapisnikov ni mogoče razbrati⁴¹¹. Zabeležena je v zapisnikih brez razlogov. Na zahtevo strank se je izdala tudi pismeno (n. pr. »Kläger begehrt Urkundt«).

Stroški se v sodbi sami niso določili. Mogli so se šele po sodbi zabeležiti in zahtevati⁴¹². Če jih stranka ni plačala v roku, običajnem v deželi (»im landgebräuchigen Termin«), se je določil narok za njih določitev (»zur Taxierung« ali »zur Moderierung derselben«)⁴¹³.

111. Zoper sodne odločbe, tudi sodbe, v starejšem postopku apelacija ni bila vedno dopustna. V naših deželah je bila redno izključena: a) zoper odločbe, ki so izšle na podlagi listine s klavzulo »des allgemeinen Landschadenbundes«; b) v posestnih sporih; c) zoper odločbe glede aresta, začasne odredbe na imovino toženca; d) zoper odločbe radi žaljenja časti⁴¹⁴. Apelacijo je mogla podlegla stranka priglasiti takoj po razglasitvi sodbe ali pa si pridržati pomislek in jo v določenem roku prijaviti pismeno. Prvi sodnik je odločil in sicer, če se je priglasila apelacija neposredno po razglasitvi sodbe, takoj, ali je apelacija dopustna ali ne (izreklo se je stalno brez navedbe razlogov: »Appellation hat statt« ali »Appellation hat nicht statt«⁴¹⁵. Take odločbe najdemo tudi v sodnih zapisnikih svobodnikov na mnogih mestih⁴¹⁶. Zoper tak sklep je bila dopustna pritožba; deželno glavarstvo je dokončno odločilo o dopustnosti apelacije⁴¹⁷. Apelacijski postopek iz svobodniških spisov ni razviden in tudi v drugih spisih deželnega glavarstva v stanovskem arhivu kakšne apelacijske odločbe v svobodniških sporih ni bilo najti.

β) Izvršilni in ediktalni postopek svobodniškega sodišča.

112. Kar se tiče izvršbe civilnih sodb, je gradivo precej skopo. Treba je pomisliti, da se je, kakor smo zgoraj videli, sodba izrekla v maloštevilnih primerih; stranke so ugodile tožbenim zahtevkom že po povelju na pečat ali pa so se poravnale. Največ je bilo izvršb zaradi neplačila davkov. V 17. in 18.

⁴⁰⁸ 30. V., 26. VIII., 21. XI. 1715; 7. XII., 10. XII. 1723; 4. XII. 1724; 17. XII. 1729.

⁴⁰⁹ N. Beckmann, o. c., 556, 557, MMK, XV, 1902, 153; Burkhard Seuffert, Drei Register, 292—299.

⁴¹⁰ 7. XII., 10. XII. 1723. — Prim. tudi Burkhard Seuffert, o. c., 295.

⁴¹¹ Gl. tudi M. Dolenc, Pravosodstvo klevevske in boštanjke graščine ZZR, V, 1926, 240, 241.

⁴¹² 24. VI. 1741.

⁴¹³ 30. VIII. 1729; 6. IX., 7. XI. 1732; 20. I. 1733 (določitev s tremi sodniki); 29. VI. 1741.

⁴¹⁴ N. Beckmann, o. c., 26, 27.

⁴¹⁵ N. Beckmann, o. c., 28.

⁴¹⁶ N. pr.: 25. II. 1690 (str. 12, 13, 15, 17); 2. V. 1690; 17. V. 1690 (str. 46, 47, 48); 29. V. 28. VI., 18. XI. 1690.

⁴¹⁷ N. Beckmann, o. c., 28.

stoletju se tudi na Kranjskem kakor v drugih, sosednih deželah nemškopravnega ozemlja, izvršba ni uvedla neposredno na podlagi izvršilnih naslovov, ki večkrat niso vsebovali niti paricijskega roka. Pred uvedbo pravih izvršilnih dejanj je sodišče izdalo šele najprej pismeno povelje (Gebotsbrief, primum iudicis praeceptum executionis), glaseče se, naj zavezanec izpolni zahtevajočemu upniku njegov zahtevek v določenem roku (pri nas v tej dobi že redno v 14 dneh), ker bi se sicer uvedla izvršba⁴¹⁸. Ako je bilo to prvo povelje brezuspešno, mu je sledilo na predlog upnika še drugo z osemdnevnim rokom (Warnungsanschlag, Warnungsdekret, Gebotsdekret)⁴¹⁹. Kakor nam kažejo naši zapiski, so na Kranjskem poleg prvih dveh povelj, o katerih poroča Beckmann za Štajersko⁴²⁰, izdajali še tretje ter večkrat, in to s pristavkom »zum Überfluss« ali »zu allem Überfluss«, tudi še četrto povelje; oboje s tridnevним rokom⁴²¹. Če je tudi še ta zadnji rok brezuspešno potekel, so smatrali, da je zavezanec na tihem privolil v zagroženo izvršbo⁴²².

113. Za izterjevanje denarnih terjatev je bila na Kranjskem običajna tkzv. *Spannungsexekution*⁴²³. V izvršitev te izvršbe je odredila svobodniška uprava v izvršilnem dekretu označenega priseženega deželnega sla (»geschworenen Landschafts-Pott«; v drugih deželah »Weisbott« ali »Untermarschall«). Način izvršitve te izvršbe in njen učinek iz izvršilnih ukazov in drugih svobodniških spisov sploh ni razviden. Bil je po običaju splošno znan. Iz drugih virov vemo, da se je raztezala na Kranjskem rubež po tem načinu izvršbe za terjatev v vsaki višini na vso imovino zavezanca⁴²⁴. S to rubežnijo je dobil zahtevajoči upnik do popolnega plačila terjatve pravico užitka zarubljene imovine »iure spangae«. Zahtevajoči upnik ni bil dolžen vrniti plodov, katerih vrednost je presejala obresti⁴²⁵. Če zavezanec tudi po tej izvršbi ni plačal, je imel zahtevajoči upnik pravico, da je po trikratnem opominu, ki je bil navaden po sodnem redu na Kranjskem, prevzel zarubljeno imovino v last, ne glede na njeno vred-

⁴¹⁸ N. Beckmann, o. c., 145, 146, 172, 550, 551; M. Dolenc, Pravosodstvo klevevske in boštanjске graščine, ZZR, V, 245. — Prim. tudi Burkhardt Seuffert, o. c., 246.

⁴¹⁹ N. Beckmann, o. c., 146; 3. VI. 1730; (Gebotsdekret), 17. VII. 1741 (Warnungsdekret).

⁴²⁰ N. Beckmann, o. c., 146.

⁴²¹ Primeri izvršilnih povelj: 28. VI., 22. IX., 25. X., 11. XI., 4. XII., 23. XII. 1715; 15. II., 26. III., 2. IV., 8. III. 1716; 15. I., 9. XII. 1722; 6. III., 11. III., 22. V., 25. V., 23. VII., 31. VII., 10. IX. 1723; 14. II. 1724; 29. II., 26. III. 1729; 1. II. 1730; 18. IX., 25. IX., 24. X., 6. XI., 20. XI., 28. XI. 1731; 19. VI., 5. XI. 1732; 14. I., 31. III., 22. X. 1734; 25. I., 2. V., 23. VI. 1736; 8. II. 1743; 14. IX., 9. I., 10. II. 1745; 28. VI. 1715: »Paulen und Nicola Vertina in Tschernembler Phar sessshafte Freisassen wirdet hiemit anbevolhen die angewiesene und 29 Gulden 22 Kreuzer Ambtswahrung betragende Steuer und Kontribution inner 14 Tagen bei Vermeidung der Spannungsexekution gut zu machen. Laibach den 21. Juni anno 1750.« — Ob strani pristavljeno: »Den 2. 7er auf 8 Tag geben. — Den 25. 8er auf 3 Tag. — Den 11. Jenner 1716 3 Tag zum Überfluss.«)

⁴²² V dekretih se v teh primerih glasi: »Weilen N. den an ihn oftmalig als ordentlich erlassenen Gebots- (Warnungs) Dekreten nicht nachgekommen und in die angedrohte Spannungsexekution tacite eingewilligt, wird...« — n. pr., 26. IX., 22. X. 1712; 30. VIII. 1721; 5. IX. 1731.

⁴²³ O postanku te označe gl.: N. Beckmann, o. c., 20, M. Dolenc, Pravosodstvo klevevske in boštanjске graščine, ZZR, V, 1926, 245, 246. Primeri te vrste izvršbe: 27. X. 1706; 18. VI. 1709; 2. X. 1715; 5. II. 1730; 3. VI., 30. VI., 20. VII. 1730; 27. IX. 1740; 16. VII. 1741; 20. XI. 1743.

⁴²⁴ N. Beckmann, o. c., 19, pravi: »Es soll aber der Creditor« (sc. na Štajerskem) »nicht gantz absolute des debitoris Güter ansetzen (wie in Herzogthum Crain denen creditoribus erlaubt, quod valde durum et debitori extremam paupertatem minatur)«.

⁴²⁵ Nasproti gl. M. Dolenc, Pravosodstvo klevevske in boštanjске graščine, ZZR, V, 245, 246: »Tresko je vzel seboj« (sc. sodni sluga) »in izročil izročitelju, da se je mogel izkazati napram sodišču, da je dobil sodno posest, ki pa je le custodia bonorum, da izvršenec ne more zasežene predmete poslabšati ali pa prihodke pridobivati.«

nost⁴²⁶. V svobodniških zapisnikih imamo primere, da se tako prisojilo zarubljene imovine zagrozi in izvrši⁴²⁷. Nekateri primeri kažejo, da se je izvršba pozneje že toliko omilila, da so se zarubljeni predmeti ocenili in prisodili zahtevajočemu upniku le do višine njegove terjatve s pripadki⁴²⁸. Izza l. 1730 se pojavlja tudi izraz »Pftung«⁴²⁹. Se je li spremenil samo izraz ali tudi način izvršbe, iz kratke vsebine zapisnikov ni posneti. Eden in isti izvršilni nalog govori o »Spannung« in »Pftung«⁴³⁰. Nenavadna in v zapisnikih edinstvena je odredba, da se po brezuspešnih opominih (Ptschaften) odredi deželni sel, ki naj izvrši rubež in se ne odstrani, dokler ni plačana terjatev in njegova hranarina, ali ni živina prodana⁴³¹.

Drug način izvršbe za izterjanje denarnih terjatev je bil *arrest*. Ta je mogel biti *personalen* ali *realen*. Radi denarnih terjatev *personalen arrest*, to je zapor zavezanca, dokler ne plača ali ne da jamstva za svoj dolg, ta čas ni bil več v navadi. Pač pa je bil zapor v rabi kot izvršilno sredstvo v dosego drugih dejanj, h katerim je bil zavezanec obvezan⁴³². Bolj pogost je bil *realen arrest*, zadržanje in zapora zavezančeve imovine kot začasna odredba v zavarovanje, če je grozila neposredna nevarnost, da se obrezuspeši izterjanje denarne terjatve, za katero še ni bilo pravnomočnega izvršilnega

⁴²⁶ V potrdilu z dne 22. febr. 1714, napravljenem očitno v uradne svrhe, ki je prišlo v Narodni muzej brez zveze z drugimi spisi (karton »Judicialia«) je ta način izvršbe prav srečno in kratko označen takole: »Nos infra scripti attestamur, quod Jus spangae est Consuetudo Provinciae Carniolicae, vi cuius creditor, debitoris bona, si in mora solvendi existat, pro debito mille, vel etiam centum florenorum in apprehensionem seu executionem trahere potest, etiam si bona ad centum millia florenorum se extenderent; adeo ut absque ulla differentia usque ad totalem exsolutionem debiti (etiam sine refusione fructuum, interesse capitalis suma excedentium) illis frui Jure spangae liceat. Et si debitor deponendo debitas pecunias vim spangae non casset; poterit creditor, servato tamen Carnioli Juris ordine, id est terna compulsionem seu denuntiationem praecedente, etiam ipsam proprietatem, et dominium in perpetuum obtinere. — Labaci 22. Februarij 1714. — Henricus Conradus Lib. Baro a Ruessenstein m. p. L. S. — Julius Josephus lib. Baro a Ruessenstein m. p. L. S.«

⁴²⁷ 5. II. 1730 (»Die gespannte Hofstatt und Zugehör inner 14 Tagen in Paarngelt so gewiss abzuleiden, als denen Supl. nicht allein das Eigentum über solche erteilt, sondern auch im Gültbuch umgeschrieben werden sollen.« — 17. jun. se je domec s pripadki res prisodil zahtevajočemu upniku. 16. VII. 1731: (»Johann Karl Dietrich als Spannungsjurisinhaber des völligen Kuttenhofs contra Mathäus Rakouz. — Weil der Mathias Rakouz denen an ihn oftmalig abgeloffenen Warnungsdekreten abgeführten Spannung, auch vorgekehrter Schätzung nicht nachgelebt, auch dem Herrn Supl. inbenants Capital, Interesse und rechts zu bezahlen sich nicht geachtet, also ich gegenwärtig Laa.-pot Josef Oreschnik die Possess des Laa.-Hofs Kuttenhof und Zugehör für ihme Supl. einzuräumen und in die Possess zusetzen abgeordnet worden. Bei Straff 12 Ducaten alle Turbationen verboten.«) — O potrebi reforme v tem pogledu gl.: fasc. XXII. Raigersfeldovih spisov v Nar. muzeju, spis »Stift Sitticherisches Schuldenwesen«, prim. tudi iste zbirke fasc. XX. o kranjskem izvršilnem redu. O tem predmetu si pridržujem posebno razpravo.

⁴²⁸ 27. IX. 1730, 5. IX. 1731 (»... Hab und gut soviel wie obige Summe beträgt in Kraft allergnädigster kais. Resolution befohlener Weise abzuführen und dem Supl. einzuantworten«). 22. IX. 1740 (Nalog županu Šivicu v Gočah »die einer löbl. Laa. unterworfenen Grundstück als den Weingarten Suoboniz genannt, den Acker Pod Sela samt den darin sich befindenden zwei Planten item den Acker na Paunicah genannt mit zwei Planten in Spannungsexecution ziehen, dem Herrn Mathäus Novak, Verwalter der Herrschaft Adelsberg uxoris nomine als in actu stehenden Erben, solche in so weit sich besagten Herrn Klägers Capital, Interesse und Rechtsunkosten richtig erstrecke in Kraft eingelangter kais. allergnädigster Resolution auf sechs per Cento tragenden Genuss einantworten solle«); 20. XI. 1743; 18. III. 1745.

⁴²⁹ 27. IX. 1730; 5. IX. 1731; 3. VII. 1736.

⁴³⁰ 5. IX. 1731.

⁴³¹ 3. VII. 1736.

⁴³² 22. III. 1732; 7. VI. 1734 (»... aufgetragen den ausgesprochenen Fahrweg zu eröffnen, offen zu halten so gewiss, als widrigens er anher ex officio zitiert, in Arrest genommen und so lange nicht erlassen werde, bis er nicht angelobt, genugsambe Satisfaction zu geben«; 18. VI. 1709.

naslova⁴³³. Dovoljeni arest je moral upnik pri (na 14 dni) odrejenem naroku opravičiti, sicer je arest prenehal⁴³⁴.

V izvršilnem nalogu se je zahtevajočemu upniku vedno ukazalo, da se pod kaznijo 12 zlatnikov vzdrži vsakega poseganja v poslovanje imenoma odrejenega izvršilnega organa⁴³⁵.

V zapisnikih smo našli le en primer izločitvene tožbe⁴³⁶.

114. V zapisnikih svobodniškega sodišča je precej primerov ediktalnega postopka, ki ustreza današnjemu stečajnemu (konkurznemu) postopku. Po Beckmannu se je prvotno otvorjal ediktalni postopek o prezadolženih zapuščinah. Sodišče je oklicalo na vseh primernih krajih, naj prijavijo upniki svoje terjatve v določenem času in na določenem kraju, jih likvidirajo z imovinskim skrbnikom in razpravljajo, v kateri razred je uvrstiti njihovo terjatev po privilegijih in vrsti terjatev. O imovini še živčih dolžnikov se je koncem 17. stol. v notranjeavstrijskih deželah ediktalen postopek še tako redko razglašal, da navaja Beckmann posebej še posamezne take primere⁴³⁷. V naših primerih se sklicujejo upniki na 14 dni⁴³⁸ po župnih uradih⁴³⁹ ali po bližnjih mestnih in tržnih sodnikih⁴⁴⁰ s pristavkom, da se bo pri likvidaciji oziralo le na upnike, ki se prijavijo. Sklic se navadno utemeljuje s tem, da ima dolžnik zarubljeno svojo movino, da zemljišče zanemarja in poslopjij ne ohranjuje. Pozivajo se upniki, da prevzamejo movino po prejšnji cenitvi⁴⁴¹. To opravijo z več (treimi) nepristranskimi možmi zaproseni komisarji n. pr. bližnji graščaki ali tudi župniki⁴⁴². Likvidacijo terjatev izvrši večkrat na licu mesta namesto svobodniškega upavnika kak stanovski uradnik⁴⁴³.

γ) Klavzula obče deželne obveze za škodo.

115. Po njenem učinku moremo uvrstiti klavzulo obče deželne obveze za škodo (»des allgemeinen Landschadenbundes«) v procesno pravo.

Ves čas, odkar so ohranjeni sodni zapisniki svobodniškega sodišča, torej izza konca 17., pa do začetka 19. stoletja, so vse pogodbe opremljene s to klavzulo, celo reverzi, s katerimi so zasebne gosposke zagotovile prideljenim svobodnikom dosedanje pravno stanje, prostost tlake in podložniških dajatev (gl. str. 65). Zato se ne moremo izogniti, da ne bi govorili, čeprav kratko, o njeni obliki in pomenu, kakor se nam zlasti prikazuje po svobodniških listinah in sodnih zapisnikih, pa navedli tudi še nekaj važnih, doslej neuvaževanih virov za še boljšo pojasnitev te zanimive in pri nas tako razširjene pravne ustanove.

⁴³³ N. Beckmann, o. c., 30, 31.

⁴³⁴ N. Beckmann, o. c., 31; 2. VI. 1720; 10. IV., 15. IV., 28. V. 1734.

⁴³⁵ 21. VI. 1706 (»... in seiner Verrichtung bey Straff kein Eintrag oder Irrung erweisen, darnach sie sich zu richten und vor Schaden zu hüten haben.«); 4. V., 18. VI. 1709; 22. X. 1712; 2. X. 1715.

⁴³⁶ 30. VI. 1730 (»Process pcto Eximierung« zavezančeve žene).

⁴³⁷ N. Beckmann, o. c., 127.

⁴³⁸ 22. IX. 1706; 12. VII. 1737; 9. IX., 15. IX. 1721.

⁴³⁹ 30. VI. 1706; 11. V. 1710; 12. VII. 1737.

⁴⁴⁰ 7. XII. 1709; 1. V. 1710; 9. IX. 1721.

⁴⁴¹ 30. III. 1707; 7. XII. 1709.

⁴⁴² 7. XII. 1709. 6. VII. 1715.

⁴⁴³ 22. XII. 1706; 7. XII. 1709; 1. V. 1710.

Postanek, uporabo, oblike in učinek te klavzule je v novejšem času pojasnjeval Metod Dolenc (»Pravni institut ‚Klausel des allgemeinen Landschadenbundes‘ v slovenskih deželah«, ZZR, VII., 1930, 32 sl.). Tudi v svoji »Pravni zgodovini za slovensko ozemlje« razpravlja o tem institutu na več mestih (str. 171, 356, 372, 374, 388, 468). Učinek te klavzule vidi v možnosti takojšnje izvršbe in v izključitvi pritožbe proti razsodbam, izdanim glede obvez iz listin s to klavzulo. V prvi razpravi (str. 41) le mimogrede omenja: »Važno je, da se dovoljuje sumaričen proces. Torej je neki postopek pred izvršbo vendarle pogoj, da se postopa na skračen način«; v Pravni zgodovini (str. 468) pa govori že obširneje o izvršbi predhodnem sumarnem postopku na podlagi listine s klavzulo obče deželne obveze, ki naj po Dolencevi trditvi »velja edinole vprašanju o dopustnosti takojšnje eksekucije na podlagi take listine«.

V svobodniških listinah najdemo predmetno klavzulo vseskozi le v novejši, skrajšani obliki (Dolenc, ZZR, VII, 1930, 37, 48) navadno: »treulich und ohne Gefährde, auch bei Verpindung des allgemeinen Landschadenpunts in Crain«. Tudi v svobodniških spisih ni prav nobenega primera takojšnje izvršbe na podlagi listine s to klavzulo, kakor tudi Dolenc ni našel med preiskanimi arhivalijami 16. do 19. stoletja nobenega takega primera. To se mi zdi tudi povsem umevno, ne da bi bilo treba za to druge več ali manj prisiljene razlage (ZZR, VII, 1930, 60), kakor te, da je bila vsaj na Kranjskem potrebna pred izvršbo tudi tožba s skrajšanim postopkom, ki se pa po mojem mnenju, kolikor morem to posneti iz razpoložljivih virov⁴⁴⁴, ni omejila strogo in izključno le na vprašanje dopustnosti izvršbe (PZ, 468).

⁴⁴⁴ Mislim predvsem na »Gerichts Instanz und Ordnung in Krain« v Raspovi formularni knjigi v župnem arhivu v Kamniku (brez datuma z opazko: »Dies alles ist aus der gedruckten Gerichts Instanz und Ordnung abgeschrieben worden.«): — D a s 32. C a p i t l. Von Obligationen und Verschreibungen so beym Landschadenpunt aufgericht werden. — Dieweillen in den gelt schuldrüffen gmainiglich der gewöhnliche Landschadenpunt begriffen ist, darinen sich ein Jeder mit sein selbst gericht verbinden thuet, so mag ein Jeder so dergleichen schuldrüff hat, darinen der schadenpunt nach längs vergriffen ist, oder aber auff khürzist angezogen, für dem Herrn Landtschauptmann oder Verweser khomben, sich seiner Schulden mit Fürbringung des schuldrüffs beclagen, darauff soll nun Herr Landtschauptmann oder Verweser dem Schuldner zueschreiben und beuelchen dem Clager zwischen derselben Zeit und des nechst khombenden rechtens, vermög seines gegebenen schuldrüffs zu bezahlen. Und wo er das nit thäte, soll alsdan der glaubiger zum nächsten rechten, nach Vermögen des anlehens, der Hauptsumma, Interesse und genombenen Schaden, als vill er deren glaubwürdig fürbringen khan, zufriden gestellt und nach Rath der Herrn und Landtleith Vermög und inhals seines schuldrüffs vergnüegt werden.

Gleichermaßen soll es mit allen anderen geldtschuld verschreibungen, Verträge und dergleichen Contract, sye haben Ihren Vrsprung woher sye wollen das sye anderst liquidirte richtige schulden worden vnd der Schadenpunt darin begriffen, gehalten, und damit allerdings wie oben verstanden verfahren werden.

Infahl aber dieselbige noch nit zu richtigen liquidirten schulden worden, oder sye gleichwoll richtig wären, und der Gegentheil wider ein soliche schuld Verschreibung oder Vertrag, so beim Landtschadenpunt auffgericht, gegründete einreden fürzubringen hätte, dadurch er der bezahlung oder Vollziehung desselben rechtlichen endtgehen und enthöbt werden möchte, auch denselben schuldrüff Vertrag oder Contract zugeben billich nit schuldig zu sein vermainte, so mag er soliches als den zu dem vorangezogenen Landtsrechten für gericht bringen, darüber auch das Gericht zu erkennen schuldig sein; aber frembde Eintrag oder Contract nit angehen, noch demselben anhängig sein, sondern nur andere Ansprachen betreffen thäten, die sollen alda mit nichten einzubringen gestattet noch darauf gericht werden.

Vnd nachdem von dem Herrn und Landtsfürsten ohne das alle freuentliche und muetwilige appellationes verboten, soll auf ainem lautren schuldrüff die Appellation nit zuegelassen werden, wo aber ainer in soviell Ursachen und einreden hette, die zu sondern erwegung und Bedenkung gelangeten, so soll alsdan bey des gerichtts erkanntnus stehen, solche Appellation zuezulassen oder abzuschlagen.

Dokler so bili svobodniki podsodni še plemiškemu sodišču, je imela klavzula občje deželne obveze za škodo tudi zanje velik pomen. V postopku svobod-

Aber der Kläger, da er will, mag er für mehrere Obrigkeit appellieren in Ansehung er sich seines rechtens nit, sondern allein der beclagte in seiner fürscreibung durch den schadenpunt begeben.

Was dan diejenige gelt schuldtbrüeff oder andere Verschreibungen, so über Contract und dergleichen aufgericht worden, darinen der landtschadenpundt nit stunde anbelangt, die sollen wie in 25. Capitl gemelt in Landtsrechten zu tägen geclagt werden. — »Das 33. Capitl. Form des Landtschadenpundts. — Thätten aber ich oder meine Erben soliches nit das gemelter N. oder seine Erben schadn namben, wie derselb genendt möcht werden, khein ausgenomben darumben ihnen oder ihren scheinpotten gewalt und beuelhs halber schlechten Wortten ohne alles rechtliches darbringen unberechtent geglaubt werden solle, denselben allen und jeden sambt der hauptsumma und Interesse sollen sye haben, suchen und bekhomben auf allen unseren Erb, Haab und Güttern ligenden und fahrenden wie die genendt und wo sye ihnen und ausser Landts gelegen sein, nichts ausgeschlossen, dauon sye der Landtsfürst oder desselben nachgesetzte obrigkheit, Herr Landtsauptmann oder Herr Landtsverweser und sonst ein jedes gericht darunter solch vnsere Güetter gelegen und betreten werden, auf Ihr erstes anbringen ohne alles berechten zu ihren völligen beniegen, gänzlichen zallhafft und Verlaghafft machen, darwider vns durchaus nichts schützen, schermen befreuen, noch fürtragen solle, khein Geist- noch Weltlich recht privilegium, Begnadung, Landtsgebreuchen noch nichts anders, wie das alles immer erdacht werden möchte, dann ich nicht für mich und alle meine Erben der aller und jeder hiemit wissentlich und krafft dits Brüeffs verzigen und begeben habe. Alles treulich, ehrbar und ohne Gefährde.«

Važen je tudi ekskurz Danijela Erberga, *Observationes practicae* (rokopis v arhivu pri Nar. muzeju), *observatio XV*:

»4. Der Landtschadenpundt ist eine Vralte Clausul, Lauth welcher ein Contract gegen den andern Umb hauptguett allen schaden den der andere Bey nit erfüllten Contract Nemben möchte, sich vnd seine Güetter Kräfttig Verpindet, Vnd wird daher von geltung des schadens der schadenpundt genant in gemain der Landtschadenpundt, weillen er nach der in Landt gebreüchigen Formb eingeführt wirdet, Die Schranken Ordn: nennet denselben eo: Loco den Landtleüfigen schadenpundt.

5. In alten instrumenten Von Hundert, Vnd mehr Jahren zurukh wirdt man gemaniglich den Landtschadenpundt mit seinen völligen Inhalt noch Längst Verschribener findten: nachgehents hat man den ganzen Inhalt, weillen er etwas Lang war Zu Vnterlassen, Vnd selbigen mit Kurzen wortten einzuführen angefangen: Darumben sagt sie Schranken Ordn: eo: Loco Darinnen die Verpindung des Leuffigen schadenpundts noh Längs, vnd Kurz, alß ob derselbe von worth zu worth eingeführt wäre, Verlaibet ist, Den Inhalt des Schadenpunds in Crain finden wir weder in der Landtshandvest, noch in der Schranken Ordn: wol aber in Vnzehlbahren alten instrumenten, auß Denen Zwar allenthalben genuugsamb Bekhant: weillen aber dergleichen instrumenta niht Jederzeit Vorhanden, würdet solcher in einer alten, Mitern, Vnd entlich in der heüitigen Formb Hieher gesezt.

6. Die alte Formb des Landtschadenpunds in Crain geschehe das alles nicht der Brief da Vor sait, welchen schaden des, der Vorgenandte H: Hannß v: Scheuer, vnd sein Brueder, vnd alle Ihr Erben nemben, Dan ihr einer Bey seiner Treuen sait, den sollen wir ain gar, vnd gänzlichem gelten, vnd ablegen ohn alle Krieg, vnd ohn alle taiding, vnd ohn allen Verziehen, da noch in einer Manäde, vnd in Einer an Vns, Vnd sollen sie das haben auf einer Vorgenandten Rudolff von Scharfenberg, Vnd auf einer Vorgenandten, Vlrichen von Montpreiß, vnd allen Vnsern Erben, vnd auff Vnsern Theuern, vnd auff all dem, das wir haben, das in das statt, vnd Vnuerbrochen bleibe, Darüber geben wir in disen Brief das sandt gezeügen etc: Der Brief ist geben, da man zehl nach Christus gebuhrt dreyzehnhundert Jahr, Darnach in Siben Vnd dreyssigsten Jahr an Vnsers H: aufarths Abendt. Haec graphicè descripta ex originali eines Bürgbriefs: den H: Rudolff Von Scherfenberg, vn H: Vlrich von Montpreiß, H: Hansen von Steuer, vnd seinen Bruedern gegeben.

7. Andere Formb der Landtschadenpunds in Crain, welchen Schaden sein des Nahmens, wie der schad genandt, oder gehaissen wurd, khein schaden außgenomben, dan ihr ains, oder Ihr Scheinpott Vnberechtent gesprochen mögen an aid, an Klag, an taiding, Vnd an all anderer Bewahrung desselben schaden allen mit [schaden] sambt den Hauptgutt geloben wir in gänzlich abzulegen vnd wider zukhern, ohn alle widerredt, vnd sein schuldig, das haben auf allen den Guett, das wir jetzt haben, oder noch hinfüro gewinnen, niht außgenomben, dauon sein richten, vnd wern schall haubt guetts, vnd aller Schaden der Landtsfürst in Crain, sein hauptman, sein Verweser; Dasselbst, oder ein Jeder H: vnd Anwaldt, darunter man Vnsere haab, Vnd Guett, das wir jetzt haben, oder noch hinfüro weisendt, oder zaigent; das ist alles Vnsere Stet, vnd guetter willen. Mit Vrkhundt des Briefs etc. Der geben ist nach Christi 1477. Jahrs nach Sant Arosn: Tag Ex originali eines Kaufbriefs von Frauen Gerthraut Niklaß des Mangespurger seel: Tochter, vnd Andrea des gallenberger seel: Wittib, an Valentin Lamberger.

8. Dritte und heüitige Formb des Landtschadenpunds in Crain. Theten aber ich, oder meine Erben solches niht, das gemelter N: oder seine Erben schaden Nemben, wie derselb

niškega sodišča pa, kjer se je itak, kakor sicer v sumarnem postopku, na vsako tožbo izdalo povelje na pečat s pozivom zadostiti dolžniku ali pa priti k hkrati

genant werden mag, kheiner Außgenomben, Darumb ihnen, oder Ihren scheinpotten gewalt Vnd beuelchshalber schlechten wortten, ohne allen rechtlichen Darbringen Vnberechendt geglaubet werden soll: Denselben allen vnd jeden sambt der haubt Summa, Vnd Int[e]r[e]s[s]e: sollen sye haben, sehen, vnd bekhomben, auf allen Vnsern Erb, haab, vnd Güttern, Ligenden, vnd fahrenden, wie die genendt, vnd wo sie in: oder ausser Landts gelegen sein, nichts außgeschlosssem, da dan sye der Landtfürst, oder desselben nachgesetzte obrigkheit H: Landts-haubtman, Landtsverweser, vnd sonst ein Jedes Gericht darunter solche Vnsere Gütter gelegen, Vnd Betretten werden, auf Ihr Erstes anbringen ohn alles Berechten. Zu Ihren völligen Begnüegen, zall, hab: Vnd Vnklaghafft machen, Darwider Vuns durch auß nichts schützen, schernben, Befreyen, noch fürtragen, khein Geistlich- noch weltliches recht privilegium, Begnadung Landtsgebrauch noch nichtes anders, wie das alles Immer erdacht werden möchte. Dan ich mich für mich, vnd alle Meine Erben dern aller, vnd ieder Hiemit weissentlich in Craft dits Briefs, Verziehen, vnd Begeben habe. Alles Threylich, Erbar, vnd ohne gefahrde Ex Collectis zu der Kunftigen Schranen Ordn: C: 28: Concordat die Steierische Landtsrechts reforma: art: 27. vnd die Gerichts Ordn: art. 28 Clausula hac videtur e[ss]e Similis quarentigiae q[ua]e dicitur Sententia Lata per iudice[m] chartulariu[m], Sive, notarium in valent[em], et ponti recipient[em] ex juris dictione pro rogata.

Card. Tuscus L: J: Concl: 240: n: 1:

Trahens nomen a verbo quarentare vel quarentizare introducta ex modo Lqdi Tuscouru[m] Significante idem ac Francare, vel evictione[m] praestare ut ait.

Jason in L: error C. de juris et facti ignor: n: 25:

Gotefred[us] in notis C. Si a. int[er]pares De L:

Conradi Inusib.

feud: in verbo quarentizare

Hacce [tamen] differentiã quod in clausulã n[ost]ra nec notario opus sit, sed Sola Contrahentium voluntas in instrumento expressa Sufficiat, ut textus der Schranen ordn: D. Loco in verbo Vermög des schuldbriefs, et § 40 wo aber ibid- in verbis, alles nach Vermögen eines ieden Verschreibung.

9. Wan nun in der Schuld Verschreibung der Landtschadenpund nach Längs, oder mit Kurzen Worten, wie Hiroben auß der Schranen Ordn: angemerkt worden, oder auch mit den worth der Verpindung des Landtschadenpundts allein (wie man solchen heutigen Tags gemeinlich mit denen khürzesten Worten einzuführen pflegt), eingeführt ist, gehet darauf in Landtsrechten gar ein schleinigtes recht et parata executio. Dan der Klager khan sobalden noh Verflossen 14. Tagen des ybergebenen Ersuchens auch ausser der Landtrechten Zu aller Zeit die schröffliche Klag einbringen, welche vom H: Landts-haubtman, oder Landtsverweser Vnterschriben, vnd darüber bey der Schranen Canzley der Verschlossene Beuelch an den Beklagten Expediert wirdt, mit auflag dem Klager zwischen derselben Zeit, vnd des Nechstkombenden Landtsrecht Vermög seines gegebenen schuldbriefs zubezahlen, wo er das nicht thuet, in die nächst angestellte Landtsrechten zu erscheinen, vnd gerichtlicher Erkhanthus zu erwarten, welche Citation enthaft, vnd Peremph[orisch] ist: Dan erscheint der Beklagte zu denen nächst Volgenden Landtsrechten nicht, oder erscheint er zwar, hat aber yber seinen schuldbrief khein gegründte einredt, so khan der Clager gleich in selbigen Landtsrecht nicht allein Behaben, sondern zugleich auch die Verschaffung des weißbootens zu Verrichtung der Aufweysung, oder nach gestalt der Verschreibung auf zu Verrichtung des ansatz erlangen ut Infra obs: dicitur vnd dahin zillet eo: Loco Schranen Ordn: weiter also fortfahrende text: das alß dan der gläubiger zum nechsten Landtsrechten noch Vermög des anlehens zufriden gestellt, also das dem Beklagten in seine Gütter gegriffen, vnd der Klager nach rath der H: vnd Landtleüth Vermög des schuldbriefs Vergnüeget werde.

10. Doch ist der Klager den original schuldbrief zu ediern ut textus ibi: Sich seiner Schuld mit Fürbringung des Schuldbriefs Beklagen, vnd den Beklagten dauon Collationierte Abschrift einschliessen zulassen Schuldig. Textus ibid[em]: Neben ybersendung des Schuldbriefs abschrift zueschreiben vnd Beuelchen.

11. Welches auch Täglich also Practiciert wirdet, Dan der Klager Muess den original Schuldbrief zu der Schranen Canzley Legen, Wouon den Beklagten Callationierte Abschrift mit der Klag eingeschlossen, das original aber dem Klager widerumb Hinaußgegeben wird vnd auf ein Abschrift oder Copy wirdt bey den Schranen khein Landtsrechtliche Citation expediert, welcher Gestalt aber der Beklagte mit seiner einredt Hierüber zu uernemen, wird hernach obs: zu sehen sein.

12. Was Von Landtschadenpindigen Schuldbriefen ietzt gemelt worden, ist auch von allen andern Contracten, Vertragen etc. sye haben Ihren Vrsprung woher sye wollen niht weniger Von Testamenten, Donationen (was darinen der Landtschadenpund nach Längs, oder mit Kurzen Worten eingeführt, ist) zu uerstehen, et merito propter rationis, et vinculi des Landtschadenpundts identitate.

odrejeni razpravi, predmetna klavzula ni imela pomena, kakor v zelo dolgotrajnem in obličnem postopku ogražnega sodišča. Pač pa je imela tudi v postopku pred svobodniškim sodiščem vpliv na apelacijsko postopanje. To je bilo zoper odločbe, izdane glede obvez iz pogodb s klavzulo obče deželne obveze za škodo le izjemno dopustno. Čeprav torej teža pomena te klavzule tudi za postanek svobodniškega sodišča vsaj do uvedbe občega sodnega reda (l. 1781) ne moremo zanikati, je bila pa najbrž zlasti proti koncu 18. stoletja v glavnem le gola floskula iz navade, pri kateri se na vsebino in njen učinek ni več mnogo mislilo.

b) Zasebno pravo svobodnikov.

Iz kratkih zapisnikov in zlasti iz maloštevilnih sodb in odločb brez razlogov ni mogoče posneti veliko materialnega prava, ki je veljalo med svobodniki. Rimsko pravo, *digeste*, se nekajkrat citirajo v zapisnikih in tudi pandektarna literatura⁴⁴⁵, toda to so precej redki primeri, zlasti poznejše dobe. Pač pa odkrivajo pogodbe, ženitne, zastavne in kupne, ki jih je v naših zapisnikih mnogo ohranjenih, zanimivo, čeprav glede števila pravnih institutov omejeno sliko za svobodnike veljavnega zasebnega prava.

a) Ženitno pravo svobodnikov.

116. Ženitne pogodbe so v svobodniških zapisnikih zelo mnogoštevilne. Pojavljajo se takoj v prvih zapisnikih, ki so nam ohranjeni; prva z dne 8. maja 1692. Sklepale so se večinoma v predpostnem času.

Dogajalo se je sicer, toda zelo redko⁴⁴⁶, da so se sinovi in hčere zlasti velikih svobodnikov ženili in možile v enake svobodniške družine, navadno so pa sklepali zakon s podložnimi hčerami in sinovi.

Uvodne besede so skoraj oblične in stalne: »N. N. einer löbl. Landschaft in Krain unterworfenen Freisass bekenne hiemit, dass ich mich aus Schickung Gottes des Allmächtigen nach Ordnung der heil. kath. Kirchen mit Rath und

Massen solches in Collectis zu der Könftigen Schranen Ordn: C: 27: §: Gleichermassen Vermerkht worden, oder Conformitate der Steuerischen Gerichts Ordn: art: 27: §: gleichermassen.«

Ta izvajanja Erbergova, ki jih Dolenc ne pozna ali vsaj ne citira in ne uporablja, so važna, ker je bil Erberg eden najboljših poznavalcev pravnega postopka na Kranjskem v 17. stoletju. Omenja jih pa že Peter Radics v tekstu k snopiču VI, list 22 (k sliki: »Die Hülle des krainischen Landschadenbund-Bechers«) zbirke: Conrad Grefe, *Alt-Krain* (1900). (»Posoda za čašo kranjske vzajemne pravovarstvene zveze« je priobčena tudi v »Vodniku po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani«, Kulturno-zgodovinski del, 1931, 157. Prim. o enaki čaši za Štajersko: M. Dolenc, *ZZR*, VII., 1930, 59.)

Zanimive so tudi pripombe k spisu »Von der Reformirenden Schrankenordnung in Cra'n, Raigersfeldovi spisi v arhivu pri Narodnem muzeju v Ljubljani, fasc. XVII, zvezek: Krainische Rechtspflege, ovoj: Schranngericht (nepopoln koncept predloga za preosnovo sodnega postopnika brez datuma): »Alda khan der Khürze halber alles und jedes nicht berührt werden, was in der Gerichtsordnung zu ändern und zu verbessern wäre, sondern nur ein etwas wenigens alda zu berührn und per exemplum anzuzeigen. Die Landtschadenbündigen Verschreibungen haben bis zur Behöbnus ein schliniges reht mit blossen Ersuchen und einer Citation, wo aber der Landtschadenpunt nicht ist, da mueß man auf den andern Tag, wan Verschreibung ohne Landtschadenpunt seint, klagen, hernach gehet der Bedacht, also dass vor der Behöbnuss drey rehten fürgehen, so vill zeith vergehen, dahero leichtet kheiner auf ein kleine Zedl oder zuerschreiben und ist die alte Vertreuligkeit ausgeloschen.«

⁴⁴⁵ 22. IX., 26. IX. 1716. — Citirajo se pandektisti: Avgustin Barbosa, Andrej Gail, Henrik Zoësius. Njihova dela so morala zelo vplivati na sodno prakso na Kranjskem, ker so v velikem številu prešla iz samostanskih knjižnic v ljubljansko (licejsko) študijsko knjižnico.

⁴⁴⁶ 10. I. 1704.

Einwilligung meines Vatern N. in eheliche Heiratspflicht eingelassen habe mit des ehersamen und arbeitsamen X. Y. mit seiner Ehwirtin Marina ehelich erzeugten Tochter Lucia, welche mir zu einem rechten Heiratsgut oder Haimbsteuer... zugebracht hat, die ich ihro meiner lieben Braut mit... widerlege. Bringt also Heiratsgut und Widerlag zusammen...«

Zenitno pogodbo sklepa v vseh primerih ženin sam, le v enem primeru od vseh, ki so nam ohranjeni, jo je sklenil zanj oče⁴⁴⁷.

Ugotovitev privolila ne le očeta — kakor je navedeno v gori navedenem primeru — marveč tudi staršev in sorodnikov sploh, je v vsaki ženitni pogodbi izražena z besedami: »mit Rath und mit Einwilligung meines Vaters«⁴⁴⁸ ali »mit Rath und Vorwissen meines lieben Vaters«⁴⁴⁹ ali »seiner lieben Eltern«⁴⁵⁰ ali »mit Rath und Einwilligung meiner lieben Mutter und der nächsten Befreundten«⁴⁵¹ ali le »mit Rath meiner nächsten Befreundten«⁴⁵² ali pogosteje »mit Vorwissen meiner nächsten Befreundten«⁴⁵³ in tudi »mit Rath und Einwilligung meiner lieben Befreundten«⁴⁵⁴. Tak pristavek se porablja tudi za polnoletne ženine in vdovce; najdemo ga v pogodbah vseh delov dežele. To privolilo bi moglo samo po sebi spominjati na staro združno uredbo ali rodbinsko varuštvo; najbrž pa so ga prevzeli pogodbo sestavljajoči stanovski knjigovodje iz formularjev⁴⁵⁵ in so ga brezmiselno ponavljali.

117. Doto, ki se imenuje v vseh pogodbah »Heiratsgut« ali »Heimbsteuer«⁴⁵⁶, daje vseskozi nevesta. Predmet je različen; večinoma denar različne, takrat na Kranjskem običajne veljave, vendar zelo redkokdaj sam denar, marveč kar je pri teh pogodbah prav značilno, skoro vedno poleg tega še krava s telico⁴⁵⁷, redko tudi še ovce⁴⁵⁸, pogosto še žito⁴⁵⁹ in tudi predivo⁴⁶⁰. Le v nekaj primerih⁴⁶¹ prinese nevesta poleg dote v denarju in ene krave še tri panje čebel⁴⁶². Nevesta iz posebno premožnih svobodniških hiš donese ženinu kot doto poleg denarja v običajni veljavi še nekaj zlatnikov (in specie) ali kot darilo (Donation)⁴⁶³. V maloštevilnih primerih daje nevesta (če je edina hči ali vsaj ni sinov) kot doto z očetovim privoljenjem njegovo svobodniško zemljišče (»väterliche Freisasshub«)⁴⁶⁴ ali polovico takega zemljišča navadno še tudi z do-

⁴⁴⁷ 26. I. 1713.

⁴⁴⁸ 9. I. 1700.

⁴⁴⁹ 16. I. 1703; 4. II. 1711.

⁴⁵⁰ 16. IV. 1709.

⁴⁵¹ 1. III. 1702; 14. I., 17. I. 1704; 26. I. 1717.

⁴⁵² 17. I. 1693; 26. I. 1713.

⁴⁵³ 19. XI. 1702; 20. XI. 1704; 20. III. 1705; 22. II. 1707 (privoljenje strica — župnika!); 23. I. in 1. II. 1713; 12. II., 28. IV., 10. IX. 1716.

⁴⁵⁴ 2. I. 1717.

⁴⁵⁵ Ta pristavek glej tudi v formularju Raspove formularne knjige v župnem arhivu v Kamniku. Sploh se ženitne pogodbe svobodnikov ne razlikujejo ne formalno ne materijalno od onih podložnikov v tej dobi. — Treba bi bilo primerjati tudi ženitne pogodbe drugih, neslovenskih pokrajin.

⁴⁵⁶ N. pr. 8. V. 1692; 1. I. 1700; 6. XI. 1741; 18. I. 1747.

⁴⁵⁷ 1. III. 1702; 4. II. 1711; 6. I. 1713; 30. IV. 1711; 29. I. 1717; 25. I. 1742.

⁴⁵⁸ 9. I. 1700; 10. IV. 1716.

⁴⁵⁹ 4. II. 1711; 26. I. 1713; 25. I. 1714; (3 mernike rži, 3 prosa); 29. I. 1717; 18. I. 1747.

⁴⁶⁰ 4. II. 1711; 26. I. 1713; 25. I. 1714 (15 povese); 4. II. 1717 (30 povese); 14. I. 1742.

⁴⁶¹ 11. VI. 1718; 25. I. 1742.

⁴⁶² 25. I. 1714; 12. II. 1716; 26. I. 1717; 8. I. 1718.

⁴⁶³ 16. I. 1693.

⁴⁶⁴ 29. IV. 1717; 26. V., 30. V. 1719.

to v denarju vred⁴⁶⁵. V nekaj primerih dovoljuje nevesta (vdova) poleg dote še pristop k svobodniškemu posestvu⁴⁶⁶.

118. **Z a ž e n i l o** (Widerlage, Contrados) v dveh primerih tudi »widerlegte Morgengabe«⁴⁶⁷, v enem primeru tudi le »Morgengabe«⁴⁶⁸, daje ženin nevesti večkrat v višini dote, pogosto v višini polovice dote⁴⁶⁹, redko pod polovico dote, in to navadno takrat, če prevzame ženin kakšna druga izplačila⁴⁷⁰. V posameznih primerih zaženi ženin prineseno polovico svobodniške kmetije s polovico take v naravi ali tudi z desetinsko kmetijo⁴⁷¹.

119. **J u t r n a** se imenuje navadno »Donation«⁴⁷², tudi »Ehrung«⁴⁷³, »Freie Donation oder Morgengabe«⁴⁷⁴. Najdemo jo zelo redko; dá jo ženin nevesti v cekinih⁴⁷⁵; v enem primeru srebrn pas⁴⁷⁶, v drugem 50 goldinarjev⁴⁷⁷. Enkrat daje vdova-nevesta jutrnno samskemu ženinu⁴⁷⁸.

120. Ženitne pogodbe so združene navadno z dedno pogodbo ali vsebujejo vsaj dednopravna določila. V teh primerih imajo pa vedno pristavek: »Wann aber eheliche Leibserben hinterlassen werden, so solle alles bei dem im Landt observierenden Gebrauch allerdings gelassen werden«⁴⁷⁹. Kakšen pa je bil ta deželni običaj, ni nikjer povedano.

Dedovanje žene je določeno navadno tako, da naj deduje doto in zaženi⁴⁸⁰. Če pristopi mož k ženinemu posestvu, se običajno določa, da dobi žena vse zemljišče nazaj proti izplačilu zneska, ki ga je plačal mož za dolgove na zemljišču⁴⁸¹. Navadno je pristavljeno določilo, da se vdovi ni treba umakniti z zemljišča, dokler ne dobi izplačane dote in zaženi⁴⁸².

Če žena umrje, izplača mož, ako ne odredi žena s poslednjo voljo drugače⁴⁸³, ženinim sorodnikom doto⁴⁸⁴, navadno z živino vred, ki jo je prinesla žena z doto⁴⁸⁵, včasih pa tudi brez te⁴⁸⁶. Če je plačal mož kakšne zemljiške

⁴⁶⁵ 2. I. 1711; 23. I., 25. I. 1713 (»Zutritt zum Häusel und Aeckerl«); 30. IV., 12. VI. 1715.

⁴⁶⁶ 16. I. 1709; 4. II. 1711.

⁴⁶⁷ 26. I. 1713; 17. I. 1745.

⁴⁶⁸ 9. I. 1700; 16. I. 1709; 13. IV. 1711; 3. II. 1713; 31. I., 26. V. 1719; 22. XI. 1742; 17. I., 12. II., 18. II., 30. III., 9. VIII. 1745; 18. I., 22. I., 28. IV. 1747; 5. II. 1749; 20. II. 1780.

⁴⁶⁹ 26. II. 1704.

⁴⁷⁰ 17. VI. 1710; 29. IV. 1717; prim.: M. Dolenc, Osebna in rodbinskopravna vprašanja v pravosodstvu slov. ljudskih sodnikov, ZZR, X., 1934, 23.

⁴⁷¹ 25. I. 1714; 26. I. 1717.

⁴⁷² 22. II. 1760.

⁴⁷³ 28. V. 1692; 28. V. 1720.

⁴⁷⁴ 25. I. 1714; 12. II. 1716.

⁴⁷⁵ 26. I. 1717.

⁴⁷⁶ 28. V. 1692.

⁴⁷⁷ 28. V. 1720.

⁴⁷⁸ Gl.: R. Hübner, Grundzüge d. deutschen Privatrechts, 1919³, 550, 551. (»Die Morgengabe hat ihren ursprünglichen Charakter eines pretium virginitatis noch lange bewahrt, weshalb z. B. noch im Mittelalter gelegentlich die Bestimmung galt, daß der sich wieder verheiratenden Witwe keine Morgengabe gebühre, ja umgekehrt, wenn sie einen keuschen Jüngling eheliche, von ihr entrichtet werden müsse.«) — Prim. pa: M. Dolenc, Osebna in rodbinskopravna vprašanja v pravosodstvu slov. ljudskih sodnikov, ZZR, X, 23.

⁴⁷⁹ 19. XI. 1702; 4. I., 26. I. 1704; 17. VI. 1710; 25. I. 1742.

⁴⁸⁰ 9. I., 26. VIII. 1700; 6. XI. 1741.

⁴⁸¹ 2. I. 1714.

⁴⁸² 6. XI. 1741.

⁴⁸³ 16. I. 1709.

⁴⁸⁴ 9. I., 26. VIII. 1700.

⁴⁸⁵ 16. I. 1709; 4. II. 1711.

⁴⁸⁶ 9. I. 1700; 26. II. 1704.

dolgove, izplača ženinim sorodnikom le polovico ali sploh del dote⁴⁸⁷. Maloštevilni so primeri, da vrne mož doto s poročno skrinjo in ženino osebno obleko (»Leibskleider«) vred⁴⁸⁸. V enem primeru je dogovorjeno, da sta mož in žena drug za drugim dediča, žena naj izplača le toliko moževim sorodnikom »was ein Mannsperson sich einmal anlegen kann«; mož pa ženinim »so viel ein Weibsperson anlegen kann« in 5 goldinarjev⁴⁸⁹. Doto in zaženilo zavaruje ženin nevesti navadno generelno na vsem svojem sedanjem in prihodnjem imetju (»all mein Hab und Guet so ich anjetzo hab oder künftig durch den Segen Gottes überkommen möchte«), »in specie« pa še večkrat, s privoljenjem očeta, svobodniško kmetijo, ki mu svoječasno (navadno šele po smrti očetovi) pripade⁴⁹⁰. Včasih se zavarovanje izvrši tudi izrečno na premičnine, bodisi generelno, bodisi na izrečno navedenih, n. pr. na poljskem orodju⁴⁹¹.

121. Zenitna pogodba je nekajkrat združena z izročilno pogodbo ženinu ali nevesti. Vendar si starši navadno pridrže izrečno še dosmrtno gospodarstvo⁴⁹². Le zelo redko odstopijo gospodarstvo novoporočencema⁴⁹³. So pa tudi primeri, da si pridrže starši gospodarstvo le do preklica⁴⁹⁴. V primerih izročilne pogodbe se določijo navadno tudi odpravščine odnosno dedni deleži ostalih otrok. Te odpravščine niso toliko pravno, kakor gospodarsko-zgodovinsko in etnografsko zanimive po svojih predmetih. Vsem tem odpravščinam je skupno, da niso določene le v denarju, marveč pretežno v prirodninah: pri hčerah je bila običajna krava (»rdo Melkkuh«) s telico ali brez nje, tudi pri sinovih krave, le včasih izrečno junci; pri obeh žito, predivo, posteljnina, zlasti vselej vsaj par rjuh, navadno tudi odeja (»Kolter«) in pa obleka. Etnograf bo našel tu vse vrste, zlasti v 17. in 18. stol. običajnih oblačil. Žal da ni v pogodbah

⁴⁸⁷ 30. IV. 1709; 25. I. 1713; 26. V. 1719.

⁴⁸⁸ 3. II. 1713; 12. II. 1716; 28. V. 1720.

⁴⁸⁹ 14. I. 1704.

⁴⁹⁰ 9. I., 26. VIII. 1700; 4. I., 16. I., 26. I., 20. XI. 1704; 4. II. 1711 (v tem primeru zavaruje ženin doto in zaženilo tudi na polovici hube, podrejeni mestnemu komornemu uradu v Kamniku, zato tudi mestni komornik v Kamniku listino sopodpiše in sopečati) (»mithandschriften und petschaften«).

⁴⁹¹ 6. XI. 1741 (zavaruje na »Freisasshube und völligs Hab und Guet liegend und fahrend«); 22. II. 1707 (poljsko orodje).

⁴⁹² Gospodarstvo si pridrže: a) oče in mati: 26. II. 1704; 6. II. 1704; 6. I. 1709 (oče in mačeha); 23. I. 1713; 29. I. 1717; 31. I. 1719; 19. V. 1719; 6. I., 5. II. 1745; b) mati: 14. I. 1704; 30. IV. 1711; 4. I. 1742; 20. XI. 1749; c) oče: 20. III. 1705; 4. II. 1711; 12. XI. 1742; 9. VIII. 1745; d) oče odstopi, mati gospodari dosmrtno: 26. I. 1713. — Redke so tudi pri svobodnikih izročilne pogodbe v splošnem. (Gl. le zapisnike: 2. V. 1692; 2. V. in 30. XI. 1703; 7. I. in 22. I. 1704; 11. XI. 1716; 15. I. 1720; 17. I. 1745. Najzanimivejša pa je izročilna pogodba Urše Jakuš s sinom Anžetom 27. X. 1708, s katero si mati izgovori tudi konja za ježo.) Razloga za redkost izročilnih pogodb pri naših kmetih do 19. stol. ne smemo iskati v ostankih združne misli (M. Dolenc, ŽZK, X, (1934), 25; PZ, 320), marveč v tem, da so imeli podložniki sploh le, svobodniki pa poleg nekaj malega svobodniških po večini podložna, zakupna ali kupna zemljišča. Ta zemljišča pa so mogli odsvojevati le s pritrtilom zemljiškega gospoda in mu morali plačati ob premembni laudemij. Zato se v maloštevilnih primerih sklenjene izročilne pogodbe svobodnikov tičejo le takih, ki imajo samo svobodniška zemljišča.

⁴⁹³ 26. I. 1717 (starši dobe pri hiši preužitek; mati še posebej za priboljšek 2 mernika pšenice, 2 rži, kadar gre na božjo pot prehrano (Zehrung); 25. I. 1742 (oče odstopi radi starosti gospodarstvo; izgovori si pa preužitek in 2 goldinarja letno priboljška; 22. VII. 1747 ([veliko svobodništvo Rožmanovo v Mošnjah]; (mati si izgovori preužitek in najkasneje v 2 letih 2 meselanasti krili, 2 rjuhi iz praznjega in 2 iz hodnega platna; vsako leto 1 funt volne, 8 mernikov žita, 4 funte masla, ko bi se pa z mladima ne razumela, posebej še kot [Winkel] v hiši in še 17 mernikov žita ter 15 funtov zmlatega na leto).

⁴⁹⁴ 14. I. 1742 (Zibelnikovo svobodništvo v Polhovem gradcu: mati dobi, če noče gospodariti ali se ne razume: 3 stare pšenice, 1 prosa, 2 rži, 2 ajde, 1 soli, pol prašiča s špehom in mesom, 1 molzno kravo in 8 gld. letno v gotovini).

slovenskih izrazov. Če je odpravščina v naravi kolikortoliko obsežna, ne manjka nikdar skrinje, ne pri hčerah, ne pri sinovih; pri prvih se označuje navadno kot poročna skrinja (Brauttruhe)⁴⁹⁵.

Navadno je bilo glede odpravščine določeno, da se izplača ob polnoletnosti (»bei erreichter Vogtbarkeit«), ali ob premembi stanu⁴⁹⁶. Dogovorilo se

⁴⁹⁵ Pri nas je bila skrinja tako pogosto glavni del hišne oprave, da se je »Tischler« ime- noval mizar, pa tudi kakor v nemščini »Schreiner«, skrinjar (Pohlin, Tu malu besedishe treh jezikov). — Prim. tudi E. Strahl, Die Truhe, Laib. Wochenblatt, 1884, (4. okt.), št. 217.

⁴⁹⁶ Najzanimivejša je odpravščina, ki se jo je zavezal dati Anton Petrič v Brniku (10. I. 1704): svoji nečakinji Lenki 100 kron po 10 liber; svoji sestri Alenki 1400 gld stare kranjske veljave in pa tole balo (ki jo navajamo radi točnosti izrazov v nemščini): »Ain Federpeth; ain langen Polster; vier Haut-Küss mit den darzuegehörigen reistenen schwarz ausgenädten Küss-Ziechen; ainen Kozen; zwey Költer; als einen von rothen schenen Tuech und den andern von gedruckter Leinbath; beede mit reistener Leinbath unterzogen; fünff Paar Leillacher von reistener Leinbath; drey Paar Leilacher von Hächelwerch oder miterer Leinbath; ain Tisch- tuech mit Spizen; zwey Tischtüecher ohne Spiz alle drey von reistener Leinbath; zwey Fürtüecher mit saubern Spizen ausgemacht; ain Fürtuech von Cronrasch; ain Fürtuech von Wurschet; zwey Fürtüecher von Mesalan deren ains mit und ains ohne Spiz; zwey Schläy- rene Petschen von teutscher Leinbath; zwey Schläyrene Petschen mit gueten guldenen Spizen; siben Petschen von haimbischer Gspunst Praith; drey Petschen etwas schmäller; zwey mit schwarzer Seiden ausgenädte Hauben; siben Hauben mit weisser Arbeit nach ihrem gefallen ausgemacht; sechs halshemather von reisten Leinbath; fünff Unterpfath von reisten Leinbath; drey deto von haimbischer subtiler Leinbath; zwey deto aus rupfen Leinbath; zwey Kitl von schwarzer Leinbath mit den darzuegehörigen Miedern von guten Tuech mit Spizen aus- gemacht; vier Rökh von Maselan deren zwey mit Miedern von glaten Samat und saubern Spizen, zwey aber von getribenen Samath; drey Rökh von haimbischer Woll mit den dar- zuegehörigen Miedern; ain Weiberpelz von Edlen-Tuech mit vorschlagenden Maderfuetter; ain Wamas von edlen Tuech mit Samathenen Aufschlägen; zwey Pelz als einen längern und ainen kürzern; zwey Paar rote Weiberstrimpf, deren ain Paar von feiner und ain von mitern Gattung; zwey Paar neue Schuhe; zwey neue Brauthruhen; ain Star Weizen; zwey Star Rokhen; drey Star schwarzgemischt; dreissig Puschen von rauhen Haare; zwey silberne Gürtl von feinen gueten Silber; zwey saubere Rökh von Cronrasch mit glaten Samath und saubern Seidenspizen ausstaffieret.« — 9. I. 1700 (bratoma: vsakemu 60 gld; odejo (»Kolter«) in 2 para rjuh (eno iz beljenega, drugo iz nebeljenega platna); 26. II. 1704 (bratu: 60 gld, molzno kravo, novo skrinjo in notri 18 mernikov mešanega žita, 1 koc, 1 odejo, 1 blazino, 1 par rjuh iz hodnega in 1 par iz praznjega platna); 16. I. 1709 (trem bratom: vsakemu po 40 kron, suktnjo in kamizolo iz plemenitega sukna, 1 rjuho iz hodnega in 1 iz praznjega platna, 1 odejo in skrinjo; sestri 40 kron, kravo, 2 meselanasti raši, 2 lepi krili (Edle-Rökh), eno s kožu- hovino, drugo brez nje, 1 rjuho iz hodnega, 1 iz praznjega platna in 1 skrinjo); 4. II. 1711 (bratu: 400 gld v kronah, 1 obleko iz zlahtnega sukna, 1 posteljo, 1 skrinjo in pol njive v užitek; dvema sestrama po 250 gld, 1 kravo, 1 telico, poročno skrinjo, razen tega še tretji sestri 1 obleko iz zlahtnega sukna, 4 meselanaste raši (»Rasch oder Weiberrökh«) in drugo, doti ustrezno obleko s poročno skrinjo); 25. I. 1713 (sestri: poleg 10 gld še 1 par »hächelwerchene Leilacher«); 25. I. 1714 (trem bratom: vsakemu po 150 gld in suktnjo iz zlahtnega sukna, 1 par hlač iz »Cronrasch« po 6 liber vatel, 1 par škornjev, 1 klobuk, 1 pas, 1 pernico z eno veliko in dvema malima blazinama (»ain Polster und zwey Kissen«) 40 funtov težkih, 2 para rjuh iz hodnega in 1 par iz praznjega platna, vsakemu 2 stara žita, 1 kravo in če dosežejo 15. leto po 1½ mernika posetve pri svobodništvu); 26. I. 1713 ([Jerajevo svobodništvo], sinu Gregoriju [ki se imenuje že gospod], ki dovršuje pravkar filozofijo, če pojde na Dunaj ali v Gradec, 30 gld za pot in dedni delež 300 gld; ostalim štirim bratom vsakemu po 300 gld, molzno kravo in telico, 2 suktnji iz zlahtnega sukna, 2 para rjuh iz praznjega in 2 iz hodnega platna, 1 koc, 1 odejo iz tiskanega blaga, 1 pernico, 1 veliko blazino, 2 mali zaglavni blazini s prevleko in trem mlajšim bratom vsakemu 3 mernike pšenice, 3 rži, 3 prosa, 20 povsem prediva; tudi je prevzemnik dolžan nasejati na svojem zemljišču zanje 2 mernika ajde in rži); 26. I. 1717 (bra- toma: po 200 gld, 2 suktnji (Cosaquen) iz zlahtnega sukna, 2 odeji, 1 koc, 1 pernico, 2 blazini iz perja, 2 zaglavni blazini in 2 para rjuh iz hodnega platna; sestri pa 100 kron, 6 meselank, 1 krilo iz »Scheya oder Cronrasch«, kozuh iz zlahtnega sukna, 2 odeji, 1 koc, 1 pernico, 2 blazi- ni s perjem, 3 pare rjuh iz praznjega in 3 iz hodnega platna); 29. I. 1717 (bratu: 100 gld, 1 zlatnik, 1 kravo, 5 mernikov žita, 1 pernico, 2 blazini s perjem, 2 para rjuh iz praznjega in 2 iz hodnega platna, 1 suktnjo »Cosaquen« iz zlahtnega sukna, 1 žametast klobuk, nogavice in druge pritikline); 25. V. 1720 (sestri 11 gld, 1 odejo, 1 par rjuh iz hodnega platna); 14. I. 1742 (bratoma: ob ženitvi vsakemu 100 gld, 1 par štiriletnih voličkov, 1 suktnjo iz blejskega sukna, 2 rjuhi iz hodnega platna, 1 odejo, navadno posteljo s skrinjo in svatbo; sestram: Mariji, Špeli in Urši po 100 gld, 1 molzno kravo, 2 meselanasti raši, 1 jopo iz črnega sukna, 1 pos- teljo z dvema rjuhama iz hodnega platna, 1 odejo in 1 skrinjo); 25. I. 1742 (bratom: 35 gld,

je tudi običajno, da ostane vsa⁴⁹⁷ ali del odpravščine pri gruntu, če umrje upravičenec samski pri hiši⁴⁹⁸.

122. Ženitne pogodbe so se delale redno pismeno; le iz pravnega spora v enem edinem primeru vidimo, da se je dota obljubila v ustnem dogovoru; v sodbi pa se tožniku naroča, da sklene pismeno ženitno pogodbo⁴⁹⁹.

123. V tem poglavju naj navedemo še kulturno zanimiv primer, ki ga posnemamo iz ženitne pogodbe z dne 15. maja 1700. Rotija Petričeva, vdova po Matevžu, mati nedoletnih otrok, ne more več sama voditi gospodarstva; vdovec Ožba Prestor pa rabi gospodinjo. Tako utemeljujeta, da se vzameta v zakon. Za ohranitev in pomnožitev imovine, zlasti nevestinega svobodniškega zemljišča, skleneta glede svojih otrok iz prvih zakonov nenavaden dogovor. Ko bi namreč tedaj še nedoletni Anton Petrič, Rotijin sin, svoj čas izvolil eno od obeh nedoletnih ženinovih hčera, se Rotija Petrič in Ožba Prestor zavežeta, da taki zvezi ne bosta nikakor nasprotovala, marveč po svojih močeh do tega pripomogla. Ko bi pa eden ali drugi pogodbenikov temu nasproti ravnal, je dolžan plačati drugemu prostovoljno dogovorjeno kazen 600 gld. kranjske veljave⁵⁰⁰. Kakor je pa razvidno iz ženitne pogodbe z dne 10. januarja 1704, ki smo jo zgoraj v drugi zvezi že citirali, do te zveze ni prišlo. Anton Petrič se je poročil s hčerjo sosednega velikega svobodnika, Marijo Jerajevo.

β) Zastavno pravo svobodnikov.

124. Kreditne oblike in razmere našega naroda v preteklosti doslej še niso bile, niti krajevno ali stanovsko omejeno, predmet natančnejšega raziskavanja.

navadno posteljo s pritiklinami («ein ordinari gebräuchiges Peth samt Zugehör»); trem sestram pa 35 gld, dveletno telico z (!) navadno posteljo); 18. I. 1747 (bratu: 300 gld, suktnjo iz žlahtnega sukna, 2 para rjuh iz praznjega in 2 para iz hodnega platna, navadno posteljo, 20 povesev prediva, 3 stare mešanega žita in 1 skrinjo; sestrama pa 300 gld, 4 zlatnike, 2 meselanki, 1 krilo iz »Cronrasch«, 1 kožuh, 1 črno jopo iz sukna po 6 petic, 1 pas za en cekin, 3 stare mešanega žita, 20 povesev prediva, navadno posteljo, 2 para rjuh iz praznjega in 1 par iz hodnega platna, 1 kravo in 1 skrinjo); 22. XI. 1742 [bratu 100 gld, 1 par rjuh iz hodnega, 1 par iz praznjega platna in 6 tednov staro tele]; 26. I. 1748 (vsakemu sinu 25, in vsakemu dekletu 34 gld, vsakemu 1 par rjuh iz hodnega platna in 1 odejo); 5. II. 1749 (bratoma: po 25 gld, 1 par enoletnih junčkov in 1 molzno kravo); 28. II. 1745 (bratoma po 40 gld, 1 par rjuh iz hodnega platna, 1 navadno odejo, 1 skrinjo in kosilo ob poroki); 12. I. 1753 (Aleš Juraj v Lokarjih se obveže plačati svojim bratom Hanslu, Petru in Jakobu ob polnoletnosti vsakemu 750 gld kranjske veljave, 2 suktnji iz žlahtnega sukna in sicer eno iz barantina in eno iz škrlata, par hlač, par škornjev, navadno posteljo s pernico z navadnimi pritiklinami, 4 pare rjuh in sicer 2 iz hodnega in 2 iz praznjega platna, 4 stare mešanega žita in ob ženitvi svatbo. Dokler pa ostanejo pri hiši, morajo dobiti stanovanje in hrano ter od njive Tomana vsakemu 12 krajev za priboljšek; prvo leto mora prevzemnik to zemljo obdelati, druga leta pa uživalci sami. Dalje je dolžen dati sestram Špeli, Marini in Meti vsaki: »6 Hauptiecher, 6 Halsbetl von Reisten, darunter ein seidener sein solle, 4 Mössellanene Reist, als 2 von Baratin und 2 schwarze, 4 Mösellanene Fürtiecher, 1 Rokh von Kronreist, ein Pelz, ein Joben von schwarzen edlen Tuech samt Strümpf und Schuech, 2 paar reistene und 2 paar rueplene Lailacher, ein Petschen mit schwarzen Spiz, ain Giertl per 5 fl, 2 reistene Hinterfath, ein gebreichiges Federpeth, sambt Zugehör, 4 Star getraith und ain Trugen, darbey, wan aine haurathen sollte, ain Mittagmall geben solle, so lang sie aber zu Haus verbleiben, jeder $\frac{1}{4}$ Mernig Lainsamen anzusaen und zu prehlen... mit Kost und Kleidung zu versehen, also sie mir auch zu arbeiten verbunten.«

⁴⁹⁷ 26. II. 1704; 16. I. 1709.

⁴⁹⁸ 26. II. 1704; 16. V. 1709.

⁴⁹⁹ 16. IV. 1709; 4. II. 1711; 25. I. 1714; 29. I. 1717; 25. I. 1713.

⁵⁰⁰ Da aber 4tens entweder sye Rothia Petritschin oder er Oswald Prestor solch im § 2 und 3 gethane Verpundtnus nicht adimplieren, sondern oben angezogenen Verhelichung hinderlich oder zuwider seyn sollten, ist der übertretende Theil dem andern die hiemit selbst gutwillig diktirte und ausgesprochene Straf der 600 Gld Krain. W. par zu erlegen schuldig.

Stare zastavne knjige (»Satzbücher«) mest ter raznih zasebnih in državnih gosposk, sodni zapisniki, stare zemljiške knjige, arhivalije raznih župnij bi nudile dovolj gradiva vsaj izza 17. stoletja dalje. Izza te dobe tekó viri tudi za svobodnike. Njihove gnotne razmere se izražajo v precejšnjem zadolževanju in v pogosti zastavi njihovih zemljišč. V tridesetletju 1690—1720 je vpisanih 109 zadolžnic in zastavnih pogodb (»Satzbrief« ali »Schuld und Satzbrief«) v zapisnikih svobodniškega sodišča. Zdi se skoro, da so mnogi podložniki prav zaradi lažjega kredita kupovali svobodniška zemljišča.

125. Z zastavnimi pogodbami so naravno tudi v naših primerih združene zadolžnice. Treba je omeniti, kar se pri nas menda doslej ni nikjer še opazilo, da vsebujejo mnoge teh zadolžnic tkzv. klavzulo na imetnika. Praktičen pomen listin, posebno dispozitivne »cartae«, zlasti v zgodnjem srednjem veku, je bil v tem, da so odstranjevale neprilike, ki jih je povzročala v naraščajočem pravnem prometu nedopustnost sodnega nadomestovanja in prenosa terjatev. Tem oviram se je moglo odpomoči z listino, ker dovoljuje nemško pravo pogodbe na dajatve v prilog tretjim. Sprejemati so se namreč mogle v listine klavzule, ki so take dajatve odredjale⁵⁰¹. V naših zadolžnicah najdemo tkzv. alternativno imetniško klavzulo, to je dolžnik se je zavezal plačati dolg upniku ali njegovim dedičem ali »jedem dieses Briefs getreuen Inhaber«⁵⁰². S tem je bil mogoč prenos terjatev z navadno predajo papirja brez cesije, ki močno olajša denarni promet. Kakor drugod v nemškem pravnem ozemlju se opaža tudi pri nas izumiranje zadolžnic z alternativno imetniško klavzulo. Izpodrinili so jih druge vrste papirji, zlasti oni na ukaz⁵⁰³. Izza l. 1716 jih v zapisnikih skoraj ne najdemo več.

126. Kar se pa tiče z a s t a v n i h oblik, ki se uporabljajo v svobodniških zastavnih pogodbah, je najprej pripomniti, da je bila v času še ne razvitega denarnega gospodarstva vrednost zemljišč večinoma le v njihovih pridelkih. Zato so se večidel samo ti zastavljali upnikom, ne da bi v lastninskih razmerah nastale kakšne spremembe. Užitna zastava (»Nutzungspfand«) je bila zategadelj razširjena povsod v Evropi, v Angliji in Franciji (tukaj kot »engagement«) prav tako kakor v Nemčiji v obliki s t a r e j š e z a s t a v e (»ältere Satzung«)⁵⁰⁴. Tudi v pravnem življenju svobodnikov je bila ta zastavna oblika pogosta. Naravno pa je, da gineva z naraščajočim denarnim gospodarstvom in uvedbo zemljiške knjige sredi 18. stoletja. V obliki starejše zastave je dajal posojilodajalec zemljišča in desetine posojilodajalcu v posest in užitek (»nutzen und geniessen«) brez pravice razpolaganja. V nekaterih primerih kažejo že izrazi, ki se jih poslužujejo zastavne pogodbe, namen, utemeljiti starejšo zastavo. Rabijo se besede, da se zastavljeno zemljišče: »verhypotheциert und zum natürlichen Genuss übergeben«⁵⁰⁵; »zu einer Specialhypothek eingesetzt und in wirklichen Possess dergestalt eingeräumt«⁵⁰⁶; »verhypotheциert und zum wirk-

⁵⁰¹ R. Hübner, Grundzüge d. deutschen Privatr., 1919, 502.

⁵⁰² 7. V. 1693; 13. II., 29. VI. 1700; 23. II. 1703; 11. VI., 28. VIII. 1704; 22. X. 1708; 10. IV., 11. VII., 18. VII. 1709; 15. I., 11. VII., 12. VII. 1710; 16. V., 22. VI., 2. VII. 1714; 8. X. 1716.

⁵⁰³ R. Hübner, o. c., 504.

⁵⁰⁴ R. Hübner, o. c., 329. — Zakaj rabi M. Dolenc (PZ 160, 372) za »ältere« in »jüngere Satzung« »starejšo« in »novo ustanovilo«, je nejasno. Kako bi slovenili po tem n. pr. »Satzbrief« ali »Satzbuch«? Vendar ne »ustanovilno pismo« in »ustanovilna knjiga«!

⁵⁰⁵ 28. IX. 1699; 8. I. 1700.

⁵⁰⁶ 1. VI. 1693.

lichen Genuss übertragen« (ali »übergeben«)⁵⁰⁷; »verpfändet und zum wirklichen Genuss eingewortet«⁵⁰⁸; »verhypotheциert und in die wirkliche Possess übergeben«⁵⁰⁹; »in den wirklichen Possess übergeben und eingewortet«⁵¹⁰; »verhypotheциert und in die wirkliche Possess überantwortet«⁵¹¹; »versetzt und zum wirklichen Genuss eingewortet«⁵¹².

V še več primerih se pa poslužujejo sicer v ostalem zelo stereotipno sestavljene pogodbe kaj nestalnih izrazov, ki se enako rabijo ali bi se vsaj mogli rabiti za utemeljitev mlajše zastave, o kateri bomo pozneje govorili, tako: »wirklich eingesetzt und verpfändet«⁵¹³; »verhypotheциert und übergeben«⁵¹⁴; »verhypotheциert«⁵¹⁵; »verpfändet«⁵¹⁶; »versetzt«⁵¹⁷; »zu einer Spezialhypothek eingesetzt und verschrieben«⁵¹⁸; »zu einer Spezialhypothek eingesetzt und so gestalten verpfändet«⁵¹⁹; »verhypotheциert und eingesetzt«⁵²⁰; »übergeben«⁵²¹; »verhypotheциert und eingewortet«⁵²²; »verhypotheциert und verpfändet«⁵²³. Terminologija sama torej tudi pri nas še ni odločilna za obliko in bistvo zastavnega posla⁵²⁴.

127. Starejša zastava more biti ali obrestna ali amortizujoča. V mnogih naših primerih je dogovorjena o b r e s t n a zastava (v Nemčiji »Zinssatzung«; »mortgage« v Franciji; »mortum vadium« v Angliji). Tukaj naj bo užitek le nadomestilo obresti za posojeni denar⁵²⁵. Precej pogodb, ki ustanavljajo obrestno zastavo, določa dolžnost zemljišče uživajočega zastavnega upnika, da plača iz užitka davke in sicer ali vse ali le v določenem znesku⁵²⁶. Včasih je tudi določeno, da mora poleg tega zastavni upnik plačati dolžniku letno še določen znesek⁵²⁷. V teh primerih je vrednost užvanih plodov gotovo presejala običajne obresti. Nasprotno je v enem primeru določeno, da sme zastavni upnik zahtevati doplačilo, ko bi užitek zastavljene desetine ne dosegel običajnih obresti; v poedinem primeru je tako doplačilo k obrestim, o katerih se že ve, da jih užitek ne krije, že naprej določeno⁵²⁸.

⁵⁰⁷ 28. IX. 1699; 8. I. 1700; 6. III. 1717; 12. XII. 1719; 25. V. 1742.

⁵⁰⁸ 28. VIII. 1704.

⁵⁰⁹ 6. XII. 1707; 16. III. 1715.

⁵¹⁰ 27. X. 1708.

⁵¹¹ 14. VI. 1711; 12. V. 1716.

⁵¹² 2. VII. 1714.

⁵¹³ 10. VII. 1692.

⁵¹⁴ 12. IX. 1742.

⁵¹⁵ 29. IV. in 24. IV. 1699; 11. II. 1700; 10. V. in 11. VI. 1709; 26. III. 1710; 1. VII. 1712; 1. IV., 6. IV. in 10. V. 1713; 23. XII. 1715; 11. VII. 1716.

⁵¹⁶ 31. V. 1702.

⁵¹⁷ 11. III. 1704.

⁵¹⁸ 10. IV. 1709.

⁵¹⁹ 27. X. 1711; 10. V. 1746.

⁵²⁰ 19. XI. 1719.

⁵²¹ 13. XII. 1713.

⁵²² 12. IX. 1716; 10. V. 1736.

⁵²³ 2. V. 1736; 20. VI. 1737.

⁵²⁴ Hans Planitz, D. Grundpfandrecht in den Kölner Schreinskarten, Ztsch. d. Savigny-Stiftung f. Rechtgesch., germ. Abt., 54. Bd., 1934, 7.

⁵²⁵ 23. IV. 1692; 28. V. 1692; 17. VI. in 31. V. 1702; 23. II. in 16. III. 1703; 11. VI. in 28. VIII. 1704; 6. XII. 1707; 10. V., 11. VII., 17. XII. 1709; 15. V. in 26. VII. 1710; 1. VII. 1712; 2. VII. 1714; 16. III. in 16. IV. 1715; 11. VII. 1716.

⁵²⁶ 8. V. in 30. VI. 1692; 28. VIII. 1704; 11. VII. 1709; 15. VI., 14. VI. 1710; 1. VII. 1712; 12. V. 1716; 2. V. in 10. V. 1736; 25. V. 1742.

⁵²⁷ 1. X. 1708.

⁵²⁸ 10. V. 1713.

128. Poleg obrestne zastave je v svobodniških zastavnih pogodbah pogosta tudi amortizujoča zastava (»Todsatzung« nemškega, »viſſage« francoskega in »vivum vadium« angleškega prava)⁵²⁹. Po tej obliki starejše zastave naj se užitek zaračuna tudi na glavnico tako, da se z užitkom sčasoma odplača (amortizira) tudi terjatev sama. Amortizacija je bila določena ali po znesku⁵³⁰, ki se je smatral, da je z užitkom letno odplačan, ali po številu let⁵³¹, ko užitek traja. V teh primerih plača upnik večkrat tudi davke⁵³². Z zastavno posestjo je pridobil zastavni upnik le podedljivo in prenosno užitno pravico, ne pa pravice na substanci zastavljenega predmeta. To ima še lastnik⁵³³.

129. Pravica p r e n o s a zastave in užitne pravice je spričana po dveh primerih, kjer zastavni upnik cedira zastavljeno mu desetino tretji osebi⁵³⁴. Zastavljavčeva lastnina za trajanja starejše (užitne) zastave popolnoma počiva, razen ako ni bil užitek morda omejen, n. pr. ako je bilo dogovorjeno, da dobiva zastavodajalec od zastavljenega travnika še določeno število kupov sena (»Fuder Heu«), ali si pridrži od zastavljenega travnika otavo⁵³⁵, ali plačilo zneska preko višine obresti.

130. Le plačilo terjatve konča zastavno razmerje in oprsti zemljišče vezi užitka. Ponekod se najde v svobodniških pogodbah izrečno določilo, da imajo zastavni upniki pravico užitka do plačila zadnjega vinarja (»bis zur Bezahlung des letzten Heller und Pfenig«)⁵³⁶. V prav posameznih primerih je bilo določeno, da je upnik dolžen sprejeti tudi le določeni del terjatve (n. pr. polovico) in vrniti po tem plačilu sorazmerno določen del zastavljenega predmeta (zemljišča ali desetine)⁵³⁷.

Ako ni bilo nič drugega dogovorjeno, je smel dolžnik vsak čas rešiti zastavljeno zemljišče ali desetino⁵³⁸. Večkrat se je to izrečno domenilo⁵³⁹, vendar si je v takih primerih upnik izgovoril, da se sme to zgoditi le tako, da more zastavni upnik zastavljeni predmet še izkoristiti⁵⁴⁰; torej le v določenem letnem času n. pr. o sv. Juriju⁵⁴¹ ali v jeseni⁵⁴² ali po poprejšnji enoletni odpovedi⁵⁴³. V splošnem upnik ni imel pravice zahtevati, da dolžnik zastavljeni predmet reši⁵⁴⁴.

⁵²⁹ 13. XII. 1713.

⁵³⁰ 22. V. 1690; 23. IV. in 28. VI. 1692; 24. IV. in 28. XII. 1699; 8. I. 1700; 31. V. 1702; 4. VII. 1705; 22. X. 1708; 23. I. in 1. IV. 1713; 23. XII. 1715; 23. III. 1721; 12. X. 1742.

⁵³¹ 23. IV. 1692 (»mit solch abnehmenden Genuss jährlich an Kapital 20 Kr LW. devalvieren lassen«); 28. VI. 1692; 24. IV. 1699; 4. VII. 1705 (»an dem Kapital jährlich 2 Patzen zum Abdienst gerechnet«); 22. X. 1708 (letno 2 gld in davek); 1. IV. 1713 (6 krajcarjev letno od 50 gld); 23. III. 1731 ((45 krajcarjev letno na 123 gld).

⁵³² 28. IX. 1699 (8 let); 8. I. 1700 (7 l); 31. V. 1702 (15 l. 170 Fl 30 Kr TW); 19. I. 1713 (4 l); 23. I. 1713 (10 l); 25. X. 1741 (3 l).

⁵³³ 24. IV. 1699; 22. V. 1690.

⁵³⁴ R. Hübner, Grundzüge d. deutschen Privatr., 330; Planitz, o. c., 15.

⁵³⁵ 28. V. 1692.

⁵³⁶ 17. VI. in 31. V. 1702; 23. II. in 16. III. 1703; 15. V. 1705; 18. VII. 1709; 10. VIII. 1745.

⁵³⁷ 23. XII. 1715.

⁵³⁸ Planitz, o. c., 24.

⁵³⁹ 17. V. 1690 (»über kurz oder lang«); 25. V. 1742.

⁵⁴⁰ Planitz, o. c., 25.

⁵⁴¹ 22. V. 1690.

⁵⁴² 6. IV. 1713.

⁵⁴³ 1. IV. 1713.

⁵⁴⁴ Planitz, o. c., 27.

Včasih pa se je dogovorilo v zastavni pogodbi, da preide pod gotovimi pogoji zastavljeni predmet v last zastavnega upnika, n. pr. da mora po določenem številu (15) let dolžnik zastavljeno desetino rešiti, sicer ima upnik pravico, da preide desetina v njegovo last⁵⁴⁵ ali da mora dolžnik, ako ne plača glavnice v dveh letih, podpisati kupno pismo na odkup proti doplačilu prave vrednosti po zastavnem upniku⁵⁴⁶. V takih primerih je imela starejša zastava značaj zapadlostne zastave (Verfallspfand), čeprav ne v njeni prvotni, čisti obliki, ker je prišla posojilo presegaajoča večja vrednost zastavljene predmeta v dobro zastavnemu dolžniku⁵⁴⁷.

131. Poleg starejše zastave je v vsej dobi, za katero imamo vire, med svobodniki enako pogosta⁵⁴⁸ tudi oblika tkzv. mlajše zastave (»jüngere Satzung«), to je zastave brez prenosa posesti. Dolžnik je ostal v posesti zastavljenega zemljišča ali desetine, vendar pa je bil zastavni predmet za upnika zasežen. Tudi ta vrsta zastave se je utemeljevala prav kakor starejša zastava s pravnooblično listino pred sodiščem, v naših primerih pred stanovskim knjigovodjo kot svobodniško sodno instanco, tedaj javno. V teh zastavnih listinah najdemo za utemeljitev te vrste zastave različne izraze, iz katerih, prav kakor pri starejši zastavi, ne moremo vedno zanesljivo sklepati na način zastave: »verhypotheциert und eingesetzt«⁵⁴⁹; »dergestalt eingesetzt und verhypotheциert«⁵⁵⁰; »zu einer wirklichen Hypothek eingesetzt«⁵⁵¹; »verhypotheциert und zum wirklichen Pfand eingesetzt«⁵⁵²; »zu einer Spezial-Hypothek (pro speciali hypotheca) eingesetzt und verpfändet«⁵⁵³; »verhypotheциert«⁵⁵⁴; »specialiter verhypotheциert«⁵⁵⁵; »verhypotheциert und dergestalt pro actuali hypotheca eingesetzt«⁵⁵⁶; »bei Verpfändung meines Hab und Gut zu einer Special-Hypothek eingesetzt und gänzlich versichert«⁵⁵⁷; »verpfändet und pro speciali hypotheca verschrieben«⁵⁵⁸; »verhypotheциert und verpfändet«⁵⁵⁹; »gegen Verhypotheциierung meines völligen Hab und Guets«⁵⁶⁰; »in optima iuris forma sogestalten versichert«⁵⁶¹.

Navzlic javni utemeljitvi mlajše zastave vendar ta način ni bil tako viden, kakor starejša zastava, ko je bilo tej bistveno izvrševanje posesti z obdelovanjem zemljišča in pobiranjem plodov vsakemu očito. Zato se je včasih v večjo

⁵⁴⁵ 11. II. 1700 (»gegen Erlegung des Wertes und Innenbehaltung seiner Schuld bemehlte Zehend eigenthumblich zu geniessen«).

⁵⁴⁶ 28. V. 1692.

⁵⁴⁷ R. Hübner, o. c., 331.

⁵⁴⁸ Od 109 zastavnih pogodb, ki smo jih v naše svrhe pregledali, je bilo sklenjenih 55 v obliki starejše, 54 pa v obliki mlajše zastave. Pri prvih je bila dolžna vsota v 14 primerih do 50 goldinarjev; v 20 do 100 in v 21 preko 100 goldinarjev; pri drugih (zastavnih pogodbah mlajše zastave) je bilo razmerje 10:20:24.

⁵⁴⁹ 4. VI. 1692.

⁵⁵⁰ 6. VI. 1693.

⁵⁵¹ 24. V. 1702.

⁵⁵² 21. XI. 1702; 19. XII. 1703; 15. III. 1705; 14. IX. 1707; 10. III. 1710.

⁵⁵³ 12. VI. 1706; 25. I. 1710; 4. XII. 1711; 10. V. in 21. VI. 1714; 1. IV. 1735; 10. I. in 9. II. 1742.

⁵⁵⁴ 28. V. 1707; 7. V. in 15. V. 1710; 8. V. 1713; 10. V. in 2. VII. 1749.

⁵⁵⁵ 21. VIII. 1709; 3. I. 1710.

⁵⁵⁶ 24. VII. 1710; 31. X. in 2. XI. 1711.

⁵⁵⁷ 6. XI. 1711; 7. I. 1730.

⁵⁵⁸ 20. VIII. 1712.

⁵⁵⁹ 10. V. 1736; 28. II. 1749.

⁵⁶⁰ 22. XII. 1736.

⁵⁶¹ 18. XI. 1741. — V tej obliki zastavljajo svobodniki tudi zemljišča, ki so jih v nekaj primerih namenili kandidatom višjega posvečenja kot titulum mensae (gl. le n. pr. jan. 1747 (str. 10), sept. 1748 (str. 42)). Listine so pisane latinski, dan je v datumu izpuščen.

varnost in najbrž v glavnem, da bi se preprečila odsvojitvev, zastavil tudi še izvirnik kupne pogodbe zastavljenega zemljišča⁵⁶² in tudi druge listine⁵⁶³. V večjo varnost je v posameznem primeru zastavil dolžnik poleg zemljišča tudi še terjatve (n. pr. »Heiratliche Spruch aus dem Testamente«)⁵⁶⁴.

Seveda predpostavlja splošnejša poraba zastavnega načina mlajše zastave pripustitev obresti, ki so bile ta čas v naših pokrajinah že urejene⁵⁶⁵. Te so bile v svobodniških pogodbah določene s 5⁵⁶⁶ ali 6%⁵⁶⁷.

132. Za primer zamude plačila glavnice in obresti⁵⁶⁸ ali v posameznih primerih tudi že ob zamudi plačila obresti samih, je bilo dogovorjeno, da sme vzeti upnik zastavljeno zemljišče ali desetino v posest in jo uživati, to je spremeniti mlajšo zastavo v starejšo. Za ustanovitev te pravice rabijo pogodbe različne izraze: »dass er« (sc. upnik) »sich solcher Hypothek zu unterwinden, in den wirklichen Possess zu nehmen und zu versteuern kraft dieses befügt«⁵⁶⁹; ali »dass er sich bei Erscheinung meiner säumbigen Bezahlung derselben prävalieren kann und mag«⁵⁷⁰; ali da sme zemljišče nase potegniti in poljubno z njim ravnanati (»einziehen«) in je obdržati do plačila⁵⁷¹; ali odvzeti (»abnehmen«)⁵⁷²; ali da sme upnica (cerkev), če zastane dolžnik na obrestih ali po 10ih letih na glavnici, dati desetino ceniti in si jo dati prisoditi proti plačilu presežka na vrednosti⁵⁷³.

Navadno je domenjeno, da se izvršuje ta pravica po opominu upnika s pečatom na 14 dni (»auf 14 tägige Gebotspetschaft«)⁵⁷⁴. Le v enem edinem primeru⁵⁷⁵ je bilo določeno, da mora upnik po opominu na 14 dni uvesti šele izvršbo in obdržati potem desetino in originalno kupno pismo do plačila zadnjega beliča. V drugem, tudi le posameznem, časovno poznem primeru⁵⁷⁶ je bila dogovorjena zapadlostna zastava: če dolžnik na četrtletno odpoved ne plača glavnice z obrestmi, je upnik upravičen, da se sme po pečatnem opominu na 14 dni zemljišča polastiti (»prävalieren«) in je dati v imenjski knjigi nase prepisati.

⁵⁶² 10. IV. 1709; 20. VIII. 1712; 1. X. in 8. X. 1716.

⁵⁶³ 10. IV. 1709 (cesijska listina); 7. V. 1710 (ženitno pismo); 15. V. 1710 (ženitno pismo žene); 1. X. 1716 (»Spannungs-Acten und Pupillar-Acten der Kinder«).

⁵⁶⁴ 14. VI. 1710.

⁵⁶⁵ Prim.: generale Maksimilijana II. 31. X. 1557 (Codex Austriacus I, 565); patent Rudolfa II. 18. VI. 1589 in 22. XII. 1593 (Codex Austr. II., 511); naredba Ferdinanda II. 11. IX. 1623 in 5. XII. 1633 (Codex Austr. I., 509; II. 553). Prim. tudi K. Isopescul-Grecul, Das österr. Wucherrecht, 140.

⁵⁶⁶ 11. V. 1709; 10. V. 1713; 2. VI. 1714; 12. V. 1718; 12. IX. 1721; 18. XI. 1741; 10. I., 9. II. in 12. X. 1742; 18. VIII. 1745; 28. II. 1749.

⁵⁶⁷ 10. VI. 1708; 24. VII. 1710; 20. VIII. 1712; 8. V. 1713; 22. VI. 1714; 29. VII. 1715.

⁵⁶⁸ 14. XI. 1692; 1. III. 1693; 15. XII. 1703; 25. I. 1712; 12. V. 1718; 10. V. 1736.

⁵⁶⁹ 10. XI. 1692 in 29. VI. 1700.

⁵⁷⁰ 25. I. 1707; 21. III. in 29. VII. 1715; 23. V. 1716.

⁵⁷¹ 25. I. 1712; 1. III. 1710; 6. XI. 1711; 8. III. in 29. VII. 1715; 9. II. 1742; 2. VII. 1749.

⁵⁷² 14. IX. 1707; 20. VIII. 1712; 8. X. 1716; 26. I. 1717.

⁵⁷³ 10. III. in 2. VII. 1749.

⁵⁷⁴ 16. IV. 1709; 20. VIII. 1712; (»... dergestalten und neben einhändigung des alten Kauffbriefes verpfändt vnd pro Speciali Hypotheca verschrieben. daß wan die bezahlung des Capitals oder jārlichen Interesse auf gütliches begehren des Herrn Darleihers wider Verhoffen nicht erfolgen sollte, daß sodan ohne ainich schröffentlichen ersuchens oder klaggen auf ein bloßen von der Buchhalterey aus vorhero ablauffens 14 tagiges Gebotspetschaft die wirkliche Spannungs-Exekution wider mich auf sein angedeute Special hypotheck nach Belieben abzuführen und dasjenige, was gespant wird bis zu leistender vollständiger Contentierung jure spangae zu genießen befügt«); 26. I. 1717.

⁵⁷⁵ 16. IV. 1704 (prim. tudi R. Hübner, o. c., 334 in fine).

⁵⁷⁶ 9. II. 1742.

Šele l. 1780 srečamo nekako prodajno zastavo. Upnik ima pravico, da ob dolžnikovi zamudi toži, dá zemljišče ceniti, prepisati in vrne presežek⁵⁷⁷. V splošnem pa prodajna zastava (»Verkaufspfand«) tudi pri mlajši zastavi ne pri nas, ne v raznih predelih nemškopravnega ozemlja⁵⁷⁸ ni bila običajna. Lastninska pravica svobodnikov sicer ni bila vezana, toda stanovska oblastva so se vedno borila proti razkosavanju in prodajanju svobodniških zemljišč. Zato verjetno svobodniška uprava, pri kateri so se zastavna pisma sestavljala, ni mogla pripuščati v teh pogodbah določila o prisilni prodaji.

133. Zastava se po besedilu nekaterih zastavnih pogodb ene in druge zastavne oblike razteza generelno na vso imovino (»mein Hab und Gut«), toda nikdar samo na to, marveč poleg tega še vedno posebej na posamezna določena zemljišča ali desetino kot specialno hipoteko⁵⁷⁹, to pa zato, ker take generelne zastave same še ne utemljujejo zastavne kot stvarne pravice, marveč dajejo upniku le pravico, da dolžnikove stvari brez tožbe privatim ali sodno zarubi⁵⁸⁰.

Največkrat pa zastavi dolžnik le posamezna zemljišča, zemljiške dele ali desetino ali desetinske dele posamezno kot »specialno hipoteko« z besedami: »zu einer Special-Hypothek derart eingesetzt...«⁵⁸¹. Kar se tiče vrste zemljišč, ki so se zastavljala, moremo ugotoviti, da so se ta redko označevala s splošnim izrazom n. pr. »Freisasserei«⁵⁸² ali »Freisassgrund«⁵⁸³ ali »Freisasshube«⁵⁸⁴. Navadno se označuje zastavni predmet določneje: »kajža« ali »domec«⁵⁸⁵, »hišica s travnikom« (»Häusel und Heumathl«)⁵⁸⁶, »hiša«⁵⁸⁷, enkrat tudi »večji dvorec«⁵⁸⁸. Največkrat so bile predmet zastave njive⁵⁸⁹ ali deli njiv⁵⁹⁰, ki so natančno označene po legi in domačih livadnih nazivih; večkrat tudi s številom krajev ali razorov (Piffang)⁵⁹¹; ali njive skupaj s travnikom⁵⁹² ali le sam travnik, označen prav tako kakor njive, včasih tudi z navedbo, koliko kupov sena (»Fuder Heu«) se na njem letno pokosi⁵⁹³ ali tudi, vendar redko, gozd⁵⁹⁴. Skoro najbolj pogoste

⁵⁷⁷ 8. VII. 1780.

⁵⁷⁸ R. Hübner, o. c., 335.

⁵⁷⁹ 10. X. 1693; 12. XI. 1705; 31. X. 1711 in 10. V. 1736.

⁵⁸⁰ R. Hübner, o. c., 335.

⁵⁸¹ N. pr. 1. VI. 1693; 25. I., 6. XII. 1707; 27. X. 1711; 1. X. 1716; 23. III. 1721; 1. IV. 1735;

10. I. 1742.

⁵⁸² 10. X. 1692.

⁵⁸³ 19. XII. 1703.

⁵⁸⁴ 10. VII. 1692; 13. II. 1700; 1. X. 1716.

⁵⁸⁵ 2. III. 1700; 24. VII. 1710; 21. III. 1715; 1. IV. 1735.

⁵⁸⁶ 26. I. 1717.

⁵⁸⁷ 1. X. 1708.

⁵⁸⁸ 10. VI. 1710 (Matija Rakovec zastavi loškemu podložniku Gregorju Jerebu za 550 goldinarjev LW s 6% obrestni dvorec »Küttenhof«, ki ga je pravkar kupil).

⁵⁸⁹ 23. IV., 28. V., 28. VI., 10. XI. 1692; 8. IV. 1693; 15. V. in 4. VII. 1705; 25. I., 14. IX. in 6. XII. (neposejano) 1707; 7. IX. 1708 (neposejanih 20 krajev, ki jih mora upnik neposejane vrniti); 11. VII. 1709 (16 krajev); 15. V., 11. VI. in 15. VI. 1710; 6. XI. 1711; 6. IV. 1713 (14 krajev neposejanih); 16. III. 1715 (7 krajev); 2. V. 1736.

⁵⁹⁰ 26. VII. 1710 (pol njive); 1. IV. 1713 (pol njive); prim. tudi Planitz, o. c., 51.

⁵⁹¹ 14. IX. 1707; 11. VII. 1709; 1. VII. 1712; 6. IV. 1713; 16. III. 1715.

⁵⁹² 28. IV. 1693; 27. X. 1711; 1. VII. 1712; 23. III. 1721. N. pr. »...na loge per Belze liegenden Acker, darauf 4 Mernig gesät werden, samt dabei befindlicher Wiesmatt und Gestraisach oder Rain mit der Ein- und Ausfahrt.«

⁵⁹³ 22. V. 1690; 30. VI. 1692; 17. VI. 1702; 1. VII. 1712; 2. VII. 1714 (»Heumathl von ungefähr 3 Fuder Heu«); 11. VII. 1716 (»mit denen dabei befindlichen Markstein und Confinszeichen«).

⁵⁹⁴ 12. IX. 1716 s tole oznako: »...eigenthumblich hubtheilige Behölzung v ‚Lese‘ genannt, ein Oerthl von dem Fahrweg aufwärts einen Pixenschuss weit bis zu denen gezeichneten und für ein Confin dienenden Fichtenpaiben.«

so bile predmet zastave desetine⁵⁹⁵ in sicer celotne ali delne. V enem primeru zastavi svobodnik celo tri podložne kajzarje (»Hofstätter«) z njihovimi urbarialnimi dajatvami vred, pridržujoč si izrečno njihovo tlako⁵⁹⁶. V drugem primeru zastavi svobodnik domec s podložnikom beneficijatu sv. Lenarta v Kranju tako, da sme ta domec z dosedanjo tlako vred uživati⁵⁹⁷.

134. Zastavodajalci so bili lastniki zastavljenih zemljišč in desetini. Večkrat so navedeni kot zastavljenci poleg lastnikov tudi njihove žene, ki se obvezujejo za in poleg svojega moža. V teh primerih se vselej odpovedujejo pravni dobroti Senatus Consulti Velleiani⁵⁹⁸, po katerem je bil prevzem tujega dolga po ženi (intercesija) prepovedan.

V ženitnih pogodbah zastavi včasih ženin za doto ali zaženilo zemljišče, čigar lastnik še ni, vendar pa le z izrečnim privoljenjem svojih staršev⁵⁹⁹.

135. Zastavojemniki so le redko graščaki⁶⁰⁰ ali svobodniki⁶⁰¹, marveč največ podložniki⁶⁰², duhovniki⁶⁰³ in cerkve⁶⁰⁴. To dokazuje zopet, da položaj podložnikov v naših pokrajinah gospodarsko ni bil slab.

136. Zastavna pravica prehaja tudi na dediče zastavojemnika⁶⁰⁵. Ne v vseh zastavnih pogodbah, pač pa v mnogih, se ta prehod na dediče izrečno ugotavlja⁶⁰⁶.

137. Prav ker pri nas zastava v svobodniških krogih običajno ni bila prodajna, ki bi omogočila zastavnim upnikom, da se naenkrat poplačajo ob plačilni zamudi dolžnika, je bila zlasti za dolgoročna posojila zelo pogosta kreditna oblika *p r o d a j e n a o d k u p* (*retractus conventionalis*, *Kauf auf Wiederkauf*, pri nas le »*K a u f a u f W i e d e r l ö s u n g*« imenovan). Prodaja na odkup je zelo podobna moderni obliki prenosa lastnine v zavarovanje (*Sicherungsübereignung*)⁶⁰⁷. Med približno 100 kupnimi pogodbami, ki smo jih pregledali

⁵⁹⁵ 14. VI. 1692; 24. IV., 28. XII. 1699; 8. I., 11. V., 29. VI. 1700; 31. V. 1702; 11. VI. (3 des.) in 28. VIII. (10 des.) 1704; 11. VII. in 18. VII. 1709; 25. I., 1. III. 1710; 20. VIII. 1712 (27 des.); 7. I., 23. I., 8. V. 1713; 22. VI. 1714; 8. III., 21. III., 23. XII. 1715; 8. X. 1716 (27 des.).

⁵⁹⁶ 30. VI. 1717.

⁵⁹⁷ 16. IV. 1715.

⁵⁹⁸ 10. X. 1692; 24. V. 1702; 11. V. 1709; 25. I. 1710; 24. VII. 1710; 6. XI. 1711. Formula, s katero se odpove žena pravni dobroti, se glasi (n. pr. 24. VII. 1710): »Anbei aber will ich mich auch der weiblichen Freiheiten und der dem weiblichen Geschlecht vorgesehenen Beneficien in specie der Exception Senatus Consulti Velleiani, item der Authentica Si qua mulier und der Epistel Kaiser Adriani deren allen ich durch den von mir erbetenen Herrn Anweiser genugsamb erindert worden bin, in Crafft dits guet und freiwillig begeben haben, alles treulich und ohne Gefährde auch bei Verpündung des Landtschadenpunts in Crain.« — Pojasnjevalec (»Anweiser«) se v teh klavzulah navadno z imenom imenuje in je redno privzet izmed odvetnikov ograjnega sodišča. — Prim.: N. Beckmann, *Idea iuris*, 436, 437.

⁵⁹⁹ 17. I. 1745; 5. II. 1749; 20. II. 1750.

⁶⁰⁰ 10. VII. 1692.

⁶⁰¹ 2. VII. 1714 in 23. III. 1721.

⁶⁰² 28. V. in 28. VI. 1692; 31. V. 1702; 28. VIII. 1704; 6. XII. 1707; 11. V. 1709; 16. IV. 1715; 8. X. (za 2200 gld. n. v.) in 11. VI. 1716; 26. VII. 1710; 19. I. 1713.

⁶⁰³ 24. IV. 1699; 25. II. 1703; 11. VI. 1704; 17. XII. 1709; 1. III. 1710; 9. II. in 25. V. 1742.

⁶⁰⁴ 4. VI. 1692 (podr. sv. Florijana na Vačah); 8. IV. 1693 (Vače); 19. XII. 1703 (podr. sv. Florijana na Vačah); 11. VII. 1709 (cerkev sv. Miklavža ob Savi); 6. XI. 1711 (bratovščina sv. rožnega venca v Kranju); 4. XII. 1711 (cerkev sv. Boštjana v Mostah); 8. V. 1713 (v Krašnji); 22. VI. 1714 (v Ljubnem); 8. III. 1715 (v Vačah); 21. III. 1715; 1. X. 1716 (bratovščina corpus Christi v Kranju); 12. V. 1716 (na Limbarski gori); 9. II. 1742 (podr. sv. Nikolaja v Litiji); 10. VIII. 1745 (podr. cerkev sv. Jurija v Hruševem). — Prvikrat se kaže tukaj na cerkev kot dajalko kredita v naši preteklosti. Kulturno in gospodarsko zanimivo vprašanje bi kazalo natančneje obdelati, zlasti ker so farni arhivi dobro ohranjeni.

⁶⁰⁵ Planitz, o. c., 22.

⁶⁰⁶ 7. I. 1713.

⁶⁰⁷ Jurij Štempihar, *Prenos premičnin in terjatev v zavarovanje*, SP, 1936, 49, zlasti 56 sl.; prim. tudi M. Dolenc, *Pravne razmere v Brežicah od l. 1585 do l. 1651*, ZZR, XII., (1936), 48, 49.

za dobo od 1690 do 1740, je polovica prodaj na odkup. Večina pogodb se glasi le, da se eno ali več zemljišč ali desetina proda brez navedbe odkupnega roka »wiederlösungsweis«⁶⁰⁸ ali »auf Wiederlösung«⁶⁰⁹ ali tudi »auf ewige Wiederlösung«⁶¹⁰. V teh primerih je bilo včasih izrečno domenjeno, da se sme zemljišče vsak čas odkupiti, toda — zlasti pri njivah — na enoletno⁶¹¹ ali polletno⁶¹² odpoved. Le precej redko je bila odkupna pravica časovno omejena: na dve leti⁶¹³; na 10⁶¹⁴ in na 20 let⁶¹⁵. V enem primeru⁶¹⁶ je bila odkupna pravica omejena na 12 let, vendar tako, da se more odkup (Abledigung) prodane desetine izvršiti v tej dobi le vsaka 3 leta po 3, 6, 9, 12ih letih⁶¹⁷. Če je odkupni rok potekel, je pripadlo prodano zemljišče ali desetina v nepreklicno last kupca.

V nekaterih primerih je bil pogojen tudi le delen odkup. Dogovorjeno je bilo na primer, da mora kupec po vračilu polovice kupnine vrniti pol travnika⁶¹⁸ ali eno od dveh prodanih desetinskih hub⁶¹⁹ ali eno od treh desetini⁶²⁰ ali po plačilu 20 gld vrniti njivico, ki je bila prodana skupno s travnikom za 60 gld⁶²¹ ali po plačilu 100 gld njivo, ki je bila prodana za 200 gld skupaj s travnikom, tega pa po plačilu ostanka; če se izvrši odkup po košnji, so plačane tudi obresti⁶²².

Nakup rent (Rentenkauf) nemškega prava se približuje prodaja na odkup z dogovorom, da sme prodajalec prodani mlin uživati, dokler plačuje 5% obresti od kupnine⁶²³.

Nekakšna zveza mlajše zastave s prodajo na odkup je zanimivi dogovor, da proda prodajalec njivo na odkup. Vendar jo sme prodajalec štiri leta uživati, če plača 5% obresti v denarju ali v senu. Po štirih letih ali, če bi ne plačal obresti, se sme kupec njive polastiti in jo uživati do odkupa⁶²⁴. V enem primeru na 2 leti časovno omejene odkupne pravice je bilo določeno, da mora prodajalec poleg vračila kupnine dati še 10 sadnih dreves za dveletne obresti⁶²⁵, v drugem pa je bilo dogovorjeno, da poravna ob odkupu prodajalec davek, kolikor bi presegal letno 2 goldinarja⁶²⁶.

Kupec na odkup prodanega zemljišča je imel podedljivo pravico do vračila cele kupnine, event. še dogovorjenih drugih plačil, pravico kupljeno

⁶⁰⁸ 18. IV. 1703; 8. IV. 1704; 9. VII. 1709; 16. IV., 30. V., 12. VI. 1715; 30. IV., 12. V., 3. VII. 1717; 9. II. 1718; 30. VII. 1735; 31. I. 1736; 10. V. in 21. V. 1737; 30. VIII. 1743; 8. I. 1748.

⁶⁰⁹ 28. V. in 10. X. 1692.

⁶¹⁰ 28. VI. 1706; 18. III. 1710; 3. IX. 1714; 7. III., 16. IV., 28. IV. 1715; 30. III. 1716

⁶¹¹ 8. IV. 1704.

⁶¹² I. IV. 1713 in 2. VII. 1742.

⁶¹³ 16. IV. in 28. IV. 1715.

⁶¹⁴ 29. VI. 1703.

⁶¹⁵ 2. V. 1742; 20. X. 1747; 30. IV. 1750.

⁶¹⁶ 3. V. 1747.

⁶¹⁷ 12. VI. 1715.

⁶¹⁸ 10. X. 1692.

⁶¹⁹ 12. V. 1717.

⁶²⁰ 26. VIII. 1717.

⁶²¹ 3. VII. 1717.

⁶²² 2. VII. 1742.

⁶²³ 4. II. 1718.

⁶²⁴ 4. V. 1742.

⁶²⁵ 29. VI. 1703.

⁶²⁶ 9. VII. 1709.

zemljišče posedovati in uživati in z njim razpolagati kakor s prosto lastnino⁶²⁷. Smel je zemljišče tudi na odkup naprej prodati⁶²⁸.

γ) Kupne pogodbe.

138. Vse mnogoštevilne kupne pogodbe, ki so nam ohranjene v sodnih zapisnikih svobodnikov, so sestavljene (za vsa leta 1690—1740) v isti stereotipni obliki. Ustne kupne pogodbe o nepremičninah sicer tudi niso bile neveljavne. Toda za prepis v imenjski knjigi je bila potrebna redno pismena oblika. Zato so se ustno sklenjene kupne pogodbe kasneje vedno sestavile v pisni obliki in ratificirale⁶²⁹.

Očitno v nasprotju k zelo pogostim prodajam na odkup se glasi v vseh kupnih pogodbah stalno: »Ich N. N. zu D. in der X. Pfarr sesshaft und einer löbl. Laa in Krain unterworfenener Freysasse bekenne hiemit für mich und alle meine Erben mit diesem Kaufbrief, wo der selbe zu verlesen vorkommt, dass ich in einen stätten, ewigen und ganz unberuflichen Kauf hingeben und verkauft habe, hingebe und verkaufe auch hiemit wissentlich und Kraft dieses Briefs dem arbeitsamen X. Y. meinen zu meinem Freisassgrund gehörigen Acker...«. Nato potrdi prodajalec prejem kupnine, ki se označuje z besedami: »umb ain Summe Geldts«, katerim se z besedo »benanntlich« pristavlja številčni znesek z označbo valute. V treh primerih, v katerih je kupec duhovnik, znesek ni naveden, marveč je kupnina označena le »umb ain Summe Geldt«⁶³⁰. Včasih se poleg denarnega zneska določi kupnina tudi še v drugih potrošnih stvarih: n. pr. v enem primeru je določena kupnina: za njivo 106 kron in ena koža usnja⁶³¹; v drugem za desetinsko hubo 600 goldinarjev, 3 cekini, obleka iz žlahtnega sukna, srajca, čevlji, nogavice in klobuk⁶³²; v drugem zopet za 4 desetine 409 goldinarjev n. v., 18 cekinov in en star pšenice⁶³³.

Poleg glavnega zneska kupnine je bila nekajkrat zlasti v prvi polovici 18. stoletja pri večjih prodajah dogovorjena še manjša denarna nagrada v posebni, zlasti cenjeni valuti (v državnih tolarjih⁶³⁴, ali cekinih⁶³⁵, ali goldinarjih⁶³⁶, ali librah⁶³⁷) kot likof⁶³⁸ ali »Ehrung« ali tudi kot daritev (Donation)⁶³⁹. To dajatev moramo smatrati kot ostanek stare, začasne, navidezne dajatve (pozneje nadavka, are), ki je bila po starem nemškem pravu potrebna, da je mogla nastati realna pogodba, ako se dajatev in protidajatev nista izvršili iz

⁶²⁷ 2. VII. 1742 in tudi v drugih pogodbah: »Zusage und verspreche ich für mich und alle meine Erben, dass besagte Erkauf und ihre Erben bis Bezahlung der fälligen Kaufsumma oft gemelten Acker und Wiesen wiederlösungsweis inne haben, nuzen und geniesen, damit handeln, thun und lassen kann und möge, wie sie gelüst und verlangen, als mit andern ihren frei aigenen Grunt.«

⁶²⁸ 25. I. 1741 — Primož Vozel proda cerkvi na Sv. Gori travnik v Lokah, ki ga je kupil 11. VI. 1732 na odkup od Martina Malija.

⁶²⁹ 23. VII. 1710; 3. IX. 1717.

⁶³⁰ 26. IX. 1703; 28. VI. 1710; 5. III. 1718.

⁶³¹ 10. IX. 1705 (Knafliču v Zagorici).

⁶³² 22. IX. 1715.

⁶³³ 23. IV. 1692.

⁶³⁴ 12. XI. 1704; 30. III. 1713 (Ein Reichstaler und zwei Siebenzehner); 2. I. 1716.

⁶³⁵ 5. X. 1692; 27. VI. 1742.

⁶³⁶ 30. IV. 1692; 9. IX. 1707; 18. III. 1710 (Ein Gulden und 6 Liber); 26. VIII. 1717.

⁶³⁷ 30. IV. 1692; 12. IX. 1704 (»Leikauf« oder »Ehrung«); 2. I. 1714; 27. VI. 1742.

⁶³⁸ 9. IX. 1707; 18. III. 1710; 12. IX. 1704; 26. VIII. 1717.

⁶³⁹ 1. VI. 1745.

rok v roke. Navadno se je ta dajatev zapila kot »Weinkauf« ali »Litkauf«. To je znak, da so imeli to dajatev še vedno za navidezno dajatev, ki jo pogodbenik sam ni obdržal. Daroval jo je včasih cerkvi ali revežem (nemški »Gottespfenig« ali »Heiligenpfenig«)⁶⁴⁰. Na našem ozemlju je ostala gotovo iz istega razloga navada, ki jo tudi v svobodniških pogodbah nekajkrat srečamo, da se je ta posebna dajatev dogovorila v korist prodajalčevi ženi⁶⁴¹. Na tuje poreklo teh dajatev kaže v svobodniških pogodbah to, da so izgovorjene šele v pogodbah 18. stoletja.

139. Vredno je tudi omeniti, da so v svobodniških kupnih pogodbah navedeni večkrat nagibi prodaje. Pogosto se kot taki navajajo: plačilo davkov⁶⁴², dolgovi⁶⁴³, grozeča izvršba⁶⁴⁴. Ta navedba nagibov je po moji sodbi prešla v svobodniške pogodbe iz podložniških. Pri teh je bilo za prodajo podložniških zemljišč potrebno pritrdilo zemljiškega gospoda, za to pa je bilo naravno treba navesti razloge. Nagibi so navedeni navadno le v pogodbah poznejšega časa, izza začetka 18. stoletja, kar je zopet dokaz, da se je izgubljala vedno bolj zavest popolne pravne prostosti svobodnikov in so z njimi vedno bolj ravnali kakor s podložniki.

140. Pojasniti je treba tudi klavzulo jamčevanja, ki je pristavljena vsem svobodniškim kupnim pogodbam. Po nemškem pravu je imel prodajalec rimski auctoritas slično dolžnost jamčevanja. Če je namreč tretja oseba zahtevala od kupca izročitev kupljenega predmeta, je moral prodajalec na oblično vabilo kupca priti k sodišču, izjaviti, da jamči, s tem prevzeti spor toženega kupca in mu z uspešno izvedbo pravde ohraniti posest predmeta. Ta prevzem brambe se je nazival »Schermung«, defensio. Prodajalec procesualno sicer ni bil prisiljen prevzeti to brambo, toda veljal je za tatu, če je ni prevzel in je moral plačati tožečemu tretjemu globo radi tatvine, kupcu pa kupnino, kajti kupec je moral, ker se mu ni jamčilo, izročiti kupljeni predmet tretjemu. Prav tako je moral prodajalec povrniti kupcu škodo, če je v pravnem sporu podlegel. Čeprav pa je bila ta jamčevalna dolžnost že po pravu zajamčena, je bil vendarle običaj, da se je kupec ob sklepu kupne pogodbe s posebnimi klavzulami v listini še posebej zavaroval. V teh prodajalec ni le obljubil zase in za svoje pravne naslednike, da bo opustil v prihodnje vsako motenje pravic kupca, marveč se je tudi izrečno zavezal, da bo odvrčal pravne napade tretjih oseb. Ta sistem brambe (Schermung) ali jamčevanja se je ohranil v nemško-pravnem ozemlju še dolgo preko recepcije⁶⁴⁵.

Tudi v vseh naših svobodniških pogodbah je, kakor rečeno, vseskozi pristavljena klavzula z navedeno dvojno obvezo: prodajalec se zavezuje zase in svoje pravne naslednike, da opusti vsako motenje kupca in da njega in nje-

⁶⁴⁰ Rudolf Hübner, Grundzüge des deutschen Privatr., 446; M. Dolenc, PZ, 164, 165.

⁶⁴¹ 12. XI. 1704 (»Leihkauf oder Ehrung für unsere Hauswirtinen [prodajalca sta bila dva brata] mit 1 Reichsthaler«) ali 28. I. 1745 (12 Thaler in specie meiner Ehwirtin); nemški »Schlüsselgeld«.

⁶⁴² 8. IV. 1704, 12. IX. 1714 (wegen der anerlaufenen Herrnanforderung und derentwegen abgeführten Spannungen); 6. III. 1717; 24. I. 1718.

⁶⁴³ 9. III. 1715 (in Ansehung der Schuld und Satzgerechtigkeit); 20. V. 1738; 2. V. 1742 (zaradi očetovih dolgovi); 13. VIII. 1742 (radi ženinih dolgovi).

⁶⁴⁴ 9. XI. 1709 (»um mich der Spannung frei zu machen«); 9. VII. 1709; 15. XI. 1711 (»wegen der fürgebrochenen häufigen Kreditoren und der darüber fürgegangenen Ediktshandlung«).

⁶⁴⁵ Rudolf Hübner, o. c., 481 sl.

gove dediče glede predmetnega kupa štiti in brani, kakor je v deželi navadno, pred sodiščem in izven tega (»in und ausser Rechts«), kadarkoli bi bilo potrebno, in ga pri vsaki tožbi in terjatvi zastopa pred sodiščem, kakor je to navadno na Kranjskem⁶⁴⁶. Kaj je bilo v tem oziru na Kranjskem navadno, ni nikjer povedano. Pač pa je v 53. poglavju sodnega reda za Kranjsko (»Gerichtsinanz und Ordnung in Crain«⁶⁴⁷ natančno določeno, kako je postopati, če se jamčevalec odtegne svoji obvezi in noče priti k sodišču. Iz teh določb je sklepati a contrario tudi na način njegovega jamčevanja ali obrambe. Jasno je, da v tem oziru običaji na Kranjskem vobče mutatis mutandis niso mogli biti drugačni, kakor je bilo določeno v sodnem redu za deželno pravdo.

Po tem določilo je prodajalcu, ki se je branil svoje obveze, pisal najprej peremtorično deželni glavar ali deželni upravnik in ga povabil, če je stanoval v deželi, k prihodnjemu sodnemu zasedanju, če je pa živel izven dežele, pa na 18 tednov ali k prvemu zasedanju po tem času. Če prodajalec na to povabilo ni prišel k razpravi, je brambo odklonil in je to odklonitev priznalo sodišče za utemeljeno, ali pa če ni prišel k razpravi, je moral toženec vendar razpravljati in se sam braniti. Pač pa je bil izostali prodajalec v tem primeru obvezan, da povrne vso škodo in stroške, ki jih je imel v tej zadevi.

141. V zvezi s kupno pogodbo ne smemo končno prezreti *retraktne pravice*, ki jo srečavamo pod nemškim, pri nas sploh navadnim nazivom: »Einstandrecht« nekajkrat v svobodniških spisih.

Na drugem mestu sem svojčas označil retraktno pravico za pravico, pristojajočo bližnjemu, da nepremičnino, ki jo je prodal njen lastnik manj upravičenemu daljnemu, pridobi v določenem roku, navadno tekom leta dni, izza prodaje proti plačilu kupnine, ki jo je dal daljni, in pa drugih stroškov⁶⁴⁸. Retraktno pravico morejo imeti ali sorodniki (*retractus gentilitius* ali *ex iure consanguineitatis*); sosedje (*r. ex iure vicinitatis*), solastniki istega zemljišča (*r. ex iure congrui*), stanovski sodrugi (*r. ex iure incolatus*), zemljiški gospod (*r. ex iure domini directi*)⁶⁴⁹.

V naših virih se navaja retrakt sem in tja v imenjskih knjigah kot pridobitveni naslov zemljišča ali desetine, vendar vrsta retrakta ni nikjer navedena.

Maloštevilni so primeri sporov o retrakti pravici v sodnih zapisnikih in še ti večinoma iz novejše dobe⁶⁵⁰.

Zanimiv je le primer⁶⁵¹, ko toži Janez Ignacij baron Apfaltrern kot gospod in deželan ter kot sosed na izročitev po svobodniku prodane kovačnice, ki je bila nekdanja gospoščna last. V tem sporu je za naše pravo važna ugotovitev

⁶⁴⁶ N. pr. pogodba z dne 26. I. 1690: prodajalec izroči zemljišče po plačilu kupnine tako, da ga more kupec poljubno uživati in z njim razpolagati »ohne mein, meiner Erben oder Jenikhliches von unsertwegen thuenden Eintrag, Irrung, Hindernuss oder Widersprechen, gelobe zue saße und verspreche demnach für mich und meine Erben bemelten X und seine Erben bei diesen Kauf gegen jenikhlich Landtsgebrauchig massen zu schützen und zu schermen in und ausser Rechts wo, wann und so oft es die not erfordert, auch vor aller Klag und Ansprach dieses Herzogthumbs Crain Sitt und Gewohnheit nach in den Rechten zu vertreten.«

⁶⁴⁷ V formularni knjigi župnika Raspa v župnem arhivu v Kamniku.

⁶⁴⁸ SP 1929, 104.

⁶⁴⁹ Prav tam, 107, 108.

⁶⁵⁰ 22. VII. 1710 (tožba na izročitev zastavljenega zemljišča *ex iure consanguineitatis*); 12. V. 1748 (*ex iure vicinitatis*).

⁶⁵¹ 21. VI., 11. VII. 1737.

prakse ljubljanskega mestnega sodišča ob konkurenci več retraktnih naslovov. Drži se vrstnega reda: 1. sorodniki, 2. sosedje, 3. meščani. Stanovsko sodišče se pa glede tega reda še ni izreklo. Zanimivo je tudi sklicevanje toženca na občje pravo (gemeines Recht), da mora dokazati tožnik, da retrahira za lastno porabo (in proprium usum) in ne in fraudem; pa trditev tožnika, da imata dva, če tudi daljnješa naslova, prednost pred enim bližnjim. Žal pa svobodniško sodišče ni imelo prilike, da bi ta vprašanja do konca razčistilo.

c) Kazensko sodstvo svobodnikov.

142. Kakor pri drugih stanovih, je sodilo za civilne stvari pristojno svobodniško sodišče svobodnike tudi v malotnih kazenskih stvareh; dočim so bili glede težjih podsodni deželskim sodiščem. Teh malotnih kazenskih stvari, večinoma prestopkov zoper varnost časti in lahkih telesnih poškodb, je svobodniško sodišče zelo malo obravnavalo. Glavni razlog za to moramo iskati predvsem v oddaljenosti sodišča. Najbolj pogostne so bile pač verbalne injurije. Govori se o »Injurienreden«⁶⁵² ali »Injurienworte«⁶⁵³, »unbescheidene Reden«⁶⁵⁴, »Schmähworte«⁶⁵⁵, »ausgesprengte Worte«⁶⁵⁶. Postopalo se je kakor v civilnih stvareh. Sodišče je izdalo v vseh teh primerih pečatno povelje, da se stranki poravnata v deželi navadnem roku ali v 14 dneh ali pa prideta k razpravi⁶⁵⁷. Enkrat se povelje glasi, da se obtoženec vzdrži žalitev ali pa pride k sodišču⁶⁵⁸. V primeru, ko je trziški svobodnik žalil drugega, se je obtožencu naložilo, da prekliče svoje obdolžitve na cesti v Trstu, kjer so se izrekle, in položi cautio de amplius non offendendo⁶⁵⁹. Drugič se obtoženki ukaže, da v 14 dneh zadosti ex lege diffamari, sicer pa pride k naroku, da se ji naloži silentium perpetuum⁶⁶⁰. Le v enem primeru se je izreklo, da mora poslati obtoženec k Francu Benediktu pl. Dienzlu, graščaku na Turnu pri Kranju, dva moža, da se opravičita zaradi žalitve in obljubita mir. Ko bi tega ne storil, bo na deželnem glavarstvu toliko časa zaprt, dokler ne da zadoščenja⁶⁶¹.

Tudi v primerih realne injurije se glasi povelje na poravnavo⁶⁶². V dveh primerih se je obtožencu po izvršeni razpravi naložilo s sodbo, da se poravna⁶⁶³, in sicer v enem s pristavkom, da ostane do poravnave v mestnem zaporu. Tožnik pa je še zahteval cautio de non offendendo⁶⁶⁴.

V telesnih poškodbah sta zabeležena le dva primera. V enem se tožencu nalaža povračilo zdravniških stroškov in poravnava zaradi poškodbe, sicer se

⁶⁵² 16. IX. 1692.

⁶⁵³ 6. VII. 1709; 24. X. 1729; 28. I. 1733; 27. VIII. 1735; 2. V., 2. X. 1736; 16. III., 2. V. 1742.

⁶⁵⁴ 2. IV. 1710.

⁶⁵⁵ 11. VI. 1716.

⁶⁵⁶ 27. IX. 1729.

⁶⁵⁷ 3. IX. 1731.

⁶⁵⁸ 2. IV. 1710; 27. IX. 1729; 27. VIII. 1735; 2. V., 2. X. 1736.

⁶⁵⁹ 16. II., 16. III. (preklic le doma v Trziču), 2. V. 1742.

⁶⁶⁰ 3. IX. 1731; 29. III. 1700 (na obdolžitve hudega pregreška pri nunciaturi na Dunaju).

⁶⁶¹ 22. IX. 1719.

⁶⁶² 1. II. 1724 (v dveh primerih: v enem se nalaža obtožencu, da pritegne nekaj mož in se poravna; v drugem se mu zagrozi, da ga bodo zvezanega privedli na dež. glavarstvo); 14. IX. 1728; 4. II. 1729; 27. IX. 1730; 2. X. 1736.

⁶⁶³ 11. II. 1743.

⁶⁶⁴ 26. IX. 1722.

določi poravnalna vsota ex offo⁶⁶⁵. V drugem se mu pa ukaže, da plača bolestnino, zdravniške stroške, zamudnino in kavcijo de non offendendo⁶⁶⁶.

XX. Denarstvo med svobodniki.

Zapisniki svobodniškega sodišča in pred njim sklenjene pogodbe: kupne, zastavne, ženitne, razgrinjajo silno pestro sliko valutnih razmer, v katerih se je v kmetskih krogih naše dežele vršil promet v 17. in 18. stoletju. V tej zmedu raznih veljav se je le težko znajti.

Takoj v prvem ohranjenem sodnem zapisniku iz l. 1690 naletimo pri prvih zapisih (15. februarja) na »Landtswährung« in nato na »Gute crainerische Landtswährung«. V zapisniku z 22. maja 1690 se računa »neunzig Gulden rheinisch, jeden derselben zu fünfzehn Pazen oder sechzig Kreuzer gerechnet guter crainischer Landtswährung«⁶⁶⁷.

Anton Globočnik⁶⁶⁸ je pojasnil bistvo »kranjske veljave«.

Kranjska je imela že prvotno zelo malo domačih kovnic denarja; skupne pa zaradi razkovanosti pokrajine sploh ne. Po dosedanjih raziskavah se zdi, da so po združitvi z Avstrijo (1283) še te prenehale.

Poznejši novci Kranjske so le še taki, ki so jih kovali v Gradcu (1527—1532) iz cerkvenega zlata in srebra v obrambo Turkov in sicer zlatnike ter kose za 12, 6, 3 in 1 krajcar, vinarje (Zweier) in štirioglate, enostranske denariče (»Pfenige«) v skupnem znesku 17.438 goldinarjev. Pozneje se pojavljajo le še nekateri groši in vinarji (Zweier) pod Ferdinandom I. in II. s kranjskim deželnim grbom in z napisom: Dux Carn. in nekateri računski penezi (»Raitpfenige«)⁶⁶⁹.

Po Globočniku Kranjska kot dežela sploh ni imela nikdar svoje lastne novčne pravice. Sicer so kranjski stanovni na zboru deželnih odposlancev v Augsbuergu 1510 zaprosili za to pravico, pa so jim priznali le pravico, predlagati lastno novčanstvo⁶⁷⁰. Pač pa so bili Turjačani kot nemški državni knezi upra-

⁶⁶⁵ 21. IX. 1729.

⁶⁶⁶ 29. IV. 1730.

⁶⁶⁷ Goldinar je bil v tej dobi = 1 funt penezov ali denaričev. (Izraz »denarič« sem našel v inventarju po Luki Jeraju v Lokarjah z dne 12. okt. 1721, str. 1: »Paargeld. In Kreuzer und Denaritsch... fl. 44.« fasc. 67, 68, 71 (rodline A—L) stanovskih spisov v arhivu pri Nar. muzeju v Ljubljani, Prim. tudi M. Dolenc, Pravosodstvo klevevske in boštanske graščine ZZR., V., 1926; 159, op. 13; izraz »denarič« se nahaja po tem tudi v klevevskih zapisnikih (28. III. 1743). — Dalje je štel goldinar 60 krajcarjev, krajcar 3 denariče ali peneze (»Pfenning« = δ), penez pa dva vinarja (Heller = δ). — »Batzen« ali »Pätzen«, slovenski »reparji« so šteli 4 kr. — Prim. Fr. Kos, Denar in njegova vrednost okolo škoške Loke v minulih dveh stoletjih, LZ, 1891, 361. — Isti: Zgodovinski pobirki iz loškega okraja, IMK, II., 1892, 24—26. — V. Steska, Naši denarji in kranjske svetinje, IMK, X., 1900, 109 sl.

⁶⁶⁸ A. v. Globočnik, Geschichtl. Übersicht d. österr. Geld- und Münzwesens, Wien 1897, XXII (mnogo premalo znano in uvaževano delce); tudi Kos o. c. 361, 362; v novejšem času: Günther Probst, Innerösterreichs Münzpolitik von 1564—1619. Numismatische Zeitschrift, NF 17. Bd., 1924, 36, 37. — Prim. zlasti: Hannß Jacob Kärner, Buchhalterischer RaittsOfficir u. Cantzleyngrossist: Teutsch und Cränerische Wehrungs-Veränderung Sambt Einem beygefügten schönen Interesse-Entwurf. ... zu allgemainen Nutzen des lieben Crainlands mit grossen Fleiß zusammen getragen und verlegt. Laybach. 1687. — Druga izdaja l. 1701. Sestavlavec se že imenuje Hannß Jacob v. Kärnbuerg (prim. IMK, X., 1900, 155). — V prvem delu knjige je preračunana kranjska veljava v nemško; v drugem pa nemška v kranjsko od 1 denariča do 1000 gld. Po tem računu je znašal 1 denarič (Pfenning) kr. v. = $1\frac{1}{8}$ nemške; 1 krajcar kr. v. = $3\frac{3}{8}$ n. v.; 1 gld. kr. v. = 50 krajcarjev n. v.

⁶⁶⁹ Globočnik, o. c.; XXI.

⁶⁷⁰ Globočnik, o. c.; XXI, XXII.

vičeni kovati novce; ohranjeni so nam od te rodbine samo nekateri zlatniki in tolarji iz 17. in 18. stol.

Ker je krožilo zato tako malo v deželi kovanih novcev, veljali so večinoma tuji: tirolski, oglejski, zlasti pa benečanski. Zadnji so imeli pri nas še višji tečaj, kakor je bil navaden v sosednih deželah. To razliko v tečaju benečanskih novcev pri nas so imenovali *kranjsko veljavo*.

To pa ni bilo v korist zlasti kmetu pri prodaji njegovih pridelkov v mesta in pri trgovskem prometu z Italijo. Zato so l. 1693 prosili stanovi, da vlada odpravi »kranjsko«, pravzaprav italijansko veljavo, po kateri se šteje $4\frac{1}{2}$ liber (mesto 5 liber) na 1 renski goldinar; vicedomu naj se naroči, da jo v mestih in trgih prepove in odredi uporabo nemške veljave in renškega goldinarja, kakor je to na Koroškem⁶⁷¹ in Štajerskem v navadi.

Po Globočnikovem⁶⁷² poročilu so se stanovi že l. 1671 pritoževali, da krožijo na Kranjskem krone (á 10 liber) po 2 goldinarja; drugod pa po gld 1:50; cekini po gld 3:15, sicer pa po 3 gld. Globočnik⁶⁷³ pravi, da rešitve teh vlog ni mogel najti.

Po podatkih arhivalnega gradiva o svobodnikih pa ni dvoma, da je morala biti rešitev vloge iz l. 1693 pozitivna. Kajti, v svobodniških sodnih zapisnikih iz l. 1699, prvih, ki so nam ohranjeni za onimi iz l. 1692, najdemo v kupnih pogodbah z dne 14. in 15. novembra že izraz »vorige gemaine Landtswährung«⁶⁷⁴, ki se potem ponavlja do l. 1704⁶⁷⁴ (ali se rabi tudi »alte crainer Währung«⁶⁷⁵). Toda kmalu se ta pristavek redno zopet opušča, računa se pa še vedno po »kranjski veljavi« in to še preko leta 1750⁶⁷⁶. Globočnikova domneva⁶⁷⁷, da bi »kranjska veljava« ali razlika v tečaju v začetku 18. veka prenehala, torej nima podlage.

Rabijo se menjaje izrazi: »Gute crainer. Landtswährung«, tudi le »Gute Landtswährung«⁶⁷⁸, ali »gemaine Landtswährung«⁶⁷⁹, ali »crain. Währung« in »crain. Landtswährung«⁶⁸⁰ ali samo »Landtswährung«⁶⁸¹, vendar se zdi, da je bila »kranjska veljava« po l. 1693 v rabi le v zasebnem prometu. Na to kaže

⁶⁷¹ Vendar imamo tudi na Koroškem »koroško veljavo«. To bi izhajalo iz ženitne pogodbe, ki sta jo sklenila Janez Jenko, svobodnik (»Aigenthumber«), z Marijeto Jeraj iz Lokarj 16. nov. 1742 pred Andrejem Hudelistom, upravnikom davkarije v Pliberku, kot svobodniško oblastjo. V tej se glasi: »...weliche mir als ain Heyrath-gueth 400 fl in crainerischer Wehrung der Gulden zu 51 kr gerechnet, so in carnthenscher Wehrung 340 fl ausmachen zuegebracht undt therthanig gemacht hat, weliche ich lhro mit 200 fl crainerischen Gulden widerlege so nach unserer Landtswehrung 170 fl betragen...« (Listina v moji posesti). — Po Kärnerjevi preračunavi (gl. op. 668) se pa »koroška« veljava sklada z nemško.

⁶⁷² Globočnik, o. c., XXII.

⁶⁷³ Globočnik, prav tam.

⁶⁷⁴ N. pr.: 12. III., 22. IV., 11. V. 1700; 11. VI. 1704.

⁶⁷⁵ N. pr.: 29. VI. 1703; 28. VI. in 20. XI. 1704; 6. XII. 1707.

⁶⁷⁶ N. pr.: 17. VI. 1728; 29. II. 1731; 8. I. 1732; 10. I., 14. I., 15. I. 1742; 26. I. 1748; 2. II. in 28. II. 1749; 28. II. in 30. IV. 1750.

⁶⁷⁷ Globočnik, o. c., XXII.

⁶⁷⁸ N. pr.: 15. XI. 1705; 15. VI. in 18. III. 1710; 12. XI. 1714; 20. III., 21. IV. 1712; 29. V., 30. V., 12. VI. 1715; 12. VI. 1714; 11. VII. in 12. VII. 1716.

⁶⁷⁹ N. pr.: 18. I. 1707.

⁶⁸⁰ N. pr.: 10. V. 1709; 24. VII. 1710; 15. II. 1711; 6. II. 1711; 5. VII. 1712; 25. I. 1713; 17. VI. 1728; 24. X. 1731; 25. I., 9. II., 4. V. 1742; 18. I. 1747; 26. I. in 16. III. 1748.

⁶⁸¹ N. pr.: 20. II. 1704; 20. III. 1705; 11. V. 1709; 26. I. 1711; 26. I., 1. II., 1. IV., 6. IV. 1713; 8. I., 6. III., 30. III. 1717; 2. V. 1719; 1. II. 1730; 25. I. 1742; 14. XII. 1718; 18. I. 1748.

izraz »uradna veljava« (»Amtswährung«)⁶⁸², v kateri so se vršila plačila davkov⁶⁸³.

Izraz kranjske ali deželne veljave se je večkrat v zapisnikih in pogodbah še pojasnjeval s pristavkom tej veljavi ustrezajoče druge, nemške ali benečanske veljave, n. pr. »... fl LW. jeden Gulden zu 4½ Liber gerechnet«⁶⁸⁴ ali »jeden Gulden zu 4½ Liber oder 15 Pazen«⁶⁸⁵ ali tudi še: »oder sechzig Kreuzer«⁶⁸⁶.

Razen v kranjski veljavi se je računalo istočasno tudi v nemškem denarju (»Deutsch Geld« ali »Teutsche Währung«), in sicer v prvi dobi, za katero nam je arhivsko gradivo na razpolago, torej koncem 17. stol. še bolj redko. Zlasti se je s to veljavo pojasnjevala vrednost italijanskih novcev, posebno cekinov, kron, na katere so se zneski v pogodbah glasil⁶⁸⁷. Kasneje (po l. 1693) se je valuta zelo pogosto označevala v nemški veljavi (»TG«, tudi »gute TW«)⁶⁸⁸. Bolj redko je bila novčna vrednota izražena v renskih goldinarjih (»Gulden Rheinisch«, »rajns«); navadno se je to zgodilo takrat, če so prihajali v poštev poedini goldinarji kot pridavek⁶⁸⁹. Prav isto velja tudi o državnih tolarjih (Reichstaler), ki so se dajali v svobodniških krogih večinoma kot darila, n. pr. ženinovo darilo ali »ključnina« kupca prodajalčevi ženi ali kot »likof«. Računali so jih po 2 gld TG⁶⁹⁰.

V podobne namene kakor tolarje, n. pr. kot darilo ženina poleg zaženila, kot pridavek k doti, in sicer mnogo bolj pogosto kakor te, uporabljajo svobodniki zlatnike (Golddukaten, Zicchini, navadno Dukaten) kot plačilno sredstvo. Redko pa najdemo določilo, da se plača kupnina⁶⁹¹ (ali dolžna vsota⁶⁹²) v samih zlatnikih.

Teža plačilnega sredstva se poslužujejo naravno le lastniki velikih posestev. Najdejo se tudi primeri, v katerih je zagrožena globa v zlatnikih⁶⁹³. Vrednost zlatnikov se označuje večkrat v nemški⁶⁹⁴ ali italijanski⁶⁹⁵ veljavi. Običajno se odreja plačilo cekinov izrečno »in specie« ali »in Münze«⁶⁹⁶.

V posameznih primerih se navaja znesek v librah in še to navadno alternativno s kako drugo veljavo⁶⁹⁷. Običajno se označuje s to italijansko novčno enoto le vrednost drugih valut.

⁶⁸² N. pr.: 27. III. 1721. — Prim. tudi Fr. Kos, Zgod. pobirki, o. c., 26.

⁶⁸³ Prav tam.

⁶⁸⁴ N. pr.: 14. IX., 10. V. in 11. V. 1709.

⁶⁸⁵ N. pr.: 22. IV. in 11. V. 1700; 11. VII. 1704; 1. VII. 1712; 1. IV. in 6. IV. in 1. II. 1713.

⁶⁸⁶ N. pr.: 1. II. 1713.

⁶⁸⁷ N. pr.: 22. V. in 29. V. 1690; 13. IV. 1692; 22. II. 1707; 17. II. 1708; 15. VI. 1710; 2. VII. in 10. XI. 1714 in 2. I. 1716.

⁶⁸⁸ N. pr.: 23. IV. in 10. VII. 1692; 22. II. 1703; 28. I. 1707; 10. IV. 1709; 27. X., 31. X. in 6. XI. 1711; 23. I., 3. II., 30. III. in 8. V. 1713; 2. I. 1716; 9. IX. 1717.

⁶⁸⁹ N. pr.: 17. IX. 1708; 30. III. 1713; 2. I. 1716; 30. VI. 1717 (zaženilo 100 RT); 18. VIII. 1742.

⁶⁹⁰ N. pr.: 22. V. 1690; tudi str 83, 30. IV. 1692 in 3. IX. 1714.

⁶⁹¹ N. pr.: 23. IV. 1692; 5. X. 1692 (en cekin za »likof«); 19. VIII. 1796; 20. III. 1705; 15. V. 1711; 26. I. 1713; 25. I. 1714; 26. VII. in 1. II. 1713; 12. XII. 1716; 8. I. in 9. IX. 1717; 8. I. in 14. XII. 1718; 27. VI. 1742 in 12. II. 1746.

⁶⁹² N. pr.: 5. III. 1738; 15. I. 1720 (odpravščina).

⁶⁹³ N. pr.: 5. III. 1738.

⁶⁹⁴ N. pr.: 29. V. 1690.

⁶⁹⁵ N. pr.: 26. I. 1707. — Prim. Fr. Kos, Denar, o. c., 362 in Zgod. pobirki, o. c., 25.

⁶⁹⁶ N. pr.: 12. IX. 1699; 17. III. 1703; 9. III. 1715; 27. VI. 1742. — Prim. Fr. Kos, denar, o. c., 362.

⁶⁹⁷ N. pr.: 23. IV. 1692. — Prim. Fr. Kos, Denar, o. c., 362 in Zgod. pobirki, o. c., 26.

Pogosta je zlasti v starejši dobi novčna enota krone⁶⁹⁸, tudi izrečno srebrna krona⁶⁹⁹, ki je priljubljeno plačilno sredstvo v ženitnih pismih. Vrednost krone se označuje z 2 fl TW⁷⁰⁰ ali 10 liber⁷⁰¹, ali v poznejšem času 7 sedemnajstic (»sieben siebenzehner«)⁷⁰² = 1 fl 59 kr in kasneje tudi 7 cesarskih petic (kais. Fünfer)⁷⁰³.

V mnogih primerih se dogovarja v pogodbah iz istega ali iz različnih naslovov plačilo v več veljavah. To se dogaja zlasti pri določilu daril ali če se hoče dogovoriti za posamezen primer specialna valuta⁷⁰⁴.

XXI. Seznam svobodnikov na Kranjskem po stanju l. 1784.

Priobčiti seznam svobodnikov se mi zdi potrebno že v podporo svojih izvajanj, da se nazorno razvidi število, neenaka porazdelitev svobodnikov po deželi ter kolikor toliko tudi neenak obseg posameznih svobodništev.

V arhivalnem gradivu so nam ohranjeni v glavnem štirje sezname svobodnikov, nastali vsi tekom tričetrt stoletja: 1. Glavni je Elsnerjev, po okrožjih sestavljeni seznam iz l. 1784, čigar postanek in uredbo sem opisal na str. 73. — 2. Svobodniški urbar, ki je nastal sicer po Elsnerjevem seznamu, toda nekako ob istem času (gl. str. 87). — 3. Na osmih listih navadnega pisarniškega papirja sestavljeni seznam svobodnikov brez datuma in napisa. Šteje jih 375; ima rubrike: a) tek. št.; b) okrožje; c) vas; d) župnija; e) ime svobodnika; f) predmet svobodništva. Po vpisu pri tek. št. 157 soditi je nastal vsekakor po letu 1807. Pri tek. št. 18 je v zadnji rubriki opazka za l. 1810 od roke dr. Repešiča. Nastanek seznama moremo tedaj postaviti v čas med l. 1807 in 1810. Naslanja se po vrstnem redu in vsebini na urbar. Najbrž je služil svobodniškemu sodniku dr. Andreju Ks. Repešiču kot ročni izvod. Uvrščen je tudi v Repešičeve spise fasc. »Uprava svobodnikov«, zv. II.; v arhivu pri Narodnem muzeju v Ljubljani, označen z dr. Wurzbachovo rdečo signaturo No. 39 ad XI. Tamkaj se nahaja tudi še drug izvod tega seznama, nekolike večje oblike. 4. V Raigersfeldovih spisih, fasc. XVIII, konvolut »Ständische Ökonomie betreffend« se nahaja elaborat: »Ansaß deren landschaftl. Freisassen oder sog. Bürger und gemein Leuth, welche am lezten April 1736 bestanden und im Gültbuch befunden«, ki ga tudi moremo smatrati za seznam svobodnikov. Seveda so taki sezname tudi vse imenjske knjige, v katere so vsi svobodniki vpisani. Toda po teh je zaradi neurejenosti vpisov komaj mogoče sestaviti za določeno leto kolikor toliko točen seznam.

Najboljši in najboljše je Elsnerjev seznam iz l. 1784 (1.); vsebuje še vse svobodnike, tudi one, ki so bili l. 1776—1777 prideljeni zasebnim gosposkam in te gosposke tudi imenuje. Kasnejši sezname teh prideljenih svobodnikov ne navajajo več. Zato sem porabil za podlago priobčenega seznama tkz. Elsnerjev seznam, ki nam nudi najzanesljivejšo sliko porazdeljenosti svobodnikov in obsega svobodništev za dobo, ko so bili najbolj razširjeni. Vendar ima Elsnerjev seznam velike pomankljivosti v dveh ozirih. Bivališče svobodnikov je navedeno kaj netočno, po velikih deželsko-sodnih okrajih ali po prav tako velikih predložinskih župnijskih okoliših. Razen tega navaja seznam zelo pogosto kot predmet svobodništva le »Mayerschaft«. Že pri poskusu nove regulacije svobodnikov l. 1800 so imeli komisarji nalog, vprašati svobodnike po pomenu tega izraza, ki je bil takratnim oblastnikom šestnajst let potem, ko ga je uraden seznam tolikokrat rabil, popolnoma neznan. Po tem, da se pri drugih svobodnikih, ki posedujejo le posamezne zemljiške dele, le-ti navajajo, je že domnevati, da pomenja »Mayerschaft« vedno večji kompleks zemljišč, celo ali pa del hube. To domnevo potrjuje tudi primerjava v vpisi v urbarju in v 3. seznamu. Po teh dveh virih sem izpopolnil oznako »m« (Mayerschaft) v oklepaju z natančnejšo navedbo. Prav tako sem tudi pristavil po navedenih dveh virih še kolikor možno točno bivališče svobodnika. Seveda je bilo to mogoče le za tiste, ki niso bili prideljeni zasebnim gosposkam in so bili vpisani pozneje v urbar in v seznam, ki je bil na njihovi podlagi sestavljen. Krstna in slovenska rodbinska imena sem pisal v današnjem pravopisu. Vrstni red sem pridržal. Izpustil sem imena onih, ki so se po navedbah seznama izločili iz tega pa tudi one kranjske meščane, ki so imeli na kranjskem polju svoj čas davka prosta zemljišča, pa so jih po rektifikaciji l. 1747 uvrstili glede na zemljišče med svobodnike (gl. str. 59, 60).

⁶⁹⁸ N. pr.: 22. V. 1690; 16. I. 1709; 4. II. 1711; 23. in 25. I. 1713; 26. VIII. 1715.

⁶⁹⁹ N. pr.: 18. XI. 1690; 10. X. 1692.

⁷⁰⁰ N. pr.: 22. II. 1707; 2. VII. in 10. XI. 1714; 11. VI. 1718 in 6. XI. 1741.

⁷⁰¹ N. pr.: 4. II. in 30. IV. 1711; 25. I. 1742 in 1. VI. 1745.

⁷⁰² N. pr.: 7. I. 1713; 29. II. 1732; 9. II. 1742; 30. III. 1745.

⁷⁰³ N. pr.: 6. XI. 1741; 18. XI. 1741 in 5. II. 1749.

⁷⁰⁴ N. pr.: 23. IV. 1692 (gld Tg + cekini + libre); 5. X. 1692; 17. III. 1703; 20. III. 1705 (gld Tg + cekini); 17. IX. 1708 (in tolar); 1. II. 1703 (in cekini); 9. III., 26. VIII. 1715 (cekini in krona); 14. XII. 1718 (gld Tg + cekini + krona).

Tokoca števil.	Legat predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.	Tokoca števil.	Legat predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.
Ljubljansko okrožje									
1.	Župnija Dob	Jakob Plabart	des.	Krumperk					
2.	" "	Mihael Stare	tr.	"	34.	Dež. sodišče Kranj	Aleš Ciperle, Rupa št. 29 (kasneje Simon Kopač)	m. (1/2 h.)	—
3.	" "	Matija Virk	"	"	35.	"	Lorenc Kušar	m.	Križ
4.	" "	Jakob Mohorčič	tr.	"	36.	"	Luka Sitar, Rupa št. 16	m. (1/2 h.)	—
5.	" "	Matija Markuš	in nj.	"	37.	"	Jože Rotar, Rupa št. 31	nj. (k.)	—
6.	" "	Valentin Majhnič	nj. in d.	"	38.	"	Pavel (Luka) Jagodec, Rupa	2 nj.	—
7.	" "	Nikolaj Resnik	des.	"	39.	"	Jakob Hirschfeld(er), Stražišče pri Kranju	tr.	—
8.	" "	Andrej Podvolšek in Urban Krošec	des.	"					
9.	" "	Gregor Ravnikar	des.	—					
10.	" "	Matija Širše	m.	Krumperk					
11.	" "	Valentin Hribar	des.	Križevska vas dvorec	40.	Župnija Senčur pri Kranju	Josip Senk, Visoko št. 50	mlin	—
12.	" "	Pavel Podvolšek	des.	Kolovec	41.	"	Matija Prole (Vrolle)	m. (1/2 h.)	—
13.	" "	Jurij Malič	tr.	Krumperk	42.	Dež. sodišče Kranj	Tomaž Mavec	m.	Križ
14.	Župnija Zasip	Matija Vidic, Zasip	tr.	—	43.	Župnija Krašnja	Andrej Slapnik	des.	Tustanj
15.	" "	Andrej Maček	tr.	Grimšiče	44.	"	Martin in Rotija (kasneje Valentin, Josip) Erazem	2 des.	—
16.	Župnija Jesenice	Anton Šmale	des.	"	45.	"	Jurij Zaje, Rakitovec	2 des.	—
17.	Dež. sodišče Kranj	Urban Zupan, Zgornja Bela	tr. in k.	—	46.	"	Matija Kodera	des.	Brdo pri Podpeči
18.	"	Andrej Gorče	nj. in tr.	Brdo pri Kranju	47.	"	Anton Postotnik, Gabrije	des.	—
19.	"	Boštjan Koprivnik	tr.	Križ	48.	"	Andrej Jerin (kasneje Matevž, Josip Cerar), Pogolef (Blagovica ali Golovec)	des.	—
20.	"	Gašper Gregore, (pozneje Jurij Prosenec, Tetenice 9)	k. in m. zemlje (malo)	—	49.	"	Luka Pavlič	des.	Belnek
21.	"	Peter Gregore, Tetenice št. 8	k. in m. (1/2 h.)	—	50.	"	Primož Zupan	des.	"
22.	"	Gašper Mrak	k. in m.	Križ	51.	"	Gašper Marinšek	des.	Brdo pri Podpeči
23.	"	Nikolaj Rozman	m.	"	52.	"	Jurij Lukan	des.	"
24.	"	Jakob Zorman, Rupa št. 20	m. (d.)	—	53.	"	Gašper Ravnikar, Rakitovec	des.	—
25.	"	Gašper Andreje	m.	Križ	54.	"	Andrej Korošec, Krajno Brdo	(m. in) 2 des.	—
26.	"	Jurij Snedec, Zgornja Bela	tr. (nj.)	—	55.	Župnija Čemšenik	Lorenc Vokal, Križe št. 6 (kasneje Martin)	m. (1/2 h.)	—
27.	"	Miha Vohine, Bela pri Preddvoru	m. (nj.)	—	56.	"	Jernej Vokal, Križe št. 5	m. (1/2 h.)	—
28.	"	Luka Anen (Oven), Predoslje št. 4	m. (k.)	—	57.	Dež. sodišče Kranj	Urban Hočevar	tr.	Križ
29.	"	Gregor Jelen, Andrej Poganič, Jurij Kramer, Jože Prešern	log	—	58.	"	Jurij Zupanič	m.	"
30.	"	Simon Križman, Stražišče pri Kranju (kasneje Janez Rozman)	tr.	—	59.	"	Urban Vrbee, Moste	m. (1/2 h.)	—
31.	"	Jurij Oman	des.	—	60.	"	Jernej Lipnar, Zalog	tr.	—
32.	"	Dominik Derlec	des.	Križ	61.	"	Jožef Krumpestar, Zg. Zalog	tr. (1 h.)	—
33.	"	Valentin Starč	m.	—					

* Kratice:

d. = domec
des. = desetina
g. = gozd
h. = huba

k. = kajža
m. = »Mayerschaft
nj. = njiva
sk. = skedenj

tr. = travnik
v. = vrt
vgd. = vinograd

Tekoa št.	Legat predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.	Tekoa št.	Legat predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.
62.	Dež. sod. Križ	Valentin Zorn	nj.	—	100.	Ljubljana	Andrej Hočevar, Poljane	m.	—
63.	"	Matevž Čuješ	tr.	—	101.	"	Jurij Podboršek, Poljane	m.	—
64.	"	Jožef Petrič, Zg. Brnik šte. 47	m. (1 h. in 2 k.)	—	102.	"	Miha Klemenčič, Poljane	nj.	—
65.	"	Jurij Jereb, Sp. Brnik	m. (1 h. in 5 k.)	—	103.	"	Matija Maternik, Poljane	nj.	—
66.	"	Anton Movi, Šenčur (kasneje Marko Grča)	m. (d.)	—	104.	"	Jurij Marn	nj.	Cekinov grad
67.	"	Lorenc Vubič, Moste (kasneje Pavel, Andrej Plevel)	m. (k.)	—	105.	Župnija Dol	Matija Jemec	des.	Krumperk
68.	"	Tomaž Kern, Križ (kasneje Aleš Stern)	nj.	—	106.	" "	Jurij Jemec	des.	"
69.	"	Marko Vubič, Moste šte. 23	m. (1 k. in nj.)	—	107.	Župnija Mengeš	Jakob Pajer	nj. in tr.	Dragomelj
70.	"	Mihael Vrhovnik	nj.	Križ	108.	"	Gregor Skotin (?)	tr.	"
71.	"	Jurij Zibavič	nj.	"	109.	"	Gregor Pečnikar	tr.	"
72.	"	Peter Šmolec	des.	"	110.	"	Boštjan Pečnikar	tr.	"
73.	Domžale	Andrej Anžič	tr.	Krumperk	111.	"	Janez Sušteršič	des.	Krumperk
74.	Smlednik	Ožba Osel	nj. in tr.	Križ	112.	"	Gašper Bleje	m.	"
75.	"	Jurij Cedovnik	m.	"	113.	"	Urban Per	nj.	"
76.	"	Matevž Stenovec	m.	"	114.	Župnija Moravče	Jurij Detela	m.	Tustanj
77.	Smlednik	Aleš Juraj, Lokarje	m. (2 h. in 3 des.)	—	115.	"	Jakob Uranič	m.	"
78.	"	Matija Juraj, Smlednik št. 2	m. (1 h. in 5 k.)	—	116.	"	Luka Avbel	nj.	"
79.	"	Anže Zupan	m. in	Križ	117.	"	Gregor Zupan	des.	"
80.	"	Primož Vubič	m.	"	118.	"	Matija Gril	des.	"
81.	"	Matija Kopec	m.	"	119.	"	Primož Vranikar	des.	"
82.	"	Urban Ramuš	nj.	"	120.	"	Jožef Osovnik	des.	"
83.	Krajsnja	Jakob Pavlič, St. Ožbold (kasneje Valentin Dežman)	4 des.	—	121.	"	Tomaž Osovnik, Hrastnik	1 des.	—
84.	"	Valentin Pavlič, St. Ožbold	5 des.	—	122.	"	Gregor Lavrič	des.	Tustanj
85.	Dež. sodišče Goričane	Lovre Zlebnik, Medvode	2 des.	—	123.	"	Gregor Avbel	des.	"
86.	"	Lovre in Peter Kovačič	hiša in v.	—	124.	"	Gregor Prošnikar	des.	"
87.	"	Jernej (Marija) Jarec, Medvode	des.	—	125.	"	Andrej Urbanija, Moravče	des.	—
88.	"	Miha Gusi, Medvode	(tr. in) des.	—	126.	"	Katarina Krohar	des.	Tustanj
89.	Dež. sodišče Loka	Anže Dolene	des.	Ajmanov grad	127.	"	Mihael Topolšek	des.	"
90.	"	Primož Mrvec	hiša in v.	"	128.	"	Jurij Turin, Moravče	1 1/2 des.	—
91.	"	Jakob in Franc Jugovic	nj., tr. hiša	Stemerje	129.	"	Martin Detela, Kokošne	m. (pozneje 1/2 des.)	Krumperk
92.	"	Franc Luzner	des.	Samostan klarisnj v Loki	130.	"	Marija Cierer	2 des.	—
93.	"	Marija Ivana Erat	des.	Ajmanov grad	131.	"	Martin Stenko, Na Hlevah	1 des.	—
94.	"	Jože Križaj	des.	"	132.	"	Jože Detela, Moravče	4 des.	—
95.	"	Miha Rakovec, Bitnje (dvorec Kutna)	m. (1 h. in 3 k.)	—	133.	Tržič	Gašper Pole, Tržič šte. 35	hiša in v. (1 h.)	—
96.	"	Marija Terezija Cebav (Zevalin)	des.	—	134.	"	Jurij Slapar, Sv. Katarina	m. (nj.)	—
97.	"	Anže Vagner	tr.	Ajmanov grad	135.	"	Jože Kavčič	hiša in m.	Tržič
98.	Ljubljana	Maks Anton Perini, Poljane	m.	—	136.	Komenda St. Peter	Valentin Pire	nj.	Habah
99.	"	Andrej Suhadolnik	m. in	—	137.	Župnija Podbrezje	Lorenc Domec, Ljubno št. 3 (kasneje Gregor Praprotnik)	m. (1 k.)	—
					138.	"	Jurij Lukman, Ljubno	m. (nj.)	—
					139.	"	Jakob Anžič	m. (nj. v Selu)	—
					140.	"	Jakob Kokalj	m. (1/4 h.)	—
					141.	Radovljica	Matevž Mully (prej Janez Jurij Toman)	k.	Podvin

Tekoča št.	Legra predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.	Tekoča št.	Legra predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.
142.	Radovljica	Anže in Jože Dežman	nj. in tr.	—	178.	Bled	Martin Seničar	m.	—
143.	"	Martin Rozman, Sp. Otok št. 17	m. (1 h. in 2 k.)	—	179.	"	Jožef Mandele	nj.	Kamen pri Begunjah
144.	"	Jakob Zerovec, Radovljica	m. (1 h.)	—	180.	Župnija Vače	Miha Končar, Hotič št. 9	m. (mala h.)	—
145.	"	Luka Legat, Polče št. 6, št. 7 in 8	m. (1 h.)	—	181.	"	Jakob Breznik, Lipovec št. 8 (kasneje Mihael Zajec)	m. (1 h.)	—
146.	"	Gregor Dienstmann, Brda št. 6	m. (1 h.)	—	182.	"	Luka Cerar (prej Jurij Kovač), na Vidmu št. 24, 25	m. (1/3 h.)	—
147.	"	Andrej Rozman, Otok	m. (1/3 h. brez hiše)	—	183.	"	Primuž Zervic	d.	Ponoviče
148.	"	Ignacij Gliha, Zg. Bela	1/2 des.	—	184.	"	Anton Mali	m.	Selo
149.	"	Gregor Zupane (prej škapulirska bratovščina, Jesenice)	des.	—	185.	"	Nikolaj Keber, Jablana	m. (1/2 h.)	—
150.	Župnija Ziri	Janez Stefan Bogataj, Ziri	1 des.	—	186.	"	Martin Juvan, Smoči dol	m. (1/3 h.)	—
151.	V selški dolini	Valentin Schifferer, Praprotno št. 9	3 des.	—	187.	"	Anton Juvan	m.	Medija
152.	Križ	Andrej Kern, Kapla vas št. 30	des.	—	188.	"	Gregor Ambrož	m.	"
153.	Kamnik mesto	Jožef Stöhr	nj.	Krumperk	189.	"	Tomaž Zalokar	des.	"
154.	"	Jakob Nakus	v.	"	190.	"	Anže Tinuz (Tinovec)	m. in	"
155.	"	Uršula Levičnik	v.	"	191.	"	Jera Curk, Hotič (kasneje Martin Kave)	2 nj.	—
156.	"	Tomaž Globočnik	v.	"	192.	"	Jurij Mühler, Mošenik št. 17	1/2 h., mlin in des.	—
157.	"	Magdalena Škerpin	tr.	"	193.	"	Tomaž Lavter, Kanderše	m. (1 1/2 h.)	—
158.	"	Peter Cvek	2 nj.	"	194.	"	Matevž Zupančič	m.	Medija
159.	Župnija Kamnik	Urban Preklet	tr.	Kolovec	195.	"	Gregor Zupančič	m.	"
160.	"	Jurij Osovnik	hiša, nj. in tr.	Krumperk	196.	"	Jernej Križe, Tirna	1/3 h. in tr.	—
161.	"	Primož Preklet	des.	Kolovec	197.	"	Lambert Hribar, Mošenik (kasneje Andrej Zorè)	m. (1/2 h.)	—
162.	Trojane	Martin Pavlič	des.	Tustanj	198.	"	Miha Cebela, Lošce	des.	—
163.	Župnija Čemšenik	Gregor Hribar	des.	Medija	199.	"	Jernej Vesel, Zvarulje št. 7, 8	des. in m. (1 h.)	—
164.	"	Tomaž Zalokar	des.	"	200.	"	Primož Vesel, Smoči dol	des. in m. (1 1/2 h.)	—
165.	Tuhinjska dolina	Jožef Vorster, Smartin	nj.	—	201.	"	Tomaž Vesel, Smoči dol (kasneje Anton)	des. in m. (1 1/2 h.)	—
166.	"	Peter Zajec, Laze št. 16	des. in m. (1 h.)	—	202.	"	Martin Vesel, Mlinec	des. in tr.	—
167.	"	Jožef Rus, Laze (kasneje Jurij Matjan)	des. in m. (tr.)	—	203.	"	Jernej Končar, Hotič	m. (mala h.)	—
168.	Bled	Jožef Mandele	des. in m. (nj.)	—	204.	"	Lovro Vrtačnik, Tirna	m. (1/3 h.)	—
169.	"	Jožef Vidic, Zagorica	des. in m. (k. in 2 nj.)	—	205.	"	Lorenc Končar, Hotič (kasneje Josip in Gregor Zupančič)	m. (1/2 h.) in 5 des.	—
170.	"	Marko Vidic, Zagorica	des. in m. (k. in nj.)	—	206.	"	Jakob Rus, Mošenik št. 3	m., des. in mlin	—
171.	"	Anže Wissler, Zagorica št. 2	des. in m. (k. in malo zemlje)	—	207.	"	Jožef Urbanija, Gor. Cerovec (?)	des. in 2 tr.	—
172.	"	Andrej Mežan, Zagorica št. 24	k.	—	208.	"	Lovro Zupančič, Vrtače	5 des.	—
173.	"	Jernej Gogala	nj.	Kamen pri Begunjah	209.	"	Matiija Juvan	des.	Ponoviče
174.	"	Martin Seničar	m.	"	210.	"	Boštjan Juvan, Zabava (kasneje Luka Janežič)	2 des.	—
175.	"	Meta Potočnik	nj. in k.	"	211.	"	Martin Vassel (Vozel ?), Zvarulje	5 1/2 des.	—
176.	"	Anže in Marold Vran	nj.	"					
177.	"	Jakob Zima	nj.	"					

Teškoča št. v.	Legra predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gospodski po l. 1776.	Teškoča št. v.	Legra predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gospodski po l. 1776.
212.	Župnija Vače	Urban Topolšek, Peče št. 11	2 des.	—	228.	Cerklje	Valentin Jenšek	m.	Križ
213.	" "	Anže Zupan, Briše	2 des.	—	229.	"	Primož Hribaršek	m.	"
214.	" "	Matija Krivič, Vače	des.	Ponoviče	230.	"	Jakob Kocjančič	des.	Kolovec
215.	" "	Gašper Klobučič	des.	"	231.	Vikarijat Dobrova	Luka Robežnik, Kozarje	m. (1 h.)	—
216.	" "	Jožef Mali	des.	Selo	232.	"	Andrej Žirovnik, Gabrije	m. (hiša 4 k. in mlin)	—
217.	Vodice	Jurij Burger, Vodice št. 21	m. (1 h. in 3 k.)	—	233.	Župnija Vače	Tomaž Arhovec, Bitiče	1/2 des.	—
218.	"	Jakob Osov, Zapoge	des.	—	234.	Župnija Vodice	Matija Zupančič, Vodice	lazi	—
219.	"	Gašper Dežman, Vojsko	des. in m. (1 h. in 1 k.)	—	235.	" "	Miha Končan	des.	Tustanj
220.	Župnija Sora	Tomaž Plešič	des.	Ajmanov grad	236.	" "	Matevž Barle, Vodice (kasneje Anže Stupar)	nj.	—
221.	" "	Pavel Košajnar	des.	"	237.	" "	Gregor Tomel, Vodice	nj.	—
222.	" "	Neža Vodnik	des.	"	238.	Preddvor	Lovro Semen, Sred. Bela (kasneje Gregor Vohine, Kokrica)	nj.	—
223.	" "	Jernej Kalan	des.	"	239.	Župnija Dob	Anže Jeran, Beričevo	tr.	—
224.	Cerklje	Anže Pogačnik	2 nj.	Križ	240.	Ig	Jurij Uršič	tr.	Sonek
225.	"	Miha Avman	nj.	"					
226.	"	Anton Tolmajnar	m.	"					
227.	"	Gašper Petrič, Vašce	m. (2 h. in 4 k.)	—					

Novomeško okrožje

1.	Župnija Soteska	Jurij Zupan	nj., v., g., tr. in des.	Soteska	18.	Župnija Laze	Anton Petrič	hiša, nj. in g.	Sonek
2.	Župnija St. Jernej	Matija Gregorc, st. Brezovica	hiša, nj., tr., g. in vgd.	—	19.	Smartno pri Litiji	Matevž Rojšek	nj. in v.	—
3.	"	Matija Gregorc, ml., Brezovica št. 4	hiša, nj., tr., g. in vgd.	—	20.	"	Neža Makovec	nj.	Grmadišče
4.	"	Mihael Jerala, Brezovica št. 3	hiša, nj., tr., g. in vgd.	—	21.	"	Jakob Turk	tr.	"
5.	"	Matevž Gregorc, Brezovica št. 5	hiša, nj., tr., g. in vgd.	—	22.	"	Franc Jožef Jankovič	hiša	Selo
6.	"	Peter Rudman	hiša, nj., tr. in mlin	Tolsti vrh	23.	"	Lovre Mandel	d., nj. in g.	"
7.	"	Florijan Gregorc, Brezovica št. 6	nj. in tr.	—	24.	"	Anton Mandel	d., v. in g.	"
8.	Župnija Skocjan	Anže Cvetè	hiša, nj., g. in vgd.	Zbure	25.	"	Lorenc Sotele	d., v. in g.	"
9.	"	Jurij Cvetè	"	"	26.	"	Andrej Sotele	d., nj. in g.	"
10.	"	Anže Sinkovec	"	"	27.	"	Martin Dihor	d., v. in g.	"
11.	"	Andrej Sinkovec	"	"	28.	Smartno pri Litiji	Martin Mežnar	nj., v. in tr.	Selo
12.	"	Mihael Slemesko	"	"	29.	"	Jožef Planinšek	k., tr. in g.	Grmadišče
13.	Župnija Dobrnje	Martin Zorič (Sorretsch), Artmanja vas št. 5	nj.	—	30.	"	Matevž Zupan	nj., v. in tr.	Selo
14.	"	Anton Zorec	nj.	—	31.	"	Anže Vrbee	des.	"
15.	Krško	Janez Verwega, Brod št. 1	hiša, nj. in g. (1/4 h.)	—	32.	"	Matevž Medved	des.	"
16.	"	Jožef Pole (kasneje Jožef Schöner)	nj.	—	33.	Metlika (Möttlinger Boden)	Peter Juvančič	nj. in v.	Sonek
17.	Javor (obč. Dobrunje)	Marko Skubic, Javor	des.	—	34.	"	Jurij Končar	nj. in mlin	—
					35.	"	Jožef Volinšek	m. in des.	Sonek
					36.	Šmarje	Anže Žitnik	des.	—
					37.	Mokronog	Andrej Kovač	nj., v. in tr.	Sonek
					38.	"	Matija Osovnik	pol dvorca	"
					39.	Župnija Zgoranja Krka	Primož Globokar, Zg. Krka št. 7	m. (1/2 h.)	—
					40.	"	Jožef Globokar, Zg. Krka št. 6	m. (1/2 h.)	—

Tekoa št.	Legat predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.	Tekoa št.	Legat predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančnejše bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.
41.	Zgornja Loka pri Poganiku	Andrej Vokal	m.	Selo	60.	Zup. Trebnje	Anton Umnik	m.	Selo
42.	"	Gašper Marn	m.	"	61.	"	Andrej Umnik	nj.	"
43.	St. Rupert	Jakob Jakuš, Log	m. (6 k.)	"	62.	"	Jožef Zitnik	nj. in tr.	Vina gorica
44.	"	Tomaž Kuhar, Grad	des. (in tr.)	"	63.	Črnomelj	Peter Stariha	hiša, nj. in tr.	Črnomelj
45.	"	Vincenc Jakuš, Bransko št. 10	m. (1/2 h. in 5 k., št. 10, 13, 15, 16, 17)	"	64.	"	Nikolaj Staudaher	"	"
46.	"	Anže Jakuš, Bransko	m. (1 1/2 h., 5 k., št. 11, 12, 14, 18, 20)	"	65.	"	Stane Staudaher	"	"
47.	Rateče	Andrej Končar	nj.	Rateče	66.	"	Mikula Staudaher	"	"
48.	"	Jožef Koritnik	"	"	67.	"	Jurij Mihelič	"	"
49.	"	Jakob Marin	"	"	68.	"	Pavel in Peter Fertina	"	"
50.	"	Jakob Kozinc	"	"	69.	St. Vid pri Stični	Anže Kastelic (kasneje Matija Grablovec, Pristavlja vas)	des.	7
51.	"	Andrej Dolinar	"	"	70.	"	Matija Krepan, Vrh pri Sobračah št. 3, 4	m. (1/2 h.)	"
52.	"	Matevž Plečar	"	"	71.	"	Tomaž Rus (kasneje Martin Zorec)	nj.	"
53.	"	Martin Satler	"	"	72.	"	Jožef Povk	nj.	"
54.	Regerča vas	Andrej Marko Mohr	nj.	Draskovec	73.	Dež. sodišče Višnja gora	Anton Lambergar	des.	Selo
55.	Novo mesto	Jožef Oberlender	nj.	"	74.	Otočee	Volk Plesič	m.	Sonek
56.	"	N. Košak	m.	Selo	75.	Litija	Marija Ana Giorgin	"	Selo
57.	Zužemberk	Jožef Papež, na Jami	m. (1 h.)	"	76.	ad Kravjek	Josip Jenič	"izločena zemljišča" (4 1/3 h.)	"
58.	Župnija Trebnje	Gregor Dermel (kasneje Jurij Zupanec, potem Gregor Grmovšek), Tihoboj	nj., v. in g. (1/4 h.)	"	77.	"	Gregor Federer	des.	"
59.	"	Jurij Strah	nj., v. g. in des. (1 h., 3 k., št. 36, 1, 35)	"	78.	ad Lisičje	Mihael Fortuna	des.	"

Postojnsko okrožje

1.	Dež. sodišče Postojna	Matija Tomšič, Il. Bistrica	hiša, mlin in žaga	"	15.	Vipava	Anton Fegec, Zapuže	njivica (tr.)	Vipava
2.	"	Luka Tomšič, Il. Bistrica, št. 66	mlin, žaga in hiša	"	16.	"	Matija Uršič, Gradisce	nj., tr. in mlin	"
3.	Vrhnika	Jurij Jelovšek, Vrhnika	des.	"	17.	"	Matevž Funa	k. in g.	"
4.	Dež. sodišče Prem	Matevž Sajn	mlin in g.	Ravne	18.	"	Ana Vidrih	tr., g. in des.	"
5.	"	Lovro Mavrič	mlin in g.	"	19.	"	Gregor Nabergoj	nj. in tr.	Orehek
6.	Polhov Gradec	Jurij Zibelnik, Belica	m. (1 1/2 h., hiša št. 1 in k. št. 2 in 6)	"	20.	"	Jožef Šivic, Goče	h. in v.	"
7.	Senožeče	Karel Vagaj	m.	Senožeče	21.	"	Miha Dolenc, Goče št. 43, 47	hiša	"
8.	"	Tomaž Pegamb	k.	"	22.	"	Andrej Dolenc, Goče št. 48	hiša	"
9.	"	Jakob Divjak	h. in v.	"	23.	"	Stefan Trošt, Goče št. 50	hiša	"
10.	"	Marjeta Debevec	tr.	"	24.	"	Anton Ferjančič, Goče	hlev	"
11.	"	Regina Koren	skedenj	"	25.	"	Matija Funta, Goče št. 51	k.	"
12.	Vipava	Anton Šivic, Planina št. 3 (kasneje Matija Petrič)	k.	"	26.	"	Matija Sva(j)kel, Goče	nj.	"
13.	"	Luka Kodela, Duplje	nj.	"	27.	"	Baltazar Pregel, Sturje	2 nj. in tr.	"
14.	"	Barbara Fegec, Planina	k. in nj.	Vipava	28.	Pri Ajdovščini	Andrej Svajkel, Dolina pri Ajdovščini	nj. (in tr.)	"

Tokoa št. v.	Legi predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančneje bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.	Tokoa št. v.	Legi predmeta svobodniške lastnine po župniji, dež. sodišču	Ime in priimek svobodnika in natančneje bivališče	Predmet svobodniške lastnine	Morebitna pridelitev zasebni gosposki po l. 1776.
29.	Pri Ajdovščini	Anton Šapla, Sturje	hiša (3 nj., 2 tr. in hlev)	—	57.	Sturje	Andrej Nusbacher	vgd. in nj.	Vipava
30.	"	Frane Repič, Ajdovščina	hiša	—	58.	Vrhnika	Matija Vogrinc, Vrhnika	des.	—
31.	"	Matevž Krtu, Sturje	vgd.	—	59.	Senožeče	Jurij Geršel, Senožeče	nj. in tr.	—
32.	Ajdovščina	Matevž Kertič, Sturje	k. (vgd. ?)	—	60.	Vipava	Luka Krhne, Semeno	nj.	—
33.	"	Gregor Zenuc	k. in v.	—	61.	Landol	Markovičevi dediči	nj., tr. in g.	—
34.	Vipava	Anton Golec, St. Vid	zemljišče	—	62.	Pri Ajdovščini	Peter Polšak, Sturje	"	—
35.	St. Vid	Urban Roje, St. Vid	"	—	63.	Vipava	Andrej Premrou, Vipava št. 45, 46	imenje	Premers-stein tržaška škofija
36.	"	Matevž Kojle in Anton Zigur, St. Vid	6 k. (St. 15, 16, 17, 18, 19, 20)	—	64.	"	M. Samec, Dolina	h.	—
37.	"	Gasper Vovk, St. Vid št. 41	k.	—	65.	"	Jurij Godina, Vipava	nj. in vgd.	—
38.	"	Blaž Bratovž	k.	—	66.	"	Anton Hrovatin, Vipava	"	—
39.	"	Martin Trost, St. Vid št. 2	k.	—	67.	"	Jančičevi dediči	pri- stava	Orehek
40.	"	Urban Roje	sk.	Orehek	68.	"	Gasper Tratnik, Vipava	nj.	—
41.	"	Urban Bratovž	sk.	"	69.	Devin	Vid Mulich, Solkan	m.	—
42.	"	Jožef Zigur	hiša in v.	"	70.	Vipava	Anton Peterlin (kasneje Josip Curk, Vipava)	nj.	—
43.	"	Filip Zuvanut	sk.	"	71.	"	Matevž Petrič, Vipava	nj. in vgd.	—
44.	Ustje	Jožef Bratina	nj. in tr.	"	72.	"	Matevž Pongarčič, Gradišče	"	—
45.	"	Blaž, Valentin in Jurij Stibel, Ustje št. 39, 40	hiša (2 nj. in 1 tr.)	—	73.	"	Jurij Premrou	pri- stava	Orehek
46.	"	Anže Stibel, Ustje	4 nj.	—	74.	"	Matija Premrou	vgd.	"
47.	"	Andrej Stibel, Ustje	2 nj. (in 2 tr.)	—	75.	"	Gregor Skočir, Vipava	nj. in vgd.	—
48.	"	Jožef Kovačič, Vipava	nj., tr. in vgd.	—	76.	"	Franc Skočir, Vipava	nj. in tr.	—
49.	"	Franc Voršter	k.	—	77.	"	Jernej Skočir, Vipava	nj. in tr.	—
50.	"	Anton Rešeta, Planina št. 58	k.	—	78.	"	Anton Škerlj, Semeno	nj. in tr.	—
51.	"	Ivan Kocjan	nj., h. in vgd.	Vipava	79.	"	Marko Fegee	tr.	—
52.	"	Matevž Jebačin, St. Vid	hiša in v.	—	80.	"	Jernej Lavrin, Vipava	imenje, sk., v. in tr.	—
53.	"	Matija in Miha Furjančič, Goče	tr.	—	81.	Landol	Josip Frank, Landol št. 9 in 33	1 h.	—
54.	"	Anton Fegee	k.	Orehek					
55.	"	Andrej Fegee	k.	"					
56.	"	Mihael Furlan	klet in v.	Vipava					

Die Freisassen in Krain.

Die Abhandlung stellt sich zur Aufgabe, die in der Literatur bisher kaum angeschnittene Frage der Entstehung, rechtsgeschichtlichen Entwicklung, des Wesens, der Organisation und Bedeutung der Freisassen in Krain einer Lösung zuzuführen. Nach Festsetzung dieser Aufgabe in der Einleitung (S. 5—7) wird der Versuch unternommen, auf Grund der zu Gebote stehenden Literatur eine vergleichende Übersicht der für Krain aufgeworfenen Frage der Freisassen für einige Länder zu geben, wo uns gleichfalls Freisassen entgegentreten (S. 7—14). Nach dem verschiedenen Stande der für die einzelnen Gebiete durchgeführten Erforschung der Frage und der dieser entsprechenden literarischen Behelfe mußte auch die vergleichende Darstellung für einzelne Gebiete sehr ungleich ausfallen. Während die verhältnismäßig reiche Literatur für Böhmen (Franz Twrdy, Pragmatische Geschichte der böhmischen Freisassen und Václav Müller, Svobodníci) und für Mähren (Christian d'Elverth, Das Institut der Freysassen in Mähren und Schlesien), dann für Salzburg (Herbert Klein, Die bäuerlichen Eigenleute des Erzstiftes Salzburg) die Möglichkeit schafft, für diese Länder die Frage der Freisassen nach allen oben angedeuteten Richtungen in einer für unsere rechtsvergleichenden Zwecke zufriedenstellenden Weise zu beleuchten, müssen wir uns für Kärnten, namentlich aber für Steiermark, Tirol und Oberösterreich auf die Festsetzung des Begriffes der Freisassen in diesen Ländern beschränken. Aus der vorgenommenen länderweisen Vergleichung ergibt sich vor allem eine nach Zeit und Land bestehende Wandelbarkeit des Begriffes der Freisassen. In der älteren Zeit, das ist wenigstens vor dem 16. Jh., scheinen in Oberösterreich und Steiermark, vielleicht auch in Krain als Freisassen jene Grundholden bezeichnet worden zu sein, welche ein besseres Recht als die gewöhnlichen untertänigen Bauern besaßen, während in Salzburg das Wort »Freisass« den Eigenmann, der nicht zugleich Hintersass seines Herrn ist, bedeutet. In Böhmen, aber auch in Mähren, hat der Ausdruck »Freisass«, tschechisch »svobodnik« bereits seit den ältesten Zeiten die Bedeutung des freien oder freigelassenen, unter keinem anderen Stande begriffenen Eigentümers nicht untertäniger Güter. Den Bedeutungswandel des Begriffes »Freisass« in den innerösterreichischen Ländern in der Richtung der in den böhmischen Ländern gangbaren Bedeutung scheinen die unter der Türkennot zustande gekommenen, vielfach gemeinsamen und bereits dem Einflusse der böhmischen Verwaltungsinstitutionen unterliegenden Steuereinrichtungen gefördert zu haben. Auch die späteren Entwicklungsphasen und Verwaltungseinrichtungen der Freisassen in Krain verraten in mancher Hinsicht Anklänge an böhmische und mährische Institutionen. Raumverhältnisse gestatten uns nicht, im Résumé nähere Vergleiche anzustellen (S. 7—14).

Für die Erforschung der Freisassen in Krain steht uns, dank der zentralen ständischen Freisassenadministration, ein reiches und bisher noch gar nicht benütztes Quellenmaterial aus den ehemaligen ständischen Archivbeständen im Narodni muzej in Ljubljana zu Gebote. Außer 29 Gerichtsprotokollheften (à rund 90 Seiten), allerdings nicht ganz lückenlos, für die Zeit von 1690—1750, geben uns noch 11 starke Faszikel über die Verwaltung der Freisassen von 1643—1815 Aufschluß. Hiezu kommt noch ein Konvolut Akten (unter IV., K, 6 in gen. Krain) im Archive des Ministeriums des Innern in Wien, betreffend die Restringierung der Freisassen im Jahre 1776 und 1784, zwei umfangreiche Urkundensammlungen (von mehreren hundert Stücken), erhalten in zwei Bauern-, früher Freisassenhöfen; schließlich alte Freisassen-Grundbücher und namentlich die landschaftlichen Gültbücher, derzeit noch im Archive des ehemaligen Landesgerichtes in Ljubljana (S. 14—16).

Die aus den Quellen gewonnene Erkenntnis der engen Verbindung der Entstehung und Entwicklung des Gültbuchs mit dem Aufkommen und der Organisation der Freisassen ergab zwingend die Notwendigkeit, die noch ganz und gar brach gelegene Geschichte der Errichtung und Einrichtung der Gültbücher in Krain, wie auch, soweit dies zum Verständnis der Frage notwendig erschien, eine kurze Darstellung des der

Errichtung des Gültbuches zugrunde liegenden Steuersystems in die Abhandlung einzubeziehen. Hierbei ergab sich, weil auf den gleichen Grundlagen entstanden, eine vollkommene parallele Entwicklung des Steuerwesens in Krain mit jenem in Steiermark, das bereits durch Franz v. Mensi so gründlich dargestellt worden ist. (S. 16—22.) Auf den Beschlüssen des Landtages der niederösterreich. Länder zu Augsburg (1525) fußend, ist das Gültbuch für Krain bisher das erstemal für das Jahr 1536 nachweisbar. Erhalten ist jedoch für die Zeit vor dem für die weitere Führung und Entwicklung der Gültbücher maßgebenden sog. Wiener Vergleiche (1543) nur ein Fassionssummarium für das Jahr 1539. Für die Zeit nach dem Wiener Vergleiche sind 26 Gültbücher in lückenloser Reihenfolge bis zum J. 1758 erhalten, und zwar 6 bis zur Steuerrektifikation (1747). Krain hat bereits seit dem J. 1546 ein stabiles Gültbuch. Die Gliederung des Gültbuches ist der uns von Sigmund Adler (Das Gültbuch von Nieder- und Oberösterreich) für Oberösterreich überlieferten Einteilung vollständig gleichartig, nur daß die Einteilung der einzelnen Abteilungen nach Vierteln des Landes erst nach der Rektifikation eingeführt wurde. Der Grundcharakter der ständigen Gültbücher bleibt gleichwie in Niederösterreich (Adler, 35) derselbe, bloß die Eintragungen werden auführlicher. Die Fassionssummarien bezeichnen sich als »Ansag- oder Anschlagbücher«; die Gültbücher bis zum J. 1618 als »Landbücher«. Die Freisassen werden in der Abteilung »Bürger und gemain Leut« geführt. Erst im J. 1662 erscheinen sie im Gültbuch für die Jahre 1662—1753 als Freisassen, werden aus dem für die übrigen Stände geführten Gültbuch ausgeschieden und von nun an in einem eigenen Gültbuche geführt. Eine Beschreibung aller (27) für Krain erhaltenen Gültbücher (S. 22—26) und eine Entstehungsgeschichte einzelner Bände (S. 28—31) soll ein möglichst übersichtliches Bild des krainischen ständischen Gültbuches geben. Dessen Charakter und das Verhältnis zur Landtafel wird besonders geschildert und die geschichtliche Bedeutung des Gültbuches gewürdigt (S. 31—33). — Das Gültbuch, der Steuerkataster des freien Grundbesitzes im Lande, hat die Freisassen zwar nicht erst ermöglicht, es setzt diese vielmehr voraus. Doch werden durch die im Wiener Vergleich angeordnete Besteuerung des gesamten freien Grundbesitzes und Eintragung in die Gültbücher in diesen die Freisassen als Besitzer nicht untertäniger Gründe zum erstenmal rechtlich erfaßt. Sie wachsen sich, gestützt auf die gerade aus der Gültbuchverwaltung hervorgegangene und bei ihr bestehende eigene Verwaltungs- und Gerichtseinrichtung, dann auf ein mit den bevorrechteten Landständen gemeinsames Abgabensystem, das wieder im Gültbuch verankert ist, allmählich zu einer früher kaum bestehenden, rechtlich und sozial hervorgehobenen Ständeskategorie der Bauernschaft aus.

Die Entstehung des freien Grundbesitzes der Bauern wird nun an der Hand des Gültbuches und eines ziemlich reichen Urkundenmaterials für sieben der größten, in verschiedenen Teilen des Landes begüterten Freisassenfamilien untersucht (S. 34—38). Bei keiner geht die Erwerbung nicht untertäniger Gründe weiter als auf das 16. Jh. zurück. Die Erwerbstitel sind überall: Verleihung von wahren Bauernlehen, Abkauf von Herrschaftsgründen, sowohl dominikaler als rustikaler, Teilung und Kauf bereits bestandener Freisassgründe und Beerbung. Namentlich die Käufe von Grundstücken der in Krain vielfach sehr kleinen und wirtschaftlich unbedeutenden Herrschaften waren, wie uns die Gültbücher genugsam dartun, hauptsächlich zu Beginn des 17. Jhs. so zahlreich, daß die Stände auf Abhilfe gegen die Gefahr einer allzu großen Entfremdung des landständischen adeligen Grundbesitzes bedacht sein mußten. Sie erwirkten ein bezüglich seiner l. Sanktion und Publikation in der Folge vielfach bestrittenes Generale vom 14. März 1622. Nach diesem wurden den Freisassen die bis dahin erworbenen Gründe zwar belassen, für den Fall des Verkaufes dieser aber den Herren- und Landleuten das Einstandrecht eingeräumt, für die Zukunft jedoch den Untertanen der Abkauf und die Freimachung von ihren Grundobrigkeiten verboten. Trotzdem kommen auch nach dem J. 1622 Abkäufe von Grundherrschaften und die Begründung der auf diesen beruhenden neuen Freisassgründe, wenn auch nicht so häufig wie ehemals, vor. Die angeführten Entstehungsarten lassen die ungleiche Verteilung der Freisassen im ganzen Lande begreiflich erscheinen (S. 38—45).

Gegenstand des Freisassenaignens war alles, was der Veranlagung der Landsteuer im Gültbuche unterlag, mithin Grundstücke jeder Art und Größe, sowie Zehenten, selten ganze, auch nicht häufig halbe Bauernhufen, meist nur einzelne Grundstücke, Äcker und Wiesen (»walzende Iteme« der Salzburger Freisassen), Mühlen, Keuschen und Hofstätten. Da die Freisassen in diesen freiaigenen Grundstücken ihr wirtschaftliches Auslangen nicht finden konnten, sind die meisten Freisassen gleichzeitig noch Besitzer untertäniger Gründe und als solche *U n t e r t ä n e n* eines oder sogar auch mehrerer Patrimonialherren. Das Freisassentum war daher keine mit der Person verbundene Eigenschaft, vielmehr haftet der Begriff »Freisass«, wie in Salzburg, als Real-eigenschaft auf den Gütern. Der Freisass, welcher seine freien Grundstücke einer Herrschaft verkaufte, konnte sich wieder dieser unterwerfen und seine früheren freien Gründe von dieser zu Kauf- oder Mietrecht empfangen. In einigen Fällen erfolgte der Verkauf von Freisassgründen und deren Empfang zu Mietrecht unter der ausdrücklichen Bedingung »nichts ausgenommen noch vorbehalten als allein die Erbholdschaft für uns und unsere Kinder« (S. 46—49). Mit Recht betonen zu Ende des 18. Jhs. die Landesbehörden das Merkwürdige, daß Freisassen, die mit ihren untertänigen Gründen meist selbst Grundherrschaften unterworfen, dennoch *G r u n d h e r r e n* ihrer ihnen untertäniger Hofstätten und sonstiger Kleinbesitzer sein und sogar die Instanz über sie ausüben konnten. In einigen Fällen treten Freisassen kleine Grundstücke selbst an andere Freisassen unter der Bedingung einer bestimmten Robothleistung ab (S. 49—52).

Während sich noch bis zum 17. Jh. die Zuständigkeit der adeligen Land- und Hofrechte als Realinstanz der Freisassen verfolgen läßt, entwickelt sich seither, wohl gewohnheitsrechtlich, die Zuständigkeit der landschaftlichen *B u c h h a l t e r e i*, bei welcher als Gültbuchführerin, gleichwie in Niederösterreich, wahrscheinlich vorerst Streitigkeiten wegen Ab- und Zuschreibung der Einlagen entschieden wurden, als *V e r w a l t u n g s- u n d G e r i c h t s i n s t a n z* in allen Zivilrechts- und geringeren Strafsachen (S. 52—55). In zweiter Instanz entschied die Landeshauptmannschaft. Gleichwie die Freisassen-Ältesten in Böhmen standen der Buchhalterei von ihr aus der Mitte der Freisassen auf Widerruf bestellte »*F r e i s a s s e n - Z u p a n e*« als Hilfsorgane zur Eintreibung der Landessteuer und zur Unterstützung namentlich in Sachen der nichtstreitigen Gerichtsbarkeit bei. Solche Župane finden wir in weit vom Gerichtssitze entfernten Wippacher Boden und in Oberkrain mit dem Sitze in Vodice (S. 55—77).

Die Unterordnung der Freisassen unter die landschaftliche Buchhalterei trug ihnen die in den Quellen ständig wiederkehrende Bezeichnung der *l a n d s c h a f t l i c h e n F r e i s a s s e n* ein. Diese müssen wohl von den auch »Freisassen« genannten, zwar bevorrechteten, doch untertänigen Kaufrechtern auseinander gehalten werden. Wir finden sie, so wie in Oberösterreich und Steiermark in der älteren Zeit, in einem Falle noch im 18. Jh. auch in Krain unter der Herrschaft des Stiftes Kostanjevica [Landstrass]. Diesen gegenüber sind jedoch die landschaftlichen Freisassen, dem oben Gesagten zufolge, bäuerliche Eigentümer freier, im Gültbuche versteuerter Gründe und Zehenten, welche ihre Verwaltungs-, Personal- und hinsichtlich ihrer freien Gründe die Realinstanz bei der Landschaft haben (S. 93—94). Mit den anderen, in den früheren innerösterreichischen Ländern vorkommenden freieren Bauern, den, wenigstens seit dem 14. Jh., doch untertänigen Freileuten und Edlingen oder »Kasegen« haben sie nichts gemein; die vollkommene Freiheit ihrer Freisassgründe unterscheidet sie, abgesehen von der Art der Entstehung und dem Zweck ihrer Bevorrechtung, deutlich von diesen (S. 94, 95). Die Freisassen hatten, außer den allgemeinen Landessteuern, für ihre Gründe keinerlei Abgaben oder Robothen zu leisten. Später kam nur der Fleischkreuzer und der Militärbequartierungsbeitrag hinzu. Zum Militärdienste wurden sie seit der Mitte des 18. Jhs. herangezogen. Die Leistung der landschaftlichen Straßenroboth blieb immer bestritten (S. 54, 55). Wohl aber bildete sich, bisher unbekannt unter welchen Einflüssen und zu welchem Zeitpunkte, die Zahlungspflicht der *d o p p e l t e n S t e u e r a n l a g e* für die Freisassen, wie für die übrigen, nicht adeligen freien Grundbesitzer aus. Gerade dieser Umstand veranlaßte die zur Steuer-

rektifikation und Verwaltungsreformierung ins Land abgeordneten kaiserlichen Kommissäre im J. 1747 um Aufklärung der doppelten Anlage und des Wesens des ihnen nicht geläufigen Begriffes der Freisassen von den Landständen zu fordern und den Verkauf ihrer Gründe bei ihnen anzuregen. Nach der erhaltenen Aufklärung über das unbeschränkte Eigentum der Freisassen an ihren Gründen, ließ die Regierung die Sache auf sich beruhen (S. 57—60). Zwei Jahrzehnte später bot die von den Landständen selbst angestrebte Konzentration der in Krain besonders zerstreuten und vermischten untertänigen Gründe Anlaß, im Wesen die Abschaffung der Freisassen zu beantragen. Nach längeren Verhandlungen erfolgte die für die weitere Entwicklung der Freisassen überaus wichtige kais. Entschließung vom 11. Mai 1776. Diese unterscheidet zwischen den rektifizierten und nicht rektifizierten Freisassen. Nur erstere können der landschaftlichen Verwaltungs- und Gerichtskompetenz wider ihren Willen nicht entzogen werden; hingegen die zweiten den ihnen benachbarten Herrschaften gegen Zusicherung des bisherigen Besitzes und der bisherigen Abgaben zugeteilt werden sollen. Eine zur Durchführung dieser a. h. Entschließung gebildete Landeskommission fand 499 Freisassen vor. Von diesen wurden 227, und zwar 176 rektifizierte und 51 nicht rektifizierte den Privatherrschaften zugeteilt; es verblieben noch 265, und zwar 174 rektifizierte und 91 nicht rektifizierte Freisassen (S. 60—70). Steuerrückstände der Freisassen und die durch die josefinische Behördenzentralisation in Innerösterreich bewirkte Auflassung der ständischen Buchhalterei veranlaßte eine neuerliche Aktion des innerösterreichischen Guberniums und der krainischen Stände, um die kais. Bewilligung zur gänzlichen Aufteilung der Freisassen zu erlangen. Diese Bemühungen blieben erfolglos; denn der Kaiser entschied (19. April 1784) es habe bis zur neuen Rektifikation alles beim alten zu bleiben (S. 70—75). Parallel liefen die im J. 1777 begonnenen und 1795 wieder aufgenommenen Bestrebungen für die anfangs in der neu errichteten Landtafel eingetragenen Freisassgründe im Sinne des kais. Patents vom 29. Juli 1769 bezüglich der Errichtung eines Grundbuches für untertänige Gründe ein eigenes Freisassengrundbuch bei der Freisassen-Administration zu errichten. Dieses kam in der Folge zwar zustande; die gleichzeitigen Bestrebungen jedoch, die Anlegung durch Verteilung der Freisassen an die Herrschaften unter Beibehaltung ihrer Rechte zu vereinfachen, scheiterten aber neuerlich am konservativen Sinn der Bauernschaft (S. 75—84; 87, 88).

Inzwischen erfolgten wichtige Änderungen in der Verwaltung der Freisassen. Diese ging nach Auflassung der landschaftlichen Buchhalterei an den landschaftlichen Sekretär über. Nach Einführung der allgemeinen Gerichtsordnung mußte der ständische Rechtsfreund das Richteramt über die Freisassen als ihr Ortsrichter übernehmen. Die Einhebung der Steuern und deren Eintreibung erfolgte seit Beginn des 19. Jhs. durch das Generaleinnehmeramt. Endlich übernahm 1807 der ständische Rechtsvertreter auch die Führung des Grundbuches (S. 84—86). Nach Einführung der französischen Gesetze in den Illyrischen Provinzen (1812) hörte die besondere Gerichtsbarkeit der Freisassen auf, ohne je wieder aufzuleben (S. 86, 87). Nach der österreichischen Reokkupation waren für die Streitsachen der Freisassen die neu errichteten Bezirksobrigkeiten zuständig. Das Freisassengrundbuch wurde nach der Verordnung des i. ö. Appellationsgerichtes (1815), gleichwie in Kärnten, vom Landtafelamt geführt. Die nach der Wiedereinführung der krain. Landstände (1818) unternommenen Schritte, das Grundbuch, sowie überhaupt die Verwaltung der Freisassen den Ständen, namentlich der ständischen Realitäteninspektion zu übertragen, hatten keinen Erfolg. Durch die Aufhebung der bäuerlichen Untertänigkeit (1848) wurde der Existenz der Freisassen vollständig der Boden entzogen und im J. 1851 der letzte Rest ihrer autonomen Verwaltung, das Freisassengrundbuch nach Einlagen förmlich auseinandergerissen und diese nach Lage der Grundstücke an die Bezirksgerichte verteilt (S. 88—92).

Im folgenden Teil der Abhandlung (S. 96—125) wird an der Hand der Gerichtsprotokolle das Prozess- und Privatrecht der Freisassen verfolgt. Auf die mündliche Klage erließ der ständische Buchhalter ein »Gebotspetschaft« mit dem Auf-

trage, dem Klagebegehren stattzugeben oder aber zu dem gleichzeitig festgesetzten Verhandlungstermine zu erscheinen. Hiezu kam es verhältnismäßig selten. Die Verhandlung leitete der Buchhalter oder sein Stellvertreter als Einzelrichter oder unter Zuziehung von meist aus dem Kreise der Landschrankenadvokaten oder der ständischen Beamten entnommenen Beisitzern. Ihre Zahl schwankt zwischen 1—9. Sogar in derselben Rechtssache ist bei zwei aufeinanderfolgenden Verhandlungen die Zahl eine verschiedene. Das weitere Verfahren zeigt keine von dem in den übrigen früher österreichischen Ländern üblichen Rechtsgänge merkbliche Verschiedenheit. Aus dem Vollstreckungsverfahren wäre die sog. »Spannungsexekution« hervorzuheben. Auch in den Freisassenprotokollen läßt sich bis in die ersten Jahrzehnte des 18. Jhs. die für Krain bereits von Beckmann (*Idea iuris*, 19), hervorgehobene Eigentümlichkeit der Wirkung dieser Exekutionsart verfolgen. Der betreibende Gläubiger erwirbt bis zur Befriedigung ohne Rücksicht auf die Höhe der Forderung den Fruchtgenuß (*ius spangae*) am ganzen Vermögen des Schuldners ohne Einschränkung. Nach Erlassung einer dreimaligen, mittels gerichtlichen Warnungsdekrets erfolgten Mahnung kann der betreibende Gläubiger das ganze Vermögen des Schuldners einziehen. — Das Ediktal-(Konkurs)-verfahren kommt einigemal zur Anwendung. Zur Klärung des Wesens der in allen Verträgen und auch einseitigen Erklärungen üblichen, ein rascheres Prozessverfahren mit darauf folgender sofortigen Vollstreckung ermöglichenden »Klausel des allgemeinen Landschadenbundes« werden den bisher von M. Dolenc aufgeschlossenen einige neue Quellen aus dem im National-Museum in Ljubljana verwahrten Archivmaterial angefügt.

Aus dem Privatrecht werden auf Grund der zahlreichen Heiratsverträge, Schuld- und Satzbriefe, sowie Kaufverträge das eheliche Güterrecht, das Pfandrecht und die Formen der Kaufverträge der Freisassen einer näheren Untersuchung unterzogen. Hervorzuheben wäre, daß die Schuldbriefe oft die alternative Inhaberklausel enthalten. Die sehr ausgebildeten, mannigfachen Formen der älteren und jüngeren Satzung halten sich in der Häufigkeit der Anwendung ganz die Wage; der Kauf auf Wiederlösung tritt sehr häufig in Erscheinung. Die in den Protokollen selten vorkommenden Strafsachen, hauptsächlich Ehrverletzungen (S. 124) werden in Kürze behandelt. Endlich wird (S. 125—128) ein Bild der im Lande herrschenden bunten *V a l u t a v e r h ä l t n i s s e* entrollt. Hiebei zeigt es sich, daß die »krainische Währung« auch »Landwährung«, das ist der Unterschied des Kurses der im Lande gangbaren fremden, namentlich italienischen Münzen und des in den benachbarten Ländern üblichen, in Krain, besonders im privaten Verkehr, noch lange nach der Mitte des 18. Jhs. gebräuchlich war. — Ein Verzeichnis der Freisassen nach dem ergänzten Stand vom J. 1784 soll die Zahl und die Verteilung der Freisassen im Lande, sowie die Art und den Umfang ihrer freien Besitzungen veranschaulichen. (S. 128—134.)

Osebnost in stvarno kazalo.*

- Adler** 17 (60, 64, 65), 20 (86, 87, 88), 22 (90), 31 (137)
Ansagbuch 23, 26
Anschlagbuch 23, 26
Apelacija 59, 100
Apfalter 30, 36, 37, 39 (158); 40, 64, 123.
Arest 100, 102
Auersperg Alojzij Adolf 66 (269)
 — Ignacij 66 (269)
 — Karl 59
 — Nepomuk 67
 — Rajmund 80
 — Volk Engelbert 59
Aumann 73 (290), 80, 83
- Bizjak** 23
Burgar 5, 34, 49, 56, 57 (280)
Busset 73, 77
- Cerkev** — zastavni upnik 119
 cerkveni podložniki 65
 cestna tlaka 55
 češke dežele 7—17
- Davčna enota** 18
 davčna mera 29
 davčna naklada 19
 davčni obvezanci 20
 davčna podlaga 19
 davčna rektifikacija 22, 25, 26, 27, 29, 64, 65
Debelak 89
 dedinici 9
 dedovanje 44
 delegiranje sodnikov 96
 delitve zemljišč 38, 44
 d'Elverth 9, 10
 denarič 125 (667)
 denarstvo 125—128
 depoziti svobodniški 89
 desetina 18, 46
 deželna deska na Kranjskem 75, 76
 — izločitev svobodnikov iz 76, 77, 78
 deželno glavarstvo 59, 100
 deželno sodišče 59
Dinzl 54, 96, 124
Dolenc 5 (1), 7 (19), 20 (84), 31 (126), 34 (136), 42 (167), 44 (177), 46 (197), 93 (362), 95 (368), 99 (393), 100 (411), 101 (418), 423), 104, 107 (444), 109 (470, 478), 110 (492), 113 (504), 119 (607), 122 (640), 125 (667).
 dokazna sodba 99
 dokazni členi 100
Dopsch 12, 13
 dota 108, 109
 dunajska poravnava 18
 dvorna pravda 58
- Ediktalen postopek** 103
Ehrenreich 98
Ehrung 121, 122
Einstandrecht 41, 42, 123, 124
Elsner 67 (274), 73, 77, 78
Erberg 42, 84, 105
- Fevd kmetski** 34, 38
 — ženski 34 (138)
 fevdna pisma 34 (139), 35 (140), 36 (146)
 francoska okupacija 1797, 15 (56), 78
 francoska uprava 86, 87
Frank 56
Freileute 93
 »Freisass« — naslov 93
 — naziv nemški 33
Freisäss 12 (42), 94
Freistift 11
- Ganahl Karl Hans** 11 (33)
Gebotspetschaft 96, 97, 117
Globočnik A. 7 (18), 125, 126.
Goče 45
Gollmajer 84
 greština 93
Gruden 5 (1), 6
Grundvormerkbuch 87, 88, 92
Gusič 37, 45 (180), 68
Gültbuch gl. imenjska knjiga
Gültbuch größeres 25 (96)
 »Gült« pomen 17, 18
 — »trockene« 19
- Hauptmann** 94, 95
Hermann 13
Herrenanschlag 19
Herrengült 19
Hohenwart Jakob Jurij 61, 68, 84
 — Kozma 37, 40 (159)
 — Ludvik 47
 huba — pojem 45 (180)
- Imenje** — izraz slov. 17
 — izgubljeno 28
 — pojem 17
 — zatajeno (zamolčano) 21, 28
 imenjska knjiga 14—30
 — ime 17, 26
 — na Gornjem Avstrijskem 20, 21
 — na Koroškem 20, 22
 — na Kranjskem 20, 22—33
 — na Nizjem Avstrijskem 20—22
 — na Štajerskem 20, 22
 — nastanek 20
 — nova 30
 — po davčni rektifikaciji 29, 30
 — pomen zgodovinski 32, 33
 — razmerje do dež. deske 31, 32
 — seznam ohranjenih kranjskih 22—26
 — stalna 22, 26
 — ureditev 65
 — ustroj 26, 27, 30
 — vpisi v 28
 — značaj 30, 31
 injurije 124
Instrumentenbuch 92
Item 12
 izročilne pogodbe 110
 izvršilni postopek 100—103

* Kazalo ne upošteva seznama svobodnikov (str. 128—134) in resuméja. — Številke povedo strani, one v oklepajih opazke.

Jakuš 34, 37, 38, 50 (231), 51, 52, 97, 110 (492), 81, 82
 Jožefinska upravna preuredba 71
 Juraj (Jeraj) 16, 34, 111, 112, 126 (671)
 jutrna 109

Kärner 98 (390), 125 (668)
 Kalchberg 83, 85
 Kappus 15, 83, 84, 88
 kazensko sodstvo 124
 Kelemina 6, 7 (18), 17 (63), 57, 93 (362), 94 363, 95 (366)
 Klein Herbert 11, 12, 33 (134)
 Kloser 54, 70
 Knapp Th. 12 (42), 17 (62), 20 (84), 81 (317)
 knjigovodstvo državno 77
 knjigovodja stanovski 58 sl., 70, 71
 —njegovo sodstvo 52 sl., 59, 96
 kontumačna sodba 99
 koncentracija podložnikov 60—63
 — patent s 15. III. 1775 o — 62, 63
 Kos Fr. 22 (91), 125, (667), 126 (695, 697)
 kosezi 94
 kontribucija 58, 64, 83
 Kostanjevica 93
 Kranjsko polje 59, 60
 kranjska veljava gl. veljava
 krava 110—112
 Kreidl 84, 86
 Krumperk 38 (155)
 kupno pravo 41
 — pogodba po 39 (158)

Landbuch 23, 24, 26
 Landschadenbundklausel 100, 103—107
 Lehensträger 36 (145)
 Levec Vladimir 35 (141)
 likof 121, 122
 Linhart A. 71, 72
 literatura češka 7, 8
 Litija 40
 lontavški kmet 6
 Lukančič 34, 36, 93
 Luschin 7 (18), 31 (127)

Majestäts-Quatern 31 (124)
 Mal 6, 14 (52*), 45 (178)
 Mell 12 (42), 19 (76)
 Mensi 16 (59), 17 (62, 66, 67), 18 (68—74), 19 (75—77, 79—81), 20 (82—84), 22 (89), 31 (133), 45 (179)
 mesni krajcar 54, 83
 mlin 18
 Mühlendorf 12

Nachbarschaft 61 (265)
 nadzorstvo stanovskih posestev 90
 naklada davčna 16, 19, 20
 naklada dvojna 57, 58, 64, 69
 nakup gosposčnih zemljišč 8, 10, 38—44
 nakup rent 120
 nastanek svobodnikov 33—45
 naziv nemški svobodnikov 33
 — slovenski 5, 6
 nesporno sodišče 86

Obdavčenje zemljiško 16—20
 Obresti 117

odkup gosposčnih zemljišč 38—44
 odprava svobodnikov 57, 64, 70
 odpustnice 74
 ogradno sodišče 96

Perizhoffer 16 (59), 19 (78), 20 (82, 83), 26 (97), 41 (165, 166), 43
 Petrič 6 (9), 16, 34, 111, 112
 Pfuntherrengült 19
 Pirchegger 17 (62), 22 (89), 33 (134)
 Planitz 114 (524), 115 (534, 540, 544)
 plemičarji 5 (2), 94, 95
 podružništvo 46
 podsodnost svobodniških podložnikov 51, 52
 Pogačnik dr. 15, 96, 98 (390)
 pogodbe zastavne 107, 112 sl.
 pogodbe izročilne 110
 pogodbe kupne 107, 121 in 124
 — oblika 121
 — klavzula jamčevanja 122, 123
 pogodbe zastavne 107, 112 sl.
 pogodbe ženitne 107—112
 — oblika 107, 108, 112
 poravnalni urad 85 (334)
 Portner 54 (241)
 postat 46 (197)
 povelje na pečat 96, 97, 117
 praška poravnava 18
 predmet svobodništva 46
 priče — zaslišanje 96
 prijava davčna 16, 17
 prispevek za vojaško nastanitev 83
 prisedniki 97, 98
 prisege slovenske 99 (407)
 — vrste 39
 pristava 18, 27, 29
 Probszt 125 (668)
 prodaja — nagibi 122
 prodaja na odkup 119—121
 prodaja svobodnikov 57, 58

Radič Ludvik 14, 96
 Radics Peter 107 (444)
 Radio 55
 Raigersfeld 54, 96, 98 (390)
 Rakovec gl. Raigersfeld
 Randa 75 (296, 298)
 Rastern 50 (226), 54, 59, 60, 96, 98 (390)
 razprava 97, 98
 rektifikacija davčna 22, 25, 26, 27, 29, 30, 64, 65
 Repešič 15, 45 (178), 56, 57 (250), 84—89
 retraktna pravica 41, 42, 58, 123, 124

Samburg 54
 Schermung 122, 123
 Schildhof 12 (40)
 Schiviz 54 (242, 243, 245a), 55, 56, 93
 Schrey 71
 Schwab-Lichtenberg 67
 Schweiger 15, 57 (259), 84, 85, 87
 semenj Elizabetin 70, 71
 — sv. Pavla 71
 Senatus Consultum Velaeenum 119
 Seuffert 7 (18), 99, 100 (409, 410), 101 (418)
 skrinja 111
 Smole 54, 70, 71
 sodba 100

- sodstvo svobodniško na Češkem 8, 9
 — na Kranjskem 52, 58, 59, 84, 85, 86, 94—125
 — na Moravskem 10
 Solovjev 95 (366)
 Spannungsexekution 101, 102
 starešine svobodnikov na Češkem 8, 9
 Steska V. 125 (667)
 stroški pravdni 100
 substituiranje sodnikov 96
 »Suoboniz« 6, 102 (428)
 svobodniki — dajatve 55, 65, 69, 70, 86
 — denarstvo 125—128
 — izločitev iz dež. deske 76 sl.
 — na Češkem 7—9
 — na Gornje Avstrijskem 12
 — na Hrvaškem 11
 — na Koroškem 13, 14, 91
 — na Kranjskem 14—134
 — na Moravskem 9—11
 — na Salcburškem 11—12
 — v Šleziji 11
 — na Štajerskem 12—13
 — na Tirolskem 12
 — nadzorstvo pomanjkljivo nad njimi 65
 — nastanek 33—45
 — naziv slov. 6
 — nepravi 93—94
 — nerektificirani 64, 66, 67
 — odprava 57
 — označba njihova 68, 69
 — patrimonijalna oblast nad njimi 60
 — podložniki 46—49
 — pojem 58, 72
 — pomen njihov 93
 — predmet njihove lastnine 45, 46
 — pregled njihov v drugih deželah 7—14
 — prestanek 92
 — pridelitev gosposkam 65, 66, 67, 73, 74, 78
 — prodaja njihova 57, 72
 — ravnanje kot s podložniki 74, 76
 — razbrzdanost 69
 — regulacija njihova 1800 78—84
 — rektificirani 64, 66, 67
 — seznam Elsnerjev 73, 128
 — sodstvo njihovo na Češkem 8, 9, — na Kranjskem 52, 54, 58, 59, 84, 85, 86, 94—125, — na Moravskem 10
 — solastniki 46
 — starešine 8, 9
 — število njihovo 65, 67
 — uprava njihova 52—57
 — urbar 85, 87
 — zastanki dajatev njihovih 70, 86
 — zemljiški gospodje 49—52
 — župani 55, 57
 svobodniška zemljišča — delitev 44
 — nakup 44
 — prodaja 58
 — vrsta 45, 46
- Šmalc 85, 86
- Taufferer 71, 91
 titulus mensae 116 (561)
 tožba 96
 tožbeni zahtevki 97
 Twrdy 5
- Ugovori pravdni 99
 unparteiische Richter 96, 97
 Untersasserei gl. podružništvo
 uprava svobodnikov na Češkem 8
 — na Kranjskem 52—57
 — na Moravskem 10
 — obnovitev 89
 urbarska knjižica 74, 78
 urbar svobodniški 85, 87
- Vače, 40, 57
 Valvasor 5, 33, 48, 54 (243)
 Varl 23, 54 (241)
 veljava koroška 126
 — kranjska 125—127
 — nemška 126 (671), 127
 — uradna 126
 Verbriefungsprotokoll 87, 88
 vinograd 18
 viri 14—16
 vložek davčni 16, 19
 Vodnik 5
 vojaški nastanitveni prispevek 54
 Vrbec 54 (241)
- Wagner 96
 Wiederlösung 119—121
 Wurzbach dr. 15, 90
- Zadolžnice 113
 zajem 38 (156)
 zasebno pravo 107—124
 zastava amortizujoča 115
 — generalna 118
 — mlajša 116
 — predmet 118
 — prehod 119
 — prenos 115
 — prodajna 118
 — starejša 113—116
 — užitna 113
 — zapadlostna 116
 zastopniki pravdni 99
 Zavrl 34, 36, 37
 zaženo 109
 zemljiška knjiga svobodniška 85—92
 Zorec 38 (157), 44 (177)
- Žena 46, 119
 Žirovnik 50, 51
 župani svobodniški 55—57
 župniki 96

Posvečevanje in potrditev kapel v Sloveniji l. 1523.

Objavil G. B. Corgnali (Videm — Udine).

Droben kodeks iz papirja, male osmerke, obsegajoč 19 listov v velikosti 163×111 mm, vsebuje tekst, ki ga spodaj objavljamo. Prvotno je bil rokopis del večje serije, kot je to razvidno iz luknje, ki gre v srednjem šivu skozi vse strani. Le prvih devet strani je popisanih, ostale so popolnoma prazne. Zveščič je pridejan vrsti raznih furlanskih dokumentov, ki jih je zbral doktor Giandomenico Ciconi in so jih njegovi dediči darovali Mestni biblioteki v Vidmu (Biblioteca Comunale, Udine). Ta je dala celotnemu papirnatemu konvolutu v inventarju rokopisno številko 523 ter označila strani našega kodeksa s številkami 285 do 303 (od 1 do 9).

Na zunanji strani (list 1) je citati, napisano od roke 16. stoletja:

1523

Ordenacione et confirmacione de chapelle in
schiauonia per m. daniel de rubij¹ episcopo.

Spodaj od druge roke², verjetno starejše, namreč roke, ki je sočasna s pisavo kodeksa:

1523

In Alemania

Na notranji strani (l. 1 v):

Die 15. aug(us)ti 1523

R(everendissimus) D: Episcopus caprulanus et suffraganeus promouit ad primam tonsuram et 4. mi. ordines, Joannem .q. Ser Hyeronimi de S(anc)to Focha de Vtino Scholarem aquil. legitimeque natum; presentibus ven. D. Sebastiano Vio vincen. et D. Theodoro de Andreottis Ciuitatensibus Canonicis, etc.

In nomine D(omi)ni amen. Per hoc presens publicum instrumentum cunctis pateat euidenter et sit notum, quod anno natiuitatis D(omi)ni millesimo quingentesimo uigesimo tertio, indictione vndecima, die vero lune vltimo mensis augusti, pontificatus S(anctissimi) in Chr(ist)o patris et d(omi)ni nostri d(omi)ni Adriani papae Sexti anno secundo, in mei notarij publici et testium infrascriptorum ad hac [sic] habitorum atque rogatorum presentia personaliter constitutus R(everen)dus pater d(omi)nus Joannes Angelus de Sancto Seuerino, decr. doctor Canonicus Vincentinus ac protonotarius apostolicus in patriarchatu et diocesi aquileien. R(everendissim)mi in Christo patris et d(omi)ni D(omi)ni Dominici Grimani miseratione diuina ep(iscop)u portuensis, Cardinalis S(anc)ti Marci, et patriarchae Aquil. Dig(nissim)mi in spiritualibus et temporalibus vicarius generalis prout de eius vicariatus officio publico constat instrumento scripto et in notam sumpto per D. Iacobum Sketa publicum Imperiali auctoritate notarium ac cappellanum et Cancellarium prefati R(everendissim)mi D. Car(dinalis) et / patriarchae registrato in archiuo Curiae patriarchalis aquileien. inter caetera habens auctoritatem et facultatem loco sui vnum uel plures vicarium seu uicarios substituendi, eumque vel eos reuocandi prout uisum sibi fuerit expedire vigore dicti mandati, Ideo omnibus meliori modo, via, iure, causa et forma, quibus magis et melius de iure potuit et debuit loco sui posuit, et substituit R(everendissim)um in Ch(ris)to, patrem et dominum D. Danielem de Rubeis episcopum Caprulanum, ac prefati R(everendissim)mi D. Cardinalis et patriarchae in patriarchatu et diocesi aquileiensi

[l. 2]
1523.
Vltimo
Augusti.

[l. 2v]

¹ To je Daniel de Rubeis ali Rossi, škof v Caorle od 1513 do 1538. V letih 1485—1487 je neki drugi škof iz Caorle, Peter Carli, obiskal Koroško, Štajersko in Kranjsko. Prim. Bollettino della Società filologica friulana, XII (1936).

² Ista roka je napisala beležke na robu listov 2 in 3.

predictis suffraganeum generalem absentem tamquam presentem, ad omnia vniuersa et singula faciendum, dicendum exercendum et administrandum que ipse .D. substituens habet seu habere potest in mandatis transferens in ipsum R(everendissimum) D(omi)num D. Suffraganeum substitutum omnes vices suas, donec eas ad se specialiter et expresse duxerit reuocandas. Super quibus

[l. 3]

omnibus ac singulis prefatus R. D. Substituens petijt sibi a me notario infrascripto / vnum uel plura, publicum seu publica fieri atque confici instrumentum et instrumenta: Acta fuerunt haec Vtini in Camera Inferiori Domus S(anc)ti Antonij Aquil. Dioc., anno, indictione, die mense et pontificatu quibus supra: presentibus ven. d(omi)no presbytero Iacobo de Warayo mansionario, et presbytero Bernardino Solicito Capellano Vtinen. ecclesiae testibus habitis specialiter atque rogatis:

p^o: 7bris
1523.

Quod foelix faustumque siet propitiante Altissimo d(omi)no nostro Iesu christo, Die primo mensis Septembris millesimo quingentesimo uigesimo tertio Indictione vndecima, praefatus R(everendissimus) D(omi)nus Daniel de Rubeis ep(iscop)us et suffraganeus iter coepit Carniolam uersus, et ipso die sumpsit prandium in uilla de Chiauoreto³, sumptoque prandio equitauit vsque ad uillam Volzane⁴ que distat a castro Tulmini⁵ p(er) duo milliaria Italica

[l. 3 v]

et ibi cenauit, atque dormiuit, et in crastinum pransus fuit, et iuit ad cenam ad uillam / Circhiniz⁶ per iter longum, difficile montuosum et saxosum, vbi sumpta cena, et in crastinum prandio ascendit equum equitans per montem Doslize alias Asinarium⁷ aliquantulum difficilem et peruenit ad locum dictum Pogliana⁸, et discunbit cum familia sua, et noctem superauit, ante ortum solis equum ascendens, et in castro de Loch⁹ prandens ad cenam equitauit Mospurgam¹⁰ et orto iam sole prandium fecit in . . .^{10a} Et illa nocte peruenit per siluam obscuram et montana loca asperaque in monasterium de Sitich¹¹ ordinis S. Benedicti Cistercien. et cum abbate nomine Ioanne tunc ellecto cenam peregit et in crastina die que fuit dies Dominica sexta mensis Septembris ipsum Ioannem abbatem iuxta ritum, modum ac formam Sacro Sanctae Romane ecclesiae benedixit: et promouit ad primam tonsuram et quatuor minores ordines Georgium filium .q. Hyeronimi Stir de S(anc)to Vito prope Sitich¹² scholarem aquil. dioc., legitimeque natum: et mandauit expediri litteras suas in forma, quarum tenor sequitur et talis est, videlicet

[l. 4]

Daniel de Rubeis Dei et apostolice sedis gratia ep(iscop)us Caprulanus, in patriarchatu et dioc. aquil. R(everendissimi) in Chr(ist)o patris et .D. D. Dominici Grinani miseratione diuina ep(iscop)us portuensis, Cardinalis S(anc)ti Marci, et patriarche aquileien. Dignissimi suffraganeus generalis: Vniuersis et singulis presentes inspecturis fidem facimus et attestamus, quod nos anno natiuitatis D(omi)ni millesimo quingentesimo uigesimo tertio, indictione vndecima, die vero Dominico sexto mensis Septembris, dilectum nobis in Chr(ist)o Georgium filium quondam Hyeronimi Stir de S(anc)to Vito prope Monasterium de Sitich, scolarem dicte aquileien. Dioc., et de legitimo thoro procreatum coram nobis flexis genibus in apparatu debito deuote constitutum, seque clericali militiae ascribi, et ad quatuor minores ordines promoueri humiliter postulantem, sufficientemque in examine ad id repertum, dictae clericali militiae per comae depositionem ascripsimus, et deinde ad dictos quatuor minores ordines promouimus et ordinauimus iuxta ritum ecclesiae consuetum: in quorum fidem presentes fieri, et R(everendissimi) D. D. Car(dina)lis et patriarchae rotundi sigilli imfissione [imp(re)ssione?] iussimus communiri. Datum in mon(aste)rio de Sitich: anno et indictione, die et mense prescriptis: presentibus .D. Sebastiano de Rubeis et presbytero Bartholomeo de Pilosio familiaribus nostris, etc.

[l. 4 v]

Die lune septimo mensis Septembris 1523.

Presentatio ad
cappellam
de Gonobiz

Coram prefato R(everendissimo) D(omi)no Daniele de Rubeis ep(iscop)o Caprulano, et in patriarchatu aquileien. suffraganeo generali, ac vicario substituto in monasterio de Sitich .S. Benedicti ordinis cistercien. aquil. dioc. sedente: Comparuit ven(erabilis) D(omi)nus p(res)b(yte)r Hyeronimus Gonobezer filius .q. Nicolai fabri de Pisifloch¹³ eiusdem aquileien. Dioc. principalis, et prefato R(everendissimo) .D. Vicario Substituto litteras patentes R(everendissimi) D(omi)ni principis Ferdinandi Infantis Hispaniarum, et archiducis Austriae etc. quibus ipse p(res)b(yte)r Hyeronimus presentatur ad cappellam S(anc)torum Nicolai, et Andree

³ Kobarid.⁴ Volče pri Tolminu.⁵ Tolmin.⁶ Cerknno.⁷ Oslica med Cerknim in Poljanami.⁸ Poljane na Gorenjskem.⁹ Škofja Loka.¹⁰ Mospurgam = Manspurgam (?), Mengeš.^{10a} Izpuščeno že v originalu.¹¹ Stična.¹² Št. Vid pri Stični.¹³ Škofja Loka?

in arce de Gonobiz¹⁴ vacantem per obitum .q. p(res)b(yte)ri Leonardi de Kramburga¹⁵, sigillatas sanas siquidem et integras presentavit, quarum vigore se de ipsa cappella institui, et ad eum confirmari, ac de ea inuestiri per prefatum R(everendissimum) D(omi)num Vicarium Substitutum humiliter supplicavit.

Memoratus tunc R(everendissimus) D(omi)nus Vic(arius) Substitutus prius examinatis nonnullis testibus fidedignis deponentibus prefatum S(anctissimum) principem habuisse et / habere ius patronatus, siue presentandi ad ipsam capellam vigore constructionis, erectionis et dotationis, dictam presentationem admittendam duxit, prout admisit, et ipsum presbyterum Hyeronimum coram ipso flexis genibus constitutum ad ipsam cappellam S(anct)orum Nicolai ac Andreae in arce de Gonobiz sicut premititur, seu quouis alio modo vacantem cum omnibus iuribus et pertinentijs suis auctoritate ordinaria patriarchali instituit et confirmavit, ac de ea per birreti capiti suo impositionem inuestiuit, et mandavit litteras expediri in forma, qui p(res)b(yte)r Hyeronimus solitum in forma prestitit iuramentum: presentibus ven. p(res)b(yte)ro bartholomeo de Pilosis de Tricesimo cappellano, prefati R(everendissimi)mi D(omi)ni ep(iscop)li: et .D. (?) Pompilio Sanctonino¹⁶ Cancellario Curiae testibus etc.

Tenor litterarum institutionis et confirmationis sequitur videlicet Daniel De Rubeis Dei ac apostolice / sedis [e t. c.] Dilecto nobis in Chr(ist)o ven(erab)ili D(omi)no p(res)b(yte)ro Hyeronimo Gonobezzer filio .q. Nicolai fabri de Pisifloch eiusdem aquileien. Dioc. salutem in D(omi)no sempiternam. Vitae ac morum honestas, aliaque laudabilia tuae probitatis, et virtutum merita super quibus apud nos fidedigno commendaris testimonio, nos excitant et inducunt, vt tibi reddamur, ad gratiam liberales, vacante si quidem impresentiarum cappella S(anct)orum Nicolai et Andreae in castro de Gonobiz per obitum .q. p(res)b(yte)ri Leonardi de Kramburga extra Ro. Curiam defuncti illius ultimi et immediati rectoris et possessoris, cuius patronatus siue presentandi Serenissimo principi D(omi)no Ferdinando Infanti Hyspaniarum archiduca Austriae etc. instituendi uero et confirmandi prefato R(everendissimo) D(omi)no patriarchae pleno iure spectare / et pertinere dignoscitur, volentes indefectum vacationis huiusmodi de altero idoneo prouidere rectore, et cappellano, et intuitu prefatorum meritorum tuorum gratiam facere liberalem ideo te p(res)b(yte)rum Hyeronimum ad presentationem prefati Serenissimi principis Ferdinandi de dicta cappella S(anct)orum Nicolai et Andreae in castro de Gonobiz sicut premititur, seu quo uis alio modo vacantem instituimus et confirmamus et te de ea coram nobis flexis genibus constitutum per birreti capiti tuo impositionem canonice inuestimus, mandantes tibi de fructibus redditibus, prouentibus, ac iuribus ipsius cappellae ab hijs quibus spectat, responderi, quia in manibus nostris manufactis scripturis iurasti ac promisi prefato R(everendissimo) D(omi)no patriarchae et successoribus suis canonice intrantibus prestare obedientiam et reuerentiam, bona ipsius cappelle bene regere et non alienare, neque alienare volenti consentire sed alienata si que fuerint p(rae)posse ut recupe / rentur intendere, et in ipsa capella diuinum cultum exercere, ac celebrare iuxta laudabilem consuetudinem, et onus consuetum, caeteraque bona facere que probum decent sacerdotem: Nunc autem cupientes has nostras institutionem et confirmationem ocys debite executioni mandari, harum serie imponimus committimus et mandamus cuicumque clerico, sacerdote, uel notario publico in prefata aquil. dioc. commoranti, qui uigore presentium desuper fuerit requisitus, nostro in hac parte nuntio, et executori, quatenus te p(res)b(yte)rum Hyeronimum vel procuratorem tuum a te ad hoc specialiter constitutum in realem, actualem, et corporalem dictae Cappellae S(anct)orum Nicolai et Andreae iurumque et pertinentiarum predictorum possessionem auctoritate nostra inducat, imponat, inductumque defendat, amoto exinde quolibet illicito detentore, et tibi de fructibus, redditibus, et prouentibus eiusdem Capellae ab hijs quibus onus incumbit, responderi faciat, contradictores etiam et rebelles si qui fuerint per censuram ecclesiasticam compe / scendo: In quorum fidem has nostras litteras fieri, et prelibati R(everendissimi)mi .D. Car(dinalis) et patriarchae rotundi sigilli a pensione iussimus debite communiri: Datum in mon(asterio) de Sitich .S. Benedicti, Ordinis Cisterciens: Anno a natiuitate D(omi)ni millesimo quingentesimo uigesimo tertio, indictione vndecima, die uero lune septimo mensis Septembris, pontificatus S(anctissimi)mi in Chr(ist)o patris et D(omi)ni nostri D(omi)ni Adriani papae Sexti, anno secundo: presentibus ven. D(omi)no p(res)b(yte)ro Bartholomeo de Pilosis de Tricesimo Cappellano prefati R(everendissimi)mi .D. ep(iscop)li et D(omi)ni Pompilio Sanctonino Canc(ellari)o Curiae etc.

Litterae consecrationis ecclesiae.

Daniel de Rubeis [e t. c.]. Vobis fidem facimus, et attestamus, quod nos anno natiuitatis D(omi)ni millesimo quingentesimo uigesimo tertio indictione vndecima, die vero lune septimo mensis septembris, Spiritus Sancti gratia nobis assistenti iuxta ritum, modum, et formam Sacrosanctae Romanae Ecclesiae hactenus in similibus obseruatum consecrauimus Cappellam

¹⁴ Konjice.

¹⁵ Kranj.

¹⁶ Neki drugi Santonino (Pavel) je spremljal škofa Carlja pri njegovi pastirski vizitaciji. Njegovo kratko poročilo vizitacije po Karniji in Ziljski dolini je objavil avtor v Bollettino della Società filologica friulana »Ce fastu?«, XII, 1936, p. 152—154.

- sitam in quadam turri mon(aste)rii Sancti Benedicti de Sitich or. cisterciensis, in honorem .S. Ioannis Baptistae, ac Altare in honorem eiusdem .S. Io. Bapt. in [quo] reposuimus reliquias Sanctorum Laurentij, Donati, Affre, et Sociorum eius: cupientes igitur ut ipsa cappella cum altare in suis structuris ac aedificijs conseruetur, reparetur, et manuteneatur ac libris, calicibus, luminariibus, et alijs ornamentis ecclesiasticis magis decenter muniatur, et a christifidelibus iugiter ueneretur, congruis quoque frequentetur honoribus, et ut christifideles eo libentius causa deuotionis confluunt ad eandem et ad reparationem, conseruationem, manutentionem, et munitionem manus promptius porrigant adiutrices, quo ex hoc dono coelestis gratiae vberius conspexerint se reffectos, omnibus et singulis vtriusque sexus christifidelibus uere tamen penitentibus, et confessis, qui dictam cappellam in natiuitatis D(omi)ni nostri Iesu Chr(ist)i Circuncisionis, epiphaniae, passionis, resurrectionis, pentecostes, ascensionis, et corporis christi, beataeque mariae virginis, natiuitatis, purificationis, visitationis, assumptionis, annuntiationis, et conceptionis, omnium apostolorum, omnium Sanctorum, .s. Ioannis Baptistae, festiuitatibus ac diebus Dominicis quatuor temporum et die dedicationis ipsius cappellae a primo vesperis, vsque ad Secundas vespas deuote visitauerint annuatim, et ad premissa quo uis modo manus porrexerint adiutrices, quotiens id fecerint de omnipotentis Dei misericordia, ac beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, quadraginta dies de iniunctis eis penitentibus misericorditer in D(omi)no relaxamus presentibus perpetuis futuris temporibus valituris. In quorum fidem presentes fieri, et prelibati R(everendissimi) .D. D. Car(dina)lis ac patriarchae rotundi sigilli appensione iussimus communiri: Datum in dicto monasterio, anno, indictione, die ac mense prescriptis.
- [l. 8] Die martis octaua dicti R(everendissimi) .D. Suffraganeus antedictus consecrauit vnum altare in honorem .S. Cosmae et Damiani in ecclesia .S. Catherinae prope ipsum monasterium de Sitich:¹⁷
- Item dicto die promouit ad p. t. et 4. mi. ordines Georgium filium Petri Gouneletz de Bayxillburg (?)¹⁸ scholarem aquil. dioc. in suprascripta ecclesia: presentibus .D. Sebastiano de Rubeis, et p(res)b(yte)ro Michaelae de Montefalcone familiaribus suis testibus etc.
- Item dicto die fuerunt factae litterae questuarie pro ecclesia...
- Item die mercuri .9. dicti consecrauit altare in ecclesia .S. Pauli in honorem .S. Barbarae prope dictum mon(aste)rium de Sitich¹⁹.
- Item die Iouis .10. dicti recessit ex ipso mon(aste)rio de Sitich, et equitauit in plebem .S. Mariae de Appheltra²⁰ aquil. dioc. et in ipsa plebe consecrauit ecclesiam .S. Anne cum tribus altaribus²¹.
- Item in ipsa plebe fuit factum transcriptum quarundam litterarum antiquarum pro ecclesia .S. Martini prope Lutey²².
- [l. 9] Item die veneris .XI. dicti consecrauit ecclesiam .S. Floriani, Sebastiani, Cantiani et altare .S. Nicolai, Christophori ac Barbare de Lutey²³.
- Item die Sabbati .12. dicti consecrauit ecclesiam siue corum ecclesiae .S. Georgij prope Gallinberch cum duobus altaribus²⁴.
- Item dicto die consecrauit vnum altare in castro Gallinberch²⁵.
- Item dicto die R(everendissimi)mus D(omi)nus auditis in contradictorio iudicio Mare filia Andree de Seminich²⁶ et Georgio filio Ioannis de Paulich sub parochia Boz²⁷ [preçrtano: declarauit fuisse contractum verum matrimonium inter ipsos in forma] etc. quo ipse Georgius confessus fuit ipsam cognouisse carnaliter condemnauit eundem Georgium aut ad eam dotandum cum ducatis quinquaginta, aut ad eam suscripiendum pro uxore: presentibus D. Sebastiano de Rubeis et p. Sebastiano Vic(ari)o Semnich²⁸ etc.
- [l. 9 v] Item die Dominico .13. dicti R(everendissimi)mus D(omi)nus Consecrauit ecclesiam .S. Petri in Fugor²⁹ cum quinque altaribus vna cum alio altare in cemeterio eiusdem ecclesiae in carnario: Item die lune .14. dicti consecrauit ecclesiam .S. Mariae de Schbareuel vna cum altare³⁰.

¹⁷ Cerkev sv. Katarine v Mali Stari Vasi pri Grosupljem.

¹⁸ Višnja gora.

¹⁹ Cerkev sv. Pavla pri št. Vidu pri Stiči.

²⁰ Cerkev Matere božje na Polšniku, kjer so bili Apfaltrerji patroni. (Valvasor, Ehre, VIII, 723.)

²¹ Cerkev sv. Ane v Jablanici, ki pa danes spada pod šmartin. L. 1526: zu Aphltrern (prim. Izv. Muzej. društva za Kranjsko, 5, 1895, 201).

²² šmartin pri Litiji.

²³ Cerkev v Litiji, ki je danes posvečena sv. Nikolaju, ima pa po Valvasorju (Ehre, VIII, 767) tudi oltar posvečen sv. Florijanu.

²⁴ Cerkev sv. Jurija v Izlakah pri Gamberku.

²⁵ Grad Gamberk pri Zagorju, danes v ruševinah.

²⁶ Čemšenik.

²⁷ Vače.

²⁸ Čemšenik.

²⁹ Zagorje ob Savi.

³⁰ Žvarulje pri Vačah, kjer pa je danes posvečena cerkev sv. Gregorju.

Item dicto die in ecclesia .S. Jacobi apostoli de Voriach³¹ altare in honorem .S. Floriani;
Item die martis .15. dicti R(everendissimus) D. consecrauit vnum altare pro R(everen)do
.D. Hieronymo (?) Steyrer archidiacono et nihil dedit.

Item die mercurij .16. dicti consecrauit in ecclesia mon(aste)rii de Nihilstein³² vnum
altare.

Item die Iouis .17. dicti consecrauit vnum aliud altare extra ipsam ecclesiam et cappellam
in qua erat ipsum altare.

Die veneris .18. dicti idem R(everendissimus) D. consecrauit vnam cappellam cum
duobus altaribus in castro de Stan³³ pro mag(nifi)co D. Vito a Turre.

Die Sabbati .19. dicti R(everendissimus) D. ordinauit clericos prout in policea.

1523. «Ordenacione et confirmacione de chapelle in Schiaunia».

È un codicetto cartaceo in-8° picc., di carte 19, di mm. 163 × 111, e originaria-
mente faceva parte di una filza, come appare dal foro che attraversa, nel punto di
mezzo, tutte le pagine. Solo le prime 9 carte sono scritte; le rimanenti sono affatto
bianche. Il quadernetto è unito ad una serie di documenti friulani vari, raccolti dal
dott. Giandomenico Ciconi e donati poi dagli eredi alla Biblioteca Comunale di Udine,
la quale assegnò all'intero incartamento il N° 523 d'inventario dei manoscritti, contraddi-
stinguendo le carte del nostro codice coi numeri da 285 a 303 (da 1 a 9).

Sull'esterno (c. 1), di mano del sec. XVI, leggesi:

1523

Ordenacione et confirmacione de chapelle in
schiaunia per m. daniel de rubij³⁴ epischopo.

E più sotto, d'altra mano³⁵, probabilmente anteriore, vale a dire contemporanea
alla scrittura del codice:

1523

In Alemania.

³¹ Cerkev sv. Jakoba v Borjah pri Kolovratu.

³² Velesovo (Michelstetten)?

³³ Kannik (Stari grad).

³⁴ Quest' è Danielle de Rubeis (Rossi), vescovo di Caorle dal 1513 al 1538. Un
altro vescovo di Caorle ha fatto un viaggio di visitazione nella Carinzia, Stiria e Carniolia
negli anni 1485—1487. Vedi il Bollettino della Società filologica friulana, XII (1936).

³⁵ La stessa mano ha scritto le note marginali ai fogli 2 e 3.

Kančeva tvornica vžigalnikov v Ljubljani

Dr. Rudolf Andrejka

Dr. Josip Mal omenja v svoji Zgodovini slovenskega naroda (str. 534), da je ljubljanski trgovec Janez Kristijan Kanc »kot patentirano blago izdeloval dišeče lužene gobove vžigalnike, ki so bili takrat, ko še niso poznali žveplenk, dober trgovski predmet. Posebno dobre kupčije je delal s tem blagom po Tirolskem, Bavarskem, po Švici, Strassburgu in po ostali Nemčiji«. S tem je Mal prvi opozoril na tvornico, o kateri doslej še ni bilo nič znanega, obenem pa na osebo njenega ustanovitelja, ki je zavzemal svoj čas vodilno mesto med ljubljanskimi trgovci in podjetniki. Pričujoči zapiski skušajo pomnožiti znanje v tem pogledu¹.

Janez Kristijan Kanz (v maticah tudi Kantz) je bil rojen 27. januarja 1781 v Kolodvorski ulici št. 107 (danes stoji tam Mestno kopališče) kot prvi sin Matevža Kantza, krojača in cerkovnika pri Sv. Miklavžu, in njegove žene Uršule Glomc. Oče Matevž Kantz se je l. 1792 preselil v hišo št. 101 na Sv. Petra cesti, ki jo je bil tisto leto (1. avgusta 1792) kupil od Elizabete in Matije Avgušтина (danes hiša Pavla Fajdige, Sv. Petra cesta 17), postal hišni posestnik in 31. aprila 1793 ljubljanski meščan. V tej hiši sta se mu rodila še sinova Jožef (12. februarja 1800), poznejši trgovec v Varaždinu, poročen z Regino baronico Rožić, in Anton (8. junija 1802), pozneje stotnik v Trebiču na Moravskem in slednjič v Kaniži na Ogrskem, poročen s Karolino Jeršinovic pl. Löwengreif, slednjič še hčerka Viktorija.

Matevžev prvorojenec Janez Kristijan Kantz se je posvetil trgovskemu poklicu. Začel je trgovati z deželnimi pridelki sprva v hiši na Sv. Petra cesti (preštevilnjeni l. 1805 na št. 101), ki mu jo je oče dne 1. februarja 1805 izročil, kmalu pa se je lotil tudi prevoznitstva med Ljubljano in Trstom, za katero si je izbral Planino pri Rakeku kot glavno torišče. Zgradil je tam obširne hleve, skladišča in druge naprave, združil vso notranjsko prevoznitstvo tostran Javornika v svoji roki in bil tudi mitniški zakupnik za Planinski okraj. Ker je bil delaven, podjeten in v pridobitnem pogledu precej brezobziren, je hitro bogatel. Prišel je v last hiš št. 2, 95 in 294 v trgu Planini in obširnih posestev v okolici, tudi razvalina Mali grad je bila njegova. Za časa francoske zasedbe in tudi pozneje je mnogo zaslužil pri vojaških transportih. L. 1811 se je poročil z Marijo Jožefo Zozzuli, roj. 14. januarja 1789 v Vipavi, hčerko italijanskih beguncev iz Florence, ki so bili baje plemiškega rodu. V Planini se mu je iz tega zakona rodil 30. decembra 1811 prvorojenec Janez Julij, ki je postal (l. 1834) njegov naslednik.

Kmalu po odhodu Francozov se je Kantz preselil v Ljubljano. Tu je izdražil iz konkurzne mase veletrgovca Simona Lepušiča za 3000 fl hišo »na Luži«, v predmestju Gradišče št. 54, z vrtom in gospodarskimi poslopji (zemljknižni prepis 7. dec. 1819) ter jo l. 1820 prezidal in prenovil, o čemer priča letnica 1820 in monogram J. K. na železni ograji lepe, v empirskem slogu izdelane pergole nad glavnim vhodom sedanje

¹ Viri. Stare zemljiške knjige: predmestij št. Petra in Gradišča, imenja župne cerkve (Pfarrkirchengült) št. Peter, gospostva Fužine II. Fol. 204, z ustreznimi listinskimi zbirkami; rojstne in mrliške matice št. peterske in frančiškanske župnije, rojstne matice župnij Vipava in Planina, akti ilir. gubernija v Ljubljani, fasc. 29/81 in 29/116 ex 1827/28 v arhivu Narodnega muzeja, fasc. 40 (privilegiji) v lj. mestnem arhivu.

Albin Verhovčeve hiše, Borštnikov trg št. 3. V Ljubljani se je bavil Janez Kristijan Kantz poleg trgovine z deželnimi pridelki in špedicije (odpravnik blaga je bil od l. 1815 Krakovčan Gašper Debevc, poznejši trgovec) tudi z vinsko kupčijo in z izdelovanjem takrat priljubljenega likerja »rosoglio«. Bil je tudi mitniški in užitninski zakupnik za severni del mesta Ljubljane.

Za severnim zidom tedanje civilne bolnišnice usmiljenih bratov na Dunajski cesti so se raztezale tedaj do pokopališča Sv. Krištofa same njive in travniki. Eno izmed teh njiv na voglu današnje Tyrševe (Dunajske) ceste in Pražakove ulice, ki je bila konec 18. stoletja last dež. stavbenika Lovrenca Pragerja, potem pa gostilničarja pri »Slonu« Jožefa Savinška, je kupil Kantz od Savinškovega sina Andreja dne 22. novembra 1824 za 280 fl. Tu si je sezidal l. 1826 hišo (Kapucinsko predmestje 75) in velika gospodarska poslopja, ki jih je rabil za svojo žitno trgovino, obenem pa začel tu l. 1828 izdelovati vonjavo lužene kresilne gobe in vžigalnike, od katerih so dobila vsa poslopja naziv »Schwammfabrik«, ki je prešel tudi v stare zemljiške knjige gospostva Fužine, ki mu je bilo to zemljišče podložno. Kantz je dal svojo iznajdbo novega izdelovalnega načina kresilnih gob tudi patentirati. Z razpisom Dvorne pisarne z dne 25. oktobra 1829 (pribčenem v okrožnici ilirskega gubernija z dne 12. novembra 1829, št. 24882/2486) mu je bil izdan za 15 let privilegij »einer neuen Erzeugung des schwarzen und naturgelben, wohlriechend gebeizten Feuerschwamms oder Zunders«. Podjetje je sijajno uspevalo in donášalo Kantzu velike dobičke, kmetskemu prebivalstvu, ki je nabiralo surovino po gozdovih, pa lepe zaslužke. L. 1830 je pokupil Kantz skoraj vso vzhodno stran Rožnika, obširna zemljišča okoli dvorca »Rožne gorice«, poznejšega »Čončkovega gradu« na Večni poti in velik travnik »Spanovijo« na levem bregu Ljubljanice.

Janez Kristijan Kantz je užival kot trgovec v Ljubljani velik ugled, kar priča tudi dejstvo, da je bil dne 20. marca 1833 izvoljen kot zastopnik špedicijske in žitne stroke v novoustanovljeno »trgovsko reprezentanco«, predhodnico ljubljanskega trgovskega gremija. Kot mitniški zakupnik pa je mestoma prišel v hude spore s pridobitnimi in kmetskimi sloji, ker je preveč formalistično izrabljal predpise v svojo korist. (Prim. pritožbo lastnika stare cukrarne v Kolodvorski ulici Jakoba Veniera na ilirski gubernij, ki je odločil v prilog Kantzu. Gl. fasc. 29/81 ex 1828.)

Dne 29. septembra 1834 je Janez Kr. Kantz, neozdravljivo bolan za sušico, izročil najstarejšemu sinu Janezu Juliju vse svoje veliko premoženje v Ljubljani in Planini in tudi tvornico kresilnih gob na Dunajski cesti št. 75. Tri mesece nato pa je umrl 12. decembra 1834, star šele 53 let. Njegov naslednik, takrat komaj 23 letni Janez Julij Kantz, izučen pri veletrgovcu Karlu Bischofu v Augsburgu, ni bil kos nalogam in bremenom očetove dedščine. Odprl je na Nemškem trgu 205 (danes Napoleonov trg št. 7) špece-rijsko, materialno in železno trgovino, v kateri pa je zaradi nezadostne praktične izurjenosti in nezvestih družabnikov in poslovodij utrpel ogromne izgube; vrh tega so požrla dedna izplačila bratoma Žigi in Lambertu (vsak od njiju je imel po izročilni pogodbi prejeti ob polnoletnosti 25080 fl) in sestri Amaliji, poročeni s trgovcem Jožefom Kalas. Seunigom (izplačilo 17080 fl.) velik del podedovanega premoženja. Zato se je Janez Jurij Kantz moral odločiti, da proda tudi tvornico kresilnih gob, ki jo je vodil po očetovi smrti v zmanjšanem obsegu, obširna skladišča pa dajal v najem raznim žitnim trgovcem, tako na primer Janezu Hiengu. Dne 3. julija 1839 je prodal hišo na Dunajski cesti št. 75 z vsemi postranskimi poslopi, med katerimi se omenja tudi tako zvana tvornica kresilnih gob (»sogenannte Feuerschwammfabrik«) žitnemu trgovcu Janezu Nep. Mühleisnu za 8000 fl. Novi lastnik pa je Kantzovo tvornico kmalu opustil in porabil stransko poslopje za namene svoje komisijske in špedicijske trgovine. V lasti Mühleisnove rodbine je ostala hiša do danes. Mühleisnova hiša na Tyrševi cesti št. 36 in njena stranska poslopja so torej istovetna z nekdanjo Kančevo tvornico kresilnih gob v Kapucinskem predmestju 75, ki je obratovala od l. 1827 do l. 1840.

Slovstvo

Schober Arnold, Die Römerzeit in Österreich an den Bau- und Kunstdenkmälern dargestellt. Wien, R. Rohrer, 1935. 109 str. s 14 risbami med tekstom in 76 slikami na posebnih tablah. Broš. RM 7.—, vez. RM 8.—.

Pričujoča knjiga, ki sicer obdeluje rimsko kulturo samo na ozemlju današnje Avstrije, je važna tudi za nas, ker se avtor stalno ozira na rimsko zapuščino sosednih dežel. Zato naj bo opozorjeno na to delo tudi na tem mestu. Avtor je poskusil podati sintezo provincialne rimske kulture na omenjenem ozemlju ne samo s splošnozgodovinskega vidika, nego v prvem redu z umetnostnozgodovinskega. V tem oziru se Schoberjeva knjiga razlikuje od drugih, ki so ravno umetnostno zapuščino rimske dobe bolj ali manj zanemarjale (na pr. E. Nischer, Die Römer im Gebiete des ehemaligen Österreich-Ungarn). Politična zgodovina, vojaške in upravne institucije itd. so prikazane samo v kratkem, komaj 9 strani obsegajočem uvodu, ki ne vsebuje več, kakor je potrebno za razumevanje sledečih poglavij. V prvem poglavju »Festungsbau« govori o legijskih taborih ob Donavi, v prvi vrsti seveda o Carnuntumu, Vindoboni in Lauriacum, medtem ko so manjši kohortni kasteli, ki tudi niso tako dobro preiskani, precej prikrajšani. Drugi oddelek je posvečen rimskim civilnim naselbinam (»Stadlanlagen«). Tu nam nudi naravno južni Norik (Noricum mediterraneum) več materiala kakor vojaška zona ob Donavi, zlasti Virunum na Gosposvetškem polju, noriška prestolnica, dokler ni prišlo pod Mark Aurelom radi markomanskih napadov do upravne preureditve. Izkopavanja tega najvažnejšega civilnega mesta na tleh današnje Avstrije so šele v začetkih. Vendar so nam že znane nekatere javne zgradbe, predvsem forum in gledališče, edini v vzhodno alpskih krajih. V Virunumu, kakor tudi v Brigantiumu in Teurniji se jasno vidi, kako so fora v rimskih provincialnih mestih izgledala. Tudi po provincah so to bili široki in prostorni trgi, obdani s kolonadami in monumentalnimi stavbami. Tak je bil forum najbrž tudi v Poetoviji, kjer pa ga še niso našli. Arhitekturni ostanki velikih monumentalnih stavb v ptujskem muzeju, o katerih pa se žalibog ne ve, kje so najdeni, izvirajo morda s foruma, ki ga ne smemo iskati med raztresenimi hišami v Hajdinskem predmestju. Upravičeno odklanja Schober tudi »forum« v Flaviji Solvi, ki je faktično samo peristilna hiša. Srednjeveška mesta so bila veliko manjšega obsega kakor rimska. V Ovilavi, današnjem Welsu v Gorn. Avstriji, je karakteristično, da se je zgodnjersrednjeveško mesto zadovoljilo z južnovzhodnim kotom rimskega mesta. Isto velja tudi za naše Celje. To opustošenje rimskih mest pa je začelo že na koncu starega veka. Poznoantično obzidje, ki je tudi podlaga srednjeveškega, ni več objelo celotnega rimskega mesta, ki potemtakem ni bilo več v polnem obsegu obljudeno. V ostalih poglavjih obdela Schober še templje in svetišča, druge javne zgradbe, privatne stanovanjske stavbe in pristave (villae rusticae) po deželi, nagrobne spomenike, slikarstvo, kiparstvo in umetnostno obrt. Schober se je s problemi provincialne rimske umetnosti že prej bavil. Zato so mu dotična poglavja tudi najbolj uspela. V zadnjem poglavju so potem zaključki, ki so velikega zgodovinskega pomena. Avtor pride namreč do sklepa, da je bila kulturna romanizacija v Avstriji kakor sploh v vseh severnih provincah zapadne polovice rimskega imperija — potemtakem tudi pri nas — samo predhodnega značaja in da je bila samo zunanja. Izpod površine je stara domača keltsko-ilirska kultura živela še naprej. Domače prebivalstvo je spremenilo sebi tuje klasične forme v svojem smislu v bolj, ali manj abstrakten stil, kar se sedaj čedalje bolj vidi tudi pri naših spomenikih. Na koncu starega veka se pomnoži še dotok novih, ali starim domačim sorodnih kulturnih form s severa in vzhoda, kar samo pospešuje proces razkrojitve klasične antične kulture. Schoberjeva knjiga, ki je opremljena z mnogoštevilnimi slikami na posebnih tabelah in z raznimi tlorisi v tekstu, obdeluje, kakor rečeno, rimsko kulturo samo na ozemlju današnje Avstrije, ki pa ima svoje analogije v rimskih spomenikih pri nas (na pr. Poetovijo, Celje itd.). Avtor, sedaj profesor klasične arheologije na graški univerzi, je tudi pri nas dobro znan, saj je rojen na Slovenskem (Virštajn pri Podčetrtku) in je tudi pri nas končal svoje gimnazijske študije (Ptuj, Celje). Isto snov, ali v krajšem obsegu, je Schober obdelal v 1. knjigi zbirke »Die bildende Kunst in Österreich«, ki bo obširno prikazana v prihodnji številki »Zbornika za umetnostno zgodovino«.

B. Saria.

Dr. Edmund Schneeweis, Grundriß des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten. Mit 45 Abbildungen. Celje, 1935. Družba sv. Mohorja. VI + 267 strani.

V predgovoru, ki ga diči lepa slika Jovana Cvijića, nas pouči avtor o potih, ki so ga dovedla do shr. narodopisja; na tem področju se je uspešno uvedel s svojim memorialom »Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten«, (1925), prim. metodično važen referat rajnega Mantuanija, Etnolog, III, 204 s. Svoj metodični postopek oriše g. Schneeweis tako: predvsem razgane kratko označen material, ki ga razvrsti po krajevnih in časovnih vidikih. S primerjanjem sličnih pojavov pri drugih narodih dobi možnost, da pojave obrazloži glede prvotnega pomena; važno vlogo igra tukaj seveda filologija — g. Sch. prihaja od nje; ob koncu večjih poglavij najdemo pregledne, ki pokažejo baš ob filološki razlagi različne nasloje v narodnih tradicijah Srbohrvatov: pogansko-slovansko osnovo, krščanske oz. islamske vplive, doliv od drugih narodov. Za popolnostjo knjiga ni stremela; mišljena je kot priprava za bodoči »Grundriß der skr. Volkskunde«, ki izide, upajmo, v nekaj letih. Po naslovu se delo omejuje na shr. ozemlje, všteti tudi kajkavci; vendar pa najdemo kjersibodi pokaze na slovenske odnose, tako da bo odslej ta »Grundriß« tudi za našega narodopisca neobhodno potrebno pomagalo. Na splošno pa se ozira razprava bolj na vzhodne in južne pokrajine; Istra in kajkavski svet ležita nekoliko izven žarišča. Na neke nedostatke v bibliografiji zapadnih pokrajin je opozoril že Mantuanij; v pričujočem delu v tem oziru ne opazimo napredka. Tako je vršil naš rojak M. Valjavc-Kračmanov obsežno zbirateljsko delo na področju slovenske in kajkavske folklore; gradivo je priobčeno na mnogih straneh Novic, Slovenskega Glasnika, Zore, Kresa i. dr. Posebno važna je sistematična zbirka »Narodne stvari: priče, navade, stare vere« (Slov. Glasn. 1866—8, z nadaljevanjem v Mariborski Zori, 1872, 93 s.). Pomen teh Valjavcjevih prispevkov ne zaostaja niti najmanj za njegovimi akcentološkimi studijami; od vsega tega so znane g. Sch. samo Valjavčeve »Narodne pripovjesti«; mislim, da najde narodopisec zanesljivejše gradivo pri Valjavcu kakor pri znanem F. S. Kraussu (Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven, Münster, 1890), ki ga g. Sch. navaja kot svojega predhodnika.

Knjiga razpada v dva neenaka dela: ljudska vera (2—52) in ljudski običaji (52—234); ustavil se bom — nekoliko obširneje — samo pri prvem delu. — G. avtor izvaja (str. 14): prej ko so Slovani sprejeli krščanstvo, so častili demone; zametki visoke (nebesne) religije, ki so tudi drugod pri Slovanih samo lokalni, se na ozemlju južnih Slovanov ne dajo dokazati; vsi dosedanji poskusi, da se na teh tleh rekonstruira višje verstvo, so se izjalovili... V skladu s tem naziranjem spravi g. avtor vse, kar se je doslej smatralo kot relikv višjega verstva na jugu, enostavno med nižjo religijo, preko raznih stvari gre tudi molče. V bibliografiji opazimo, da eksistira za g. avtorja N. Nodilovo obsežno delo »Religija Srba i Hrvata« (Rad jugosl. akademije) tako malo kakor J. Peiskerja genialni poskus »Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes« (prim. Etnolog, I, 166 s.). Pa tudi v tekstu samem so čitatelji za marsikatero značilno potezo prikrajšani. Predvsem ni omenjen nikjer »bog«, skupna slovanska sposojenka iz iranščine. Verjetno so s sprejemom te besede stopili; v duševno obzorje slovanske elementi visoke religije: na iransko poreklo kažejo tudi pojmi Svarog, Svetovid in mogoče še drugi. Ako je na eni strani »bog« zrastel v krščanske predstave, je ohranila ljudska tradicija v njem še marsikatero prvobitnejšo potezo, n. pr. da se prebudi po dolgih vekovih spanja na dnu morja (= solnce), da se prikazuje v žarečem ognju človeku, ki je zlobno podtaknil ogenj (Čas. za zgod. in narodopisje, 1911, št. 73, prekmursko). Končno mora tudi g. avtor navesti prvotni pomen besede »božič«, Gottessohn; seveda ga definira kot »Vegetationsdämon« (str. 156); pripomniti pa moramo, da ne pomeni samo »Weihnachtsklotz«, ampak (božiček, možek) je tudi Donnerkraut, sempervivum tectorum: a ta pomen je neodvisen od božičnih običajev. — Med Slovenci in Čakavci znani mitološki figuri Kresniku, Krsniku najde g. avtor mesto med pošastmi (Wiedergänger), kar je krivo: Krsnik je v mlajši tradiciji čarovnik, ki se more spreminjati v najrazličnejše podobe; po smrti se povampiri. Starejša slovenska tradicija pripisuje Kresniku, ki vlada na Zlati gori, čine, ki spominjajo na Heraklejev ciklus. Sicer pa Kresnik ni samo pri nas plemenski duh — zaščitnik, temveč tudi med Čakavci: »puk veruje, da svaki rod (pleme) ima po jednoga Kudlaka i po jednoga Krsnika; to su dva protivna bića. Kudlak nastoji, kako će ljudima nauditi, a Krsnik kako će ih ubraniti (Zbornik za nar. život, I, 124 s.). Tudi s tem je dokazana našega in čakavskega Kresnika istovetnost, o kateri je brez pravega vzroka dvomil Polivka (Germanoslavica, I, 621). Med važne posle Kresnikove spada, da se puli kot vedogonja ali obilnjak s tujimi Kresniki za žetev; v tem se strinja s sorbskim plonom, nemškim Drakelom, duhom, ki postane iz mandragorinega korena (str. 36—7). Dočim so v shr. tradiciji Kresnikovi čini razbiti na razna bitja, so v slovenski združeni baš v postavi Kresnikovi; on se bje v podobi zmaja z demoni viharja kakor srbski z m a j (Schneeweis, str. 24); ob »jedenju sunca« (str. 49) je Kresnik trpeči del; prim. o tem tudi važno Valjavčovo povest v Slov. Glasn., X, 1867, 94. Z nobeno besedo se ne dotakne naša knjiga med Slovenci in Hrvati popularne figure Korata ali Kurenta; ako pustimo ob strani povedke o njem, kjer odgovarja šaljivemu godcu nemških pravljic, se nam očituje dovolj jasno v svoji lastnosti kot simbol rodovitnosti v narodnem običaju, ki ga je opisal Hašnik, Novice, 1853, 291 (»proso manejo«). Srbske lazarice (str. 180) so le izkrivljen izraz za slov. kajkavske ladarice, okičene deklice, ki ženejo lado (Berneker, Ed. Wörterb. 682).

Obsirno poglavje o demonih (1. odst.) obdela avtor po Niederlejevem principu tako, da govori najprej o demonih manističnega izvora (nastalih iz duš pokojnikov), potem o demonih, ki so se razvili iz oduhovljenja narave. Predstave, ki jih tu srečujemo, se na enak način povračajo v ljudskem verstvu malone vsakega naroda, tudi mi nismo brez njih. Med imeni za vampirja (ali volkodlaka: med južnimi Slovani sta ta dva pojma pomešana) pogrešamo čakavsko-slovenski izraz *ris* ali *risovina*, J. Volčič, Novice, 1873, 257, oziroma Strekelj, Ljublj. Zvon, 1889, 292. Izraz *vidovin(a)* za isti pojem najdemo v Medimurju in pri Belokranjcih (Šašelj, Bisernice). Za blodeče duše, ki nosijo sveče, imajo kajkavci izraz *svečari*, n. Lichtmandel (Slov. Glasn., 1866, 230). Poleg nočnega jagra imajo kajkavci še nočnega človeka (ki se pretvarja v merjasca) in potuje z divjim (= blodečim) ognjem po svetu, Valjavec, Slov. Glasn., 1866, 224. Pogrešam poseben odstavek o pošastnih živalih, kakor ga ima Ranke, Deutsches Sagenbuch, 203 s. — V drugem odstavku (33) je nekoliko prekratko obdelan zeleni vrag, zelenec, ki ga naša tradicija dobro loči od črnega vruga. Za nas je zelenec pravzaprav nočni ali zeleni lovec; pri nas si tudi stojita nasproti zeleni ali nori Juri in Juris pušo, nazvan tudi lovec Jarnik. — Pri demonih boleznih avtor za čudo ne omenja bele žene ali smrti, ki je sestra kugi, samo da je ta še hujša ko prva; pogrešam opozorilo, da je beseda kuga iz nemškega koge (str. 51). — O imenu šent(a)j za vruga je razpravljajl Strekelj, Letopis Mat. Slov., 1896, 163. Sporočilo o hudičevih hčerah imamo s Košljuna (Slov. Glasn., 1860, 8); mogoče odgovarjajo slovenskim hudenicam (Pleteršnik). Istrski natrusi: »möre, natrusi narodu dodajajo i nauduju«, Košljun v Slov. Glasn. na istem mestu. — V peti skupini (poosebljenje časov in praznikov) dostavljam, da odgovarja naša kvaterna baba ali kvaternica srbohrv. Babi Korizmi, naša torka torklja, tvorka pa spada v vrsto shr. Nedjelk, Subot i, dr. Miklošič izvaja slovenski izraz iz torka (Etymol. Wb., 223). V vrsto teh demonov spadajo še poludnica, démon du midi, božična gospa, Dame de Noël; mrak, o katerem imajo tradicije tudi Istrani; prim. Letopis, 1894, 25; 1895, 22; mrak žgati: Zbornik Mat. Slov., 1900, 381. — V poglavju o velikanih in palčkih je s stališča primerjajočega slov. veroslovja važno, da so imeli tudi Slovenci blagodejnega domačega duha plejn, kar odgovarja sorbskemu plon. Škof Hren si je v osnutku pridige za 25. april 1607 pripisal na robu: »recita historiam... Plejn, Lada, Poberin« (arhiv stolnega kap. v Ljubljani; P. Radics, Slovan, 1887, 378). Poberin je nemški Klaubteufel. Iz zaključnih opazk k temu poglavju posnamemo, da je vera v palčke, zemeljske možičke, ki čuvajo zaklade, Srbohrvatom in Bolgarom tuja; drugače pri nas, prim. Blagovnik, Bergmännchen, Zbornik Slov. Mat., 1900, 28. Sedmi odstavek: »ljudje z demonskimi silami« bi normalno moral stati na čelu nižje mitologije. Iz preanimistične stopnje spada semkaj volkodlak, ki ga je shr. tradicija pomešala z vampirjem, dočim se naša dobro zaveda, da spada taka pretvorba med magične človeške sile: človek, ki si priveže okrog ledij volčjo dlakujo, se prevrže v volkodlaka (Lj. Zvon, 1887, 161); ukletstva se reši, ako se mu volčja koža skrrije (Valjavec, Nar. prip., št. 47). Na drugi strani imajo neki ljudje ali pa bog silo, da ukolnejo začasno ali za vedno človeka v živalske podobe; tako je martinček od boga uklet človek, ki je častil solnce (Slov. Glasn., V, 1860, 77). — Nadaljno grupo tvorijo ljudje, ki jim v spanju uhaja duh, največkrat v živalski podobi. Slovenska tradicija bi mogla avtorju v tem vprašanju pogled bistveno pooprstiti. Vsak človek ima po naši veri svojo kačo: »Bog ne daj ubiti kačo, ki si jo našel v hiši; kajti vsakdo ima jedno; in ako to umrtni, mora kmalu sam umreti« (Cilenšek, Loznica v Savinjski dolini, Lj. Zvon, 1887, 224). Ta kača živi torej v hiši pod ognjiščem, a čim umre dotičnik, se vrne kača h kačji kralici (Kresnikova povedka). Navadno ostane ta kača nevidna in neškodljiva. Toda pod nekim ukletvom se zgodi tuintam, da porodi obrodnica mesto pravega deteta kačo, ki jo je treba s posebnimi čarovnijami in po natančnem ritualu ugnati, da se izprevrže v pravo dete. Posebno na Krasu je ta vera živa, kakor vemo iz Valvasorja. Lepa povest o tem v Illyr. Blatt, 1847, št. 76 et pass. (V. Sonntag). Dotična kača se zove dahovina; vendar je ta izraz tudi v rabi v obče za uhajajoče duše (duhovin, duhovina, Pleteršnik); pri Srbih najdemo sorazmerni izraz zduha(ć), stu(h)ac; mišljenje avtorja (str. 42), da je srbska beseda prevzeta iz srednjeogrškega στοιγιστο, «Himmelskörper, seit dem 10. Jh. gebraucht als Verkörperung des Schutzgeistes eines bedeutenden Mannes», se bo dala jedva obdržati; ona grška beseda je prešla vendar v besedni zaklad srbski kot »stihii« (str. 51).

Pri besedah za čarovnice bi g. avtor pač moral omeniti še starodavni izraz *volhva* f. *Hexe*, ki je iz rusčine menda prevzet celo v skandinavščino. — Nasprotno se je nemški *côper*, *cüper* razširil iz hrvaščine celo v albanščino. — V vrsto zduhačev spada kakor smo rekli, tudi Kresnik, Krsnik, ki ga pa avtor navaja med vampirskimi bitji. Posebna vrsta ukletja se kaže končno pri desetnikih, desetnicah, ki tavajo zatem brezumni po svetu (das wandernde Kind); prim. o tem Hauffen, Die deutsche Sprachinsel Gottschee, št. 99, kjer je pokazano tudi na srbske tradicije (Kapper, Slav. Melodien, 1844; 2, 121).

Drugi in večji del knjige je posvečen ljudskim običajem, a razmere nam ne dovoljujejo, da bi sledili avtorju na to področje.

V celoti pač smemo reči, da je naš »Grundriß«, ki ga je založnica — Mohorjeva družba — opremila odlično, v celoti važen pionirski čin; v podrobnostih pa ne dovoljno izklesan in uravnotežen: hiba, ki je pri takem prvem poskusu kajpak neizogibna. J. Kelemina.

Graber Georg, Volksleben in Kärnten. Mit 4 Tafeln in Mehrfarbendruck, 157 Bildern auf 100 Tafeln in Kupferstichdruck und 1 Flurkarte von Kärnten. Graz, 1934. 8°. 455 str.

V prvem večjem profilu koroškega narodopisja je vodilni celovški etnograf Graber strnil rezultate svojega tridesetletnega proučevanja centralne vzhodnoalpske pokrajine, Koroškega. Delo sestoji organsko iz treh sestavin. V prvi raziskuje Graber zgodovinske in etnične temelje koroške regionalne kulture ter jih pokaže v predzgodovinskih Keltih, ki so dali Spodnjemu Koroškemu odločilne kulturne prvine, in v saških Ingveonih, ki so kot karoliški kolonisti pretvorili dotodanje keltoromansko Gornje Koroško v izrazito nemško kulturno zemljo. Poleg tega vidi Graber povsod močne nordijske vplive in vzporedno s temi odklanja kulturne vplive slovenstva, kakor da ne bi Slovenci poseljevali Koroškega od konca VI. stol. dalje. (Prim. Klebel E. v Die südostdeutsche Volksgrenze. Berlin, 1934, 33 ss.) V uvodu podano naziranje o izključno nemškem kulturnem značaju Koroškega se vleče kakor Ariadnina nit skozi celo knjigo, ki obravnava v drugem delu hišo, govorico, nošo ter ljudske običaje v teku leta od adventa preko Božiča, Novega leta, pusta, pomladi z Veliko nočjo in Jurjevega, maja in kresa tja do jeseni; in isto je s tretjim delom, kjer je podano človekovo življenje od rojstva in krsta preko poroke, smrti ter vraževanje. Nas ne zanima etnografska stran knjige, temveč njeno historično pojmovanje koroške ljudske kulture in načelni vidiki, po katerih jo avtor obravnava in razmotriva.

Tipično za avtorja je dejstvo, da ni v seznamu virov in literature niti enega slovenskega dela, ko je vendar Koroško pokrajina, o kateri so bibliografsko Slovenci podali etnografsko več kakor o katerikoli drugi pokrajini. V zvezi s tem je sistematsko opuščanje vsake komparacije koroškega etnografskega gradiva z gradivom okoliških slovenskih pokrajin, zlasti štajerskega Podravja, in poleg tega neupoštevanje vsega gradiva, ki ne kaže na zveze z nemškim severom ali zahodom. N. pr. leseni koroški koledarji so za Graberja nordijskega, skandinavskega izvora; najdbe v Potočki zijalki nad Solčavo v Savinjski dolini pa kažejo koščeni paleotski koledar iz aurignaške dobe (danes v mariborskem muzeju, inv. št. 976), ki dokazuje, da so današnji leseni koledarji avtohtona kulturna svojina južnovzhodnih Alp. Podobno je z ustoličenjem, ki ga izvaja Graber iz starih germanskih posadk na poznorimskem alpskem limesu in iz germanskega ljudskega prava tako, da mu daje etnično nemški značaj. Graber sam ve iz Schwabenspiegla (p. 48), da je ljudstvo pri vojvodovi ježi okoli knežjega kamna po slovenske pesmi, Graber nadalje ve (p. 50), da se je običaj divje košnje, v času ko se vojvoda podaja na vojvodski stol, ohranil najdlje pri Slovencih ob Vrbskem jezeru in končno je Graberju znano (p. 54), da je bilo vojvodu v poznem srednjem veku pod častjo odgovarjati na slovenska vprašanja. Vse to so dejstva, ki govorijo za slovenski srednjeveški življenj na Koroškem, ki se je etnično uveljavljal pri ustoličenju. Za koroško etnografijo ni radi tega važno samo, da vsebuje gosposvetko ustoličenje elemente iz rimskega cerkvenega kulta in splošne indoevropske — ne nemške — pravne običaje, temveč je etnografsko enako važno, da dokazujejo slovenska pesem in slovenski ceremonialni jezik Slovenca kot tradicionalnega nosilca srednjeveškega koroškega javnega življenja.

Če v teh dveh primerih Graber opusti odnos nekega etnografskega dejstva do zemlje in odnos nekega zgodovinskega dejanja do njegovega etničnega nosilca, pa manjka odstavkom o spodnjekoroški slovenski in nemški hiši oboje. »Die ganze Mitte und der Osten des windischen Gebietes von Kärnten ist im Haus den Einflüssen des nördlich angrenzenden deutschen Gebietes verfallen. So ist auch vom Wörthersee bis gegen das Gailtal hin am windischen Haus zwar eine geringe Annäherung an das Krainer Haus wahrzunehmen, die jedoch durchkreuzt wird durch die Einwirkung des deutschen Doppelhauses her« (p. 101). Kranjska hiša znanstveno ne obstaja; imamo pač gorenjsko hišo kot sestavino alpske hiše, ki ji pripada tudi koroška hiša. Podobno je s frankovsko hišo, katere tločrt pa je pri nas poznan že iz predzgodovine. In isto je s koroško slovensko hišo, ki jo karakterizira Graber z razporedbo prostorov v smeri slemena in s podolžno lopo. Graberjeva slovenska koroška hiša ni nič drugega kakor skrajni zahodni in alpinizirani izraz srednjepodonavske hiše, ki je prodrla z gotovimi značilnostmi ob Dravi prav v osrčje Vzhodnih Alp ter se ni ustavila na koroški slovensko-nemški narodnostni meji, kar dokazujejo tudi Graberjeve priloge. Do napačnih zaključkov pri koroški ljudski hiši je Graber prišel, ker je identificiral alpsko hišo z nemško, srednjepodonavsko pa s slovensko; pri tem je mogel alpske vplive na srednjepodonavski hiši označiti za nemške in tako negirati kulturno izražanje koroškega slovenstva. Ni pa upošteval pri tem, da je vsaka ljudska hiša, in tako tudi na Koroškem, tvorba, ki ne odvisi samo od njenega etničnega nosilca, temveč v mogoče še večji meri od geološke sestavine tal (glina, apnenec, škrljavec), na katerih stoji, od kultur (gozd, step), katere pokrivajo pokrajino, od gospodarstva na teh tleh (poljedelstvo, živinoreja, gozdarstvo), od asimilacijskih središč (bližina ali oddaljenost od asimilacijskih središč ali prometnih črt) in končno od političnih vplivov (požarniški in higijenski predpisi itd.). V okviru teh osnov ljudske kulture je Koroško idealna geografska enota v osrčju Vzhodnih Alp. Odprto tujim vplivom samo po ozkih dolinah in prelazih je ostalo Koroško na eni strani zbirališče zapadnih kultur iz davnine, na drugi strani pa sta to in geografska zaključenost vplivala na priseljence, da so se razvili enotno pod vplivi novega, geografsko zaključenega bivališča. V VI. stoletju naseljeni Slovenec je pokra-

jinskemu vplivu prav tako zapadel kakor poznejši nemški kolonist; in iz teh skupnih vplivov na koroškega Slovenca in na koroškega Nemca se je razvil močen pokrajinski, koroški kulturni čut, ki razodeva sestavine avtohtonih predzgodovinskih, slovenskih in nemških vplivov. Ta geopsihično obstoječi pokrajinski čut pa živi v koroških Nemcih in Slovencih ter ni identičen z nemškim narodnostnim čutom, kar je zadnjih sto let predpostavljala nemška politika in kar med drugimi propagira tudi Graber v nemški znanosti. Samo radi tega načelnega in metodičnega stališča ne upošteva Graber n. pr. baš za razširjenost dimnice važnih politično-upravnih naredb na Salzburškem, ki so salzburško dimnico likvidirale tako, da je nje severna meja ostala omejena na Ture. S tem pa je zgodovinsko tudi omajan noriški, oziroma karantanski izvor dimnice, ki ni v bistvu nič drugega kakor izraz v avtohtoni regionalni kulturi z zgoraj navedenimi kulturnimi vplivi zaključene in enotnega ozemlja osrednje vzhodnoalpske kotline in njene okolice.

Kakor identificira Graber v zgodovinskem delu in v poglavjih o materialni kulturi alpske vplive z nemškimi in koroško pokrajinsko miselnost z nemško, tako identificira pogosto v poglavjih o koroški duševni kulturi splošne izraze večjega kulturnega kroga, po svojem izvoru indoevropskega, z nemškimi. Medtem ko rad zahaja h keltskim izvirom, se izogiblje ab origine indoevropskih ter n. pr. pri Božiču omenja gnostične, grške, rimske in krščanske; podobno je s kresom, ki ga proglašajo za nemški običaj, čeravno je to skupna last indoevropskega kulturnega kroga. Pust in Velika noč sta Graberju po izvoru poganska, četudi sta bistveni sestavini indoevropskega panteizma, ki je v raznih svojih variacijah kot kult ostal do današnjih dni važen del naših zapadlih etnografskih kultur. Na eni strani imamo torej identifikacijo nemštva z indoevropskim kulturnim krogom, na drugi strani pa poganstvo izraženo kot eno obliko nemške kulturne preteklosti, medtem ko je v bistvu samo ena diferenciacija indoevropskega kulta, ki ga nahajamo pri Germanih in pri Slovanih.

In končno vidimo identificiranje krščanskih vplivov z nemškimi. Pesem o sveth Treh kraljih V jutnji deželi ena zvezda gori gre, — Im Morgenlande geht ein Stern auf, je po Graberju prevod iz nemščine in to spodnjekoroški prevod srednjekoroškega nemškega izvirnika. Načelno je druga možnost bližja: po svojem izvoru je pesem latinska ter je bila kot cerkvena pesem prevedena iz latinščine v nemščino in slovenščino. Slovenska kot nemška pesem sta v tem slučaju krščanskega cerkvenega izvora. Na vsak način pa je slovenska pesem izraz kulturne potrebe slovenskih Korošcev. Isto velja za vrazeslovno Jezus je na velikonoč od smrti vstal, — Jesus ist zu Ostern von den Toten auferstanden, ki po motivu ni omejena samo na Koroško, temveč jo najdemo tudi v Prlekiji. Baš to pa je dokaz, da obstoj motiva ni odvisen od njegove oblike; radi tega ni nujno, da bi bila slovenska pesem prevod nemškega izvirnika, za kar tudi nimamo nikakih opor.

Po gradivu bogato delo trpi na tendenci, nadomestiti etnično slovenske osnove koroške ljudske kulture s keltoromanskimi ter na identificiranju alpskih, koroških pokrajinskih, skupnih indoevropskih in deloma tudi krščanskih vplivov z nemškimi. Radi tega mora v Graberjevi knjigi stopiti etnografsko gradivo v ozadje za evidentno namero, podati Koroškemu etnično in kulturno nemški značaj. Baš ta namera postavlja gradivo na Prokrustovo posteljo tako, da se marsikje zlasti v zgodovinskem delu izgublja v nedoognanih in nepodprtih naziranjih, ki naj iz gradiva pričarajo etnografsko koroško kulturo v nacionalnopolitični nemški luči in ne v odnosu do zemlje, na kateri se pojavljajo, do etničnih nosilcev in predstaviteljev, ne v luči zgodovinskega izvora ter v etnografskem razmerju do sosednjih etnografskih kultur Vzhodnih Alp, Severne Italije in Srednjega Podonavja, obenem pa tudi ne v odnosu do duševnih etnografskih pravirov, torej do indoevropskega panteizma in do krščanstva. Franjo Baš.

Archivum coronae regni Bohemiae. Tomus I. Inde ab a. MLXXXVI. usque ad a. MCCCXVI. Fasciculus 1. Inde ab a. MLXXXVI. usque ad a. MCCCXV. Edidit Institutum historicum rei publicae Bohemoslovenicae. Opera Venceslai Hrubý. Praga MCMXXXV. Sumptibus ministerii scholarum et instructionis publicae. Tipographia rei publicae. — 4°. — VI + 121 str.

Historični institut Češkoslovaške republike je v vrsto svojih edicij sprejel tudi novo izdajo listin in aktov iz češkega kronskega arhiva, ki se od osvobojenja sem nahaja zopet v Pragi. Že leta 1928 je izšel drugi zvezek publikacije Archivum coronae regni Bohemiae, ki obsega gradivo za dobo 1346—1355. Uredil ga je profesor brnske Masarykove univerze, Vaclav Hrubý, ki pa je med pripravami za prvi zvezek, ki naj bi obsegal razdobje od najstarejših časov do l. 1346, dne 15. januarja 1933 nenadoma umrl. Iz njegove zapuščine je Historični institut izdal prvi snopič prvega zvezka, z gradivom za časovno razdobje 1086—1305. Izdaja je na višku sodobne edicijske tehnike, upoštevano je vse, kar se danes zahteva od kritične izdaje listin.

Pričujoči zvezek prihaja s svojo vsebino v poštev tudi za zgodovino Slovencev v 13. stoletju. Oblast češkega kralja Premysla Otakarja II. nad večjim delom slovenske zemlje je povzročila, da so v češki kronski arhiv uvrščene tudi nekatere listine, ki so velikega pomena za zgodovino slovenske zemlje v drugi polovici 13. stoletja. So to številke Hrubýjeve izdaje: 11, 15, 16, 17, 18.

Vrsta dokumentov, ki morejo tudi slovenskega zgodovinarja bližje zanimati, začenja z dvema listinama kralja Riharda z dne 9. avgusta 1262, s katerima je nemški kralj dal češkemu kralju kot državni fevd avstrijsko vojvodino in mejno grofijo Štajersko. Pri drugem dokumentu, znani podčbradski listini z dne 4. decembra 1268, s katero je koroški vojvoda in gospod Kranjske za primer, če bi umrl brez otrok, zapisal češkemu kralju vse svoje dežele, lastnino, fevde in posest, bi bilo navedenim dosedanjim edicijam dodati še Frölichovo v Specimen archontologiae Carinthiae 71, Schumiyevo v Archiv für Heimatkunde, I, 79 in Jakschovo v Monumenta historica ducatus Carinthiae, IV, 699, ki so vse prirejene po originalu. V Podčbradih je bil brat koroškega vojvode, Filip po imenu, kot dedič kratkomalo prezrt. Češki kralj in koroški vojvoda sta ga z izvolitvijo za oglejskega patriarha sicer skušala odškodovati, toda Filip ni odnehal od svojih zahtev do spanheimske dediščine, tudi potem ne, ko je njegov brat Ulrik oktobra 1269 v Čedadu nenadoma umrl. Přemysl Otakar je nato pod zimo in v zimi 1269—1270 zasedel Koroško in Kranjsko. Freisinški in briksenski škof sta 2. februarja 1270 podelila fevde, ki jih je od njiju nekoč imel umrli koroški vojvoda Ulrik, češkemu kralju. O tem nam pripovedujejo listine objavljene pod številki 16 in 17. Pri prvi bi mogli še dodati izdajo Chmelovo v Fontes rerum austriacarum, II, 1, 105. Zoper Přemysla Otakarja se je ujaljeni Filip zvezal s starim nasprotnikom češkega kralja, ogrskim kraljem. Vendar ta zveza ni dolgo trajala, kajti v bratislavski pogodbi iz l. 1270 se je končno tudi ogrski kralj pomiril s češkim. Dne 2. julija 1271 nato se je ogrski episkopat zavezal, da hoče poskrbeti za točno izpolnitev točk bratislavskega miru, v kolikor se to tiče ogrskega kralja Štefana. Ta listina je zadnja v vrsti onih, ki morejo v pričujoči zbirki posebej zanimati slovenskega zgodovinarja. M. Kos.

Dr. Aleksa Ivić, Arhivska grada, I—IV. (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda; II. odeljenje, knjiga 2., 3., 5., 9. Izd. Srpska kralj. akademija. Beograd, 1926, 1931, 1932, 1935.)

Znani zaslužni raziskovalec zgodovine Srbov na ozemlju nekdanje Ogrske univ. prof. Ivić, ki je za svoja dela izrabljajl sprva zlasti gradivo iz dunajskega vojnega arhiva, je svoja raziskavanja raztegnil še na ostale arhive osrednjih oblasti nekdanje monarhije ter posvetil svojo pozornost tudi podatkom o naših književnih in kulturnih delavcih. V Zborniku srpske akademije je tako izšel pred desetimi leti snopič njegove arhivske grade o srbskih književnikih. Ker je pri svojem nadaljnjem proučevanju ostalih arhivov našel vse polno tovrstnega gradiva, so sledili tej objavi še trije snopiči, kjer je objavljajl material, ki ga je nabral o kulturnih in političnih delavcih v najrazličnejših arhivskih kompleksih. Radi načina zbiranja so žal ti podatki objavljeni raztreseno v različnih snopičih Arhivske grade kakor so bili tudi podatki o možeh razdeljeni na različnih krajih glede na različne postanek zapisov (službeni podatki, politično rovarjenje, cenzura, informacijska služba itd.). Vsakemu snopiču pridejani imenik oseb omogoča splošen pregled, ki naj bi ga pa v podrobnostih olajševali tudi kratki vsebinski registri k posameznim, često prav obsežnim aktom.

Ker je Ivić v svojih poprejšnjih študijah prispeval obilo arhivalnega gradiva za biografije srbskih javnih delavcev, je v uvodu k drugi knjigi Arh. grade podal seznam teh svojih objav. Povsod našteva dalje v uvodih tudi arhivske komplekse, ki jih je izčrpaval, označuje njihov pomen ter podaja historiat posameznih edinic odnosno upravnih in političnih ustanov. Koder ni našel spisov samih, je priobčil vsaj »protokolske beležke« o stvareh, ki bi mogle zanimati našega kulturnega zgodovinarja. Iz arhiva notranjega ministrstva na Dunaju je mogel iz protokolov prepisati le manjši del; v Ivićevih prepisih aktov in protokolskih beležk se nam je rešilo marsikaj, kar je potem uničil požar justične palače dne 15. julija 1927.

Dočim obsega prva knjiga Arh. grade le srbske književnike in kulturne delavce, je drugo razširil Ivić tudi na Hrvate (ta vsebuje kljub temu tudi policijsko informacijo in karakterizacijo Miklošiča iz leta 1861 ob njegovem imenovanju za predsednika prosvetnega sveta, na str. 247 omenjeni dr. Raglay pa je naš Razlag), tretja in četrta pa že objavljata biografsko gradivo »o jugoslovenskim (= srbskih, hrvatskih, slovenskih in bulgarskih) književnim i kulturnim radnicima«. Od tretje knjige dalje moremo torej že po naslovu sodeč pričakovati kaj več podatkov tudi o Slovencih. Pri spisih o mladem Šporerju, ki je pozneje služboval v Ljubljani in se l. 1848 zavzemal za slovensko vseučilišče, izvemo n. pr., da mu je l. 1818 Sedlnitzky vprav glede na ugodno izjavo Kopitarja kot cenzorja dovolil izdajo hrvatskega političnega in poučnega časopisa. L. 1826 naj bi šel Kopitar v Carigrad in na atoške samostane, da bi odbral in nakupil za dunajsko dvorno knjižnico staroslovenske rokopise. Cesar Franc pa je odločil, naj se s tem počaka ugodnejše priložnosti. Ker je Kopitar že poudarjal prestižno stran pred Rusijo, so jan. 1831 poročali cesarju, da pošlje ruska vlada posebnega odposlanca na Atoško goro; Avstrija naj Rusijo prehití in pošlje tja Kopitarja. Toda cesar je tudi to pot predlog zavrnil. Pač pa je l. 1842 na papeževo željo odobril Kapitarju dopust, da osnuje v Rimu stolico za slovanske jezike v kolegiju Propagande. Objavljeno gradivo prinaša tudi nekaj podrobnosti o nakupu Kopitarjeve knjižnice za ljubljansko licealko. Pri poročilu o Strossmajerjevem obisku v Belgradu l. 1865 izvemo, da je za to priliko Dav. Jenko skomponiral posebno pesem. Ta tretji snopič prinaša tudi še nekaj službenih podrobnosti o Miklošiču in o njegovih odlikovanjih in povišanjih, končno pa nas bo zanimalo še poročilo (str. 410) ogrskega dvornega kanclerja o panslavistični pesmi, ki da je spomladi 1844 krožila po Hrvat-

skem in sosednjih štajerskih in koroških predelih, Kakor drugod, tako tudi v tem primeru dr. Ivič predmeta ne zasleduje dalje, zadovoljuje se le s suho objavo vira. Gre pa v tem primeru za nemško pesem v treh kiticah, ki sem jo objavil l. 1929 v Šišičevem Zborniku (Okrog ilirizma, str. 59—64) ter v delnem slovenskem prevodu na str. 335 Zgodovine slov. naroda.

Tudi poslednja, četrta knjiga Ivičeve Arhivske građe prinaša obilo gradiva za spoznavanje Kopitarjevega dela, njegovih zvez in njegovega značaja. Na str. 101 omenjeni baron Jois je seveda naš Zois, na str. 106 pa je priobčevalatelj napačno čital Dolimit namesto Dalimil, o čigar kroniki Kopitar govori v zvezi s Palackim in Safarikom, ki jima ni kar nič naklonjen. Ta knjiga prinaša dalje gradivo za Bleiweisa, o njegovi službi, ruskem odlikovanju, darilu in slavlju 20 letnice noviškega urednikovanja in o delovanju pri Kmetijski družbi, iz l. 1857 je (zanj ugodna) Metelkova karakterizacija od strani policije, ki se je zanimala tudi za Tomanovo udeležbo na shodu slovenske mladine na Bledu in za njegovo zamisel vsakoletne literarne olimpijske tekme. Na str. 377/6 objavljeno poročilo ljubljanskega policijskega ravnatelja pa ne tiče Tomana, ki na proslavi niti navzoč ni bil, marveč gre za Etb. Costo. Zanimivo je vprašanje ministrskega predsedstva (poleti 1867), kaj bo ljubljanski narodni odbor ukrenil glede na belgrajski poziv, naj se Slovenci pridružijo Hrvatom v borbi zoper cesarsko vladno; Toman je baje pri posvetovanju svaril pred vsakim nasilnim nastopanjem, dokler ne bo jensko parlamentarno zasedanje zaključeno.

Miroslav Vilhar se omenja v zvezi s preiskavo glede »Napreja« (prim. vplivanje in pritisk na svobodo sodnika!) in radi razprodaje njegove slike iz zapora, sledijo policijske poizvedbe o Fr. Cegnarju, ki je l. 1869 že dobil dovoljenje za slovenski narodni tabor v Fernetiču pri Sežani, a so zborovanje »iz višjih političnih ozirov« zaenkrat sistirali. Glede Levstika poroča neki policijski agent (7. marca 1870), da je odšel na Dunaj, ker se je radi svojega trmoglavega značaja, neuglajenega nastopa in svoje demokratične nravi sprl z vsemi vplivnimi osebami, zlasti z Bleiweisom, Tomanom in Svetcem. Poročilo pravi, da je Levstik med Mladoslavenci morda znanstveno najizobraženejši; deželni predsednik Conrad mu je pred časom (vor längerer Zeit) predlagal, da bi prevzel uredništvo slovenskega, v vladnem smislu urejevanega lista za letni honorar 1300 gl., kar pa je Levstik odklonil, češ da se to ne strinja z njegovimi načeli.

Brez škode bi pa mogla odpasti pod zaglavljem dr. Jos. Vošnjaka objavljena notica o posredovanju dr. Zarnika in Vošnjaka za rešitev nekega vojaka iz turškega ujetništva; menda nihče ne bo mogel uporabiti dotične že same na sebi nevažne vesti, ki se je vrh tega izkazala še za neresnično. Sploh bi kazalo pri objavi gradiva iz novejših dobe biti nekoliko bolj izbirljiv. Priobčevaltji naj bi se omejili na stvarne podatke, zgolj formalne dele spisov pa bi mogli brez skrbi črtati; kdor bi se hotel zanimati tudi za te, bo itak z lahkoto našel izvornik, ko je pri vsakem komadu označena provenienca. Treba je štediti s stroški za objavo; brez škode za stvarno vsebino skrajšani tekst pa bo koristno ekonomiziral tudi znanstveno delo, ki bi ga glede uporabljenejšega časa in energije dobrodošlo podprli že poprej predlagani regesti k posameznim objavljenim spisom.

Priobčevaltj kot najboljši poznavalec arhivskega gradiva naj bi pri objavi tudi opravil nekatera za bodočega uporabljvalca potrebna znanstvena preddela. Tako naj bi n. pr. posameznim aktom pridal primerne opombe glede na morebitne poprejšnje objave podobne vsebine in glede na trditve sodobnih osebosti v dotičnih zadevah. Ako vzamem za primer le zanimiva poročila o Lj. Gaju (ki ga tudi po Iviču objavljeni viri ne slikajo kot značajnega moža), bi moral priobčevaltj na vsak način upoštevati tudi madjarske vire, ki baš njemu niso tuji. Na str. 204 (4. knj. Arh. građe) omenjeno cesarjevo odlikovanje s prstanom je objavljeno (le da še obsežnejše s celotnim uradnim potekom) že v publikaciji Gyula Miskolczyja (A horvát kerdés v Fontes hist. hung. aevi rec., 1927, str. 580). Za karakterizacijo Gaja bi mogel opozoriti tudi na sedaj izdane spomine policijskega ministra Kempena. Prevelika vnema, da se objavi vse po raznih arhivih zbrano gradivo, je zavedla pisca, da je n. pr. poročilo o Ga'u iz Beograda z dne 22. sept. 1860 objavljeno v 3. knjigi na str. 80 ter ponovno v 4. knjigi na str. 221; prvič je uporabil koncept iz arhivskega kompleksa »politična poročila in korespondence«, za drugo objavo pa mu je služil odposlani čistopis (izvornik) iz arhiva vrhovne policije. Med »Beleškami« navaja na str. 499 (4. knj.) belgrajski poziv na ljubljanski narodni odbor iz l. 1867 na osnovi protokola informacijskega biroja, ko je vendar bil že iz istega arhiva objavil celoten akt na str. 383/4. Slično je v »Beleškah« 3. knjige (str. 430) kot neohranjen odn. zaenkrat nedosegljiv označen akt radi sežanskega tabora, ki ga je pa potem objavil na str. 407 v 4. knjigi.

Srbske kroge bo zanimal na str. 438 četrte knjige objavljeni spis o srbskem prevodu avstrijske himne, ki je na pobudo kneza Miloša Obrenovića izšel (v cirilici) v drugi izdaji l. 1835 v »Knjažesko-Srbskoj Tipografiji«. Po Metternichovem naročilu so poslali zanimivo brošuro nekaterim javnim knjižnicam avstrijskih slovanskih dežel. V ljubljanski licealki se izvod ni ohranil, pač na v celovski (pod. sign. 9684, 77. h. 7). Himno (otečestvenno-narodna pesem) je preložil L. M. (Lukijan Mušicki?); knez Miloš pravi, da je terdugo izdanje natisnil »na slavu Njegovoga Veličestva Gosudara Imperatora Avstrijskoga Ferdinanda I. i na čest: slavnost Srbskoga Stihotvorca, koji je predstojeće djelo ovako krasno na Slavenski, a osobito na Srbski preveo«. Prepis tega dela je sedaj tudi v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani.

Ker se kljub l. 1923 sklenjeni in že davno ratificirani arhivski konvenciji med našo kraljevino in avstrijsko republiko žal še do danes ni pričelo z dejansko likvidacijo arhivskih edinic, ki glede na vsebino in provenienco pripadajo naši državi, je toplo pozdraviti skrbno vneto, s katero dr. Ivic zbira in objavlja po raznih avstrijskih osrednjih arhivih raztreseno gradivo za našo kulturno in politično zgodovino. Posebno velja to glede kompleksov, ki jih ne zadene likvidacija. Kako važen dokument pa morejo postati taki prepisi in ekserpti v enem in drugem primeru, pa nam dokazuje požarna katastrofa dunajskega arhiva, ki sem nanjo že zgoraj opozoril.

J. Mal.

Stephan Singer, Kultur- und Kirchengeschichte des oberen Rosentales. Dekanat Rosegg mit Einschluß des Wörther-See-Gebietes. Kappel, 1935. 8°, str. 315 + XII.

O prvem delu Singerjeve kulturne in cerkvene zgodovine z opisom Spodnje Rožne doline (dekanija Borovlje) sem poročal v zadnjem Glasniku (l. XVI, str. 95 sl.). Kot nadaljevanje teh spisov je izdal isti avtor sedaj še popis krajev zgornje Rožne doline z dekanijo Rožek in okolico Vrbskega jezera. Pri razporeditvi gradiva, načinu in obsegu popisovanja ter vpoštevanja topografske ilustracije se je avtor držal svojega starega obrazca: najprej obravnava tkzv. posvetno zgodovino z arheološkim pregledom in opisom gradov, nato sledi najboljše del s popisom in zgodovino cerkvá, ki ga kot nekako izpopolnilo zaključujejo še nekateri podatki o šolstvu, ki je bilo v svojem početnem razvoju tudi na Koroškem v najtesnejši zvezi s cerkveno organizacijo.

Pri arheološki periodizaciji je hallstattsko obdobje kronološko nekam nejasno označeno, dobro pa so našeta vsa najdišča s prazgodovinskim in rimskim gradivom. Olševo paleolitsko postojanko zove v prvem delu še Ovšova, sedaj je pa ime popolnoma dialektiziral v Uvschua. Kakor v prvem, tako je tudi v pričujočem delu pisatelj (že z ozirom na naslov knjige) posebno obširen v lokalnozgodovinskih podatkih posameznih cerkvá in fará, o dotacijah, ulbarialnih datjavah, praznovanjih in raznih navadah pri tem (n. pr. običaj »opasovanja« oltarjev sv. Štefana in sv. Jurija). Pri opisu razmejitve med solnograškim in oglejskim cerkvenim področjem bi se mogel avtor podrobneje ozreti tudi na zgodovino Slovencev v VIII. in IX. stoletju toli pomemben vir kot je *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Podatek na str. 170, da je l. 1625 v koroških inkorporiranih farah birmoval ljubljanski škof Sigmund Krištof, pa ne more biti resničen, ker je takrat vladikoval Tomaž Hren; Žiga (Lamberg) pa je bil prvi, Krištof (Rauber) pa drugi v vrsti ljubljanskih škofov. Med tiskovne napake je šteti imeni guvernerjev francoskih Ilirskih provinc (ne krajevstva, ki je obstajalo le pod Avstrijo): Janot (namesto Junot) ter Touche (nam. Fouché). Razburjenja ob otvoritvi novega pokopališča v Rožeku l. 1818 ni zakrivila le trma grajskega upravitelja, ker je na preložitve silila iz zdravstvenih razlogov tudi beljaška kresija, zemljišče je pa brezplačno odstopila graščina. Zdi se, da do pravega cerkvenega interdikta ni prišlo, ker trdi uradno poročilo, da se je priljubljenemu št. jakobskemu dekanu posrečilo, sprijazniti ljudi s preložitvijo pokopališča (prim. moja Zgodovino slov. naroda, str. 616 sl.).

Pri opisovanju razvoja šolstva bi ne bilo neumestno poudariti, da so tudi na Koroškem obstajale nedeljske ponavljalne šole tam, kjer so imeli že redne ljudske šole ob delavnikih; poleg teh pa so nekateri duhovniki zbirali mladino ob nedeljah k početnemu pouku, koder trivialk sploh še ni bilo. Trditev (na str. 266), da je bilo l. 1825 v celovski škofiji 16.572 šolobveznih otrok, od katerih je obiskovalo šolo 15.368, ne more biti točna, ker bi potemtakem na Koroškem že pred sto leti bil skoro sleherni otrok deležen šolskega pouka. Za šolo godnih otrok je bilo onega leta 21.390, kar je še vedno značilo veliko prednost koroškega šolstva pred kranjskim (prim. moja Zgodovino slov. nar., str. 407). Za pretkano šolsko politiko koroških oblastev nam daje zanimiv zgled šola v Domačalah. Tam so v šol. l. 1892/93 vpeljali tako zvane slovenske ure. Za te posebne slovenske ure se je oglasilo 8 učencev, naslednjega leta pa nihče, ker pač nobenemu otroku ni bilo po godu, da bi po končanem šolskem pouku ostal prostovoljno zaprt. Za med- in poveljne razmere pa je značilna usoda nekaj tako cve-toče Ražunove št. jakobske samostanske šole!

Jos. Mal.

K. Schünemann, Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München und des Instituts für ostbayrische Heimatforschung in Passau, Nr. 6). 1. Band. Berlin (brez letnice). X + 409 str.

Avtor tega dela je profesor na berlinski univerzi in specialist posebno za vprašanja nekdanje Ogrske. Publikacija je le prvi zvezek celotnega dela; to je mogoče sklepati iz naslova in iz dejstva, da se avtor ponovno sklicuje na svoja kasnejša izvajanja, ki jih pa v knjigi ne najdemo. Vendar pa iz knjige ni razvidno, kakšna je zasnova celotnega dela in koliko zvezkov bo obsegalo.

Besedo »Bevölkerungspolitik« pri avtorju je treba razumeti v smislu kolonizacijske politike in ne v smislu celotne populacijske politike, kamor bi spadalo n. pr. tudi sistematično pospeševanje porok in omejevanje umrljivosti, stališče do doseljevanja iz

podeželja v mesta itd. Prva poglavja imajo splošen značaj in govore o centralnem pomenu naraščanja populacije za merkantilistični sistem, o organizaciji uradov, ki pridejo za kolonizacijo v poštev, in o stanju prebivalstva posameznih dežel v terezijanski dobi. Vsa naslednja poglavja pa govore skoraj samo o naseljevanju Švabov v deželah ogrske krone, posebno v Banatu in Bački. Jasno je seveda, da so te pokrajine, ki so bile še malo prej pod Turki, področja recentnejše kolonizacije kakor pa druge habsburške dežele; vendar pa kolonizacijska politika ni omejena le na te pokrajine, saj je bila v tem času ustvarjena tudi n. pr. osnova za kolonizacijo Ljubljanskega barja. O vsem tem pa avtor ne govori; morda je pridržal ta poglavja za drugi zvezek. Pisatelj tudi ne podaja sistematične slike postanka posameznih švabskih naselbin, ampak opisuje le kolonizacijsko politiko centralnih uradov, kakor je razvidna iz dunajskih in budimpeštanskih arhivov. V tem oziru pa dobimo v knjigi mnogo važnih podatkov, n. pr. o kazenskih deportacijah delinkventov, upornih kmetov in protestantov, o naselitvi odpuščenih vojakov, invalidov in vojnih ujetnikov, o propagandi in o organizaciji naseljevanja Švabov ter o socialnem položaju naseljencev. V celoti je ta politika omejena na desetletje 1763—72; tedaj je prišlo v Banat okrog 42.000 nemških kolonistov.

V podrobnostih je treba omeniti, da ceni avtor za dobo okrog 1760 prebivalstvo Štajerske na okrog 700.000, prebivalstvo (predvojne?) Kranjske pa na 400.000 ljudi (str. 47, 52); njegova številka je za Štajersko za približno 100.000 prenizka, za predvojno Kranjsko pa za kakih 50.000 previsoka. Iz Kranjske se je vršilo tedaj izseljevanje na beneško in tudi na ogrsko ozemlje; avtor obljublja, da bo o tem še govoril, vendar pa v tem prvem zvezku tega ne stori (str. 53, 335). V splošnem delu te knjige, ki je sploh ponekod tendenciozna, je nekaj nenavadnih trditev; tako trdi avtor na str. 5, da je glavni vzrok sedanje gospodarske krize premajhno število odjemalcev za svetovno produkcijo živil in da je analogno že tudi eden od glavnih problemov merkantilistične politike, da bi pridobila konsumente za odvišek svoje poljedelske produkcije (v resnici pa žive tedaj še vedno v strahu, da bi bila poljedelska produkcija premajhna!).

Knjiga, ki je opremljena z dobrim imenskim in stvarnim registrom, je važna za kolonizacijo Švabov, mimogrede pa tudi drugih narodov v Bački in v Banatu, kakor tudi za splošno organizacijo, načela in izvajanja kolonizacijske politike v dobi merkantilizma.

Fr. Zwitter.

Le centenaire de l'illyrisme. (Le Monde Slave XIIe année, 1935, t. II, p. 321—478; t. III, p. 1—74.)

Pariški »Le Monde Slave« je posvetil svojo junijsko in deljulijske številke 1935 stoletnici ilirskega gibanja. Objavil je na 232 straneh 12 člankov različnih avtorjev, od katerih so nekateri zelo pomembni, tako da spadata ti dve številki med najpomembnejše publikacije, kar jih je nastalo ob stoletnici ilirizma.

O postanku ilirizma govori Fr. Fancev v članku »Les origines autochtones du mouvement illyrien croate«, kjer povzema svojo znano tezo, da je treba iskati izvor ilirizma predvsem doma, v hrvatskem razvoju 18. stoletja, in ne v tujih vplivih¹. F. Šišić objavlja v članku »Une tentative pré-illyrienne: Le journal de Šporer« nekaj novih podrobnosti k političnemu ozadju znanega poskusa iz l. 1818, da se ustanovi »Oglasnik ilirski«. O ilirskem gibanju na Hrvatskem samem govori le A. Barac v članku »Les études critiques sur la littérature de l'illyrisme«, a tudi njemu gre predvsem za literarno in ne za politično študiranje in vrednotenje. Večina člankov se pa bavi z razmerjem ilirizma do drugih pokrajin in narodov.

Grѓa Novak podaja v članku »Le mouvement illyrien et la Dalmatie« zelo značilno sliko stanja v Dalmaciji: prevladujoči položaj italijanščine v šoli in v javnem življenju, začetke preporoda in konflikta z dalmatinskimi avtonomističnimi tendencami, dvojno življenje N. Tomasea. Dragoslav Stranjaković, ki je znan po svojih razpravah o »načertaniju« Ilije Garašina in o Srbiji v času ustavobraniteljev, je napisal članek »La collaboration des Croates et des Serbes en 1848—1849«. Razmerje do Čehoslovakov obdelujeta dva avtorja: O. Donath v članku »Siegfried Kapper et les Yougoslaves« in posebno Fr. Wollman v študiji »Tchécoslovaques et illyrisme«, kjer je posebno važna karakteristika razlike v značaju pri Gaju in pri čeških preporoditeljih in pa različna mnenja o samostojnosti slovenskega in slovaškega književnega jezika, ki se pojavljajo tedaj na severu in na jugu.

P. Skok govori v članku »Le mouvement illyrien et les Français« o francoskem vplivu na ilirsko gibanje.

Naj mi bo dovoljena pripomba, da avtor pri razpravljanju o Napoleonovi Iliriji ne omenja moje razprave »Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces Illyriennes«, ki je izšla v isti reviji tri leta prej, da se sploh ne dotakne njenih trditev in da vidi zato ves pomen Ilirskih provinc le v nekaj literarno pomembnih dejstvih². Literarni vpliv Fran-

¹ Za to tezo prim. Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskega preporoda (1790—1832). Skupio i uvodom popratilo Dr. Franjo Fancev. Grada za povijest književnosti hrvatske. Knjiga XII. Zagreb, 1933.

² Pod tem naslovom, ki edini odgovarja vsebini razprave, je izšla študija kot posebni odtis (Pariz, 1933); v reviji (Le Monde Slave, X, 1933, t. II) je bila objavljena pod naslovom »Illyrisme et sentiment yougoslave«.

cozov na ilirsko gibanje je bil po avtorju minimalen, a tudi v politiki Gajevi Ilirci oficialno ne kažejo nikakih simpatij za revolucijo in Napoleona. Po mojem mnenju bi bilo treba zastaviti to vprašanje globlje; pravilna je avtorjeva domneva, da dolgoletno Draškovićevo bivanje v Parizu za preporodno gibanje ni brezpomembno, posebno če upoštevamo, da je bil tam stalno v družbi mnogih pomembnih francoskih in slovanskih osebnosti, ki igrajo važno vlogo v času Ilirskih provinc ali pa kasneje, n. pr. Adama Czartoryskega, ki je imel po ugotovitvah M. Handelsmanna in Dr. Stranjakovića z Južnimi Slovani zelo konkretne načrte. — Zelo dober je M. Radojkovićevev članek »L'opinion française et le mouvement illyrien de 1840 à 1848«, posebno njegova ocenitev dela H. Despreza. Stj. Tropsch opisuje v članku »Les influences allemandes sur les Illyriens et leurs précurseurs« vlogo nemščine v tedanjem Zagrebu, M. Deanović pa v članku »Mazzini et le mouvement illyrien« znano Mazzinijevo pozitivno mnenje o ilirizmu.

Na žalost v publikaciji ni nobenega članka, ki bi govoril o razmerju Slovencev do ilirizma. Teža problema ni obdelal noben avtor, le Wollman ga je mimogrede nakazal v nekaj stavkih; omenil ga ni niti R. Warnier v zaključnem članku »Illyrisme et nationalisme croate«, ki podaja nekako sintezo vseh problemov tega gibanja. Avtor poudarja, da se v zadnjih letih ilirizma ne izvaja več samo iz tujih vplivov, ampak tudi iz razvoja v domačih pokrajinah v prejšnjem času, in navaja kot dokaz za to trditve študiji, ki sva jih istočasno (1933) objavila Fancev in jaz. Pri tem priznava rezultate mojega raziskovanja, trdi pa: »Njegova izvajanja neprestano pobijajo osnovno tezo njegove študije, ki bi hotela zanikati vsak tuji vpliv na Ilirizem« (t. III, str. 37). Jaz v resnici ne vem, odkod je dobil avtor svoje mnenje o »osnovni tezi« moje študije. Jaz sicer poudarjam, da eksistira beseda in pojem »Iliréc, ilirski« itd. že pred francosko revolucijo, vendar pa ponovno dostavljam, da je vse to le zadeva nekaj učenjakov brez večjega kulturnega in posebno še političnega pomena. »Osnovna teza« moje študije je pa prav dokazovanje, kako nastanejo pod vplivom revolucije prvi poskusi, da se pojmuje ilirizem tudi kot politični program³. — V nadaljnjih izvajanjih pa avtor točno opredeli politično vsebino ilirskega gibanja, t. j. zahtevo po ohranitvi hrvatske pokrajinske avtonomije in njeni raztegnitvi na ves zgodovinski hrvatski teritorij, kakor tudi kulturno vsebino ilirizma, t. j. težnjo za jezikovnim in literarnim unificiranjem vseh Južnih Slovanov. Obe strani ilirskega gibanja je točno razlikoval že Vukotinović v članku iz l. 1842. Podrobno se bavi avtor s študijami o razmerju Srbov do ilirizma, ki je bilo pretežno negativno. Zelo opravičeno je pa njegovo mnenje, da je bil socialni aspekt vsega gibanja dolgo časa zanemarljiv; to velja na žalost tudi še danes in vsi dosedanji raziskovalci so še zelo oddaljeni od sociološkega gledanja zgodovine ilirizma.

Fran Zwitter.

Jacques de Vasson, Bertrand, le Grand-Maréchal de Sainte-Hélène. Avec cinq illustrations et une carte. Isseudun, Laboureur et Cie, 1935, 4°, 304.

Henry Gatien Bertrand (1773—1844) pripada zgodovini naše ožje domovine kot generalni guverner Ilirskih provinc v l. 1811—1813, je pa pri nas manj znan kakor njegov prednik Marmont. J. de Vasson, čigar rodbina je v sorodu z Bertrandovo, je mogel uporabiti pri sestavi svoje monografije podatke rodbinskih arhivov, poleg teh pa se je opiral na bogato literaturo o Napoleonu in posebno na številne memoare Bertrandovih sodobnikov (bibliografija na str. 299—302).

Kot učenec politehnike je bil Bertrand inženir in vojak. V svoji stroki se je odlikoval prvič pri Aboukirju, potem pri Boulogni; postal je brigadni general in adjutant cesarja; kot tak je spremljal Napoleona v vseh glavnih bitkah l. 1805—1809. Mostovi čez Donavo pri otoku Lobau, postavljeni po bitki pri Aspernu in pred bitko pri Wagramu, so najvažnejše delo Bertranda. Poročen je bil s Fanny Dillon, ki je bila kreolka, kakor cesarica Jožefina, in njena zaščitnica. Po dunajskem miru 14. oktobra 1809 ga je Napoleon poslal na rekoznosiranje v pokrajine, ki jih je Avstrija odstopila, in tako je prišel Bertrand prvičkrat v stik z našimi deželami. Spomladi 1811 je bil imenovan za generalnega guvernerja Ilirskih provinc, kjer je ostal do spomladi 1813. Kot komandant 4. kora v bitkah l. 1813 nekoliko odpove. Postane veliki maršal cesarskega dvora, spremlja Napoleona na otok Elbo, signira njegove dekrete med vlado 100 dni, in je zvest tovariš Napoleonov med počasno agonijo na Sv. Heleni. Po Napoleonovi smrti se vrne v Francijo, po revoluciji l. 1830 se udeležuje tudi političnega življenja, 1840 spremlja prenos Napoleonovega trupla s Sv. Helene v Pariz, v Dôme des Invalides, kamor prenesejo l. 1847 tudi Bertrandovo truplo skupaj z Durocovim.

Bertrandovemu delovanju kot generalni guverner v Iliriji posveča monografija str. 85—91. Omenja samo na kratko njegovo zakonodajno delo, nekoliko bolj podrobno njegova inspeksijska potovanja. Več prostora je odmerjenega družabni strani te dobe: popis Bertrandovega dvora, poleti v Ljubljani, pozimi v Trstu, ki bi bil dolgočasen, če ga ne bi poživila živahna in duhovita Fanny, slovesnosti ob državnih praznikih, izleti na Ljubljanci, v jame pri Lipici

³ Za projekt slavenosrbskega carstva, o katerem avtor dvomi (str. 63), prim. Дипломатическія сношенія Россіи съ Франціей въ эпоху Наполеона I, zv. III (Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества, zv. LXXXII, str. 1—2; zv. IV (Сборникъ звезек LXXXVIII), str. 42—46.

itd. (Preseneča nekoliko Ljubljana kot majhno mesto s 5000 do 6000 prebivalci, napol nemško, napol italijansko.) J. de Vasson citira tu večkrat memoare Bertrandovega adjutanta Paulina, kar vzbuja domnevo, da bi se morda v Paulinovi in podobnih memoarah našel še kakšen zanimiv drobec za ta del ilirske dobe. Med slikami knjige sta zanimivi slika Fanny, ki je — precejšnja izjema — le nerada zapustila Ilirijo, in slika Bertranda iz l. 1809, torej malo pred njegovim nastopom v Iliriji. Zanimivo je tudi, da je Napoleon Bertrandu očital, da je v Iliriji bolj opazovalec kot komandant. Ta poteza pa je ena bistvenih v Bertrandovem značaju: bil je tako vesten, da je postal včasih neodločen. Tako nam te strani, čeprav so kratke, potrjujejo sliko generalnega guvernerja Bertranda, ki smo jo že dozdej imeli: zelo vesten uradnik brez posebne osebne iniciative.

Bertrandov značaj se zrcali v celi knjigi: izvrsten inženir, odličen adjutant, kot samostojen komandant nekoliko negotov, hraber v bitki, drugače miren in preudaren, v majhnih zadevah navadnega življenja odjenljiv, v važnih, načelnih zadevah pa neizprosni. Mož, ki je doživel tri različne politične dobe, in jih častno preživel. Bertrand ni najboljši Napoleonov general, pa najzvestejši, zato ima knjiga tudi kot moto Napoleonove besede: »Le nom de Bertrand est attaché au mien: tant que je vivrai, il vivra.« M. Pivec-Stele.

France Stelè, Umetnost zapadne Evrope. Oris njenih virov in glavnih dob njenega razvoja. Ljubljana, »Kosmos«, 1935. 436 str., 292 slik.

Poleg Iz. Cankarjeve Zgodovine likovne umetnosti v zahodni Evropi, ki pa je s svojim 3. zvezkom prišla šele do renesanse, smo sedaj dobili še drugo umetnostno zgodovino zapadne Evrope. Dočim se je Cankar res omejil na umetnost zapadne Evrope, ne ozirajoč se niti na antično, niti na bizantinsko odnosno sploh vzhodnoevropsko umetnost, obdela Stelè tudi umetniške tvorbe teh dob in izpušča edinole islamsko umetnost. V tem oziru nam prinaša knjiga veliko več, kakor nam obeta naslov. Začena celo pri najstarejši, polno razviti umetnosti starega veka, pri Egipčanih. Interesantna in dokaj nova je dispozicija dela, ki jo avtor v kratkem uvodu utemeljuje. Rodovnik naše novejšje umetnosti deli »v dve smeri, katerih ena sega v evropsko prazgodovino in v prazgodovino narodov, ki so prevzeli rimsko dediščino, druga pa preko bizantinske in starokrščanske umetnosti v klasično antiko nazaj«. Avtor zasleduje torej najprej drugo smer, umetniški razvoj od staro-orientalskih narodov preko grškega arhaizma in helenizma do rimske, starokrščanske in bizantinske umetnosti, ki jo zasleduje do zadnjih razrastkov, do umetniških tvorb vzhodnoevropskih narodov. Drugi, od prvega neodvisni faktor naše srednjeevropske umetnosti je prazgodovinska umetnost, ki jo pa avtor bolj na kratko obdeluje, pri čemer se poslužuje večinoma domačega materiala. Iz teh komponent se potem razvija naša srednjeveška in novejšja umetnost, katere obdelava tvori glavni del Stelètove knjige. Ni tu prostora, da bi obširneje prikazali bogato vsebino. Samo to bi še poudarili, da se avtor stalno ozira na umetnostno zapuščino naših krajev. Pri vsakem oddelku nam pove, kakšen odmev je našel na Slovenskem dotični slog in v kakšni meri so bili naši kraji udeleženi pri novem stilu. Pripomniti moramo tudi, da je knjiga opremljena z mnogoštevilnimi in krasnimi slikami, a kar je važno, tudi v dovoljno velikem formatu.

B. Saria.

Die Museen Österreichs. Verzeichnis aller österreichischen Museen. Herausgegeben von der österreichischen Landeskommission für geistige Zusammenarbeit. Wien. 1935. 230 str. + 1 tab.

Pariški institut za duhovno sodelovanje (Institut de coopération intellectuelle de la Société des Nations) je pripravljaj seznam vseh avstrijskih muzejev, ki bi se naj tiskal v francoščini in angleščini v institutskih publikacijah. Nemška izdaja pa je sedaj popolnoma neodvisno in v razširjenem obsegu izšla kot samostojna knjiga. Obsega v alfabetičnem redu ne samo umetnostno-zgodovinske muzeje, nego tudi vse ostale zbirke, ki so kakorkoli pomembne (prirodoslovne, domoznanstvene zbirke, arhivalije, spominske sobe itd.). Pri vsakem muzeju ali zbirki so podatki o lastniku, upravi, predstojnikih posameznih zbirk, leto ustanovitve, povprečni obisk v zadnjih letih. Dalje je navedena vsa literatura o dotičnem muzeju in kratka karakterizacija zbirk. Alfabetičnemu seznamu sledi indeks po strokah, tako da se strokovnjak hitro orientira, kje bo našel n. pr. spomenike porvinalno-rimske kulture ali narodopisne objekte itd. Zelo poučna je na koncu statistika obiska dunajskih muzejev in najvažnejših muzejev izven Avstrije. Pri tem je značilno za današnje razmere, da ni morda umetnostno-zgodovinski muzej najbolj obiskan (109.000 obiskovalcev), nego kapucinska grobnica (119.000). Obisk dunajskih muzejev zaostaja mnogo napram drugim velikim evropskim muzejem. London British Museum n. pr. izkazuje 1.083.000 obiskovalcev, The Science Museum 1.241.500; München: Deutsches Museum 672.000; Berlin: Altes und Neues Museum 299.000 Zeughaus 390.000; Paris: Louvre 265.000, Conservatoire National des Art et Métiers 520.000; Amsterdam: Rijksmuseum 247.500. Pričujoča knjiga bo tudi našim interesantom dobro služila kot hitra orientacija o znanstvenih zbirkah v sosednji državi, v katerih je tudi precejšen material iz naših krajev. Želeti je, da bi se tudi pri nas izdelal podoben seznam.

B. Saria.

Društveni vestnik — Chronique de l'Association

Društvo v letu 1935/36

Na občnem zboru 29. aprila 1935 izvoljeni odbor (gl. »Glasnik«, XVI, 1935, str. 137) je zaključil svojo poslovno dobo 30. aprila 1936. Na občnem zboru tega dne so podali društveni funkcionarji svoja poročila, iz katerih naj navedem nekaj važnejših dejstev.

Predsednik se je zahvalil banovini, mestni občini, Narodnemu muzeju, dnevnemu časopisju in vsem zasebnikom, ki so podpirali delo društva, kakor tudi članom, ki so mu ostali zvesti. Počastil je spomin umrlih članov dr. Perneta, dir. Pavliča, veleposestnika Koslerja in univ. prof. M. Jasinskega. — Iz poročil ostalih funkcionarjev posnemam, da je izdalo društvo v tem letu XVI. letnik »Glasnika« v dveh številkah. Nadaljevale so se priprave za izdajo Zgodovine mesta Kranja. Društvo je doseglo, da je bil prenesen ljubljanski mestni arhiv v nove prostore Mestnega muzeja, ki ustrezajo vsem zahtevam. V vprašanju arhivalij, ki nam jih mora odstopiti Avstrija še po mirovnih pogodbah, nismo dosegli doslej še ničesar. K predlogom za nacionalizacijo krajevnih imen je zavzel odbor svoje stališče s posebno spomenico banski upravi: spremeně se naj le imena, ki so produkt modernega potujčevanja, ne pa imena, ki so si že pridobila domovinsko pravico. Dne 30. septembra 1935 je priredilo društvo v univerzitetni zbornici predavanje univ. prof. dr. E. Kornemanna o makedonskem vprašanju v starem veku.

Število članstva je stalno in znaša sedaj 248. Odbor je ostal nespremenjen in je imel 4 redne seje. Stanje blagajne je zadovoljivo. »Glasnik« smo pošiljali v zameno na 139 naslovov (ob koncu pretekle poslovne dobe 133) in dobivali v zameno zanj 178 revij (prej 167).

Vsa poročila so bila soglasno sprejeta in odboru je bil na predlog revizorjev podeljen absolutorij. Nato je bil izvoljen nov odbor, ki se je na svoji prvi seji takoj po občnem zboru konstituiral tako: predsednik univ. prof. dr. M. Kos; podpredsednik in urednik »Glasnika« direktor Narodnega muzeja dr. J. Mal; tajnik dr. Fr. Zwitter; blagajnik univ. prof. dr. B. Saria; knjižničar in arhivar kustos dr. R. Ložar; odborniki: dr. M. Pivec-Stelè, univ. prof. dr. J. Kelemina in dr. J. Turk, prof. S. Kranjec in dr. M. Rupel; revizorja: prof. St. Bunc in B. Binter.

Fr. Zwitter.

Prejeli smo v oceno:

- Jan Bedřich Novák**, Rudolf II. a jeho pád. Knihovna sněmů českých, svazek I. Vydal Archiv země České. V Praze, 1935. 8°. VII + 552 str.
- Ernst Karl Winter**, Rudolph IV. von Österreich. Bd. I, Wien, 1934; Reinhold-Verlag. 8°. XVI + 410 str. ter 12 listov slik na umetniškem papirju. — Bd. II, Wien, 1936; Gsur & Co. 8°. XV + 531 str. ter 14 listov slik na umetniškem papirju.
- Milko Kos**, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični odsek 3. Ljubljana, 1936. 8°. Str. 157 + 3 slike na umetniškem papirju.
- Fran Zwitter**, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 14, Historični odsek 5. Ljubljana, 1936. 8°. Str. 112.
- Ivan Prijatelj**, Duševni profili slovenskih preporoditeljev. Za 60letnico izdali Prijateljevi učenci. Ljubljana, 1935. 4°. Str. XVI + 170.
- Viktor Kragl**, Zgodovinski drobci župnije Tržič. Založil župni urad v Tržiču ob proslavi stoletnice posvetitve tržiške župne cerkve Marijinega označenja. Domžale-Groblje, 1936. 8°. Str. 460 s slikami v tekstu in načrtom Tržiča v prilogi.
- N. I. Vrabl**, Mariborski koledar 1936. Izdala in založila Nabavljalna zadruga drž. uslužbencev v Mariboru. 8°. Str. 176.
- Dr. P. Strmšek**, Medvedovo selo. 1936. Izdalo in založilo Muzejsko društvo v Celju. M. 8°. Str. 51.
- Ivo T. Franić**, Reorganizovani Etnografski muzej u Zagrebu 1935 godine. Posebni otisak iz Vjesnika Etnografskog muzeja, knj. II., sv. 3 i 4. 8°. Str. 93 (s slikami).
- Gajret-Kalendar za godinu 1937**. Sarajevo, 1936. 8°. Str. 248.